HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL

Zachar József
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA 1868-AS VÉDERŐTÖRVÉNYÉNEK NÉHÁNY OSZTRÁK VONATKOZÁSA

Lukács Lajos
EGY ÉV AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉBŐL

2

XXIV. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1977

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1977

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXIV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MŰZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Barcy Zoltán (Budapest), *Bendefy László,* a műszaki tudományok doktora (Budapest), *dr. Csonkaréti Károly,* a Magyar Közlöny szerkesztője (Budapest), *Kováts Lajos* (Budapest), *Lengyel István* kandidátus, az ELTE docense (Budapest), *Lukács Lajos,* a történelemtudományok kandidátusa, az MTA tudományos főmunkatársa, ELTE (Budapest), *Perjés Géza,* az MTA tudományos munkatársa (Budapest), *Sugár Jenő* ny. alezredes (Budapest), *Szemkeő Endre,* a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos munkatársa (Budapest); *Csendes László* alezredes, *Dombrády Lóránd* kandidátus, *Farkas Márton* kandidátus, *Godó Ágnes* alezredes, kandidátus, *N. Ipoly Márta, Nádor Tibor* alezredes, *Rázsó Gyula* kandidátus, *Viniczai István, Windisch Aladárné, Zachar József* kandidátus, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József (főszerkesztő), Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Tóth Sándor, Urbán Aladár

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: 1250 Budapest, Pf. 7.
Telefon: 360-764

Kiadja:

a Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: 1440 Budapest, Pf. 22. Telefon: 330-993
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, negyedévre 8,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Budapest V., József nádor tér 1. Telefon: 180-850. Postacím: Posta Központi Hírlap Iroda, 1900 Budapest) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással KHI 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25—371 HU ISSN 0017—6540

77.2707/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest. — Fel. vez.: Bolgár Imre vezérigazgató

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF

AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA 1868-AS VÉDERŐTÖRVÉNYÉNEK NÉHÁNY OSZTRÁK VONATKOZÁSA

A Habsburg-birodalomra az 1850-es években a kapitalista fejlődés kibontakozása és a konzervatív politikai rendszer uralma között fennálló alapvető ellentmondás a jellemző. Az abszolutista centralizáció válságát egyre súlyosabbá teszi a sikertelen 1859-es olasz hadjárat, az ezt követő államcsőd-helyzet, az olasz egységmozgalom új hulláma, a fellendülő magyar nemzeti mozgalom és a magas köröket kompromittáló hadiszállítási botrány. A politikai hatalom megszerzésének forradalmi útjáról lemondott liberális osztrák-német nagypolgárság ugyanakkor, célja elérése érdekében, szövetségre lép az állami bürokrácia és a földbirtokos nemesség szabadelvű rétegeivel, valamint az értelmiséggel.

Rövid konzervatív-föderalista közjáték után a régi módon uralkodni képtelen Ferenc Józsefet a birodalom súlyos helyzete 1861-ben az osztrák-német liberális erőkhöz fordulásra, az alkotmányos birodalmi centralizáció politikájára kényszeríti. Az együttműködésre — társadalmi-politikai uralmuk biztosítása céljából — e körök hajlandóak is. Ez a politikai kompromisszum azonban az alkotmányos fejlődéssel kapcsolatban vallott homlokegyenest ellentétes nézetek miatt nem lehet tartós. Az udvar és a liberális Alkotmánypárt együttműködésének kudarca, a konzervatív erők fellépése és a magyar álláspontban bekövetkezett változás az udvar részéről 1865-ben, konzervatív irányba fordulásként, a felfüggesztés abszolútista politikáját, az alkotmányossággal való szakítást eredményezi.

Ez a sikertelen politikai fordulat, valamint az 1866-os porosz—osztrák háborúban elszenvedett vereség végül, 1867-ben, az udvart is, az osztrák-német liberális mozgalmat is a kiegyezéshez, a Habsburg-birodalom dualista átalakításának programjához, az alkotmányos, kétközpontú birodalmi centralizmus politikájának elfogadásához vezeti.

A Habsburg-birodalomnak Osztrák—Magyar Monarchiává történő átalakulása a nem a Magyar Királysághoz tartozó területeken alkotmánymódosítással párosul. Ez a polgári szabadságjogok biztosítását, a miniszteri felelősség bevezetését, a rendeleti kormányzás korlátozását, a Birodalmi Tanács — a központi osztrák parlament — újoncmegajánlási, adómegszavazási, költségvetést és kereskedelmi szerződéseket jóváhagyó, továbbá interpellációs jogát, a bírói és a végrehajtói hatalom szétválasztását, az alkotmányosság fölött őrködő Bi-

rodalmi Törvényszék felállítását tartalmazza —, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki.[1]

A polgári-alkotmányos berendezkedés mellett számos abszolútisztikus vonás tovább él. Az uralkodó fenntartott joga a hadügy irányítása. A külpolitikai lépéseknél csupán a közös külügyminiszter ellenjegyzésére van szükség. Nem tesz ugyanakkor esküt az alkotmányra, és szuverén joga a miniszterek kinevezése. Így teljesen ellenőrzése alatt van a belpolitika is. Ezt segíti elő az is, hogy a kétkamarás Birodalmi Tanács „urak házának" nevezett felsőháza a nagybirtokok fejeiből, az egyházi méltóságokból és az uralkodó által kinevezett személyekből áll. Mindez jól jellemzi a kapitalizmus útján járó, ám súlyos feudális maradványokkal terhes birodalom központi hatalmi szervét jelentő udvar és a politikai hatalomból részesedő, a nyugat-európainál gyengébb, a korona birodalmat összefogó erejére szoruló osztrák-német nagypolgárság reális kompromisszumát.

Az egyszerűség kedvéért „osztrák"-nak nevezett területek a kiegyezés során nem nyernek nevet. A kortársi szóhasználat ezeket összefoglalóan a „Birodalmi Tanácsban képviselt országoknak és tartományoknak (királyságoknak és országoknak)", vagy röviden Ciszlajtániának — Bécsből nézve Lajtán inneni területeknek — nevezi.

Velence 1866-os elvesztése után az Ausztria császára címet viselő uralkodó fennhatósága alatt 17 koronatartomány marad, amelyek azonban továbbra is jelentős, nem osztrák-németek lakta területeket is magukban foglalnak. Ugyanakkor az egyes országok és tartományok különböző időben, különböző módon kerültek közös uralkodó fennhatósága alá, és nemcsak különböző etnikumúak, hanem eltérő gazdasági-társadalmi fejlettségi szinten állnak. A területi-történelmi sajátosságok tovább élnek, ennek kifejezője egyebek mellett a 17 tartománygyűlés helyi parlamentként való fennmaradása. Ez a tény ugyanakkor segíti a továbbra is meglevő decentralizációs erők hatását.

A dualista állam megteremtésével egyidőben, az udvarral kötött kompromisszumnak megfelelően, a csupán relatív többséggel rendelkező osztrák-németek biztosítani tudják gazdasági súlyuk mellett politikai vezető szerepüket is. A Birodalmi Tanácsban abszolút többséggel rendelkezik a liberális nagypolgári, értelmiségi, bürokrata és arisztokrata-nemesi csoportosulásokat magában foglaló osztrák-német Alkotmánypárt. Ez a párt alkotja az 1868. január 1-én hivatalba lépő, Karl Auersperg[2] vezette osztrák kormány többségét. Az udvarral kötött kompromisszum jeleként azonban helyet foglal a kabinetben két, a dualizmus politikáját elfogadó aulikus arisztokrata is. Magát az Alkotmánypártot egy arisztokrata, két bürokrata és négy polgári származású miniszter képviseli, így túlzásnak tartjuk a kortársi „polgárkormány" elnevezést. A liberális színezetű kormány mindenesetre a birodalom osztrák felére korlátozott alkotmányos centralizmus elvét képviseli anélkül, hogy kormányprogram megfogalmazására sor kerülne.[3]

Az udvar és az osztrák-német liberális mozgalom kompromisszuma to-

1 Reichsgesetzblatt, 1867. Nr. 126—147. Közli: *Bernatzik*, Edmund: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. 2. bőv. kiad. Wien, 1911.

2 Auersperg, Karl, herceg (1814—1890), csehországi nagybirtokos, ismert szabadelvű politikus, az urak háza tagja és alkotmánypárti frakció vezetője. 1867-ben, majd 1871—1879-ben: az urak háza elnöke, 1868. január 1-től szeptember 25-ig: osztrák miniszterelnök.

3 Ministerratsprotokolle. Abschrift der Tagesordnungen. Archiv des Ministerpräsidiums, Verwaltungsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Ministerratsprotokolle.) 1. ülés, 1868. január 1. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. AH.) 2002. o. Stenographische Protokolle der Sitzungen des Herrenhauses des Reichsrates, Session IV. (A továbbiakban — Sten. Prot. HH.) 478. o.

vábbi ellentéteket is rejt. A dinasztia és köre, különösen a polgári származású miniszterekre tekintettel, kezdettől fogva bizalmatlanul figyeli az új kormány tevékenységét.[4] Ez a bizalmatlanság az eddig még meg nem oldott egyik alapvető liberális követelés, az állam és az egyház szétválasztása irányában tett újabb alkotmánypárti lépések hatására még fokozódik, és összeütközéshez vezet.[5] A törvényhozás és az udvar eltérő nézetei láttán azonban nem csak kompromisszum jön létre a kormányon belül e kérdésben, hanem az előbbi két politikai tényező közötti közvetítés is párosul. Ez a polgári szükségházasság, az állami iskolafelügyelet és a szabad felekezetválasztás törvényét eredményezi.[6]

Az uralkodónak a körülmények hatására rákényszerített alkotmánypárti többségű kormánnyal szemben érzett ellenszenve fokozódik a delegációk — a Birodalmi Tanács és a magyar országgyűlés két-két házából a közös ügyek tárgyalására választott állandó testületek — 1868. január 19—március 24. közötti első ülésszaka hatására. Az Alkotmánypárt itt ugyanis — a liberális alapelveknek megfelelően, s az udvar törekvéseivel éles ellentétben — a magasnak tartott hadügyi költségvetésben való törlések érdekében lép fel.[7]

Ilyen előzmények után robban ki a véderő-törvénytervezettel kapcsolatban az újabb, a korábbiaknál lényegesen súlyosabb osztrák kormányzati válság.

*

Az osztrák hadügyre az 1850-es, 1860-as években ugyanaz a határozatlanság a jellemző, mint a külpolitikai vonalvezetésre. Ez tükröződik abban a sok félmegoldásban, amellyel az udvar azt igyekszik elérni, hogy a hadsereg megfeleljen a kor követelményeinek.

A legfelsőbb szintű irányítást 1849-ben a hadseregreformmal kettéválasztják: az újonnan szervezett hadsereg-főparancsnokság illetékes a hadműveleti és a felső szintű személyi ügyekben, míg a hadügyminisztérium hatáskörében csupán az ellátás és a katonai közigazgatás marad. Az 1853-as újabb reform a hadügyminisztériumot két ügyosztályként beolvasztja a hadsereg-főparancsnokságba. Végül az 1861-es reformmal a hadsereg-főparancsnokságot hadügyminisztériummá szervezik át.

A csapatok vonatkozásában mindez úgy tükröződik, hogy 1849-ben a békeszervezés 14 seregtestből álló 4 hadsereggel számol, ehhez jönnek a határőrvidék hadosztálykötelékei. Ezzel egyidőben az egyes katonai főparancsnokságok hatásköre a katonai közigazgatásra korlátozódik. 1853-ban ezeket az időközben területi katonai parancsnokságokra változtatott szerveket beolvasztják az ott állomásozó hadsereg- vagy seregtest-parancsnokságokba. 1857-ben új belszervezetet vezetnek be. 1859-ben a négy hadseregtörzset egyre csökkentik, a fennálló 15 seregtesttörzsből 7-et hagynak meg, és megszüntetik a hadosztály-

4 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868, január 15. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 7, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. (A továbbiakban — HHStA.) Közli: *Fellner*, Fritz: Kaiser Franz Joseph und das Parlament. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. (A továbbiakban — MÖSTA.) 1956. IX. k.; *Beust*, Friedrich Ferdinand: Aus drei Viertel-Jahrhunderten, Stuttgart, 1887. 2 k. I. k., 162. o.

5 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. február 22. Nachlaß, Plener, Karton 6, folio 21, HHStA. Közli: *Fellner*, Fritz: MÖSTA, IX. k. 1956.; *Sandler*, Samuel: Das Bürgerministerium 1868—1870. Philosophische Dissertation, Universität Wien, 1930. 38. és köv. o.

6 Sten. Prot. HH. 523. és köv. o. Sten. Prot. AH. 2509. és köv. o.; *Neue Freie Presse* (A továbbiakban — NFP.), 1868. február 14.; *Abendblatt* (A továbbiakban —A.), március 19.; *Morgenblatt* (A továbbiakban — M.), március 26.; A, március 27.; M, március 30.; A, március 31.; A, május 22.; A, május 26. M.

7 Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegationen des Reichsrates, Session I. 74. és köv. o.

szervezést is. Ugyanakkor megerősítik a dandárokat és a felsőbb törzs nélkül maradottakat az ismételten felállított 9 illetékes területi katonai parancsnokság alárendeltségébe helyezik.

A hadkötelezettségről az 1853-as rendelet intézkedik. Bár a korábbinál szélesebb rétegekre terjed ki, és ezzel lényegesen megnő a békelétszám, még mindig nem minősíthető általánosnak a hadkötelezettség. Magasabb iskolai végzettség, bizonyos foglalkozási körök eleve felmentést biztosítanak. Lehetőség van továbbá a megváltásra vagy a helyettesállításra. A rendelet 8 év sorszolgálatot és 2 év tartalékosszolgálatot ír elő és évente mintegy 85 000 újonc sorozásával számol. A birodalom pénzügyi nehézségei következtében azonban a sorszolgálat rövidebb időre terjed ki. Így 1866-ban például mintegy 400 000 gyalogos, 29 000 lovas, 24 000 tüzér, 10 000 utász és műszaki katona szolgál az osztrák hadseregben.

A fegyverzet nagyrészben elavult, még mindig elöltöltős puska van rendszeresítve. A modernizálás csak a tüzérségi vontatóeszközökre és a műszaki, elsősorban az átkelő eszközökre terjed ki. A harcászati alapelvek nem ismerik fel a tűzcsapás jelentőségét, még mindig a védekezésből indított rohamot részesítik előnyben.

A korábbi katonai kudarcok után a Habsburg-birodalomnak a nyugat-európai országokhoz képest — a modernizálási kísérletek ellenére is — lényegében elmaradott hadseregszervezési, hadkiegészítési rendszerét, felszereltségét és a katonai elméletét a maga valóságában az 1866-os porosz—osztrák háború tárja fel.[8] Az e háborúban elszenvedett vereség mutatja meg teljes mélységében, hogy a kor követelményeinek megfelelően felmentés, helyettesítés és megváltás nélküli általános hadkötelezettséget kell bevezetni, növelni kell a hadsereg létszámát, korszerűsíteni kell a hadkiegészítési és hadseregszervezési rendszert, a fegyverzetet, továbbá a harcászati elveket és a kiképzést.

A helyzet súlyosságát felismerik a vezető katonai körök is. A vesztes háború utáni első lépések azonban ismét kapkodásról tanúskodnak. 1866. október elsejével újra felállítják a hadsereg-főparancsnokságot, amely a közös hadügyminisztérium 1867. december 24-i hivatalba lépéséig áll fenn. A dandárokat 3 új seregtesttörzs felállításával 10 seregtestbe szervezik, de a hadsereg összlétszáma nem változik. Néhány hét múlva, újabb fordulattal, megszüntetik a seregtest-parancsnokságokat és ezek helyett 27 hadosztályparancsnokságot szerveznek; a hadsereg létszáma ismételten változatlan marad. Továbbra is meghagyják a 9 területi katonai parancsnokságot a katonai közigazgatás szerveként. Sietve új szabályzatokat vezetnek be, és modern hátultöltős puskákat rendszeresítenek.[9]

Halaszthatatlan azonban a hadsereg létszámának növelése, az általános hadkötelezettség elvének érvényesítése. Ezeknek a gondolatoknak ad nyíltan kifejezést John[10] megbízott hadügyminiszter az uralkodóhoz intézett, a hadsereg megerősítését azonnali szükségszerűségnek minősítő 1866. december 26-i felterjesztésében.[11] A felterjesztéshez csatolt véderő-rendelettervezetet,

8 *Friedjung*, Heinrich: Harc a német hegemóniáért 1859—1866. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1902. II. k. 9. és köv. o.; *Mollinary*, Anton: 46 Jahre im österreichisch—ungarischen Heere 1833—1879. 2 k. Zürich 1905. Institut Orell Füssli. I. k. 183. és köv. o.; 250. és köv. o.; II. k. 60. és köv. o.; 79. és köv. o.

9 *Mollinary*, Anton: i. m. II. k. 122. és köv. o.

10 John, Franz, báró (1815—1876), hivatásos katona, 1861: vezérőrnagy, 1866: altábornagy, 1873: táborszernagy. 1866—1869 és 1874—1876: vezérkari főnök, 1866—1867: megbízott hadügyminiszter, 1867. december 24.—1868. január 18.: közös hadügyminiszter.

11 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.

amely igyekszik megfelelni a korszerű elveknek, 1866. december 28-án írja alá Ferenc József, és az így, oktrojált törvényként, életbe lép.[12]

A kiegyezés megvalósításán fáradozó magyar politikai vezetők — mindenekelőtt Deák és Andrássy — élesen tiltakoznak az oktrojálás ténye ellen. Ezt a bonyolult belpolitikai helyzetre való hivatkozással hárítja el az uralkodó.[13] A további kiegyezési tárgyalások során mindenesetre, a magyarországi elégedetlenséget kihasználva, a magyar liberális politikusok az 1848 előtti törvények szellemében állnak ki a magyar honvédelmi minisztérium újra megszervezése, a magyar országgyűlés újoncmegajánlási jogának visszaállítása és a magyar hadsereg újra felállítása mellett. Elismerik ugyanakkor, hogy a magyar hadsereg a Monarchia egységes hadseregének alkotórésze, és uralkodói jog az egységes vezérlet, vezénylet és belszervezet. Mindez egy új véderőtörvény kidolgozásának a kérdését veti fel. Bár ezekkel a magyar követelésekkel szembefordulnak a felső katonai körök — mindenekelőtt John megbízott hadügyminiszter —, a magyar álláspont diadalmaskodik. A magyar kormány kinevezésekor Andrássy miniszterelnök kapja a honvédelmi miniszteri tárcát is, és a magyar országgyűlésnek az 1867-es újoncozási tervezetet még a fennálló véderőtörvénynek megfelelően terjesztik be. Ezt siet megszavazni a magyar országgyűlés.[14]

Miközben Magyarországon aktivizálódnak az 1861 óta fennálló 48-as honvédegyletek és a hangulatot az önálló, magyar vezényletű hadsereg felállítása irányában befolyásolják,[15] az udvar az osztrák-német liberálisok követelésére beterjeszteti a Birodalmi Tanácsban az oktrojált véderőtörvényt alkotmányos-parlamentális tárgyalásokra.[16] Ugyanakkor tovább folytatja az uralkodó a tárgyalásokat a magyar kormánykörökkel. Ennek eredményeképpen 1867. november 10-én újabb megállapodás születik, az uralkodó ismét engedményre kényszerül. Visszavonja az 1866. december 28-i oktrojált véderőtörvényt. Az új véderőtörvény kidolgozásának idejére a korábbi, részben elavult intézkedések lépnek életbe.[17]

Az udvari körökben kezdettől ellenszenvvel viseltetnek Magyarország legcsekélyebb hadügyi önrendelkezésével szemben is, ebben az időben pedig még a korábbiakhoz képest is fokozódik az ellenállás az önálló magyar hadsereg gondolatával szemben, holott ennek a gondolatnak egyre élesebben adnak hangot a vezető magyar politikusok.[18] Az udvari körök nevében Beck[19] ezredes 1867. november 27-én emlékiratban megfogalmazott tervezettel fordul az uralkodóhoz a hadsereg kettéosztásának gondolata ellen, az egységes hadsereg fenntartása érdekében. Érvei közül figyelmet érdemel, hogy például a magyar követelés teljesítése azonnal az egyes ciszlajtán tartományok hasonló követelését vetné fel, Magyarországon pedig a nemzetiségek tiltakozását eredményezné. Ezt a feliratot az uralkodó átadja Andrássy magyar miniszterelnöknek és honvédelmi miniszternek, aki ellentervezetében, a magyar követeléseket mérsékelve, legalább a közös hadsereghez kapcsolódó magyar honvéd-

12 *Wiener Zeitung*, 1866. december 31.
13 *Wertheimer* Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. 3 k. MTA kiadása, Budapest, 1910—1913. I. k. 311. és köv. o.
14 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 331. és köv. o.
15 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 297. és köv. o. NFP, 1867. március 5.; A, március 9. M.
16 Sten. Prot. AH. 9. ülés, 1867. június 17.
17 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 406. o.
18 Lásd: Albrecht főherceg névtelenül megjelentetett röpirata: Wie soll Österreichs Heer organisiert sein? Wien, 1868.
19 Beck, Friedrich, gróf (1830—1920), 1846-tól hivatásos katona, 1862-től a főhadsegédi hivatalban szolgál. 1867-től az uralkodó katonai kabinetirodájának a vezetője, I. Ferenc József vezető katonai tanácsadója. Később táborszernagy, 1876—1881: vezérkari főnök.

hadsereget követel második vonalnak.[20] Az uralkodó elutasítására ezután tárgyalások kezdődnek Beck és Andrássy között, s ezekbe bevonják Taaffe[21] ciszlajtán miniszterelnök-helyettest és honvédelmi minisztert, az uralkodó osztrák kormánybeli bizalmasát is. A tárgyalásokon Beck elfogadja Andrássy javaslatát a honvédhadsereg szervezésére, de felveti a paritás elve alapján az ennek megfelelő osztrák Landwehr megszervezését.[22]

Ennek következtében lemond a nézeteihez ragaszkodó és így az udvarral is szembekerülő John közös hadügyminiszter. Ő egyébként az egységes hadsereg mellett a belső védelem megszervezésére tartományonkénti második vonalat indítványozott már 1866 őszén, ám ezt a birodalom egyik felében sem fogadták el. Helyét 1868. január 18-án Kuhn[23] veszi át, akinek vezetésével 1868. január 29-től fogva, a még John által javasolt módon, tizennyolc tagú tábornoki bizottság is tárgyalásokat kezd az új véderőtörvény tervezetéről.[24]

Az 1867. évi magyar kiegyezési XII. törvénycikk ugyanis általánosságban szól csak a hadügyről: a 9. § kimondja, hogy a hadügy közös ügy, a 11. § pedig rögzíti, hogy a hadsereg egységes, és ennek kiegészítő része a magyar hadsereg. Az egész hadsereg vezérlete, vezénylete és belszervezete uralkodói felségjog, míg a 12. § értelmében a magyar hadsereg újoncozása, elhelyezése és élelmezése a magyar törvényhozás, illetve kormányzat hatáskörébe tartozik.[25]

Most a tábornoki bizottságnak kell állást foglalnia a hadsereg létszámáról, belső tagozódásáról. 800 000 fős hadilétszámot és 200 000 fős kiképzett tartalékot követelnek. A többség, Kuhn közös hadügyminiszter vezetésével, az egységes hadsereg fenntartása mellett foglal állást. Nagy vitát folytatnak a bizottság tagjai az önálló magyar honvédség és az ennek megfelelő osztrák Landwehr kérdésében. Többségük a honvéd- és Landwehr-alakulatokat az egységes német vezényleti nyelvű hadsereg stratégiai tartalékának, kiegészítő részének tekinti, s a magyar, illetve osztrák honvédelmi minisztériumnak a közös hadügyminisztériumhoz képest csak korlátozott jogkört kíván biztosítani, még békeidőben is. Ellenállás mutatkozik a hovédség és a Landwehr közvetlen sorozásával, valamint a honvédség magyar vezénylési nyelvével szemben is.[26]

Az udvar és a magyar uralkodó körök tárgyalásaival egyidőben az osztrák-német Alkotmánypárt, a ciszlajtániai kormánypárt is állást foglal a véderőtörvénytervezettel kapcsolatban. Központi szócsöve nem vitatja az általános hadkötelezettség elvét, de a liberális alapelvek szerint a várható hadműveleteknek megfelelő minimális létszámú hadsereget kíván. Ezen az alapon elveti a közös melletti külön magyar hadsereg felállítását, különös tekintettel arra, hogy a dualizmus paritása felveti a nem Magyar Királysághoz tartozó területeken is a honvédséghez hasonló külön hadsereg (Landwehr) felállításának kérdését.[27]

20 Akten der Militärkanzlei, Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Millitärkanzlei.) 82—3/20 ill. Separat-Faszikel 29/a. *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 408. o.

21 Taaffe, Eduard, gróf (1833—1895), aulikus földbirtokos, I. Ferenc József egyik tanuló- és játszótársa, fiatalon állami hivatalnok; 1863—1867: salzburgi tartománygyűlési elnök, 1867: felső-ausztriai helytartó. 1868. január 1. — 1870. január 15.: osztrák honvédelmi és közbiztonságügyi miniszter; 1868. január 1. — szeptember 25.: miniszterelnökhelyettes; 1868. szeptember 25. — 1869. április 17.: megbízott miniszterelnök; 1869. április 17. — 1870. január 15., majd 1879—1893: miniszterelnök.

22 Nachlaß Heller. Biographie des Erzherzogs Albrecht. B/679. Nr. 1. Kriegsarchiv, Wien.

23 Kuhn, Franz, báró (1817—1896), hivatásos katona, 1864: vezérőrnagy; 1866: altábornagy; 1873: táborszernagy. 1868. január 18. — 1874. június 14.: közös hadügyminiszter.

24 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 415. és köv. o.

25 Magyar Törvénytár, 1836—1868. évi törvénycikkek. Budapest, 1896. 335. o.

26 Denkschrift über die Wehrgesetz-Vorlage. Militärkanzlei, 70/52. *Der Kamerad,* 1868. június 9.

27 NFP, 1868. január 16. M.

S miközben az erős hadsereget nagyhatalmi okokból kívánó uralkodó és a honvédsereget hatalmi és presztízsokokból követelő magyar kormánykörök nézetei a tárgyalások során egyre közelebb kerülnek, s ami 1868. március végére lényegében előzetes megállapadást eredményez, az osztrák kormány és az Alkotmánypárt ezzel egyre határozottabban szembekerül. Legélesebben Giskra[28] belügyminiszter lép fel, ezért I. Ferenc József 1868. április 8. és 10. között több ízben is audiencián fogadja, hogy megnyerje az előzetes megállapodásnak, sőt Deák is tárgyal vele e kérdésben.[29]; valószínűleg sikertelenül, ahogyan arra az események további menetéből következtethetünk.

A véderő-törvénytervezet végső formába öntésére az uralkodó vezetésével 1868. április 18. és 29. között Budán megtartott nyolc konferencián kerül sor.[30] Az első két konferencián az uralkodón, Beust[31] birodalmi kancelláron és közös külügyminiszteren, Kuhn közös hadügyminiszteren, Becke[32] közös pénzügyminiszteren, Andrássy magyar miniszterelnökön és honvédelmi miniszteren, Festetich Györgyön, a király személye körüli magyar miniszteren, valamint Beck ezredes jegyzőkönyvvezetőn kívül az osztrák kormány nevében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter vesz részt.

Taaffe az első konferencián április 18-án elmondott felszólalásában kijelenti: „Veszélyt lát e kérdés megtárgyalásában és kétségbe vonja, hogy a birodalom itteni fele a hadsereget a tervezett nagyságban jóváhagyja, és ezt a legfőbb hadúr jogaiba való beavatkozásnak tartja. Különben ennél politikai kérdéseket is fontolóra kell venni, és részleteket közölni a hadseregről, amelyeknek nyilvánosságra hozása a jelen pillanatban talán nem egészen megfelelő. Végül azt is kétségesnek találja, hogy a bécsi Birodalmi Tanács a hadsereg ilyen magas létszámába a hadsereg egységének biztosítéka nélkül belemegy-e."[33]

Tegyük hozzá a Beck vezette jegyzőkönyv szavaihoz világosabban: Taaffe nem lát reális lehetőséget kompromisszumra a véderőtörvény kérdésében az udvar és az Alkotmánypárt között. Mivel szerinte alkotmányos-parlamentáris úton nem biztosított a törvénytervezet elfogadtatása, szívesebben látná az uralkodó bizalmasaként az ismételt oktrojálást. Ugyanakkor hangot ad az alkotmánypárti többségű osztrák kormány részéről a magyar honvédhadsereggel szemben mutatkozó ellenérzésnek is.

Az április 19-i második konferencián az Andrássy-tervezettel vitába szállva Taaffe azt fejtegeti, hogy a honvédsereg felállítása az egységes hadsereg megbontását jelentené, a magyar követelés teljesítése esetén ráadásul a birodalom másik felében is hasonló hadsereget kellene felállítani.[34] Ez pedig itt azonnal a liberálisokat mozgató pénzügyi kérdést vetné fel, s a közös hadsereg további

28 Giskra, Karl, Dr. (1820—1879), brünni ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő, Bécsben az Akadémiai Légió egyik szervezője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1867: a képviselőház elnöke; 1868—1870: osztrák belügyminiszter.

29 NFP, 1868. április 12.; M, április 15. A.

30 Konferenzen unter Allerhöchstem Vorsitz über das Wehrgesetz, Ofen, 18. — 29. April 1868. Akten der Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/a. Kriegsarchiv, Wien. (A továbbiakban — Konferenz.) Megjegyzés: A konferenciák jegyzőkönyveinek lényegi, elsősorban a magyar királyi honvédségre vonatkozó részeit közli *Papp Tibor:* Az Osztrák—Magyar Monarchia első véderőtörvény-tervezetét tárgyaló konferencia jegyzőkönyve. Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 4. sz. 703—724. o.

31 Beust, Friedrich Ferdinand, báró (1809—1886), 1868-tól gróf, 1858—1866: a Szász Királyság miniszterelnöke. 1866. október 30. — 1867. december 24.: osztrák külügyminiszter; 1867. február 7. — december 30.: osztrák mniiszterelnök; 1867. június 2. — 1871. november 8.: birodalmi kancellár; 1867. december 24. — 1871. november 8.: közös külügyminiszter.

32 Becke, Franz Karl, báró (1818—1870), állami hivatalnok, ismert pénzügyi szakember. 1865—1867: pénzügyminisztériumi osztályfőnök; 1867: megbízott pénzügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter; 1867. december 24. — 1870. január 15.: közös pénzügyminiszter.

33 I. Konferenz, folio 9. Megjegyzés: Ezt és a további valamennyi idézetet a szerző fordította.

34 II. Konferenz, folio 1—3.

gyengítését eredményezné: „A költségeket a különböző tartományok költségvetésére kellene átruházni, és az adózó — akinek mindegy, hogy adóját Landwehr-kötelékekre vagy hadseregre fizeti, s aki egyáltalán nem akar magára vállalni semmiféle adónövekedést a hadikiadások számára — ezért a hadseregnél törlésekre fog törekedni."[35]

Arra is rámutat Taaffe ezen a konferencián, milyen osztrák hatalmi tényezőknél kell ellenállással számolni: „A tervezet, ahogyan itt van, nem csak a miniszterkollégáknál, hanem a Birodalmi Tanácsnál is nagy nehézségeket keltene, és hogy ezeket elhárítsuk, változtatásokat kellene rajta végezni, amelyeknél csak a megegyezés elérését célzó legnagyobb készség hangsúlyozható."[36]

A következő események már arra mutatnak rá, mennyire nem veszi komolyan I. Ferenc József az adott időszak egyik legjelentősebb ciszlajtán politikai irányzatot, az osztrák-német liberális mozgalmat, az ezt megtestesítő Alkotmánypártot és a zömében e párt képviselőiből álló császári-királyi (osztrák) kormányt, az egész gyenge lábakon álló ciszlajtán alkotmányos-parlamentáris rendszert. Az előbbi politikai tényezők nélkül dönt ugyanis az udvar és a magyar kormány ebben az egész Osztrák—Magyar Monarchiát érintő kérdésben. A következő három konferencián, április 22-én, 23-án és 24-én, ennek megfelelően nem vesz részt az osztrák kormányt képviselő Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter, vagy az osztrák kormány más tagja. Ugyanakkor jelentős előrehaladás következik be az udvar és a magyar kormány nézeteinek egyeztetésében.

Taaffe feladata Bécsben ezalatt láthatóan az osztrák kormány meggyőzése a törvénytervezet elfogadtatása érdekében, de nem sok sikerrel jár igyekezete. Az április 23-i negyedik konferencia jegyzőkönyve ezt így rögzíti: „Az ülés kezdetén Őfelsége felolvastatja Taaffe gróf, honvédelmi miniszter felterjesztését, amelyben Őfelsége tudomására hozza, hogy az általános hadkötelezettség elve a cs. kir. kormánynál még egyáltalán kérdéses, és hogy a bécsi minisztertanácson a tervezet tárgyalásába még egyáltalán nem mentek bele. Őfelsége felveti a kérdést, hogy a tervezetek tárgyalását folytassák-e vagy nem, és a konferencia úgy határoz: A tárgyalásokat befejezi, és a változásokkal ellátott átiratot intéz Bécsbe."[37]

A véderő-törvénytervezetet valóban meg is tárgyalják az osztrák kormány részvétele nélkül, s amikor az április 26-i hatodik konferencián megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök, az uralkodó ezt az ülést így nyitja meg: „Auersperg herceg, miniszterelnök jelenléte alkalmat nyújt, hogy jelenlétében még egyszer megbeszéljük a véderőalkotmány fő vonásait, hogy őméltóságát abba a helyzetbe hozzuk, hogy az itt elfogadott felfogással Bécsben is közreműködhessen a tárgyalásokon."[38]

Vagyis az udvar nem törődik az osztrák-német liberális aggodalmakkal, amikor a nagyhatalmi politikát szolgáló hadseregről van szó, és az osztrák miniszterelnök tevékenysége a közvetítésben merül ki. Közvetíti is a liberális többségű osztrák kormány nézetét: „Ami a hadsereg és a honvéd—Landwehr-kötelékek kérdését illeti, ki kell emelnie, hogy amennyire előtte ismeretes, a Birodalmi Tanácsban és a birodalom nyugati felének tartományaiban első-

35 II. Konferenz, folio 3.
36 II. Konferenz, folio 4.
37 IV. Konferenz, folio 1. Megjegyzés: Az erre az időre vonatkozó valamennyi osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyv megsemmisült, így közelebbit a kormányon belüli tárgyalásokról nem tudunk.
38 VI. Konferenz, folio 1.

sorban a hadsereg kérdésének rögzítésére fektetnek különös súlyt, a honvéd- és Landwehr-kötelékeket csak másodsorban tárgyalják. Nem titkolhatja, hogy a négyévi sorszolgálati idő rögzítése nagy nehézségekbe fog ütközni, és hogy mindent meg fognak mozgatni, hogy ezt lehetőleg csökkentsék. A honvéd—Landwehr-kötelékek ugyancsak jelentős megfontolást fognak kelteni a fiatal haderő lekötése miatt, egész más szelleme lesz, hogyha idős, kiszolgált férfiakból áll, akik a katonás szellemet magukkal hozzák; ez nem fog a hadseregnek a honvéd—Landwehr-kötelékekhez való viszonyára sem befolyás nélkül maradni. A hadiállomány létszámának megállapítása várhatóan nem fog nagyobb nehézségekbe ütközni, ha a Monarchia külpolitikai helyzetének és tekintélyének figyelembe vételével határozzák meg. A megváltás kívánságát is felvetik, vagy legalább az önként teljesítendő szolgálati időt vagy a helyettesállítást."[39]

A továbbiakban Karl Auersperg osztrák miniszterelnök ezen az ülésen még egy liberális követelést is megemlít. „Rámutat, hogy a birodalmi gyűlésben[40] az a törekvés, hogy a hadsereg költségvetését tovább csökkentsék, sőt hogy egészen hatvan millióra szállítsák le, akkor azután kérdéses, hogyan tartható még fenn a magas békelétszám."[41]

A ciszlajtániai osztrák-német kormánypárt és az udvar közti konfliktus súlyossága jobban érzékelhető az uralkodó álláspontjának ismeretében: maradéktalanul következetes általános hadkötelezettség, évi nyolcvanmillió forintos hadügyi költségvetés, 800 000 fős hadilétszám, 4 évi sorszolgálat, 6 évi tartalékos szolgálat, az újonclétszám ennek megfelelő, tíz évre előre való megállapítása. A magyar kormány törekvése a honvédhadseregre pedig együtt jár a ciszlajtán Landwehr-kötelékek felállításával, ez a birodalom két felében újabb 200 000 fő fegyverest jelent.[42]

Mindez valóban jelentős gazdasági megterhelést eredményezne, ezért az osztrák-német liberális Alkotmánypárt jottányit sem enged, élesen fellép a fenti alapelvekkel szemben. Nem enged azonban az uralkodó sem, aki e kérdésben most már nemcsak az udvari párt teljes támogatását élvezi, hanem a magyar kormányét és lényegében a magyar kormánypártét is. Jól mutatja ezt a hatodik konferencia határozata: „Elhatározzák, hogy Auersperg herceg, miniszterelnök holnap Bécsben kormánytanácskozást tartson, és amint létrejön a megegyezés a véderőtörvény alapelveiről, Taaffe gróf, miniszter haladéktalanul Budára utazzon, hogy a zárótanácskozásokon részt vegyen."[43] S hogy mennyire nem szándékozik figyelembe venni az uralkodó az osztrák kormány álláspontját, bizonyítja, ismét úgy folytatódik a részletek megtárgyalása, hogy az április 28-i hetedik konferencián nem vesz részt az osztrák kormány képviselője.

A nyolcadik ülésen, április 29-én, azután ismét megjelenik Karl Auersperg osztrák miniszterelnök és kíséretében Taaffe miniszterelnök-helyettes és honvédelmi miniszter. Utóbbi ismerteti az osztrák kormány határozatát, amely az udvar és a magyar kormány megállapodásának leglényegesebb pontjait illetően a tagadás szellemét sugározza. Nem fogadja el ugyanis a javasolt sorszolgálati időt, a tíz évre szóló újonclétszám-megállapítást, továbbra is ragaszkodik az önkéntes szolgálathoz és a helyettesállításhoz, a sorszolgálatra való

39 VI. Konferenz, folio 4.
40 Megjegyzés: Itt valószínűleg szóbotlás történt: Reichstag — Reichsrat. Értelemszerűen csak a Birodalmi Tanácsról lehet szó.
41 VI. Konferenz, folio 10.
42 I. Konferenz, mellékletek.
43 VI. Konferenz, folio 21.

behívásnál a 17 éves kor helyett a 20 éves kor mellett áll ki — hogy csak néhányat emeljünk ki. Az uralkodó ezeket a módosításokat sorra elveti. Ennek megfelelően a konferencia saját eredeti megállapodását szavazza meg, majd elhangzik az uralkodói parancs, hogy ez alapján öntsék végső megfogalmazásba a véderő-törvénytervezetet.[44]

A korabeli közvélemény számára I. Ferenc Józsefnek az első konferencián bevezetőként és az utolsó konferencián zárásként hangsúlyozott intelme szerint[45] semmi nem szivárog ki a Budán tartott konferenciákról, de az udvar és az Alkotmánypárt közötti nézeteltérés jól ismert. Az osztrák kormány május 2-i üléséről szóló beszámolóban például ott áll ez a két mondat a központi liberális sajtóorgánumban: „A pénzügyi előterjesztések mellett a véderő kérdése áll az érdeklődés előterében. A magyar kormánnyal folytatott tárgyalások — ahogyan jelentik — befejeződtek, a ciszlajtán kormány kebelében azonban még nem jutott eddig a kérdés, és több oldalról egybehangzóan mondják nekünk, hogy a tárgyalás nagy és messzemenő nehézségbe ütközik."[46]

Az udvar és az osztrák kormány ellentétére jellemző fényt vet az uralkodónak Beust birodalmi kancellárhoz és közös külügyminiszterhez intézett saját kezű levele, amelyben — miközben mellékel egy, a Pester Lloyd-ban megjelent és a véderő-törvénytervezettel foglalkozó cikket, amelyet állítólag Giskra osztrák belügyminiszter ajánlott a lapnak — a következőket írja: „Kívánatos volna, hogy a bécsi miniszterek megelégedjenek azzal, hogy a bécsi újságokat az Én szándékaim és a birodalmi kormány szándékai ellen heccelik, és ne terjesszék ki áskálódásaikat a Lajtán túlra egy olyan kérdésben, amelyben a császár és a magyar kormány egységes."[47]

A másik oldalról Plener[48] osztrák kereskedelemügyi miniszter egyik levele mutat rá az ellentétre: „A jelenlegi pillanatban egyébként az egész kormány válságban van, mégpedig a véderőtörvény miatt. A császár hosszabb szolgálati időt, semmiféle helyettesállítást, tíz évre 800 000 fős hadilétszámot kíván, ami évi 75 milliós hadikiadást követelne, és az évi költségvetési jogból előzetes döntést kívánna. Mi rövidebb szolgálati idő mellett vagyunk: 3 év sorszolgálat, 5 év tartalékosszolgálat, 2 év honvéd—Landwehr-szolgálat. A hadügyminiszter 5 év sorszolgálatot igényelt — a helyettesítést ejteni akarjuk. A legvitatottabb pont azonban a hadilétszám. A magyar miniszterek magasabb hadilétszám mellett vannak, éppen ezáltal akarják a honvédünneplések elkerülése céljából az Össz-Ausztriában 200 000 (ebből Magyarországon 85 000) főre korlátozott honvéd—Landwehr-hadsereg felduzzasztását megakadályozni. Nekünk azonban a körmünkre ég e költségvetési tétel, mivel mindebből 70%-ot mi és a magyarok csak 30%-ot viselnek."[49] Ebből a levélből az is világossá válik, hogy eltérés, méghozzá lényeges eltérés van az osztráknémet és a magyar liberálisok felfogásában is a véderőtörvény tekintetében.

A közvetítést Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter vállalja, de Karl Auersperg osztrák miniszterelnök segítségére is szüksége van. Ezért

44 VIII. Konferenz, folio 1—18.
45 I. Konferenz, folio 1., VIII. Konferenz, folio 18.
46 NFP, 1868. május 3. M.
47 Kaiser Franz Joseph an Beust, Buda, 1868. május 11. Poltisches Archiv des Ministerium des Außern, Interna, Vorträge und Allerhöchste Handschreiben. Karton 53. HHStA.
48 Plener, Ignaz, Dr. (1810—1908), szabadelvű bürokrata, ismert pénzügyi szakember. 1867—1873: a Birodalmi Tanács képviselője; 1873-tól az urak háza tagja. 1860—1865: pénzügyminiszter; 1868—1870: kereskedelemügyi miniszter.
49 Ignaz von Plener an seinen Sohn, 1868. május 24. Nachlaß Plener, Karton 6., folio 63. HHStA. Közli: *Molisch*, Paul: Briefe zur deutschen Politik in Österreich 1848—1918. Wien—Leipzig, 1934. 48. o.

az uralkodót arra kéri, gyakoroljon közvetlen hatást a ciszlajtán miniszterelnökre a törvénytervezet elfogadása érdekében.[50] Elképzelhető az uralkodó bizalmából miniszterelnökké lett szabadelvű arisztokrata nehéz helyzete a hozzá eszmeileg közel álló liberális miniszterkollégáival szemben. Talán éppen ez adja az első ösztönzést korai lemondására.

Az 1868. áprilisi konferenciákon megfogalmazódott véderő-törvénytervezetet a magyar kormány a magáénak tekinti[51] és június 27-én siet beterjeszteni azt az országgyűlésnek. A törvénytervezet ugyanis végül is tartalmazza egyebek mellett a 82 gyalogoszászlóaljból és 32 lovasszázadból álló, közvetlen sorozású, magyar vezényleti nyelvű honvédhadsereg felállítását, még ha ez korlátozott létszámú, fegyverzetű, hatáskörű, feladatú és a közös hadsereg kiegészítő része is. A magyar országgyűlésnek csak néhány napi vitára van szüksége július végén, augusztus elején. Egyelőre lemond a tüzérség és a műszaki csapatok követeléséről; augusztus 8-án lényegi változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést.[52]

Nem ilyen egyszerű a helyzete az osztrák kormánynak a véderő-törvénytervezet előterjesztését illetően, hiszen ezt az udvar e kormánnyal szemben oktrojálta. Ennek ellenére a magyar kormányhoz hasonlóan még a Birodalmi Tanács nyári szünete előtt benyújtja a törvénytervezetet alkotmányos tárgyalásra. Ausztriában továbbra is nagy az ellenállás ezzel szemben. A politikai élet őszi megelevenedésekor, a Birodalmi Tanács ülésszakának 1868. október 17-i megnyitását követően, azonnal megkezdi üléseit a képviselőház honvédelmi bizottsága, és a napirenden a véderőtörvény benyújtott tervezete van. A hangulatra azonban egyrészt Rechbauernek[53] — az Alkotmánypárt autonómista szárnya vezérének — a milíciarendszer bevezetésére tett indítványa, másrészt a magas hadilétszámmal kapcsolatos gazdasági aggodalom nyomja rá bélyegét.[54]

Október 26-án Beust birodalmi kancellár és közös külügyminiszter szükségét érzi, hogy részletes külpolitikai helyzetképet fessen a képviselőház honvédelmi bizottságában, és ezzel igyekezzen rábírni a liberális képviselőket a kormányelőterjesztés elfogadására, de igyekezete nem jár átütő sikerrel.[55] Ezután az udvari körök képviseletében Beck ezredes, a katonai kabinetiroda vezetője és Horst[56] alezredes, a közös hadügyminisztérium II. (szervezési) ügyosztályának vezetője, a véderő-törvénytervezet egyik megfogalmazója igyekszik megnyerni az alkotmánypárti képviselőket a kormányelőterjesztésnek.[57]

Miután ez sem biztat jelentős eredménnyel, az udvar nyomására Taaffe ügyvivő miniszterelnök, aki Karl Auersperg 1868. június 24-i lemondását követően a kormány élén áll, a képviselőház honvédelmi bizottságában november 3-án kijelenti: Ha a delegációk november 12-re tervezett összehívásáig nem fogadja el a képviselőház a véderőtörvényt, a kormány aligha tudja tartani helyzetét. Ehhez Berger[58] tárcanélküli miniszter világosabban hozzáteszi:

50 Vortrag, Beust an den Kaiser, 1868. május 12. Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.
51 *Andrássy Gyula:* Promemoria hinsichtlich der Wehrfrage, Buda, 1868. június 17. Andrássy levéltár. Közli: *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 430. o.
52 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 427. és köv. o.
53 Rechbauer, Karl, Dr. (1815—1888), stájerországi ügyvéd, ismert liberális politikus. 1848: a stájer tartománygyűlés képviselője. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.
54 NFP, 1868. okt. 20. M.
55 NFP, 1868. okt. 27. A, okt. 28. M.
56 Horst, Julius, báró (1829—1904), hivatásos katona. Ezredessé, majd vezérőrnaggyá előléptetve. 1871. november 25.—1880. június 26. osztrák honvédelmi miniszter.
57 *Wertheimer* Ede: i. m. I. k. 442. o.
58 Berger, Johann Nepomuk, Dr. (1816—1870), morvaországi ügyvéd, liberális politikus. 1848: Frankfurtban képviselő. 1863-tól a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja. 1868—1870: tárcanélküli osztrák miniszter, kormányszóvívői feladattal.

Fel kell vetniük a bizalmi kérdést, ha addig nem fogadja el a képviselőház a kormányelőterjesztést. Az udvar nyílt ultimátuma ellen az alkotmánypárti képviselők nevében Schindler[59] csupán az időszűke miatt tiltakozik. Erre Taaffe ígéretet tesz, hogy kéri az uralkodót a delegációs ülésszak kezdetének néhány nappal való elhalasztására.[60]

Másnap a vezető alkotmánypárti lap a lényegre tapint rá az eseményt kommentálva: „Majdnem úgy tűnik, mintha a kormány a koronával szemben kötelezettséget vállalt volna, hogy keresztülviszi a véderőtörvény tervezetét, vagy mintha a kormány előre látná, hogy a korona megvonja a bizalmat azoktól a miniszterektől, akik képtelennek mutatkoztak, hogy a törvénytervezetet a kitűzött határidőn belül parlamentáris úton elintéztessék".[61] Az osztrák kormány aulikus kisebbségére bizonyára az előbbi, a liberális többségre pedig az utóbbi feltételezés az érvényes.

A nagy nyomás hatására mindenesetre a Birodalmi Tanács képviselőházának honvédelmi bizottsága meggyorsítja munkáját, s nagyobb része — ahogyan Schlindler november 3-i felszólalása már sejteni engedte — többségi indítványában már november 6-án enged a kényszerhelyzetnek.[62] Ez a többség immár lényegében változtatás nélkül elfogadja a kormányelőterjesztést, amely nem más, mint az udvar és a magyar kormány tárgyalása során kikristályosodott és a magyar országgyűlés mindkét házában már elfogadott 1868. évi XL., XLI. és XLII. törvénycikk. A Rechbauer nevével fémjelzett kisebbségi indítványban a honvédelmi bizottság következetesebb tagjai továbbra is kiállnak az udvar által végül is jóváhagyott 3 évi sorszolgálat helyett a 2 évi mellett. A 800 000 fős hadilétszám helyett 600 000 főst indítványoznak, végül pedig 10 év helyett 6 évre javasolják azt elfogadni.[63]

A képviselőház honvédelmi bizottságában keresztülhajtott kormányelőterjesztés még nem biztosítéka a képviselőházi alkotmánypárti többség megnyerésének, ezért sor kerül az egyesült liberális frakciók november 6-i tanácskozására, ahol a többség már hajlik a kormányelőterjesztés elfogadására.[64] A november 9-i újabb konferencián már szinte valamennyi alkotmánypárti képviselő jelen van, megjelenik továbbá az osztrák kormányból Taaffe megbízott miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Giskra belügyminiszter, Plener kereskedelemügyi miniszter és Berger tárcanélküli miniszter is. A kormányelőterjesztés védelmét a véleményét eddigre gyökeresen megváltoztató Giskra belügyminiszter vállalja magára, s az alkotmánypárti képviselők előtt is felveti a bizalmi kérdést. Hangsúlyozza, hogy a kormány nem vállalhatja a felelősséget a kialakulandó belpolitikai helyzetért sem, ha a képviselőház megtagadná támogatását.[65] Döntéshozatalra nem kerül sor, de a fenyegető belpolitikai helyzetre való hivatkozás megteszi a magáét.

Jól mutatja ezt a november 10. és 13. között napi két ülés megtartásával meggyorsított képviselőházi vita, amelynek bevezetőjeként a kormány bejelenti, hogy az uralkodó a delegációk ülésszakának összehívását az alkotmánypárti kívánságnak megfelelően november 16-ra halasztotta.[66] Maga a vita a ki-

59 Schindler, Julius Alexander, Dr. (1818—1885), alsó-ausztriai ügyész és szépíró. 1848-as liberális politikus. 1861—1870: a Birodalmi Tanács képviselőházának tagja.
60 NFP, 1868. november 4. A.
61 NFP, 1868. november 5. M.
62 NFP, 1868. november 6. A.
63 Bericht des Ausschusses über das Wehrgesetz. (Reichsrat, Abgeordnetenhaus.) Militärkanzlei, Separat-Faszikel 29/b.
64 NFP, 1868. november 7. A.
65 NFP, 1868. november 10. M.
66 NFP, 1868. november 10. A.

sebbségi indítvány támogatóinak felszólalásai jegyében zajlik le. Ezek a képviselők egymással vetélkedve hangsúlyozzák a Birodalmi Tanácsban képviselt országok és tartományok súlyos gazdasági-pénzügyi helyzetét, és a takarékosság nevében érvelnek indítványuk mellett. A kormányelőterjesztés védelmét az alkotmánypárti többség átengedi a képviselőként jelen levő Beust birodalmi kancellárnak és közös külügyminiszternek, valamint az osztrák kormány tagjainak, akik közül Berger, Giskra és Taaffe szólal fel. Az előterjesztés sorsa most már egy percig sem kérdéses; végül harmadik olvasásban a képviselőház 118:29 arányban fogadja el a véderőtörvény tervezetét.[67]

Az urak háza — a Birodalmi Tanács felsőháza — november 27-én és 28-án tárgyalja az oda került képviselőházi határozatot és szintén érdemi vita nélkül fogadja el a kormányelőterjesztést.[68] A véderőtörvény szentesítésére december 5-én kerül sor, s az ezzel hatályba lép.[69]

Az Osztrák—Magyar Monarchia új véderőtörvénye az általános hadkötelezettség alapján 1 000 000 fős hadilétszámmal számol, amelyből 800 000 fő a közös hadseregben, 115 000 fő az osztrák Landwehr-ben és 85 000 fő a magyar honvédhadseregben szolgál. Ennek megfelelően a tíz évre előre megállapított évi újonckontingens mintegy 100 000 főt tesz ki. Ebből 78 000 fő a közös, 11 000 fő a Landwehr- és honvédhadseregnek jut, míg mintegy 11 000 fő felesleg a közös hadsereg tartalékát képezi.

A hadkötelezettség 20 éves kortól vonatkozik a férfilakosságra, ideje 10 év (3 év sorszolgálat és 7 év tartalékosszolgálat). Az uralkodó által kinevezett külön főparancsnok áll a közös, Landwehr és a honvédhadsereg élén. A Monarchia hű tükörképeként mindhárom az uralkodóház főhercege.

Hadműveleti és más fontos kérdésekben a közös hadügyminisztérium az illetékes, minden vonatkozásban alárendeltségébe tartozik az első vonalnak minősülő teljes közös hadsereg. Az osztrák és a magyar honvédelmi minisztérium fennhatósága a második vonalbeli Landwehr- és honvédhadsereg adminisztratív irányítására és az ebből fakadó katonai közigazgatásra terjed ki. Szót érdemel még, hogy harmadik vonalnak a törvény még osztrák Landsturm-ról, illetve magyar népfölkelésről is intézkedik. E vonatkozásban azonban még csak rendszeres katonai nyilvántartást sem vezetnek be, hanem csak háború esetén kell ezeknek az önkéntes kötelékeknek a pótlást jelenteniük.

Egyelőre változatlan marad a közös hadsereg hadosztályszervezése, és továbbra is a területi katonai parancsnokságok a hadkiegészítési területek katonai közigazgatási szervei. A Landwehr- és a honvédhadsereg számára ezek mellett zászlóaljjárásokból álló hadkerületeket szerveznek. A Landwehrt és a honvédhadsereget nem szervezik magasabb harcászati kötelékekbe, a mozgósítási tervekben azonban dandárokká összevonva szerepelnek.

Az 1866-ban rendszeresített modernebb fegyverek mennyiségét növelik. A Landwehrre és a honvédhadseregre is kiterjesztve érvényben tartják az ezzel együtt még 1866-ban bevezetett új, a kor követelményeinek megfelelni igyekvő szabályzatokat. Ugyanakkor megkezdik a két honvédelmi minisztérium megszervezését és az osztrák Landwehr- és a magyar honvédkötelékek felállítását.

Mindezzel az Osztrák—Magyar Monarchia jelentős lépést tesz a hadügy területén, hogy az uralkodó körök nagyhatalmi törekvéseinek érvényesítése cél-

67 Sten. Prot. AH. 4412. és köv. o. NFP, 1868. november 15. M.
68 Sten. Prot. HH. 1830. és köv. o.
69 1868. évi 41., 42. és 43. törvénycikk, Wiener Zeitung, 1868. december 8.

jából felzárkózzon a korszerű hadsereggel rendelkező európai államokhoz. Számos vonatkozásban azonban ismét csak felemás intézkedésekre kerül sor, és ez indokolja az elkövetkező évek további reformjait.

*

A véderő-törvénytervezet létrejötte és a birodalom mindkét felében hatályos törvénnyé válása jellemzően világítja meg a tényleges hatalmi viszonyokat a ciszlajtán területeken. Rámutat az alkotmányos-parlamentáris rendszer gyengeségeire, az uralkodó — akit nem köt alkotmányos eskü — abszolutisztikus fellépésének lehetőségére, az osztrák-német liberális nagypolgárság pártjának és kormányának a politikai hatalomból való részesedés érdekében történő, udvar előtti ismételt megalkuváskészségére.

A véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli tárgyalása ugyanakkor az osztrák belpolitikai életben azzal a következménnyel jár, hogy a különböző liberális frakciók 1868. őszi egységes Alkotmánypártja — amely a 203 tagú képviselőház 118 fős többségével rendelkezik, és a kormány támaszát jelenti —, alig néhány hetes parlamenti küzdelem után ismét kezd szétesni. Egyelőre a zömében alpokbeli tartományokból származó, Rechbauer vezette 20 fős autonómista csoportosulás került szembe a többség megalkuvó döntésével.

A liberális színezetű osztrák kormány mindenesetre már az alkotmánypárti többség maga mögé — illetve az udvar rákényszerített döntése mögé — állításával is sikert könyvelhet el, mert egyelőre ismét rendelkezik az udvar, főleg az uralkodó bizalmával. Ezt az 1868. november 14-i kormányülésen I. Ferenc József személyesen fogalmazza meg a véderő-törvénytervezet képviselőházi elfogadása fölötti megelégedettségében.[70]

Másrészről azonban további következménye is van a véderő-törvénytervezet birodalmi tanácsbeli vitájának. A kormány egysége is újabb törést szenved. Karl Auersperg miniszterelnök korábbi lemondása után most Herbst[71] igazságügyminiszter, a legtekintélyesebb liberális politikus is bejelenti a kormányból való kilépését.[72] A képviselőházi alkotmánypárti kisebbséggel ért ugyanis egyet, és nemcsak hangsúlyozza a véderőtörvény elleni állásfoglalását, hanem ennek nyomatékot is kíván adni lemondásával. Az osztrák kormány többi alkotmánypárti tagja ennek ellenére egyelőre mégis rá tudja venni lemondása visszavonására.[73]

Végül így a véderőtörvénnyel kapcsolatos kormányzati válság látszólag minden vonatkozásban megoldódik az Osztrák—Magyar Monarchia osztrák felében. A kül- és belpolitikai helyzetre tekintettel nem következik be egyelőre szakítás az udvar és az osztrák-német nagypolgárság között. Elhárul az osztrák kormányon belüli konfliktus is, és az Alkotmánypárt zöme továbbra is felsorakozik még e mögött az alkotmánypárti többségű kormány mögött annak ellenére, hogy élén — a szabadelvű Karl Auersperg lemondását követően — immár az uralkodó bizalmasa, az aulikus Taaffe áll.

Az osztrák kormány bukását eredményező kérdéssé a továbbiakban a decentralizációs mozgalmakkal szembeni állásfoglalás válik. Míg az Alkotmánypárt és az e pártot képviselő osztrák miniszterek az alkotmányos ciszlajtán

70 Ministerratsprotokolle, 145. ülés, 1868. november 14.
71 Herbst, Eduard, Dr. (1820—1892), prágai jogászprofesszor, nagytekintélyű liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője. 1868—1870: osztrák igazságügy-miniszter. 1871—1884: a képviselőházi alkotmánypárti politikusok egyik vezéregyénisége.
72 *Sandler*, Samuel: i. m. 66. o.
73 NFP, 1868. december 13. M.

centralizmus talaján minden koncessziót elutasítanak, az udvar puhatolózó tárgyalásokra szánja el magát, és ezt az aulikus osztrák miniszterek is támogatják. Ez 1869-ben az osztrák kormány kettészakadásához, az udvar és az Alkotmánypárt ismételt összeütközéséhez vezet.

Kül- és belpolitikai megfontolásokból ugyan hajlandó az uralkodó 1870. február 1-én még Hasner[74] tisztán liberális összetételű kormányának a kinevezésére is az aulikus miniszterek felmentését követően, azonban csak a cseh és a lengyel decentralizációs mozgalmakkal való megegyezést célzó program alapján. A megvalósítás módját illetően sem az osztrák kormány, sem az Alkotmánypárt nem képvisel egységes álláspontot. Ciszlajtánia lakosságának többségével ugyanakkor egyelőre nem képes elismertetni ez a politikai irányzat az alkotmányos kétközpontú birodalmi centralizáció politikáját és az osztrák-németség társadalmi-politikai uralmát. Ehhez járul még, hogy az eddigi konfliktusok — így a véderőtörvénnyel való szembenállás — eredményeként az Alkotmánypárt az udvar bizalmát sem képes maradandóan megnyerni.

Mivel az eddigi kormánypárt nem tudja biztosítani a rendezett belpolitikai helyzetet, a nemzetközi helyzet alakulását figyelembe véve a Hasner-kormányt 1870. április 4-én felmenti az uralkodó, és a más politikai erőkhöz való fordulást határozza el. Így az alkotmánypárti kormány bukásában — bár nem közvetlenül — mégis, a korábbi belpolitikai válságok sorában, jelentős szerepe van az udvar részéről abszolút jelleggel irányított hadügyi politikával szembeni osztrák-német liberális ellenállásnak is.

Йожеф Захар

НЕКОТОРЫЕ АВСТРИЙСКИЕ АСПЕКТЫ ЗАКОНА АВСТРО-ВЕНГЕРСКОЙ МОНАРХИИ 1868 ГОДА О СОЗДАНИИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ

Резюме

Параллельно с «Соглашением 1867» на австрийской территории Австро-Венгерской монархии была создана конституционно-парламентарная система, что сделало возможным ускорение капиталистического развития. Реальный компромисс императорского двора и либеральной крупной буржуазии в то же время предоставил возможность и для дальнейшего сохранения многих остатков феодализма и абсолютизма. Этот факт с самого начала привел к столкновению императора с либерально настроенным правительством.

В 1868 году самой серьезной причиной кризиса австрийского правительства был проект закона о вооруженных силах. После проигранной прусско-австрийской войны 1866 года выявилась настоятельная необходимость модернизировать несовершенную систему организации и укомплектования армии. Это стремился осуществить уже и закон о вооруженных силах, вынужденно принятый 28 декабря 1866 года. В результате «соглашения 1867 года» император был вынужден его аннулировать. Новый проект закона о вооруженных силах сформировался в ходе переговоров двора и венгерского правительства. Императорский двор, руководствуясь своими великодержавными мотивами, хотел создать сильную армию, а венгерское правительство по своим связанным с властью и престижем соображениями требовало создания отдельной гонведской армии. Правящая австрийская конституционная партия, и в том числе и правительство Австрии, выступили против этих обоих соображений. Таким образом окончательное формирование закона о вооруженных силах произошло на восьми конференциях, проведенных под руководством монарха в период с 18 по 29 апреля 1868 года в Буде, без существенного учас-

74 Hasner, Leopold, Dr. (1818—1891), prágai jogászprofesszor, majd állami hivatalnok, ismert liberális politikus. 1861-től a Birodalmi Tanács képviselője; 1864—1865: a képviselőház alelnöke; 1867-től az urak háza tagja. 1868—1870: osztrák oktatásügyi és kultuszminiszter; 1870. február 1.—április 4.: miniszterelnök.

гия, но при энергичном противодействии австрийского правительства. Правительство Австрии, соответственно либеральным основным принципам, выступило за понижение военных расходов, за сокращение срока службы в армии и уменьшение численного состава армии, и возражало против формирования гонведской армии, означавшей вторую линию, так как это выдвинуло вопрос о необходимости организации австрийского ландвера, принимая во внимание паритет дуализма.

В соответствии с фактическими державными отношениями, под нажимом двора австрийское правительство в конце концов вынуждено было отказаться от своей позиции. Осенью 1868 года императорский двор сумел сломить сопротивление большинства Конституционной партии, пригрозив кошмаром правительственного кризиса, и Имперский Совет также принял новый закон о вооруженных силах. Все это характерно осветило несовершенство австрийской конституционно-парламентской системы, возможность абсолютистского выступления монарха и слабость австро-германской либеральной крупной буржуазии.

József Zachar

EINIGE ÖSTERREICHISCHE ASPEKTE DES WEHRGESETZES DER ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHEN MONARCHIE V. J. 1868

Resümee

Paralell mit dem Ausgleich kam es in den österreichischen Gebieten der Österreichisch—Ungarischen Monarchie im Jahre 1867 zum Ausbau eines konstitutionell-parlamenterischen Systems und dies erleichterte die Beschleunigung der kapitalistischen Entwicklung. Der reale Kompromiß des Hofes und der liberalen Großbourgeoisie gab jedoch gleichzeitig die Möglichkeit zum Weiterleben zahlreicher feudaler und absolutistischer Überreste. Diese Tatsache brachte von Anfang an Zusammenstöße zwischen dem Herrscher und der Liberal gefärbten Regierung mit sich.

Im Jahre 1868 war der Grund der schwierigsten österreichischen Regierungskrise der Wehrgesetzenwurf. Nach der Niederlage im preußisch-österreichischen Krieg von 1866 ist eine Modernisierung des überholten Ergänzungs- und Organisationssystems der Wehrmacht unumgänglich notwendig geworden. Dies sollte schon das oktroyierte Wehrgesetz vom 28. Dezember 1866 verwirklichen. Als Folge des Ausgleichs mußte der Herrscher dasselbe jedoch zurücknehmen. Der neue Wehrgesetzentwurf hat im Laufe der Verhandlungen zwischen dem Hofe und der ungarischen Regierung seine Form angenommen. Der Hof wünschte aus Großmachtsgründen eine starke Armee, die ungarische Regierung aus Macht- und Prestigeüberlegungen eine separate Honvéd-Armee. Die regierende österreichische Verfassungspartei, und so auch die österreichische Regierung sind gegen beide Überlegungen aufgetreten. So kam die endgültige Formulierung des Wehrgesetzes auf den unter dem Vorsitz des Herrschers in Buda (Ofen) zwischen dem 18. und 29. April 1868 abgehaltenen 8 Konferenzen zustande; an diesen war die österreichische Regierung meritorisch nicht beteiligt und stand dem Entwurf ablehnend gegenüber. Die österreichische Regierung war — ihren liberalen Grundsätzen entsprechend — für ein niedrigeres Wehrbudget, eine kürzere Dienszeit und damit für einen niedrigeren Präsenzstand und gegen die Aufstellung der die zweite Linie bedeutenden Honvédarmee, denn diese hat — mit Rücksicht auf die Parität im Dualismus — die Notwendigkeit der Organisierung der österrechischen Landwehr aufgeworfen.

Den bestehenden Machtverhältnissen entsprechend war die österreichische Regierung schließlich auf Grund des vom Hof ausgeübten Druckes genötigt ihren Standpunkt aufzugeben. Im Herbst 1868 konnte der Hof — das Gespenst einer Reigerungskrise an die Wand malend — auch den Widerstand der Mehrheit der Verfassungspartei brechen, und so hat auch der Reichsrat das neue Wehrgesetz angenommen. All dies beleuchtete charakteristisch die Unvollkommenheit des konstitutionell-parlamentarischen Systems, die Möglichkeit eines absolutistischen Auftretens des Herrschers und die Schwäche der deutschösterreichischen liberalen Großbourgeoisie.

LUKÁCS LAJOS

EGY ÉV AZ OLASZORSZÁGI MAGYAR LÉGIÓ TÖRTÉNETÉBŐL*

1861. május 10—1862. május 28.

Az 1860. július 16-án Palermóban megalakult magyar légió nem volt egyenes folytatása az 1859-es észak-olaszországi háború alatt életre hívott és a hadműveletektől önhibáján kívül távol maradt magyar légiónak, bár személyi vonatkozásban, tiszti káderokban és legénységi állomány tekintetében is követhetők kapcsolataik. De a Garibaldi dél-itáliai felszabadító, forradalmi háborújának részeseként alakult 1860-as légió nemcsak szervezetileg jelentett újat az 1859-ben feloszlatottnál, hanem céljaik, funkciójuk különbözősége is szembetűnő. Így, jellegét tekintve, Garibaldi alatt minőségileg új alakulat keletkezett. Értéke korántsem számszerűségéből következett, hiszen míg a légió Palermótól Nápolyig eljut, létszáma a kezdeti mintegy 60 főről alig emelkedik 300-ra és a magyar légiónak oly nagy dicsőséget termő 1860. október 1—2-i volturnói csata idején sem beszélhetünk nagyobb egységről. Mégis, e kis magyar légió harci értéke, a hadjárat során betöltött tényleges szerepe, messze túlmutatott alacsony létszámán. A Garibaldi és mások részéről sorozatosan elhangzott elismerés és dicséret szólt a vörösinges Ezerrel lélekben, célkitűzésekben összeforrott magyar légionistáknak, szólt annak a Magyarországnak, mely 1848—49-ben már példát mutatott a világnak helytállásban és szólt az abszolutizmus elnyomása alatt szenvedő, de felszabadulni vágyó országnak is, melynek bújdosó, hontalan fiai idegen földön ontották vérüket egy másik elnyomott nép szabadságáért. Tették mindezt annak biztos tudatában, hogy áldozataik nem hiábavalók, hogy a népszabadság ügye egy és oszthatatlan, hogy Itália felszabadítása végső soron elő fogja segíteni a magyar nép vágyainak teljesülését is. Ami még kiemelkedőnek tűnik, az e kis légió népi-nemzeti szempontból vegyes összetétele. Bár zömét — főképpen tisztjeit — magyarok alkották, megtalálhatók voltak benne mindazon népek fiai, melyek az osztrák monarchia lakosságát alkották. Így küzdöttek egymás mellett a légió sok dicsőséget megjárt harci zászlója alatt magyarok, németek, csehek, szlovákok, szerbek, horvátok és románok — követendő példát mutatva a hazának is.[1]

A történelem oly sokszor zegzugos, kacskaringós és ellentmondásos menetéből következett, hogy e nemes célokért alakult önkéntes testület sorsa, története, korántsem tekinthető simának, komplikációktól, buktatóktól, egyéni sorstragédiáktól mentesnek. A Garibaldi által életre hívott magyar légió történetének első szakasza 1860. novemberében lezárult. A nápolyi királyság a felszabadító harcok nyomán porba hullt. A Dél-Itáliát gúzsba kötő, a társadalmi haladást gátló Bourbon-uralom a forradalmi harcok következtében végképp a történelem süllyesztőjébe került. A következő lépést, Róma felszabadítását és általában a kormányzati berendezkedés megválasztását, már korántsem Garibaldi és a köréje sereglett forradalmi elemek óhaja döntötte el. Az

* A tanulmány egyik fejezete „Az olaszországi magyar légió története 1860—1867" című nagyobb munkának.

1 Vö. *Attilio Vigevano:* La legione ungherese in Italia. (1859—1867). Roma, 1924.; *Koltay—Kastner Jenő:* Iratok a Kossuth emigráció történetéhez. 1859. Szeged, 1949.; *uő.:* A Kossuth emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.; *Eugenio Kastner:* Il contributo ungherese nella guerra dell 1859. Firenze, 1934.; *Lukács Lajos:* Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860—61-ben. Budapest, 1962.; *uő.:* Garibaldi e l' emigrazione ungherese. Modena, 1964.; *uő.:* A magyar garibaldisták útja. Marsalától a Porta Piáig. 1860—1870. Budapest, 1971.

európai konzervatív hatalmak és diplomáciájuk, de legfőképpen a Rómában 1849 óta seregeket állomásoztató Franciaország császára, III. Napóleon helyezkedett határozottan szembe a forradalmi hullám növekedésével. Miután III. Napóleon Chambéryben megegyezett Cavour megbízottaival II. Viktor Emánuel jelenlétében, 1860. szeptember 11-én megindulhattak az intervenciós piemonti seregek dél felé, hogy visszaszorítsák a konzervatív-liberális Európa előtt egyre félelmetesebbnek tűnő forradalmi-republikánus hullámot. A katonai intervenció ugyan együtt járt Közép-Itália jelentős területeinek felszabadításával az Egyházi Állam uralma alól, kiterjesztve a piemonti uralmat Latium tartománya és Róma köré, de ezen történelmi fordulat a monarchia hatalmát és elvét juttatta délen győzelemre, kisajátítva mindazt, amit a Garibaldi vezette forradalmi háború az olasz egység és haladás érdekében nagy áldozatok árán hozott.

Az erőviszonyok kedvezőtlen fordulata előtt Garibaldi is kénytelen-kelletlen meghajolt. A polgárháború kockázatát elkerülendő Caprera szigetére vonult átmenetileg vissza, várva és keresve az újabb alkalmas pillanatot, amikor a megkezdett feladatok befejezésére ismét kedvező lehetőségek adódnak. Miután a piemonti monarchia a nápolyi királyságot magához csatolta, az utolsó Bourbon erődnek, Gaetának 1861. február 13-án bekövetkezett eleste után megnyílt az út az egységes olasz királyság megteremtéséhez. Erre 1861. március 17-én került sor Torinóban, ahol az összehívott parlament kimondta az olasz királyság létrejöttét, II. Viktor Emánuellal az élén. Ily módon az olasz Risorgimento sok évtizedes kitartó küzdelmei után az olasz egység valósággá lett, politikai tartalmát tekintve liberális-konzervatív jelleggel, amely a vezető szerepet a monarchia köré tömörült polgárság és liberális nemesség számára biztosította. Ezen túlmenően azt is tekintetbe kell vennünk, hogy az olasz egység teljességéhez még hiányzott Róma városa Lazio tartományával, továbbá Velence városa és Veneto tartomány. Az Egyházi Állam ugyanis továbbra is élvezte III. Napóleon hadseregének oltalmát, melyre támaszkodva a leghatározottabban ellenállt az olasz királyság Rómára vonatkozó igényeinek. A Habsburg birodalom, amely 1859-ben kénytelen volt beletörődni Lombardia elvesztésébe, arról már hallani sem akart, hogy Velence tartományával növelje az olasz monarchia egyébként is fokozódó erejét. Akadt tehát éppen elég megoldandó kérdés Itáliában, karöltve a belső társadalmi-gazdasági-politikai problémákkal, melyekre a politikai erők más és más megoldási módot javasoltak. A vezető monarchista körök szándékait, törekvéseit mind bel-, mind külpolitikai téren a nagy tekintélynek örvendő Cavour szabta meg, akinek 1861 nyarán bekövetkezett haláláig kellően kiformálódtak, megszilárdultak az olasz királyság jövőjéhez kapcsolódó mérsékelt liberális programok. Külpolitikai téren a cavouri politika alappillérét a III. Napóleon Franciaországához alkalmazkodás és a hozzá való szoros támaszkodás alkotta, azzal továbbra is együttműködve, lépésről lépésre kívánt előre haladni az olasz egység még megoldásra váró problémái rendezése útján. Ennek a politikának kétségkívül realitást adtak a korabeli Európa hatalmi erőviszonyai, a forradalmi-republikánus, demokratikus mozgalmaktól rettegő monarchiák ama közös érdeke, hogy mindenképpen meggátolják a félelmetes 48—49-es idők megismétlődését és a társadalmi haladás kérdéseit felülről, mérsékelt liberális reformok alkalmazásával igyekezzenek biztosítani. Cavour belpolitikája lényegét tekintve ebben a körben mozgott, amikor a leghatározottabban szembeszegült a nemzeti egység Mazzini és Garibaldi által szorgalmazott radikális megoldási terveivel és ellenállt

az olasz demokratikus tábor messzebbre mutató társadalmi reformjainak is, nagyon ügyelve arra, hogy a feudalizmus maradványainak felszámolása ne sértse túlságosan sem a világi földbirtokos arisztokrácia érdekeit, sem a katolikus klérus pozícióit.

A demokratikus-republikánus tábor korántsem volt egységes és erői a monarchia konszolidációjának megszilárdulásával párhuzamosan felaprózódtak, gyengültek, nem kis mértékben azért is, mert a mazzinista—garibaldista tábor nem egy régebben aktív híve, erőteljes harcosa, fokozatosan a monarchia táborába került és annak politikai céljait igyekezett a továbbiakban támogatni. De maga Mazzini és szűkebb köre sem értett mindenben egyet Garibaldival, aki éppen az annyira kritikus 1860. szeptember—novemberi napokban jutott arra a következtetésre, hogy az ifjú olasz királysággal szemben a republikánus elv győzelme, akár még korlátozottan is, csak a déli területekre vonatkozóan is, nélkülözi a szükséges feltételeket. Mazzini az olasz nemzeti egység gondolatának kitartó és hatalmas erejű propagátora volt és maradt, de anélkül, hogy társadalmi-politikai gondolatai eljutottak volna az agrárkérdés demokratikus megközelítéséhez. Márpedig enélkül bármely következetesen hirdetett republikánus propaganda is elszigeteltségre volt kárhoztatva. Ezt látta, vagy érezte meg a néptömegekkel szorosabb érintkezésben levő Garibaldi, aki nem akarta 1860-ban egy kilátástalan polgárháború felidézésével veszélyeztetni az oly nehezen formálódó, kialakuló olasz egységet. Garibaldi passzivitása csak időleges, csak átmeneti jellegű és abban a pillanatban kész volt a harcra, amikor lehetőség adódott az 1860-ban kényszerűen félbemaradt küzdelem folytatására. 1862 tavaszától Garibaldi aktivitása is visszatért, napirendre tűzve Róma felszabadítását. Az elmondottakból viszont egyenesen következett, hogy a monarchista kormányzat nem nézte jó szemmel Garibaldi terveit, és ellenálló erejét csak fokozta az a körülmény, hogy Párizsból megfelelő támogatást, biztatást is kapott. Itália belső politikai küzdelmei az 1860-as években tehát elsősorban a radikális baloldal Garibaldi vezette irányzata és a monarchista kormány vezette jobboldal között zajlottak le. Ha a baloldal átmenetileg sikereket ért is el, ahhoz mégsem volt elégséges ereje, hogy a konszolidáció megszabott irányának gátat vessen. Ebben tükröződött a garibaldizmus politikai-társadalmi gyengesége is. Az olasz királyság súlyos krízise 1862. augusztusában fegyveres összecsapássá alakult a bal- és jobboldali erők között, melyből az utóbbi fél került ki győztesen, még akkor is, ha fölényét képtelen volt megfelelően kihasználni és érvényesíteni. Az aspromontei összecsapás során 1862. augusztus 29-én maga Garibaldi is megsebesült és fogságba kerül, ahonnan visszatért Caprera szigetére. A garibaldizmus e súlyos veresége ellenére még korántsem szorult ki az olasz politikai porondról, ahol változó intenzitással ugyan, de folytatta küzdelmét.[2]

Ebben a politikai légkörben, ezen kiélezett társadalmi és politikai harcok közepette működött Olaszországban a magyar légió. Története szervesen egybefonódott az itáliai belső problémákkal és történetének zegzugos menetét

2 *Engels:* Garibaldi Szicíliában. New York Daily Tribune. 1860. június 22. (Marx—Engels Művei. 15. k. Budapest, 1968. 55. és köv. o.); *Marx:* Érdekes hírek Szicíliából— Garibaldi viszálya La Farinával — Garibaldi levele. New York Daily Tribune. 1860. augusztus 8. (Uo. 81. és köv. o.); *Carlo Pecorini-Manzoni:* Storia della 15a Divisione Türr nella campagna del 1860 in Sicilia e Napoli. Firenze, 1876.; *George Macaulay Trevelyan:* Garibaldi e i Mille. Bologna, 1909.; *Garibaldi:* Memorie autobiografiche. Firenze, 1888.; Garibaldi válogatott írásai. Szerk. *Sallay Géza.* Budapest, 1955.; *Denis Mack Smith:* Cavour and Garibaldi. 1860. Cambridge, 1954.; *Piero Pieri:* Storia militare del Risorgimento. Torino, 1962.; *Giorgio Candeloro:* Storia dell' Italia moderna. IV. Milano, 1964.; XXXIX Congresso di Storia del Risorgimento Italiano (17—23 Ottobre 1960.). Roma, 1961.; La Sicilia e l'unita d'Italia. Congresso Internazionale di Studi Storici. Palermo 15—20 aprile 1961. I—II. Milano, 1962.

csak az olaszországi belső küzdelmekkel való összefüggésében lehet megérteni. Az olasz monarchia szempontjából természetesen teljesen érthető volt, hogy miután a Garibaldi által életre hívott magyar légió átkerült a piemonti hadsereg kereteibe, igyekezett ezt a katonai-politikai erőt a monarchista konszolidáció szolgálatába állítani. Így szerepet adott a magyar légió számára délen, a volt nápolyi királyság területén, harcba küldve a tapasztalt katonákat az olasz brigantaggio ellen. Bár kétségtelen, hogy a brigantaggio mozgalmát nem lehet szőröstül-bőröstül kizárólag reakciósnak tekinteni — mellőzve az ebben is felszínre jutó jogos népi elégedetlenséget, a nincstelen délvidéki parasztság társadalmi törekvéseit —, de ennek ellenére e tartós délvidéki mozgalom alapvető politikai helye a társadalmi reakció oldalán van, a feudális és klerikális érdekek malmára hajtotta a vizet, mivel a Bourbon-pártiak politikai céljait, restaurációs törekvéseit szolgálta. Ebben az összefüggésben a magyar légió harca a piemonti kereteken belül is kapott progresszív tartalmat, mert hozzájárult az olasz egység védelméhez, a társadalmi haladás alapérdekeinek oltalmához, amikor karöltve az olasz királyság erőivel, felvette a harcot a déli világi és egyházi reakció törekvéseivel, tömörüléseivel szemben. Ugyanakkor a magyar légió tagjai joggal voltak elégedetlenek ezzel a szereppel, mely ellentétben állt azokkal a nemes célokkal, melyekért hazájukat elhagyták és Itáliába jöttek, hogy Ausztria ellen harcoljanak Magyarország függetlenségéért és szabadságáért. A magyar légió belső küzdelmei, a tisztikaron belül és a tisztikar és a legénység többsége között, főképpen azon probléma körül forogtak, hogy az eredeti nemes célkitűzésekhez mely olasz politikai erőktől számíthatnak komoly támogatásra. Kossuth, Klapka, Türr és még sokan mások, akik a magyar emigráció politikai és katonai vezetésében egyaránt vezető szerepet játszottak, kitartóan bíztak az olasz monarchista kormány osztrákellenes jellegének és célkitűzéseinek komolyságában és vállalták ennek külpolitikai hátterével összefüggő ellentmondásokat is. Viszont számosan a magyar emigrációban, és főképpen a magyar légió keretein belül, kiábrándultak az olasz monarchista kormányból és igyekeztek szövetségre, együttműködésre lépni az olasz monarchia ellenzéki-demokratikus áramlataival, csoportjaival, főképpen a körükben szinte osztatlan tekintélynek örvendő Garibaldival.

A magyar légión belül az első nagyobb összecsapás a „piemontizáció" irányát pártoló légiós vezetés és az azzal szembeszegülő ellenzéki csoportok között 1861 tavaszán játszódott le, amikor a magyar légió főparancsnoka Sréter Lajos ezredes volt és a légió főfelügyeletét Vetter Antal altábornagy látta el. Közöttük főképpen személyi ellentétek voltak, de híveik már politikai tekintetben csoportosultak. Vetter közismert merevségével, száraz modorával korántsem vehette fel a versenyt a sokkal közvetlenebb és Garibaldi 1860-as szicíliai expedíciója során oly nagy népszerűségre szert tett Türr István tábornokkal. Noha Türr ebben az időben már félreérthetetlenül a monarchista körök érdekeit igyekezett előmozdítani, múltja, közvetlen modora, személyi kapcsolatai potenciálisan alkalmassá tették, hogy a vezetéssel szemben elégedetlen légionisták oltalmát kérjék. Vetter nem egy önkényesnek minősíthető lépése — gyors katonai kinevezések vezérkara körében, a tisztek érzékenységének gyakori megsértése — tág felületet adott az ellene indított támadásokra. Egyébként magát Türr tábornokot is megsértette, amikor az — nem éppen indokolatlanul — szintén igényt tartott a magyar légió feletti ellenőrzésre. Vetter nápolyi ballépései, főképpen modorával összefüggő irritáló eljárásai végül is oda vezettek, hogy maga Kossuth Lajos — aki pedig kezdetben határozottan Vettert pártolta Türr ellenében — kénytelen volt megvonni tőle pártoló bi-

zalmát, mert Nápolyból a panaszos levelek valóságos áradata érkezett hozzá Torinóba. A légió tisztikarának többsége, élén Sréterrel és Figyelmessy Fülöp alezredessel, a huszárság parancsnokával, végül is 1861. áprilisában nyíltan fellázadt Vetter ellen, távozását követelve. Az összecsapások olyan színezetet nyertek, hogy Vetter képviseli a merev piemontizációs irányt, ellenfelei pedig a légió nemes garibaldista hagyományait kívánják folytatni. A valóságban azonban korántsem ilyen egyszerűen húzódtak meg a határvonalak. Ennek ellenére Vetternek távoznia kellett és a magyar emigráns vezetés, a vezető olasz kormánykörökkel egyetértésben, a légió új parancsnokává Kossuth személyes bizalmi emberét, Ihász Dániel ezredest nevezte ki, aki mellett a főfelügyeletet Türr István látta el.[3]

Csak e fordulatot követően derült ki igazán, hogy a légión belüli küzdelmek voltaképpen zsákutcába torkolltak akkor, amikor a piemontizáció ellen Türrhöz folyamodtak, és Garibaldi egykori bajtársának közreműködésétől remélték a légió régi demokratikus szellemű légkörének visszaállítását, eredeti nemes eszményeivel összhangban álló szerepkörébe helyezését. Az események hamarosan megmutatták, hogy Vetter megbuktatásával sem sikerült véget vetni a piemontizáció egyre erőszakosabb jellegű folyamatának, sőt ami ez után következett, az messze túl is szárnyalta az annyit kárhoztatott szerepet és kritizált állapotot. Vetter távozásával sem a légió belső atmoszférájában nem következett be demokratikus változás, sem szerepkörének kijelölése terén nem állott be fordulat az óhajtott irányban. Sőt, éppen ellenkezőleg, az új légiós vezetés időszakában vált véglegessé és általánossá a légió bevetése a déli brigantaggio ellen, tartós felhasználása olyan szerepkörben, mely sokak számára joggal volt felháborító és kiábrándító. Ebben az értelemben és a jelzett összefüggések között szólhatunk arról, hogy Ihász Dániel ezredes és Türr István megjelenése Nocerában — ahová Nolából 1861. április végén a légiót áthelyezték — egy új időszak kezdetét jelentette. De nem az olasz kormánynak a légióval kapcsolatos alapvető szándékai szempontjából, hanem a légió megrendszabályozása, átformálása, kormányhű alakulattá történő átgyúrása tekintetében. Vagyis ami Vetter és Sréter idején nem sikerült — a garibaldista szellemmel átitatott légió szükségesnek ítélt megszelídítése — azt most változott formák között gondolták megvalósítani. Ennek a fő feladatnak végrehajtására aligha találhattak volna Torinóban alkalmasabb személyt Türr tábornoknál. Nevét, személyét még tartósan övezte az a dicsfény, melyet Garibaldi oldalán, vörösinges időszakában joggal szerzett és amelyet egyelőre csak némileg homályosíthatott el szoros együttműködése a monarchia kormányával és jó kapcsolata a párizsi udvarral, amit ugyanezen év őszén Bonaparte Wyse Adelina hercegnővel, III. Napóleon unokahúgával kötött házassága csak elmélyített. Cavour részéről kifejezetten bölcs döntésnek tekinthető, hogy a magyar emigránsok körében, a légióban megnyilvánuló mozgalmat éppen annak a személynek a közreműködésével kívánta felszámolni, akinek múltja, tettei oly erőteljesen kapcsolódtak Garibaldi személyéhez és világraszóló sikereihez. Ez a lépés Torino részéről — legalább is pillanatnyilag — kiváló sakkhúzásnak bizonyult, nagyon is alkalmasnak az ellentétes frontvonalak összezavarására, az ellenfél táborának megtévesztésére, a tényleges szándékok leplezésére.[4]

3 Vö. *Abafi (Aigner) Lajos:* Az olaszországi magyar légió történetéhez. Hazánk. X—XI. k. 1888—1889.; *Kunfy Adolf:* Itáliában a magyar légiónál. Budapest, 1910.

4 Vö. *Schwarz H. József:* Türr István. I—II. k. Pest, 1869. II. k. 95. és köv. o.; Türr István töredékes önéletrajza. (Közli Pitroff Pál) Új Magyar Szemle. 1921. III. 1—2. sz.; *Gonda Béla:* Türr tábornok. Budapest, 1925.; *Koltay—Kastner Jenő:* Türr István 1860-ban. Budapesti Szemle. 1929.

Türr tábornok, mint a légió új főfelügyelője, joggal érezhette eljárása során, hogy a „mételyt" kiirtotta, hogy a „rendet és fegyelmet", a kormány iránti tiszteletet biztosította. Alapos tisztogatási műveletre mutatott, hogy Sréter Lajos ezredes és Figyelmessy Fülöp alezredes, Torinóba rendelésük után, nemcsak a légióban betöltött tisztségüktől váltak meg, de tetteikért felelniük is kellett. Egy különleges magyar tiszti fegyelmi bizottság, amelynek elnöki tisztjét gróf Bethlen Gergely tábornok töltötte be, vonta felelősségre a légió volt vezetőit. Az eljárás során Figyelmessyt hat havi, Srétert egy havi fogságra ítélték, de utóbb az ítéletet olyképpen módosították, hogy Figyelmessy fogságát két hónapra, Sréterét tizennégy napra mérsékelték. A fegyelmi bizottság Vetter altábornagy működésével kapcsolatban rosszallását fejezte ki, különös tekintettel az egyes tiszti kinevezések körüli „önkényességekre".[5] Az altábornagy iránt Kossuth bizalma is megszűnt, még annak gondolatától is elzárkózott, hogy Vettert bizalmas katonai tanácsadóként megtartsa.

Türr a nocerai vizsgálatok során arra az eredményre jutott, hogy a lezajlott eseményekben különösképpen az aggregált tiszteket terheli felelősség.[6] Ötöt közülük kizártak a légió kereteiből. A többi aggregált tisztet felszólították, hogy a jövőben tartózkodjanak tiszti kitüntetéseik viselésétől, és szigorúan csak altiszti szolgálatban maradhatnak. Aki pedig ezen intézkedéssel nem értene egyet, az a légióból eltávozhat Acquiba, ahol 1861 tavaszán új magyar tiszti telepet hoztak létre. Hasonló értelmű felszólítás hangzott el az aktív tiszti szolgálatban levők felé is, hogy amennyiben a helyzettel nem lennének megelégedve, tetszésük szerint választhatják az acqui tiszti telepet a légió helyett. Vetter egykori vezérkarát feloszlatták, tagjait szintén az acqui telepre helyezték. Így alakult ki az a helyzet, hogy Türr eljárása után az aktív tisztek közül 5 őrnagy, 6 százados, 1 főhadnagy, 1 hadnagy, valamint 34 aggregált tiszt került egyidejűleg az acqui tiszti telepre.[7]

Tisztek és közharcosok

A bekövetkezett változások ugyan nem szüntették meg a légió bajait kiváltó alapvető okokat, de kétségtelenül egyöntetűbbé tették a vezetést. Megszűnt az az áldatlan állapot, ami Vetter és Sréter idején a dandárparancsnokság és a főfelügyelőség közötti terméketlen vitákban, háborúságban jutott kifejezésre. Ihász személyében a légió *egy* parancsnokkal rendelkezett, aki jogkörét a lehetőségekhez képest gyakorolta is. Türr tábornok pedig 1861. decemberéig töltötte be a légió főfelügyelői tisztségét, Nocerától távol, ellátva a légió és a hadügyminisztérium közötti közvetítő szerepet.[8] Ugyanakkor Kossuth számára lehetőség nyílt arra, hogy a vele igen közvetlen és bizalmas kapcsolatban álló Ihász személyén keresztül az addiginál erőteljesebb mértékben belefolyhasson

5 A fegyelmi bizottság jelentése Kossuthnak, Torino, 1861. május 29. (Országos Levéltár [a továbbiakban — OL] Kossuth gyűjtemény. II. S. 2—113., 115.); Türr Kossuthnak, Nocera, 1861. május 11. (Kiadva: Nyomtatvány. Pallanza, 1864. szeptember 20. Museo del Risorgimento di Torino. Archivio Govone); Kossuth Türrnek, London, 1861. május 2. és 6. (OL Türr iratok. 1636.).

6 Számos tiszt altisztként vagy közlegényként teljesített szolgálatot, őket nevezték aggregált tiszteknek.

7 Vö. Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban — OSzK) kézirattár. Fol. Hung. 2781. Szücs János a légió történetéhez.

8 Türr 1861. decemberében lemondott a XV. hadosztály vezetéséről, egyidejűleg a légió feletti főfelügyelői tisztsége is megszűnt. Helyébe lépett Alessandro Della Rovere tábornok, mint közvetítő a légió és a hadügyminisztérium között. Vö. Kossuth Türrnek, S. Francesco d'Albaro, 1861. december 14. (OL Türr iratok 1636.); Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. december 13. (OL Kossuth gyűjtemény, II. S. 2. —267/a.)

a légió ügyeibe. Az új főparancsnok érkezése szükségképpen személyi változásokkal járt együtt és a dandárkar átszervezésével. Ihász ezredes időszakában a dandárkarnál két segédtiszt teljesített szolgálatot. A külszolgálati ügyeket Rényi György százados látta el, akiről Ihász a legpozitívabb módon nyilatkozott. A táborkar irodáját, a belszolgálati ügyeket Szücs János százados vezette, aki e téren nagy rutinnal rendelkezett és Rényihez hasonlóan az olasz nyelvet is jól bírta. Mint jogvégzett egyén, a szabadságharcot követően Tapolcán szolgabíráskodott, majd Olaszországba távozva, 1860 őszétől lényegében a légió irodáján működött. Amennyire pontos és precíz volt a katonai jogszabályok, az előírások ismeretében, és alkalmazásában, annyi ridegséget is tanúsított a mindennapos emberi problémákkal kapcsolatban.[9] Ihász dandárkarában működött még négy százados, Vavrek János, mint mérnök-igazgató, Czirjék Adolf, aki Nápolyba volt vezényelve és az újoncok ügyeivel foglalkozott, Romer Endre, mint a lőszerek és fegyverek gondnoka, Pap János pedig hadbírói minőségben. Leoni Jakab hadnagy volt a számviteli igazgató. A nocerai laktanya főfelügyelői tisztségét Koelbl Károly őrnagy látta el, a raktárt pedig Grafberger főhadnagy vezette.[10]

A honvédzászlóalj élén továbbra is Girczy János őrnagy állt. A négy gyalogsági század közül az első századot Somlyai János százados, a másodikat Keller Lőrinc százados, a harmadikat Bíró Lajos százados, a negyediket Ádáms Adolf százados vezette. A huszárezred élén Stankovics Szilárd százados állt. Az 1. huszárszázadot Dollesz Ferenc százados, a 2.-at Sághy Antal százados, a 3.-at Tolnay János százados irányította. A vadászzászlóalj élén változatlanul Reinfeld Dénes állt. A három vadászszázad közül az elsőt Halassi Ignác százados, a másodikat Gelich Achill, mint aggregált tiszt, (őrmesteri fizetéssel), a harmadikat pedig Szokolics Frigyes hadnagy vezette. A légió tüzérsége Radnich János százados parancsnoksága alatt állt. 1. ütegét Máttyus Izidor főhadnagy, a 2. üteget pedig Váry István százados irányította.[11] A légió létszáma Ihász érkezésekor 886 fő volt. Az 1861. október 15-i állapot szerint a magyar légió létszáma 931 főt tett ki, ami az egyes alakulatok szerint az alábbi módon oszlott meg: [12]

	Tisztikar	Legénység	Összesen
Dandártörzs	9	4	13
Gyalogság	19	325	344
Huszárok	16	247	263
Vadászok	8	184	192
Tüzérek	7	112	119
Összesen	59	872	931

A légió létszáma az 1861—62-es periódusban állandóan emelkedő irányzatot mutatott. Ha történtek is kilépések, az újonnan érkezők ezt nemcsak pótolták, de túl is haladták. Ugyanis Ihász parancsnokságának kezdetétől, 1861. május

9 SZÜCS JÁNOS: Archivio Stato di Torino (A. S. T.) Ma. leg. Ungh. U. II. No. 9.; Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 70. o.
10 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. október 15. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. —250.)
11 Uo.
12 Uo.; A légió létszáma 1861. május 10-én 886 fő. *Szücs:* Légio. II.

10-től 1862. május 13-ig, 558 önkéntes érkezését jegyezték fel.[13] Tekintettel az ugyanezen idő alatt eltávozottakra, a tényleges létszámnövekedés csak 262 főt tett ki, vagyis 1862. május 13-ig a légió létszáma 1148 főre emelkedett (az 1861. május 10-i 886-ról). A rendelkezésre álló létszámjelentések erőteljes fluktuációra mutatnak, a belépések és kilépések nagy számára. Mint ahogy egy illetékes személy megjegyezte: „... okvetlenül ki kell jelentenünk, hogy a Légió folytonos jövés-menésnek volt színhelye".[14] Ezen állandóan változó keret állt Ihász, pontosabban az olasz katonai hatóságok rendelkezésére, hogy a szükséghez, az igényekhez képest felhasználják.

Nem érdektelen annak nyomon követése, hogy az olaszországi magyar légiónak milyen volt az összetétele, társadalmi, nemzetiségi, katonai szempontból egyaránt; a légióban szerepet vállaló önkéntesek, közlegények, tisztesek és tisztek milyen politikai-katonai múlttal rendelkeztek, honnan és milyen előzmények után érkeztek a légióba? Már a kutatás jelen fázisában is meg lehet állapítani, hogy a magyar légió katonai káderainak (elsősorban tisztikarának) nagyobb része az 1848—49-es küzdelmek veterán harcosa volt. De szép számmal voltak találhatók olyanok is, akik első katonai tapasztalataikat az 1850-es években, az osztrák hadseregben szerezték és ott kaptak alacsonyabb vagy magasabb katonai rendfokozatot. A légió legénységének nagyobb része viszont ahhoz az új nemzedékhez tartozott, amelyik az 1848—49-es időkben — koránál fogva — még nem juthatott szerephez, utóbb sem volt katona az osztrák hadseregben, és az 1859-es háború hatása nyomán, majd Garibaldi 1860-as déli itáliai expedíciójától fellelkesítve hagyta el hazáját és jött Itáliába azért, hogy a magyar légióhoz csatlakozzon. A tisztikar 90 százaléka magyar volt és az altisztek döntő többsége is a magyarokhoz tartozott. Korántsem ilyen arányokkal találkozhatunk a közlegények körében. A légió legénységének közel 50 százaléka ugyanis nem magyar nemzetiségű volt. Olaszok, németek mellett a magyarországi nemzetiségek fiai is nagy számmal kerültek a légióba. A kutatások alapján megállapítható, hogy a magyar légióban nagy szerephez jutott már az 1849-et követő új nemzedék is, ami arra mutat, hogy a hazai társadalmi és politikai elégedetlenség a magyar légió mozgalmában messzemenően tükröződött és aktív kifejezést nyert, hű képet adva a magyar nemzeti mozgalom általános állapotáról, igényeiről, felemásságáról, gyengeségéről, egy lehetséges politikai kompromisszum biztosításánál többre alig elegendő erejéről is.

Ami a magyar légió történetében Ihász Dániel parancsnokságának időszakában is felismerhető, hogy két lényeges vonatkozásban a légió parancsnokságának nem lehetett különösebb befolyása a történtek alakulására. Az egyik a légió létszámának alakítása, illetve spontán erőktől befolyásolt alakulása, a másik a légió dél-itáliai feladatkörének, működésének meghatározása.

Ami a légió létszámának alakulását illeti, annak számszerű változásaira már utaltunk. Ezt szükséges kiegészítenünk azon megállapítással, hogy a légióhoz érkezők a szolgálatot önkéntesen vállalták és annak idejét szolgálati eskü sem kötötte. Így voltaképpen a légiónál történő maradás, a légionisták belső meg-

13 A légióhoz 1861. április 2. és november 26. között érkezett önkéntesek névlajstroma, továbbá az „Önkéntesek felvételi könyve" 1861. november 27-től 1862. augusztus 10-ig. Kunfy Adolf által készült, aki az önkénteseket fogadta Nápolyban. (Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban — HL] Az olaszországi magyar légió iratai 1860—1862. 229/19/1—2.) A névlajstromok szerint a légióhoz 1861. április 2. és 1862. augusztus 10. között 345 önkéntes érkezett. Ezek neveit és személyi adatait közli, kivéve az 1861. április 9-én Isztambulból érkezett 114 fős csoportot. A névlajstromokat Kunfy kiadta (Itáliában a magyar légiónál. I. m. 32. és köv. o.), de csak szűkített formában és egyébként is a nevek és adatok közlésében elírások, hiányosságok tapasztalhatók.

14 A légió létszámjelentése, Nocera, 1862. május 13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. — 393/c); *Szücs:* Légió. III.

győződésétől függött. Ezt a kötetlen helyzetet a légió parancsnoksága már Vetter alatt is igyekezett különböző eszközökkel korlátozni, morális hatásokkal befolyásolni, de különösebb következmények nélkül. Ihász az indokolatlannak vélt távozásoknak oly módon is igyekezett gátat vetni, hogy a kilépés gyakorlati végrehajtását a hadügyminisztérium jóváhagyásától tette függővé, ami az önkéntesség elvének megsértését eredményezte és elégedetlenséget váltott ki az érdekeltekben. A légió létszámának fluktuációja mindenesetre olyan tényezőt jelentett, amelyet a vezetés hatásosan befolyásolni nem volt képes. Az ügyek egyértelmű rendezésének hiánya nem kis mértékben járult utóbb hozzá a más forrásokból származó problémák további növeléséhez.

A másik lényeges mozzanat, mellyel Ihász képtelen volt megbirkózni, a légió alkalmazása, felhasználása és ami mindezzel együtt járt: szervezeti egységének biztosítása volt. Elvben a légió felett a Magyar Nemzeti Igazgatóság politikai felügyelete mellett a torinói hadügyminisztérium rendelkezett és az, mint egységes alakulat, szervezetileg nem tartozott az olasz hadsereg keretébe. Gyakorlatilag ennek pont az ellenkezője érvényesült, olyannyira, hogy az idő előrehaladtával a magyar légió az olasz monarchia rendfenntartó eszközévé nőtte ki magát. Az események ilyen formában történő alakulása szervesen összefüggött a dél-itáliai kritikus helyzettel, melyet az ellenforradalmi reakció által is szított brigantaggio okozott. A légió állomáshelye ebből a szempontból felettébb kritikus ponton feküdt. Félúton Nápoly és Salerno között, a Sorrentói félsziget szomszédságában, azon a területen, ahol a brigantaggio valósággal virágzott, ahol a helyi lakosság körében a bukott Bourbonok és a papság befolyása továbbra is érvényesült, ahol az elmaradottság, a vallási fanatizmus, a babonák élték világukat. Sok tekintetben érthető, hogy a nápolyi tartomány katonai parancsnoka egyáltalában nem volt rest igénybe venni a magyar légió szolgálatait, ha annak szüksége felmerült. Ami kezdetben még csak egy-egy kiszállásra, egy-egy rövidebb akcióra szorítkozott, az később rendszerré alakult, míg végül is a dandárparancsnokság arra ébredt, hogy „Nocerában csak a fegyvertelen, beteg és szolgálatra legszükségesebb erő maradt".[15] Nem tekinthetünk el attól, hogy Ihász tőle telhetően szembeszegült ezzel a folyamattal és igykezett a légió szervezeti összefogására. Sikertelenül. Panaszaival Kossuthot és Türrt is ostromolta, nyomatékosan kérve egyidejűleg nemcsak a kivezénylések megszüntetését, de a légió áthelyezését is a dél-itáliai területekről északra. Megítélése szerint „Már ennyit csak ugyan nem érdemlettünk meg az olasz kormánytól, hogy zsiványok hajhászásában így feloszlasson bennünket. Nem tudom nem ezen szétdarabolás lesz e majd sírja a Magyar Légiónak — ne adja Isten, de én félek" — közölte Kossuthtal.[16] Történeti távlatból tekintve az eseményeket, Ihász voltaképpen szélmalomharcot vívott egy olyan folyamattal, melyet az adott körülmények között már nem lehetett megállítani. A légió piemontizálásának egyenes következményéről volt szó, arról, hogy a légiót fenntartó kormánynak rendelkezési joga volt egy olyan katonai alakulat felett, melynek anyagi, fenntartási költségeit vállalta és melyet a legoptimálisabb módon kívánt felhasználni.

Amikor rámutatunk a magyar légió helyzetében Ihász alatt bekövetkezett fordulatra, nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindaz ami történt — a légió bevetése a brigantik ellen, szétszórásuk a déli területeken — voltaképpen egybeesett egy más irányú szándékkal is. Éppen a Vetter alatti események

15 Ihász Türrnek, Nocera, 1861. július 13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 185.)
16 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 6. (Uo. 210/a.)

jelezték élesen, hogy az aktivitást nélkülöző és koncentráltan tartott légió egy-egy kényes pillanatban mennyi veszélyt és bajt hozhat az érdekeltek számára. Állomáshelyükről való elvezénylésük, katonai alkalmazásuk nemcsak az adott pillanat szükségletei szempontjából látszott indokoltnak az olasz katonai vezetés előtt, de eredményes ellenszernek is tűnt a légionisták elégedetlenségével, elfojtott, de ugyanakkor mégis tovább élő ellenzéki törekvéseivel szemben is.

Harcban a brigantaggióval

A légió története 1861—62-ben többé-kevésbé egybeesik a brigantik elleni küzdelmek történetével és az újabb fordulat eseményei szintén ebben lelik végső magyarázatukat. Annak ellenére, hogy a dél-itáliai rablóvilággal folytatott küzdelemnek nem sok köze volt azokhoz a nemes célkitűzésekhez, amelyekért az önkéntesek a légióba léptek, mégis, az egyhangú, a fásultsággal, unalommal járó garnizonélethez képest legalább változatosságot ígért. Igaz, nem veszélytelen és kockázat nélküli életet, de ezzel kezdetben kevesen gondoltak. A friss erő bevetésének, a tekintély megszerzésének volt ez az ideje, amikor a légionisták még büszkén járták a falvakat, hol félelmet keltve, hol védelmet biztosítva. Ha túlzásoktól nem is mentes Ihász gyakori megjegyzése a magyar katonák kiemelkedő szerepéről, az kétségtelen, hogy végre a felgyülemlett energiák teret találtak és hol pusztán önvédelemből, hol harci virtusból, felszínre törtek. Amit végeztek, amibe időnként belekaptak, vagyis amilyen feladat elvégzésére egyenesen parancsban utasíttattak, nem mindig volt kedvükre való, nem is feltétlenül találkozott a jobbak érzelmeivel. De az adott körülmények nem sok lehetőséget adtak töprengésre, mérlegelésre, a nem tetsző feladatok elhárítására. Akarva-akaratlanul belesodródtak a légionisták egy olyan végeláthatatlan küzdelembe, melyben az ellenfél arculata nem volt világos, a frontvonalak pedig szinte a kiismerhetetlenségig összekuszálódtak.

A brigantaggio néven burjánzó mozgalom ugyanis éppen annyira egyesítette a dél-itáliai rablóvilág középkor óta továbbélő elemeit a maga brutalitásával, könyörtelenségével és vadságával egyetemben, mint a szétvert Bourbonok híveinek reménytelen ellenállását, bujtogatását, s ezen túlmenően a feudalizmus világából éppen hogy kilépő falusi szegénység lázadását, emberibb életre tartó igényét. Így aztán ember legyen a talpán, aki egy-egy helyzetben jól kiismerte magát, aki különbséget tudott tenni a megrögzött bűnözők és a becsületes szándékú, de elkeseredett parasztok között. Mint ahogy az egykorú jelentés is mondja: „ha szigorúan vennők kevés kivétellel minden pap és földmíves rabló, kapájával a földet túrja s a bokorban mellette nyugszik fegyvere, melyet a legelső magán sétáló katonára vagy kocsira kisüt".[17] Az efajta váratlan találkozásokra mindig számíthatott a piemonti csendőr vagy katona éppen úgy, mint a magyar légionista. A helyi lakosság mindkettőben idegent és betolakodót vélt felfedezni és megvetette, gyűlölte őket. Mindenesetre cseppet sem lehetett irigylésre méltó azok helyzete, akik teljesen becsületes szándékkal és a népszabadság iránt elkötelezve hagyták el hazájukat, hogy Garibaldihoz igyekezzenek, hogy a nevéhez kapcsolódó küzdelmet támogassák — és végül is mint az olasz királyság büntető, rendfenntartó eszközei jutottak szerephez. Találóan festette le a csalódott magyar légionisták hangulatát Rényi

17 Kivonat a légió naplójából. Nocera, 1861. augusztus 18—szeptember 2. (Uo. 219.)

György százados, amikor egyik levelében megjegyezte: „Azt sem hittük volna, hogy miután egy királyt trónjáról elkergettünk, egy másiknak pandúrjai leszünk."[18]

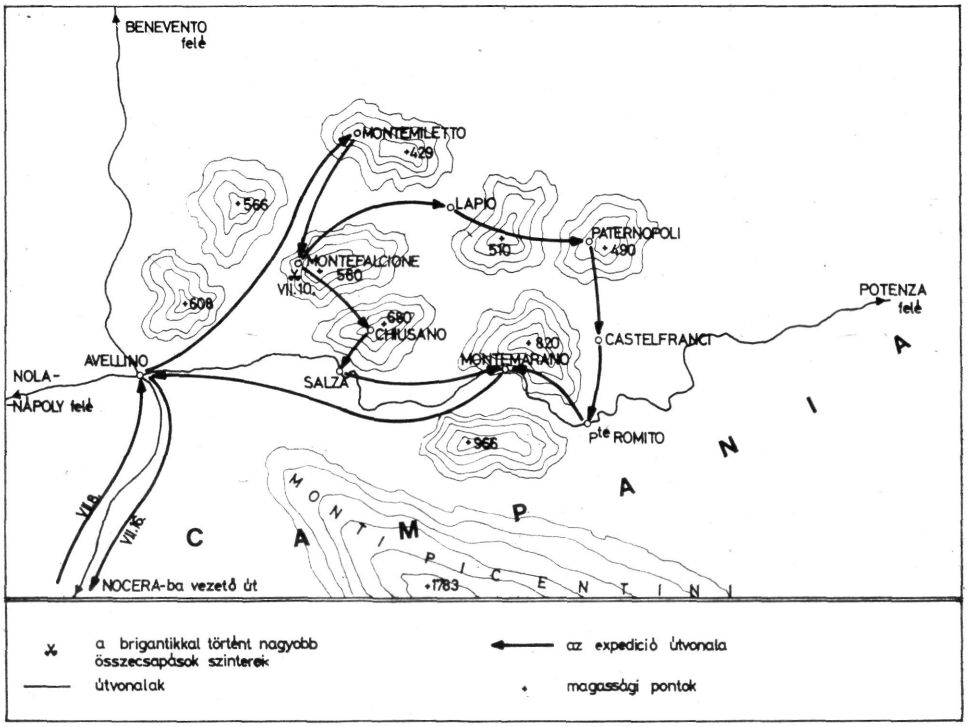
Sovány vigaszt jelenthetett ebben a helyzetben annak észlelése, hogy „a pór nép maga annyira át van hatva a magyarság fölényétől, hogy nyíltan kimondja miként 5 magyar többet ér mint 15 piemonti", vagy hogy „Olyan helyre ahová szükségeltetett egy piemonti század, 10 magyar untig elég." Feltehetően az egyes itáliai községek, városkák vezetői, tehetősebb polgárai, közvetlen tapasztalataikkal igazolták az efajta következtetéseket. Számos példa akadt arra is, hogy a beszállásolt légionistákat a végsőkig marasztalták, nem győzték szeretetükkel és tiszteletükkel elhalmozni, vitézségüket magasztalni. Erre célzott Kossuth, amikor a magyar légió Nápoly környéki szerepéről szólva írta, hogy egy-egy rablók által veszélyeztetett község „rimánkodva esdeklett Ihásznak, adjon nekik — *egy* huszárt! csakis egyetlen egyet, az tökéletesen elég az ő biztonságukra, mert oda ugyan a brigáns nem megyen, ahol magyar egyenruhát lát".[19]

A montefalcionei csata és következményei

A légionisták harci tapasztalatainak, küzdelmeinek fényes lapjai íródtak 1861—62-ben, rendkívül változatos körülmények között és vegyes eredménnyel. Így például ami a Nolával szomszédos San Gallo községben zajlott le 1861 tavaszán, keserű gyümölcsöket termett, miután néhány legionárius összeverekedett a paraszti néppel. A bajtársaik segítségére érkező nagyobb légiós őrjárat tagjai közül többen megsebesültek, de sajnálatosan három olasz halva maradt a küzdelem színterén.[20] Mindez érthetően kedvezőtlen hangulatot teremtett a magyar légionisták iránt, és többek között egyik oka is lett áthelyezésüknek Nolából a távolabb fekvő Nocerába. Viszont már e körzetben került sor 1861. június 29-én az első komolyabb összecsapásra egy nagyobb rablóbandával. A Siano községet megtámadó brigantikat a légió egy századnyi gyalogsága verte szét, oly alaposan, hogy a segítségükre kivezényelt további három századnak és az egy szakasz huszárnak, már nem is jutott feladat.[21]

Néhány héttel ezen esemény után Avellino tartományára zúdult a brigantik több ezer főnyi bandája. Valósággal megszállták a községeket; a tartomány vezetőjét, Nicola De Lucát is elűzték, aki egy század piemonti gyalogsággal és egy zászlóalj nemzetőrséggel a montefalcionei kolostor falai között keresett menedéket és rendezkedett be elég kilátástalan védelemre.[22] A nápolyi 6. hadtestparancsnokságtól 1861. július 8-án érkezett meg a parancs Ihászhoz, hogy azonnal küldjön csapatokat Avellinóba. Az expedíciót Girczy János őrnagy vezette az 1. honvédzászlóalj élén, melyhez öt szakasz huszár csatlakozott. A következő nap, vagyis július 9-én este az izgalom fokozódott: Nocerába két sürgöny érkezett. A 9 órakor felvett értesítés szerint „Katonáink tűzben van-

18 Rényi György Dunyov Istvánnak. Nocera, 1861. július 12. (OL Dunyov iratok.)
19 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 11. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 214.). Naplókivonat, Nocera, 1861. augusztus 8—szeptember 2. (Uo. 219.); *Kossuth* Irataim. III. 102. o.
20 Vö: *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 21. o.
21 *Szücs:* Légió. III.
22 A történtekről beszámol Szücs János, de nevének említése nélkül: Az olaszhoni magyar legio életéből. I. A montefalcione-i csata 1861. július 10-én. (Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 2. sz.); Ugyanezen szöveget, de kéziratban, Szücs beküldte 1882. szeptember 18-án a Vasárnapi Újság szerkesztőségének. (HL Légió iratai. 1860—62. 5.); Vö. *Vigevano:* La legione ungherese. I. m. 108. és köv. o.; *Franco Molfese:* Storia del brigantaggio dopo l'Unita. Milano, 1866. 81—82. o.

A magyar légió expedíciója a brigantaggio ellen Avellino tartományban 1861. július 8—16.

nak, kéretik 120 takaró és 3 ezer töltény holnap reggelre." Az este 11 órakor felvett távirat pedig úgy szólt, hogy „Kérek azonnal 5 ágyút vadász födözettel Avellinóba küldeni."[23]

A légió mozgékonyságára mutatott, hogy a kért segítség július 10-én reggel már rendeltetési helyére került. A lőszereket és takarókat Tassy százados vezetésével 13 gyalogos és 7 huszár kíséretében szállították, a négy ágyút pedig egy század vadász és 8 huszár fedezete mellett Reinfeld Dénes őrnagy parancsnoksága alatt vitték Avellinóba. Girczy őrnagy kezdetben a Montemiletto körzetében garázdálkodó brigantik felszámolását vette tervbe, ezért küldte ide 120 emberrel Keller századost és Biró századost 80 gyalogos és 60 lovas kíséretében, sőt maga is ide tartott. Szándékát azonban a Montefalcionéból érkezett hírek megváltoztatták. Miután a kolostort nagy fölényben levő brigantik vették körül, akik az ellenállókat kiéheztetéssel, sőt a kolostor felgyújtásával is fenyegették, azonnal cselekedni kellett. A történtekről maga Girczy őrnagy számolt be 1861. július 11-én a légió parancsnokságának:

„... alarma kiáltásokkal egyes puska tűzzel és harang félre veretésével fogadtattunk minek következtében az egy század gyalogságot Montefalcione helység nyugati hegyes oldalán csatárláncba saját parancsnokságom és Krisztiány főhadnagy úr vezénylete alatt elindítottam.

23 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b).

A rablók serege minden lépten golyózáporral kísért bennünket míg végre délelőtti 10 órakor sikerült nekünk a helység nyugati végéhez eljuthatni; — itt hasonlókép a legsűrűbb puskatűzzel fogadtatunk s csak különös szerencsének tulajdonítható, hogy a falu szélső végén levő kolostorba bevonulhatunk... mint egy óra múlva meg érkezett oda Bíró százados úr is századával. Déli 12 óra tájban Krisztiány főhadnagy úr magával vivén 24 embert elindult fürkészeti őrjárat végett a falu belsejében s elhaladván annak belsejében erősített szakaszokat küldöttem utána még végre az egész erővel megszálltam a falut.

A kolostorban létünk alatt szakadatlanul folyt a tüzelés ellenünk úgy, hogy minden ablak egy rablót tartalmazott. Magában véve a falu összes lakossága romlott reactionarius szellemű, a rablóknak minden részben segédkezet nyújtott... Seregünkbe ekorig legkisebb sebesülés nincsen csupán a piemontiak közül folyó 8-án, egy szakaszvezető és 3 közember estek el, hasonlókép a nemzetőrök közül számos úgy hogy az összes veszteség 30—35 emberre rúg.

Keller százados úr csapatával folyó hó 10-én délután 5 órakor érkezett meg Montefalcionéba, a négy ágyú pedig fedezetével Reinfeld őrnagy úr vezénylete alatt estveli 9 órakor."[24]

A siker katonai tekintetben teljes volt. A brigantik támadása összeomlott, a velük rokonszenvező lakosság félelemmel zárkózott be házaiba. Viszont — mint ez hasonló jellegű akcióknál mindig velejárt — a megtorlás sem maradt el. A hatalom erejének demonstrálása, a reakció megfélemlítése, az ingadozók befolyásolása érdekében a büntető szankciók azonnal kezdetüket vették. A csatározások alatt és üldözés közben 45 briganti elesett, a 87 fogolyból pedig a helyszínen 8-at azonnal agyonlőttek. Ezt követően még a közeli Lapiano községben és más helyeken további elrettentésül újabb 26 brigantit végeztek ki. A könyörtelen szigort De Luca avellinói kormányzó és a nápolyi katonai igazgatás egyenes utasítására alkalmazták. A magyar légió félelmetes katonai hírnevet szerzett: az olasz polgári és katonai vezetés bizalmát mi sem jelezte jobban, mint az a tény, hogy Girczy őrnagyot a montefalcionei csata után azon nyomban az egész avellinói tartomány nemzetőrségének parancsnokságával bízták meg.[25]

Most már ennek jegyében is tovább folyt e területen a „tisztogató" akció. Július 12-én két hadoszlop alakult azzal a célkitűzéssel, hogy Montemaranóban — Avellinótól keletre mintegy 30 kilométerre — találkozzanak. Az egyik hadoszlop Girczy őrnagy irányításával — az első honvédzászlóaljjal, a nemzetőrséggel és fél század huszárral — Lapio elhagyása után kelet felé tartva elérte Paternót, majd innen délnek véve útját, Castelfranci érintésével egyenesen az Avellinót Melfivel összekötő országút felé tartott, melyet Ponte Romitónál ért el. Innen pedig rátérve az Avellino felé tartó útra, megérkezett Montemaranóba. A másik hadoszlop, Reinfeld őrnagy vezetésével, melyhez De Luca tartományi főnök is csatlakozott — a vadászokkal, a 4 hegyi ágyúval, a nemzetőrséggel és 3 szakasz huszárral —, egyenesen a hegyen át vette útját dél felé, érintve Chiusánót, Salzát, majd rátértek az avellinói országútra és kelet felé haladva vonultak be Montemaranóba. A két hadoszlop közötti közvetlen érintkezést Zsulavszky hadnagy biztosította egy szakasz huszárral, akik egy rövidebb hegyi ösvényen ereszkedtek Chiusánóból Montemaranóba és Ponte Romitóba. A súlyos terepnehézségek közepette és a bújkáló ellenség váratlan

24 Girczy János a dandárparancsnokságnak, 1861. július 11. (Uo.).
25 Ihász Türrnek, Nocera, 1861. július 20. (OL Türr iratok. 50.).

akcióira is számítva vitték keresztül ezt a demonstratív menetet, mely végül is teljes sikerrel zárult. Ezt követően az Avellinóba bevonuló magyar légionistákat ünnepséggel fogadták, elhalmozva őket az elismerés és a hála számtalan jelével. Két napi pihenés után, San Severinón keresztül, a kivezényelt egységek visszaérkeztek állomáshelyükre, Nocerába. Itt 1861. július 16-án Ihász ezredessel az élén a visszamaradt tisztikar és a legénység a légió zenekarával együtt ünnepélyesen fogadta a montefalcionei csata részeseit.[26]

A történtek, következményeiknél fogva, több szempontból is figyelmet érdemelnek. Elsősorban azért, mert ettől fogva vált rendszeres gyakorlattá a magyar légió alkalmazása a brigantaggio ellen, minthogy a nápolyi hadügyigazgató, Revel tábornok, a légió katonai felhasználásának minden fajta korlátozását eltörölte.[27] Egyszer s mindenkorra elmúlt azon illúzióknak az időszaka, hogy a magyar légió az osztrákellenes háborúban kerül majd bevetésre és funkciója a haza felszabadításában való részvételre szorítkozik. Ennek időszerűtlensége helyett viszont egy nagyon is gyakorlati feladat lépett előtérbe: a brigantik elleni küzdelem. Az új feladattal való megbarátkozás nehézségeit, ellentmondásosságát az illetékes olasz tényezők is érezték és ez intézkedéseik nyomán fel is volt ismerhető. Egyrészről teljesen jogosnak tartották az elismerés és dicséret megnyilvánulásait a magyar légió működéséért, másrészről azonban tudatában voltak annak is, hogy mennyire tapintatosan és óvatosan kell eljárniuk a felizgatott lakosság, a feszült közhangulat körülményei között. Ezért is óvakodtak a túlzásoktól, a montefalcionei akció részeseinek szélesebb nyilvánosság előtti felmagasztalásától. Mindaddig, amíg Girczy őrnagy bizalmas jelentésben dicsérte a légiósok tetteit, mondván, hogy ami történt az „páratlan dicsőséggel gyarapítja hírnevét nemzetünknek", vagy amíg Ihász és Girczy a légió keretei között elhangzó napiparancsban mondtak köszönetet a légió tagjainak — a felettes katonai hatóságok egyetértésével találkoztak.[28] De mindezeknek a sajtó nyilvánosságáig is eljutó hullámai, közöttük De Luca avellinói tartományi főnök levele Ihász Dánielhez, már több gondot okozott.[29] Az olasz kormány, ha nehézkesen is, de nem fukarkodott az elismeréssel, amit bizonyított, hogy Ihász Dániel ezredest és Girczy János őrnagyot a savoyai rend lovagkeresztjével tüntette ki, további tizennégyen — 3 főhadnagy, 6 hadnagy, 3 tizedes és 2 közlegény — ezüst vitézségi éremben részesültek, 25 közlegény pedig vitéz magatartása elismeréseképpen dicséretben részesült. Fel-

26 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 14—20. (Uo. 52.).

27 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b).

28 Girczy János őrnagy a légióhoz intézett napiparancsában többek között megállapította, hogy „Az avellinói kerület kormányzója keblemre borult és ott fejezte ki kimondhatatlan háláját és köszönetét a magyar légiónak hősies vitézségéért, Pinelli altábornagy úr kijelenté nekem Cialdini parancsnokló tábornok úr üdvözletét, a ki szintén hő elismerését küldi nektek tetteitekért. (Hölgyfutár. 1861. augusztus 10.); Ihász Dániel ezredes a légióhoz intézett napiparancsában kiemeli, hogy „Hírlapok kürtölik világszerte tetteiket, kedves honunk sír örömében diadalaitokon". Majd rendet, fegyelmet kérve hangsúlyozza, hogy „Hagyjunk magunk után oly emléket, mely előtt mindenki meghajoljon." (Uo.)

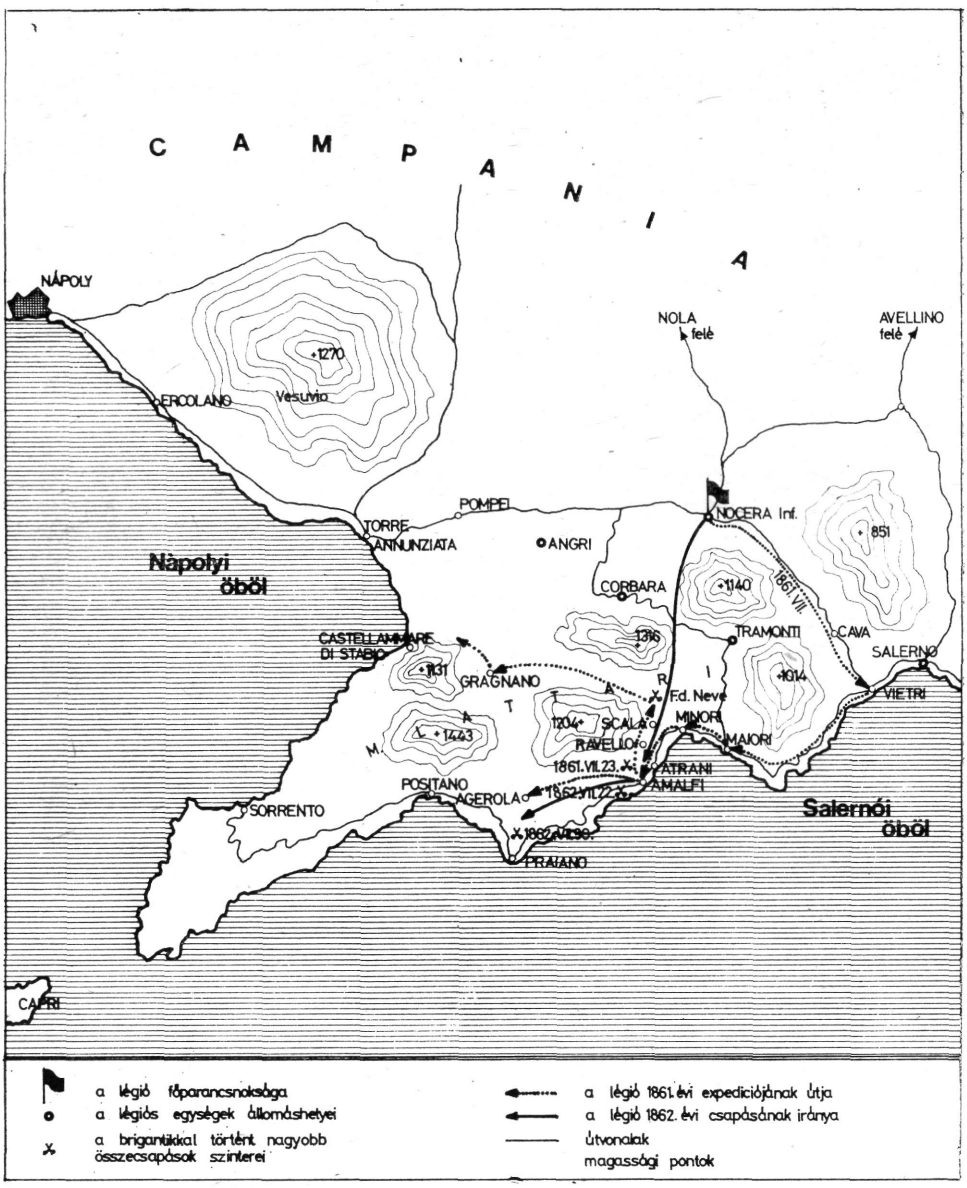
29 Nicola De Luca avellinói kormányzó Ihász Dániel ezredesnek, Avellino, 1861. július 15-én, (Hölgyfutár. 1861. szeptember 3.) többek között hangoztatja, hogy „. . . az olaszoknak régi rokonszenve a magyarok iránt, — rokonszenve két egyenlően nagylelkű, egyformán hosszú ideig elnyomott és egy időben szabadság után törekvő nemzetnek — ma újonnan erősödött, hogy dacára mindennek, kezet szorítanak egymással, testvéreknek nevezik egymást, s kölcsönös jóakaratuk zálogát adják egymásnak."; Miután a magyar légió szerepléséneka nagy nyilvánosság előtt való tárgyalását hivatalos olasz helyen leintették, Ihász megjegyzi nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett levelében (Nocera, 1861. augusztus 14.), hogy „Aztán az újságok is eleget írtak rólunk még az ujokra nem koczintottak". Majd tőle megszokott nyers szókimondással megjegyzi, mintegy a hátterére utalva a brigantik elleni harcnak, hogy „Sokat öltünk, gyilkoltunk már és a' prédállás, fertőztetés is megvolt engedve, — de hidd el magyarjaink igen nemessen minden várakozásomon föllül viselték magokat . . ." *(Kun József—Böhm Jakab:* Adatok az olaszországi magyar légió történetéhez az 1860—62-es évekből. Hadtörténelmi Közlemények 1957. 1—2. sz.).

sőbb körökben viszont már rosszallással fogadták az avellinói kormányzó által a montefalcionei csata tiszteletére veretett emlékérmet, és annak ellenére, hogy a küzdelem részeseit kitüntették vele, viselését az olasz katonai hatóságok egyenesen megtiltották.[30]

Ha más nem, hát a katonai kormányzat ezen intézkedése is rá kellett hogy ébresszen sokakat a légió új feladatkörének ellentmondásosságára, arra a felettébb kényes szerepre, mely az olasz kormány akaratából számára kijutott. A megkezdődő folyamatnak azonban már nem lehetett gátat vetni. A magyar légió kétségtelenül bevált az első nagyobb akció során és a szükség, a körülmények kényszerítő hatása kiváltotta a továbbiakat is. Még július első felében történt, hogy a Nocera közelében fekvő kis Cicalesi falura rátörtek a rablók. A Tolnay tizedes vezette huszárjárőr bátor és gyors fellépésének volt köszönhető, hogy sikerült a gyászosabb következményeket elhárítani. Elég talán annyit megemlítenünk, hogy az egyik családból egy kétéves gyermeket akartak a brigantik magukkal hurcolni, 100 dukát sarcot követelve érte. A huszárok közbelépése miatt menekülésre kényszerültek, futásuk során a gyermeket az országút árkában hagyták.[31]

1861. július végén a salernói polgári kerület alkormányzójának kérésére indultak útnak a légionisták Amalfi felé, hogy az e körzetben tanyázó rablókat felszámolják. Két század vadász, fél század huszár és két hegyi ágyú indult meg Reinfeld Dénes őrnagy vezetésével Nocerából a tengerpart felé, melyet Salerno előtt, Vietrinél értek el, majd nyugatra fordulva a tengerpart sziklás, veszélyes terepszakaszán áthaladva jutottak Amalfi körzetébe.[32] Az itt szerzett tapasztalatok még inkább megerősíthették azon meggyőződést, hogy a brigantaggio mennyire benne él a helyi lakosság körében és hogy felszámolása a még oly sikeres katonai akciókkal sem lehetséges. Mert „a brigantik a hegyek sziklás oldalaiban rejtőznek, s a néptől gyámolíttatnak", mert „többnyire az itteni vidékről valók, ellátásukat a falukból nyerik, s ha szaporodnak, a faluból viszik el a szükséges fegyvereket..." — állapította meg 1861. július 23-i jelentésében Reinfeld.[33] A kellő ellenintézkedések során a légionisták elsősorban az élelmiszerszállítók munkáját zavarták meg, majd a megbízhatatlan nemzetőrséget fegyverezték le egyes községekben és állítottak helyükbe idegen nemzetőröket. Módját ejtették annak is, hogy a falvakból nagyobb számban elszökött, elbújdosott lakosságot visszatérítsék lakóhelyeikre és sűrített őrjáratokkal átfésüljék a brigantik búvóhelyeit. Az akciók kiterjedtek az Amalfi környéki településekre: Atreni, Minori, Maiori, Ravello, Scala, Agerola helységekre, de átnyúltak a sorrentói félsziget castellammarei körzetébe is, ahol főképpen a Gragnano község körzetében tartózkodó bandák ellen léptek fel. Természetesen mindez együtt járt elfogatásokkal, fegyverek lefoglalásával és kisebb-nagyobb összecsapásokkal. Viszont a terepviszonyok nyújtotta előnyöket a brigantik jócskán kihasználták, ha tanyáikra bukkantak, akkor „mint a zergék ugráltak sziklákról sziklákra" és hamarosan eltűntek az üldözők szeme elől. Mint Reinfeld megjegyezte, a küzdelmet ellenük nagyon megnehezíti, hogy

30 A légió kitüntetett tagjainak névsora. 1861. augusztus 31. (OL Türr iratok 25.); Vö. Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 11. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 214.).
31 Naplókivonat, Nocera. 1861. július 7—13. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/b.).
32 Naplókivonat, Nocera, 1861. július 21—augusztus 3. (OL Türr iratok. 53.).
33 Az Amalfi környéki harcokról Szücs J. — nevének jelölése nélkül —: Az olaszhoni magyar légió életéből. II. Az amalfii utczai harcz a brigantik ellen. (Tarka Világ és Képes Regélő. 1869. 4. sz.). Ugyanitt Reinfeld 1861. július 23-i jelentése.

A magyar légió harca a brigantaggio ellen a sorrentói félsziget körzetében 1861—62-ben

„Ezen a vidéken kevés kivétellel, mindenki reactionarius, akiket a párt hamis hírek és ijesztgetés által folytonos izgatottságban s rettegésben tud tartani."[34] A brigantik ellen foganatosított akciók, ha átmeneti sikereket értek is el, attól még távol álltak, hogy gyökerestől számolják fel a rablóvilágot. Reinfeld őrnagy sorrentói félszigeti útja sem dicsekedhetett többel, miután a súlyos fáradalmakat és nehézségeket átélt légionisták visszatértek Nocerába.

A légionisták elégedetlensége

Annyi bizonyos, hogy a magyar légió a brigantik elleni harcban értékes elemnek bizonyult és Nocerából egyre nagyobb számban vezényelték ki egyes egységeit, sőt szakaszait a veszélyeztetett területekre. A megpróbáltatásoknak, a viszontagságoknak új szakasza kezdődött, mely 1861—62 fordulóján, az időjárás hidegebbre fordulásával, további nehézségekkel tetéződött. Az állandó szolgálat, a súlyos terepnehézségek kikezdték a ruházatot, mely lassanként kezdett ronggyá foszlani. Az orvosi ellátottság a távoli kis hegyi falvakban, vagy a világtól eldugott községekben nem volt biztosítva. A betegek, a legyengültek száma növekedett és egyre gyakoribbá váltak a halálozások is.[35] A Nocerától csak nagyon nehezen elérhető távolságban mindenfajta visszaélésre bő lehetőség nyílt, akár az ellátás, akár a bánásmód tekintetében. A kilátástalan helyzet közömbösséget, felelőtlenséget szült, és nem egy tiszt élt vissza helyzetével. Mindemiatt Ihászt számos kritika érte, hogy nem képes kézben tartani a tisztikart, hogy feleslegesen kedvükbe jár, hogy képzésük és fegyelmezésük helyett inkább szórakozik, mulatozik velük, elmulasztja működésük kellő ellenőrzését. Kétségtelenül igaz, hogy 1861 késő nyarán és őszén Ihász is a borban keresett vigasztalást. A rossz nyelvek szerint segédtisztjével, előrehaladásával az efajta kiszállások, ellenőrzések megritkultak, részben a távolságok növekedése, részben a dandárparancsnok betegeskedése, fáradsága miatt. No, és nem utolsósorban Ihászon is úrrá lett a fásultság, a közöny, az elkeseredettség, miután sem az olasz hatóságok, sem az emigráció illetékes vezetői nem változtattak a helyzeten. A Türrtől származó hír, hogy esetleg a légió hamarosan a Genova melletti Chiavariba kerülhet, nem bizonyult valóságnak, minden maradt a régiben. Mint oly sokszor kilátástalan helyzetekben, Ihász is borban keresett vigasztalást. A rossz nyelvek szerint segédtisztjével, Szücs János őrnaggyal és mások társaságában gyakran a hajnali órákig kimaradt és arra is volt példa, hogy hazatértükben, még a laktanyakapura is alig akadtak rá. Bármiképpen is állt a helyzet, annyi bizonyos, hogy mindebben a tehetetlenségérzet is kifejezésre jutott; a légió zöme közben a brigantik nyomában az Appenninek vad rengetegeit járta.[36]

34 Reinfeld Dénes őrnagy a dandárparancsnokságnak, Amalfi, 1861. július 25. (Uo.).

35 Mint Ihász Kossuthhoz intézett jelentésében beszámol „... csapataink nagy része tökéletes elrongyolt, s' ócska ruhákkal bír..." Majd megjegyzi, hogy a kormányhatóság ennek ellenére „... kellemetlen sőt közönyös hidegséggel fogadja minden ez irányban tett kérelmeit a parancsnokságnak." (Nocera, 1862. április 19. OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 382/a.); A légionisták 1862 tavaszi helyzetéről állapították meg, hogy „... A kiállott fáradalmak, a téli csatározások okozta kimerültség következtében többen egészségi szempontból tönkre lettek téve; — a szokatlan és rendkívüli fáradalmak, kitéve a téli éghajlat változó időjárátának, a legerősebbeket is megingatták, a gyöngébbek közöl sokat a sírba, még többet sírszélére vezettek. A rablók golyója nem adott áldozatot a halálnak, annál nagyobb lett azoknak a száma, kik összeroncsolt testtel roskadtan hajtják fejüket az idegen földben szunyadandók, és kórházak részvétlen párnáira." (*Szücs:* Légió. III.); Amikor az 1861-es év mérlegét megvonták, megállapítást nyert, hogy a légionisták közül 84 megszökött, 60 kizáratott, 43 haditörvényszék által lett elítélve, 80 elbocsátást nyert és 12-en meghaltak. (Uo.).

36 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. augusztus 6. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 210/a.); augusztus 11. (Uo. 214.); december 18. (Uo. 271.); „Csapatom bele unt és fáradt testestül lelkestül, és ha mi előbb el nem visznek innét bennünket, biz Isten nagyon meggyűl a bajunk..." közölte Ihász Kossuthtal. Nocera, 1862. március 23. (Uo. 340.); Vö. A légiósok levele, Nápoly, Forte del Carmine, 1862. július 14. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/3.).

A rendelkezésre álló jelentések szerint a légiósok egyre nagyobb része jutott a kivezényeltek közé. Az 1862. március 9-i jelentés alapján megállapítható, hogy a légió összlétszáma 1146 főt tett ki, ebből 65 volt tiszt, 1081 legénységi állományú. 670-en voltak távol Nocerától kivezényelve, vagyis a légió összlétszámának közel 60 százaléka vett részt a brigantik elleni közvetlen küzdelemben. A légió egységei szerint a kivezénylések az alábbi módon alakultak:[37]

	Összlétszám	Kivezényeltek száma
Dandártörzs	24	1
Gyalogság	461	301
Huszárok	281	215
Vadászok	247	123
Tüzérek	133	30
Összesen	1146	670

A légió nagyfokú szétszóródottságát mutatja, hogy sokszor Nocerától 2—300 kilométerre is teljesítettek a légionisták szolgálatot. A kivezényeltek a 197. oldalon közölt táblázat szerinti helyeken és létszámban működtek.[38]

A jelentésből kitűnik, hogy 1862 tavaszán a magyar légió kivezényelt tagjainak többsége Basilicata tartományában, Potenza környékén teljesített szolgálatot, összesen 398 ember. Campania tartományában, a salernói kerületben 269 légionista működött, a Nocerában állomásozó helyőrségen kívül. Három tiszt egyéb feladattal volt elvezényelve. Ha figyelembe vesszük, hogy a légió voltaképpen állandó mozgásban volt és az 1862. március 9-i állapot — a kivezényeltek száma következtében — korántsem tekinthető megállapodottnak, akkor érthető, hogy az érintett légionisták mennyire bizonytalan, kiszámíthatatlan körülmények között szolgáltak. Mindebből következően a változás vágya fokozatosan — a legkülönbözőbb okok következtében — átjárta az egész légiót, hatalmába kerítette nemcsak a megpróbáltatások súlyosabb terheit viselő legénységet, de a tisztikart is. Az elégedetlenség fokozódott és a legváltozatosabb formák között tört a felszínre. Akadtak akik öncsonkításhoz folyamodtak, hogy a kibírhatatlan helyzetből szabaduljanak, akadtak, akik egyszerűen faképnél hagyták a légiót és a jó szerencsében bízva világnak indultak. A szökések száma már annyira aggasztóan kezdett növekedni, hogy Ihász egyik alkalommal a legszigorúbb példaadáshoz ragaszkodott és a kivégzést végrehajtották.[39] A kellő hatás azonban nem következett be, a szökések változatlanul folytatódtak.[40] Többek között említésre méltó Mayerffy Gyula volt osztrák főhadnagy, aggregált tiszt és társai esete. Miután a légiótól meg-

37 A légió létszámjelentése, Nocera, 1862. március 9. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 329.).
38 Uo.
39 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. március 23. (Uo. 340.); Naplókivonat, Nocera, 1862. január 5—március 25. (Uo. 346/b.).
40 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. április 24. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 386.); május 11. (Uo. 392.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—május 10. (Uo. 393/b.).

A magyar légió kivezényelt egységei 1862. március 9-én

Alakulat	A kivezénylés helye	Tartomány. — kerület	Tisztek	Legénység	Összesen
Gyalogság					
1. század	Potenza és környéke	Basilicata	4	82	86
2. század	Eboli	Campania	4	74	78
3. század	Corbara	Salerno	1	15	16
	Tramonti	Salerno	1	14	15
	Angri	Salerno	1	25	26
4. század	Nocerai járás	Salerno	4	74	78
	Salerno	Salerno	1	—	1
	Genova	Salerno	1	—	1
Összesen			*17*	*284*	*301*
Huszárok					
1. osztag	Salerno	Campania	4	51	55
	Avigliano	Basilicata	1	30	31
2. osztag	Potenza	Basilicata	1	34	35
	Melfi	Basilicata	4	63	67
	Rionero	Basilicata	1	26	27
Összesen			*11*	*204*	*215*
Vadászok					
1. század	Ruvo	Basilicata	2	72	74
3. század	San Fele	Basilicata	1	48	49
Összesen			*3*	*120*	*123*
Tüzérség					
2. üteg	Nápoly	Nápoly	1	—	1
	Potenza	Basilicata	1	28	29
Összesen			*2*	*28*	*30*

szöktek, a brigantikhoz csatlakoztak. Néhány nap múlva innen is távoztak, Nápolyba mentek azzal a szándékkal, hogy bevárva néhány társukat Nocerából, a pápai állam területére szöknek. Terveikből azonban nem lett semmi, mert Nápolyban 1862. április 13-án Vavrek János százados, olasz karabinierik közreműködésével, valamennyiüket elfogta. A nápolyi haditörvényszék előtt kellett felelniük tetteikért — szerencséjükre. Ihász követelte kiadatásukat, hogy halálbüntetést méressen rájuk, de az illetékes olasz hatóságok nem adták ki a bűnösöket. Végül is Mayerffy Gyulát a haditörvényszék hat évre ítélte, de ebből csak három évet töltött börtönben, mert 1865-ben kegyelmet kapott és hazatérhetett. Társait szintén börtönre ítélték.[41]

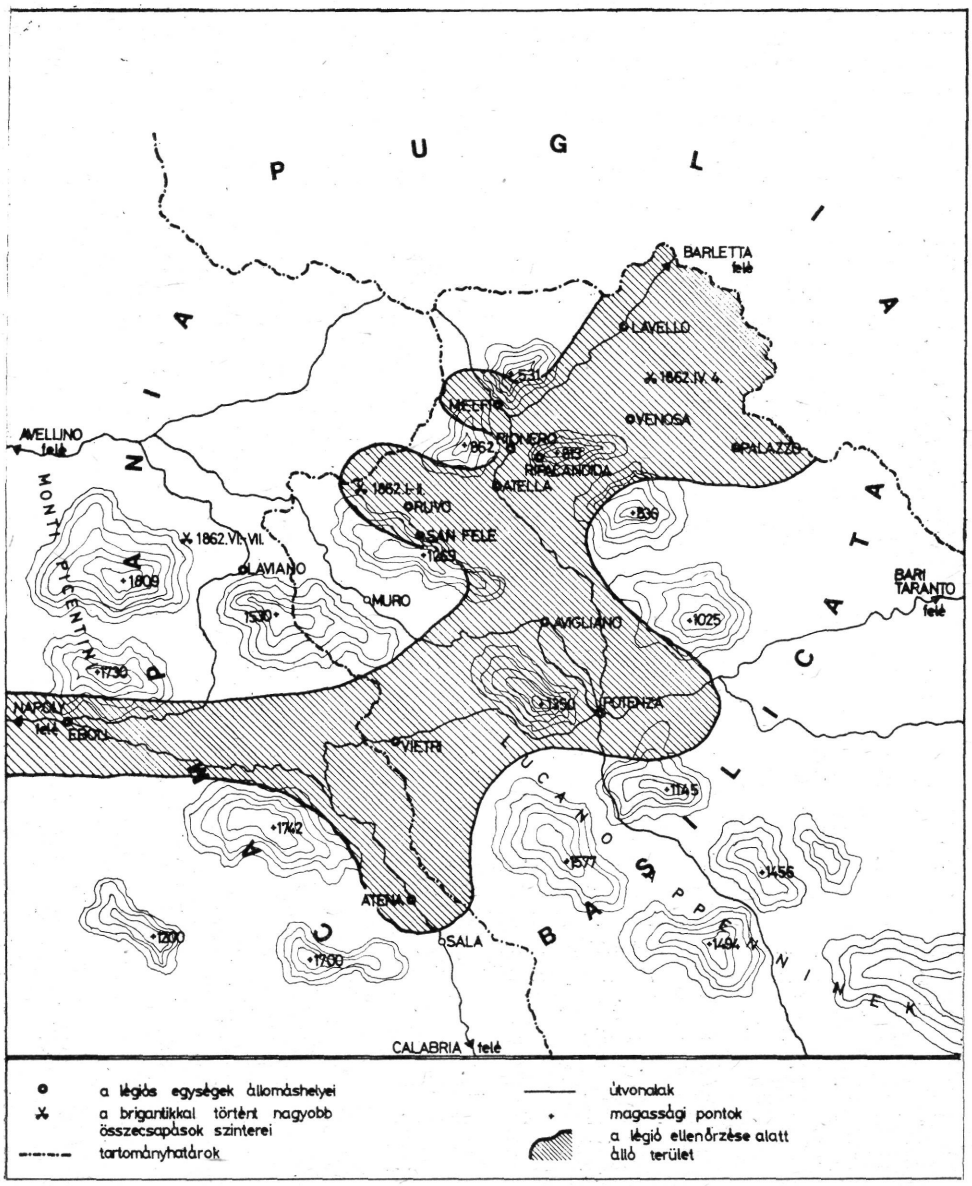
A potenzai huszárlázadás

A légionisták elégedetlensége 1862 tavaszán a legváltozatosabb formákban jutott kifejezésre és nem éppen alaptalanul fordultak szembe tisztjeikkel, akik között jócskán akadtak vezetésre alkalmatlanok és méltatlanok. Erre a következtetésre jutottak a 2. huszárszázad Potenza és környékén, a távoli Basilicata tartományban szolgálatot teljesítő 2. és 3. szakaszának tagjai. Megtagadták a további engedelmességet Sághy Antal századosnak és azonnali leváltását követelték. A huszárlázadás megfékezésére maga a huszárezred parancsnoka, Stankovics Szilárd százados érkezett a helyszínre. Kísérlete, hogy az elégedetlen huszárokat lecsillapítsa és parancsnokukat pozíciójában megerősítse, kudarcot vallott. Végül is Stankovics kénytelen volt dolgavégezetlenül távozni és Sághyt is magával vinni. A huszárok bátor fellépése amennyire gyújtó hatást keltett minden egységnél, ahová híre eljutott, annyira zavarba ejtette a légió parancsnokságát. Arra a szilárd elhatározásra jutottak, hogy az esetet nem hagyják megtorlatlanul és az illetékes hadosztályparancsnokságtól kérték a lázadásban részt vett huszárszakaszok leváltását és visszaküldésüket Nocerába. Ennek teljesítése azonban egyre késett, tekintettel az érdekelt körzetben működő brigantik garázdálkodásaira és a huszárok felettébb szükséges szolgálataira.[42]

Nem sokkal Sághy százados eltávolítása után a huszárok, új parancsnokuk, Nyuly Mihály hadnagy vezetésével, élénk bizonyítékait szolgáltatták hangulatuk előnyös változásának és harckészségüknek. A Venosa helység mellett állomásozó huszárok ugyanis 1862. április 4-én hajnalban tudomást szereztek arról, hogy a közelben nagyobb számú briganti tanyázik. Croccóról — eredeti nevén Donatello Carmine volt bourbon katonáról — volt szó, aki 110 lovasból és 20 gyalogosból álló bandájával rettegésben tartotta Basilicata és a szomszédos Capitana tartományokat. Ez alkalommal a Capitana tartományhoz tartozó Masseria di Perillónál ütötte fel tanyáját. A 35 főből álló huszárcsapat, melyet Nyuly Mihály és Dobozy Péter hadnagyok vezettek a küzdelemben, megsemmisítő csapást mért az ellenfélre. Miután sikerült a rablókat kicsalni állásaikból, a huszárok megrohamozták őket. Mint az erről szóló jelentés mondja: „De a roham alig kezdeténél Nyuly hadnagy úr lova szügybe és fej-

41 MAYERFFY GYULA: A. S. T. Ma. Leg. Ung. S. II. 1150; Ihász Kossuthnak, Nocera. 1862. április 19. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 382/a.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—március 10. (Uo. 393/b).; Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 24. o. úgy adja elő az esetet, hogy Nápolyban ő fogta el Mayerffyt és társait. Az utóbbiak között említi: Gaál Ferenc, Zöldi József, Fantusz Géza, Berkovszky Sándor, Molnár József, Ronkáza Pál és Fogelmann Ede légionistákat.

42 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 393/a.).

A magyar légió egységeinek állomáshelyei és harca a brigantaggio ellen Basilicata tartományában 1861—62-ben

be golyó által találva öszve rogyott. Dobozy hadnagy úr is ugyanakkor fején egy golyó által megsebesíttetett. De meg nem zavarodva sebe által Dobozy hadnagy úr, a csapatot vitézül előre vezette s a rablókkal kézről kézre öszve csaptak. A rablók elszántan védték magukat — a puska tusával verekedve midőn embereink már közöttük voltak. Rövid idei verekedés után a banda főnöke, kit Croccónak állítanak lenni, feleségével és 20 emberével a küzd helyen öszve vagdalva maradtak — a többi pedig megfutamodva előbbi állásukat elfoglalták." Mint az utólagos értesülésekből kiderült, a rablók közül 44-en sebesültek meg, de ebből csak kettő golyó által, a többi kardvágásoktól. A huszárok közül Dobozy hadnagyon kívül megsebesült Kelemen József őrmester szintén a fején, valamint Czerey őrvezető, akinek a combját lőtték át. A küzdelemben különösen kitűnt továbbá Kovács Károly szakaszvezető és Tolnay tizedes, akire Crocco neje kettős csövű fegyverét sütötte, majd — célt tévesztve — revolverével és tőrével próbálkozott, eredménytelenül. Végül is holtan maradt a helyszínen ellenfelétől összevagdalva. Vitéz magatartást tanúsítottak továbbá Varga Zsigmond, Racsov Győző, Szász Ferenc tizedesek, Balló Mihály, Stinovits Lajos, Végh István, Sárváry Vendel, Szörcsey Géza, Menyhaly Vilmos, Semsey Lipót közhuszárok. Ezek után érthető, hogy „A fegyvertény után a bevonuló csapatot a szomszéd vidék lakosai s különösen Venosa lakói örömújongásokkal és fáklyákkal fogadták — megvendégelték" — mint az egykorú jelentés megállapítja.[43]

Ezen nevezetes esemény után várható lett volna, hogy a légió parancsnoksága lemond eredeti szándékáról és a „bűnösnek" tartott huszáregység ellen nem indít büntető eljárást, hiszen becsülettel helyt álltak feladataik ellátása során és ilymódon ki is érdemelték feletteseik dicséretét és elnéző magatartását. De éppen az ellenkezője következett be. Többszöri sürgetés után végül is a huszáregységet az illetékesek visszaengedték Nocerába és helyükbe Solernóból Dollesz százados ment fél századával. Mint Ihász Dániel 1862. május 14-én közölte Kossuthtal, a „tiszti tekintély és katonai fegyelem érdekében" a bűnfenyítő eljárás a huszárok ellen megindult. A vizsgálatot lebonyolító tiszti bizottság élén Reinfeld Dénes őrnagy állt. Az érdemeket figyelembe nem vevő, meglehetősen egyoldalú eljárás során mint fő „bújtogatókat" küldték börtönbe Semsey Dénest, és Lipótot, Dinka Ferencet és Simon Lajost. A megtorlás érthető okoknál fogva elkedvetlenítette a légionistákat, akik messzemenően átérezték az eljárás igazságtalanságát. Mint a légionisták utólagos előadásából is kiderül, többek között éppen a Potenza környéki egységek igen méltatlan körülmények között szolgáltak. Az Appenninek zord körülményei között, téli időben „föld alatti istállókban nyomorgánk ganajban", és még a téli pokrócokat is beszedték. Sághy századosról állították, hogy „gyáván viselkedett", kivonta magát a brigantik elleni küzdelemből, gyengélkedésére hivatkozva, közben pedig legényének úgy szólt, hogy „ne gondolja, hogy én beteg vagyok, nem vagyok bolond magamat a rablóktól hasba lövetni mint a többi".[44] Annyi bizonyos, hogy a huszárok ellen alkalmazott megtorlás korántsem volt a véletlen műve és voltaképpen része volt egy általános folyamatnak, melynek során a dandárparancsnokság le akart sújtani a nehezen fegyelmezhető, elégedetlenkedő huszárokra, akik ráadásul még Gál Sándor

43 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. április 19. (Uo. 382/a.); Naplókivonat, Nocera, 1862. április 13—május 10. (Uo. 339/b.); Az 1. huszárezred jelentése a dandárparancsnokságak az 1862. április 4-i összecsapásról. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/9.); Vö. *Kunfy:* Itáliában a magyar légiónál. I. m. 24. o.

44 Vö. Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 393/a); Légiósok levelei. Nápoly, Forte del Carmine, 1862. július 14. (HL Légió iratai. 1860—62. 19/3.).

ezredessel is szimpatizáltak, kapcsolatot tartottak vele, ily módon a „métely" terjedését segítették elő a légióban — vélekedett Ihász.[45]

A dandárparancsnokság és a huszárok között hosszan tartó vitát és feszültséget eredményezett a gratifikációs összegek megtérítése körüli zavar és rendezetlenség is. Azon összegről volt szó, melyet még 1860. novemberében, a garibaldista hadsereg feloszlatásakor a távozó veteránoknak juttattak. Erre az összegre azok a légionisták is igényt tartottak, akik küzdöttek Garibaldi alatt, de november után is vállalták a továbbszolgálatot a magyar légió keretében, viszont kérésük nem talált elismerésre. 1861 nyarán az események már oda vezettek, hogy a huszárok tömegesen jelentek meg a parancsnokságon és a leghatározottabban követelték a szerintük nekik járó — de elmaradt — három havi gratifikációs összeg kifizetését. Ellenkező esetben azzal fenyegetőztek, hogy lovastul Nápolyba vonulnak, hogy érvényt szerezzenek jogos kívánságaiknak. Ihász annak ellenére, hogy maga is érezte a huszárok igényeinek jogosságát és tudott is arról, hogy még Vetter idején 4080 frank mint kifizetetlen gratifikációs összeg visszamaradt a pénztárban (mely aztán ismeretlen okoknál fogva onnan eltűnt), mégis úgy látta jónak, ha kemény kézzel lesújt az őt állandóan zaklató huszárokra. Így számos légionistát börtönbe vetettek, majd pedig a legtevékenyebbeket Szardinia szigetére deportálták, többek között Nagy Dániel őrmestert, Kiss István, Szőke Sándor és Szőcs János szakaszvezetőt, Dobra Mihály és Rajkó József tizedest,. akik pedig a légió alapításától kezdve jelentős érdemeket szereztek.[46] Az eljárás mély nyomokat hagyott az elégedetlen elemekben és mint orvoslandó, fájdalmas igazságtalanságot tartották számon. E problémák 1862 tavaszán ismételten a felszínre törtek, annak ellenére, hogy alig néhány hónappal előtte maga Kossuth Lajos látta szükségét annak, hogy a gratifikáció rendezésének ügyében nyilatkozzon. A kedélyeket nem nyugtatta meg azon érvelés, hogy ezen ügyeket majd a felszabadított hazában, a kormány az érdekeltekkel fogja elrendezni és egyébként is az adott körülmények között nem engedhető meg a „holmi nyomorult pénz hajhászat".[47] A légió parancsnokságának a huszárokkal szemben elfoglalt álláspontja, az újabb megtorlások, jelentékeny mértékben hozzájárultak a felgyülemlett elégedetlenség erősödéséhez és szinte a robbanásig történő növekedéséhez.

A végképp felzaklatott körülmények között aligha maradt más választásuk a légionistáknak, mint a szolgálatból való végleges kilépés. Az ilyen irányú kérések tömegesen futottak be a dandárparancsnokságra, ahol azok teljesítése elől igyekeztek elzárkózni. Viszont a kivezényelt egységek hangulatáról befutó aggasztó hírek hatása alatt végül is cselekedni kellett. A felettes olasz katonai hatóságok is amellett foglaltak állást, hogy feltétlenül rendezni szükséges a légionisták szolgálati kötelezettségének ügyét. Kossuth 1862. április 25-én Ihászhoz intézett levelében arra az álláspontra helyezkedett, hogy veszélyes következményekkel járhat a légiótól távozni akarók erőszakos visszatartása és ezért útra kell engedni azokat, akik kilépni akarnak. A visszamaradók szol-

45 Gál Sándor ezredes — az 1848—49-es szabadságharc legendás hírű székelyföldi katonája — az emigrációban már tábornokként lépett fel és a légiótól függetlenül Nápolyban tevékenykedett, terveivel Garibaldihoz is fordulva. Majd utóbb az olasz szabadsághős nevében — de bizonyíthatóan nem tudtával — önkénteseket toborzott egy hazai akcióhoz és ehhez a légionistákat is igyekezett megnyerni. Ez ellen már Vetter tábornok is fellépett. Vetter Kossuthnak, Nápoly, 1860. december 22. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 50.); Vö. *Pap János—Szalczer Sándor:* A magyar emigránsok Törökországban 1849—1861. Pécs, 1893. 442. és köv. o.

46 Uo.; Ihász Kossuthnak, Nocera, 1861. július 17. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 193/a); augusztus 11. (Uo. 214.); Naplókivonat, Nocera, 1861. július 7—13. (Uo. 193/b); Naplókivonat, Nocera, 1861. július 14—20. (OL Türr iratok. 52.).

47 Kossuth a légióhoz, Cossilia, 1861. szeptember 4. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 228.).

gálati kötelezettségét viszont rendezni, rögzíteni kell. Ilyen előzmények után született meg 1862. május 4-én a dandárparancsnokság napiparancsa, mely a légiósok tudomására hozta, hogy mindenkinek megadatik annak lehetősége, hogy 1862. május 25-ig bezárólag bejelentse távozási szándékát a légió parancsnokságának. Ezek számára kilátásba helyezték, hogy elszállításukról gondoskodni fognak. Ugyanakkor tudtul adták azt is, hogy mindazok, akik továbbra is a légióban kívánnak szolgálni, szintén írassák fel magukat, annak figyelembe vételével, hogy egyéves kötelező szolgálatot kell vállalniuk és erre esküt tenni.[48]

A május 4-én napiparancsban foglaltak híre villámgyorsan elterjedt és hatása rendkívüli volt. A jelentkezési határidőig 359-en jelentették be kilépési szándékukat, vagyis az 1148 főt számláló légió tagjainak 31 százaléka. Figyelembe véve azonban, hogy a kivezényeltek közül még számosan — akik a távolság miatt kellő időben nem értesültek a fejleményekről — később jelentették be távozási kívánságukat, végül is a kilépni kívánkozók a 400 főt is túlhaladták.[49] A jelentkezési határidőig kilépni szándékozók száma és aránya az egyes alakulatoknál a következőképpen alakult:

Gyalogság	123 fő	(28%)
Huszárok	88 fő	(33%)
Vadászok	88 fő	(36%)
Tüzérek	60 fő	(47%)

Ilyen nagyarányú gátszakadásra Ihász nem számított és a valóságos népszavazásszámba menő eseményt nem kis mértékben úgy fogta fel, mint lesújtó ítéletet parancsnoki működéséről. Az események most már végképp átcsaptak a feje felett. Tehetetlenségében, elkeseredettségében legjobbnak látta a visszalépést a parancsnokságtól, egyelőre ideiglenes jelleggel. Miután egyébként is reumás bántalmaktól szenvedett, erre való hivatkozással hamarosan orvosi kezelésre vonult a Nápolyi öbölben fekvő Ischia szigetére, hogy az ottani nevezetes gyógyfürdőkben keressen írt fájdalmaira. A légió parancsnokságát pedig ezzel egyidejűleg átruházta Girczy János őrnagyra, a gyalogos zászlóalj parancsnokára.[50] A légió vezetésében bekövetkezett változás egyidejűleg jelezte a légió egészében végbement messzire ható fordulatot is. Ugyanis amit eddig a légió parancsnoksága a maga erejéből és lehetőségein belül nem volt képes megoldani — a légió szervezeti egyesítését és a brigantik elleni küzdelmekből történő kivonását —, azt most a légionisták öntevékenyen kísérelték meg. E vonatkozásban a tömeges kilépési szándék bejelentése csak első lépésnek bizonyult, melyet hamarosan az egész légiót magával ragadó mozgalmak követtek.

Ami pedig 1862 májusa után következett, azt már félreérthetetlenül általános felkelésnek, nyílt lázadásnak lehetett tekinteni, mely már egyenesen La Marmora olasz hadügyminiszter közvetlen beavatkozását és az olaszországi magyar légió délről történő elszállítását, feloszlatását vonta maga után. Az új parancsnok a lázadásig fejlődő folyamatnak nem tudott gátat vetni. Az olasz hatóságok viszont határozottan és a kiélezett helyzethez mérten cselekedtek. Garibaldi Szicília szigetén gyűjti ismét önkénteseit, a magyar légionistákkal ke-

48 Ihász Kossuthnak, Nocera, 1862. május 14. (Uo. 393/a.).
49 Vö. Légionisták nyilatkozata a minisztériumhoz. 1862. december 23. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 478.); *Szücs:* Légió. III.
50 Girczy János Kossuthnak, Nocera, 1862. május 28. (OL Kossuth gyűjtemény. II. S. 2. — 397.); Girczy Türrnek, Nocera, 1862. május 28. (Uo. 399.); május 30. (Uo. 403.).

resi és meg is találja a kapcsolatot. Hasonlóképpen a magyar légionisták is számítanak Garibaldi támogatására és nem titkolják, hogy örömest csatlakoznának hozzá. Ebben az olasz monarchia számára annyira veszélyesnek tűnő helyzetben La Marmora hadügyminiszter maga is Nápolyban tanácskozik a déli olasz seregek vezetőivel, valamint a magyar légióban szolgáló, számukra megbízhatónak tartott személyekkel. Mézesmadzag és furkósbot, félrevezető ígéretek és börtönbe vetés egyaránt alkalmazásra találtak az olasz hatóságok részéről, hogy leszereljék a magyar légionisták mozgalmait. A légióból távozni óhajtottak egy részét Nápolyba szállítják, de ott a Forte del Carmine foglyai lesznek, ami viszont a légióban maradt bajtársak szolidaritását, további lázadását váltja ki. Sem Klapka, sem Türr, sem Bethlen Gergely tábornok nem képes lecsendesíteni a légionistákat, akik részben fegyvereiket lerakva, részben fegyveresen Salernóba indulnak, ahol viszont valamennyiüket lefegyverzik és fogolyként kezelik. 1862. augusztus 13-án ugyanitt hajóra rakják őket, fegyveresek őrizete mellett és katonai cirkáló kíséretében Genovába, majd onnan az észak-olaszországi Alessandria várába kerülnek. A légiót Türr napiparancsával 1862. augusztus 18-án feloszlatják, illetve meghirdetik újjászervezését. Miként 1861 tavaszán, úgy most ismét — de sokkal nagyobb hatásfokkal és a légionisták legnagyobb részét érintve — lefolytatják az újabb tisztogatást, amit büntetések, internálások, szardíniai deportálások követnek. Aki marad, akit megtartanak, azokat Földváry Károly ezredes, az új légióparancsnok vezetése alatt újjászervezett — de létszámában egynegyedére csökkent — légióba helyezik.

Az események félreérthetetlenül bizonyítják, hogy a magyar légió tagjainak zöme nem nyugodott bele abba a kényszerű helyzetbe, melyet az olasz monarchia kijelölt számukra, nem adta fel a harcot azért, hogy az olaszországi magyar légió eredeti hivatásának megfelelő helyzetbe jusson. Más kérdés az, hogy az útkeresés tragédiák sorozatába, kiábrándultságba, kiúttalanságba vezetett. De annyit mégis elértek, hogy a légiót az olasz kormány kénytelen volt kiemelni a déli területeken kialakult ellentmondásos szerepéből és átmenetileg mentesítették a brigantaggio elleni küzdelemben való részvételtől. És ez, ha végleges megoldást nem is, de átmeneti könnyebbséget és eredményt hozott! A légió áthelyezése utóbb az Adriai-tenger partjára, Anconába és környékére, ha nem is jelentett gyakorlatilag többet egy Ausztria ellen irányuló néma fenyegetésnél, de legalább annak halvány reményét nyújtotta, hogy a szolgálat az olaszországi magyar légióban talán mégsem lesz teljesen hiábavaló . . .

Лайош Лукач

ОДИН ГОД ИЗ ИСТОРИИ ВЕНГЕРСКОГО ЛЕГИОНА В ИТАЛИИ

Резюме

Статья является частью более крупной монографии, разрабатывающей историю венгерского легиона в Италии в период 1860—1867 гг. Во время войны в Северной Италии в 1859 году, правда временно, уже действовал венгерский легион, он был вскоре расформирован. Более прочной организацией оказался венгерский легион, сформированный в Палермо 16 июля 1860 года во время южноитальянской экспедиции Гарибальди. Общеизвестно, что освободительную борьбу Гарибальди поддерживали воинские формирования многих наций, сыны многих национальностей участвовали в борьбе за свержение реакционного неаполитанского королевства. В том числе наряду с английскими

французскими добровольными частями значительную роль сыграл и венгерский легион, в состав которого входили венгры, славяне, румыны, немцы, хотя основное большинство офицеров являлось бывшими венгерскими офицерами-гонведами, обладавшими опытом революции и борьбы за свободу периода 1848—49 гг. После того, как в ноябре 1860 года армия Гарибальди была распущена, прекратилась и роль интернациональных частей, за исключением венгерского легиона. По ходатайству Венгерской Национальной Директории, — руководящего органа венгерской эмиграции, — не в малой мере благодаря активным действиям Лайоша Кошута, итальянское правительство, отказавшись от своего первоначального намерения, не распустило венгерский легион, а приняло его на службу королевской армии Италии. На рубеже 1861—62 гг. во главе легиона, насчитывавшего около 1200 человек, стоял конфидент Кошута полковник Даниэль Ихас, главным военным инспектором легиона был по поручению итальянского Министерства военных дел генерал Иштван Тюрр. Правительство Итальянской монархии стремилось перестроить легион, пронизанный духом гарибальдизма, и поставить его на службу своим непосредственным целям. Эту цель преследовало применение венгерского легиона в борьбе с южноитальянским движением бригантаджио. В этом движении нашло выражение сопротивление реакционной контрреволюционной аристократии, приверженной Бурбонам, и клерикализма королевству Италии, но прорвалось и недовольство угнетенного итальянского крестьянства, протестующего против гигантских латифундий, земельного голода, нищеты и бедности. Когда в эту сложную общественно-политическую борьбу, наряду с итальянскими частями, бросили и венгерский батальон, в рядах легионеров вспыхнуло справедливое недовольство. Автор приходит к выводу о том, что хотя легионеры могли вменить себе в заслуги значительные военные успехи, они все же были недовольны своим положением. Они справедливо жаловались на то, что присоединились к легиону не затем, чтобы нести службу по поддержанию порядка, а чтобы в вероятной итальянско-австрийской войне бороться за освобождение и свободу Венгрии. Вскоре недовольство легионеров перешло в открытое восстание, и большинство их отказалось нести дальнейшую службу. Итальянская военщина в конечном итоге разоружила венгерский легион и вывела его из военных действий в Южной Италии. Многие легионеры были привлечены к военному трибуналу, были сосланы на остров Сардинию и интернированы в другие районы. Летом 1862 года венгерский легион был переведен в крепость Алессандрию в Северной Италии и распущен, затем после основательной чистки легион был сформирован заново под командованием полковника Кароя Фелдьвари. Происшедшие события явились героической и одновременно трагической главой в истории венгерской эмиграции и в истории легиона.

Lajos Lukács

EIN JAHR AUS DER GESCHICHTE DER UNGARISCHEN LEGION IN ITALIEN

Resümee

Die Studie bildet einen Teil einer Arbeit größeren Ausmaßes, die die Geschichte der ungarischen Legion in Italien bezüglich der Jahre 1860—1867 aufgearbeitet hat. Zur Zeit des norditalienischen Krieges vom Jahre 1759 war zwar vorübergehend bereits eine ungarische Legion tätig, die sich aber bald auflöste. Als dauerhafter erwies sich die zur Zeit der süditalienischen Expedition Garibaldis am 16. Juli 1860 in Palermo gebildete ungarische Legion. Es ist allgemein bekannt, daß der Befreiungskampf Garibaldis von zahlreichen internationalen Formationen unterstützt wurde und daß die Söhne zahlreicher Nationen im Kampfe zum Sturz des reaktionären Königreichs Neapel teilnahmen. Unter anderen kam neben den englischen, französischen Freiwilligen auch die ungarische Legion zu einer bedeutenden Rolle, die gleicherweise magyarische, slawische, rumänische, deutsche Elemente vereinigte, obzwar der größere Teil der Offiziere aus gewesenen Honvédoffizieren bestand, die in der ungarischen Revolution und in dem Freiheitskampf von 1848—49 ihre Kriegserfahrungen gesammelt hatten.

Nachdem im November 1860 die Armee Garibaldis aufgelöst wurde, nahm auch die Rolle der internationalen Formationen ein Ende — mit Ausnahme der

ungarischen Legion. Auf intervention der Ungarischen Nationalen Direktion, der führenden Körperschaft der ungarischen Emigration, in nicht geringem Maße durch die Aktivität Lajos Kossuths, hat die italienische Regierung, ihre ursprüngliche Absicht fallen lassend, die ungarische Legion nicht aufgelöst, sondern sie in den Dienst der italienischen königlichen Armee übernommen. Zur Wende 1861/62 stand an der Spitze der fast 1200 Mann zählenden Legion der Vertraute Kossuths, Oberst Dániel Ihász, und der militärische Oberinspektor der Legion war im Auftrag des italienischen Kriegsministeriums General István Türr. Die Regierung der italienischen Monarchie war bestrebt, die mit Garibaldischem Geist durchtränkte Legion umzuformen und sie in den Dienst ihrer unmittelbaren Ziele zu stellen. Diesem Zweck diente der Einsatz der ungarischen Legion in dem gegen das süditalienische Brigantaggio geführten Kampfe. In der Brigantaggio-Bewegung kam der Widerstand der für die Bourbonen Partei teilnehmenden reaktionären gegenrevolutionären Aristokratie und des Klerus dem italienischen Königreich gegenüber zum Ausdruck, doch kam in ihr auch die Unzufriedenheit des unterdrückten italienischen Bauerntums wegen der mächtigen Latifundien, des Bodenhungers, des Elends und der Mittellosigkeit an die Oberfläche. Als in diesen komplizierten politisch-gesellschaftlichen Kampf neben den italienischen Formationen auch die ungarische Legion eingesetzt wurde, entstand unter den Legionären berechtigte Unzufriedenheit. Die Studie gelangt zu der Folgerung, daß obzwar die Legionäre bedeutende militärische Erfolge verbuchen konnten, diese mit ihrer Lage doch unzufrieden waren. Mit Recht haben sie vorgebracht, daß sie sich nicht der Legion angeschlossen haben, um Ordnungsdienst zu versehen, sondern um in einem zu erwartenden italienischen—österreichischen Kriege um die Befreiung und die Freiheit Ungarns zu kämpfen. Bald wurde aus der Unzufriedenheit der Legionäre offener Austand, die Mehrzahl derselben verweigerte den weiteren Dienst. Das italienische Militär hat schließlich die ungarische Legion entwaffnet und sie aus den süditalienischen Kämpfen herausgenommen. Zahlreiche Legionäre wurden vor ein Kriegsgericht gestellt, auf die Insel Sardinien verbrannt oder an anderen Orten interniert. Im Sommer 1862 wurde die ungarische Legion in die Festung Alessandria in Norditalien gebracht und aufgelöst, dann wurde sie perlustriert und unter dem Kommando von Oberst Károly Földváry neuformiert. Diese Ereignisse bilden einen heldenhaften, doch zugleich tragischen Abschnitt der Geschichte der Legion.

KÖZLEMÉNYEK

N. IPOLY MÁRTA

A MOHÁCSI CSATA ÉS CSATATÉR MEGVÁLASZOLATLAN KÉRDÉSEI

A mohácsi csata 450. évfordulója a kutatók és a közvélemény figyelmét ismételten az ütközetre és annak körzetére irányította. A csatával kapcsolatos kutatások régóta folynak, az elmúlt két-három évtizedben sem lankadtak, az évforduló alkalmával pedig, úgy tűnik, a munkálatok még inkább felgyorsultak. E felgyorsult kutatómunka révén került a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Intézete ismételten kapcsolatba azokkal a társadalmi és állami szervekkel, amelyek az ütközetre és a harcmezőre vonatkozó adatok gyűjtésén és a harcokban elpusztultak tömegsírjai feltárásán tevékenykednek.

A Hadtörténelmi Intézet munkatársai elsősorban a csatatér körzetének meghatározásában, az elpusztultak maradványait rejtő tömegsírok helyének és mennyiségének megállapításában végeztek vizsgálatokat. E feladat megoldásán korábban is nagyon sokan fáradoztak és tevékenységük során jelentős sikereket értek el. Az általuk szerzett tapasztalatokat munkánk folyamán igyekeztünk messzemenően figyelembe venni. A csatatér kutatója a katonai tereptan, a katonai térképek és légifelvételek adatainak tanulmányozásával, a csata körzetének szakszempontból történő bejárásával és az e munka eredményeiből levonható következtetések kialakításával járulhat hozzá — szerény keretek között — a mind ez ideig vitatott kérdések megválaszolásához. Térképi vizsgálatok és helyszíni szemlék — terepbejárások — során értékeltük a feltételezett csatamező valószínűségét. Történész, térképész, geológus vizsgálta a fellelhető térképek alapján a felvonulás útvonalát, a táborozásra legalkalmasabb helyeket és nem utolsó sorban kerestük Brodarics Földvár megnevezésű településének helyét. Az utóbbi meghatározása közelebb vihetne a csatatér helyi azonosításához. Közel 40 km^2 kiterjedésű terület csaknem valamennyi jelentősnek vélt pontjáról szemrevételeztük a terepet, pontról pontra megvizsgálva a lehetőségeket. Nagyon sokszor feltettük a kérdést: mit láthatott volna Brodarics, ha itt állt a csata idején?

A vizsgálatokat kiterjesztettük a korábban és napjainkban készült légifelvételek értékelésére is; ismereteink szerint ugyanis ezek hasznosítására ez ideig még nem került sor.

Az eddigi kutatómunkában különösképpen a más-más időszakban végrehajtott katonai felméréseken alapuló térképek összehasonlító értékelése, a természetföldrajzi adatok tanulmányozása, a hidrológiai leírások feldolgozása és az így szerzett adatoknak a közelmúltban végrehajtott katonai rendszerű légifelvételek eredményeivel történt egybevetése hozott megbízhatóbb eredményeket. Az elvégzett munkát azonban — az eredmények reális számbavételét követően — megkezdettnek és nem pedig befejezettnek tekintjük.

Kutató tevékenységünket, vizsgálódásunkat és a következtetések levonását nehezíti, hogy az általunk felkutatott és megismert irodalom tanulmányozása során nem sikerült elfogadható bizonyítékokat találni a további munkánkat befolyásoló néhány fontos kérdésre.
Ezek közé soroljuk:

a) a csatamező pontos helyére vonatkozó eltérő adatokat;

b) a csatában részt vett erők (török, magyar, német, horvát stb.) létszámára és fegyverzetére vonatkozó ellentmondásokat, amelyek a török és magyar történetírók műveiben egyaránt fellelhetők. (E kérdést illetően egyébként jelentős eltéréseket lehet felfedezni a magyar sereg pusztulását különböző nézőpontból szemlélő európai hatalmak politikai, diplomáciai és katonai vezetőinek hol túlzó, hol lebecsülő megnyilatkozásaiban is);

c) az ütközet helyét és lefolyását leíró művekben, tanulmányokban található eltéréseket;

d) a csatát követő napok, hetek eseményeire vonatkozó hiányos és pontatlan adatokat;

e) a harcban elpusztultak számára, elhantolásuk módjára utaló nem elhanyagolható ellentmondásokat és vitatható véleményeket.

A jelzett ellentmondások, eltérő vélemények azért nehezítik a kutató munkáját, mert szoros kapcsolatban vannak a seregek felvonulásával, elhelyezésével; a menekülő magyar erők lehetséges visszavonulási irányaival; a főerők és a szárnybiztosító csapatok összecsapásával; a csatában elpusztult török és magyar katonák elhantolásának lehetséges körzeteivel és módjával.

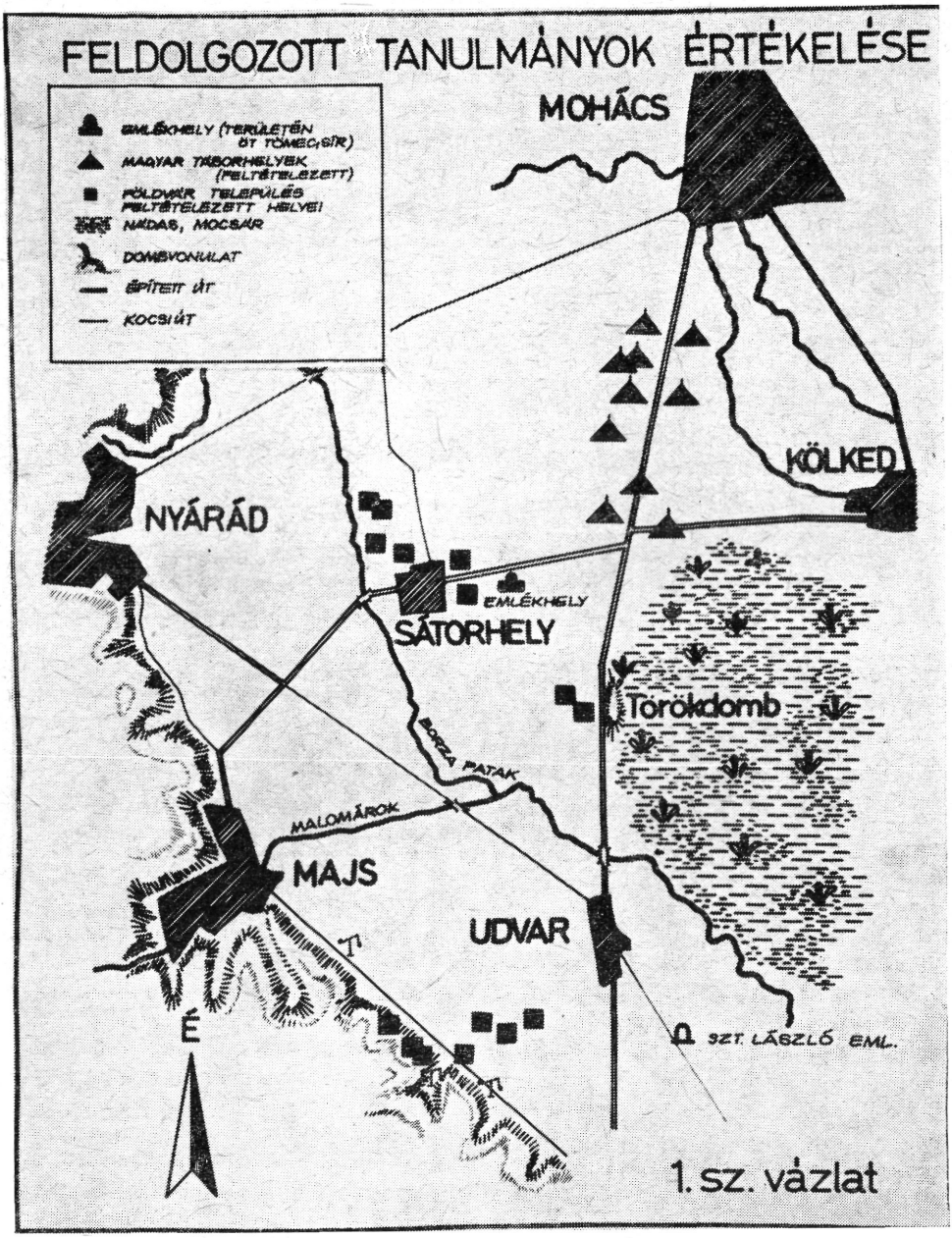
Mindezekre azért kíséreltünk meg választ keresni a katonai tereptan segítségével, hogy hozzájáruljunk a régészeti feltáró-kutatómunka lehetséges körzeteinek meghatározásához. További célunk az is, hogy kutatásaink során kialakult gondolatainkat közreadjuk, vitára bocsássuk.

A csatatér és a magyar táborok helyének, a csapatok feltételezett veszteséggócainak pontosítása

A csatatér körzetének meghatározását gátolja, hogy mind ez ideig vitatott a Brodarics említette „Földvár" falu helyének pontos meghatározása. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy Nyárád—Majs—Udvar—Sátorhely körzetében (amely körzet kiterjedése K—Ny irányban 6, É—D irányban pedig 7 km, tehát hozzávetőlegesen 40—50 km^2), különböző szerzők véleménye szerint 12 helymegjelölés is található a településre vonatkozóan. *(1. sz. vázlat.)*

A helymegjelölések közötti eltérés a 6—7 km-t is megközelíti. A szélsőségesebb nézetektől eltekintve a Földvárra vonatkozó helymeghatározásokat két nagy csoportba oszthatjuk. Az egyik csoport Sátorhely általános térségében, a másik a Majs és Udvar közötti vonulat középpontjában feltételezi a Brodarics szerint olyannyira fontos település központját.

Brodarics históriájában erről a kérdésről ezt olvashatjuk: *„Az a hely, ahol a hadsereget felállították, Mohácstól egy, a Dunától fél mérföldnyire volt. A mint már fentebb is mondtuk, nagy széles síkság terült itt el, a melyet sem erdők, sem bozótok, sem folyóvizek, sem dombok nem szakítottak meg; csupán balra, ezen hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal és sással telve, melyben később sokan lelték halálukat, velünk szemben hosszú félkörben elnyúló domb volt; ezen túl volt a török császár tá-*

FELDOLGOZOTT TANULMÁNYOK ÉRTÉKELÉSE
EMLÉKHELY (TERÜLETÉN ÖT TÖMEGSÍR)
MAGYAR TÁBORHELYEK (FELTÉTELEZETT)
FÖLDVÁR TELEPÜLÉS FELTÉTELEZETT HELYEI
NÁDAS, MOCSÁR
DOMBVONULAT
ÉPÍTETT ÚT
KOCSIÚT
MOHÁCS
KÖLKED
NYÁRÁD
EMLÉKHELY
SÁTORHELY
Törökdomb
BORZA PATAK
MALOMÁROK
MAJS
UDVAR
É
SZT. LÁSZLÓ EML.
1. sz. vázlat

bora. A domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal. Földvár ezen falu neve: itt helyezte el az ellenség ágyúit."

A csata és ezen belül a főerők összecsapási helyének meghatározásához pontosabb hírforrásokat eleddig nem tudtunk találni. Megítélésünk szerint a csatatérre és az ütközetre vonatkozó helymeghatározás azonban végrehajtható az esetben is, ha nem sikerülne Brodarics által Földvárnak nevezett helység nyomait felkutatni. A helymeghatározáshoz kiinduló adatnak elfogadhatónak tartjuk Gyalókay Jenő okfejtését, nevezetesen azt, hogy Brodarics kancellár a távolságbecslésnél minden kétséget kizárólag nem olasz, hanem magyar mérföldet használt. Ez esetben Brodarics egy mérföldjének hossza 8345 méter volt. (Mohácsi Emlékkönyv 1526. Gyalókay Jenő honvéd tüzérezredesnek, az MTA tagjának tanulmányából. A mohácsi csata. 214—215. o.)

A kancellár leírása alapján nem okoz nehézséget a csatatér É—D irányból történő közelítő pontosságú meghatározása, mert ha Mohács városát vesszük kiinduló pontként, akkor a magyar sereg feltehetően a Borza-patak jobb partján bontakozhatott szét. Ez az elhelyezkedés bizonyos tömörülést okozhatott a hadrend első és második lépcsője között. Erre maga Brodarics is utal históriájában: „*A második csatarend, vagyis az a csatasor, a melyet mi helytállónak nevezünk, s a melyben a király is volt, inkább lovasságból állott, csak két oldalt volt egy kevés gyalogság. E között a második és az első csatarend között csak egy kőhajításnyi tér volt.*"

Logikusnak tűnik ugyanis, hogy a támadásra készülő sereg úgy foglalta el megindulási helyzetét, hogy ne kényszerüljön már a csata első mozzanatában természetes akadály leküzdésére.

A kancellár adatai alapján azonban nem egyértelmű a csatarend Dunától való távolságának meghatározása.

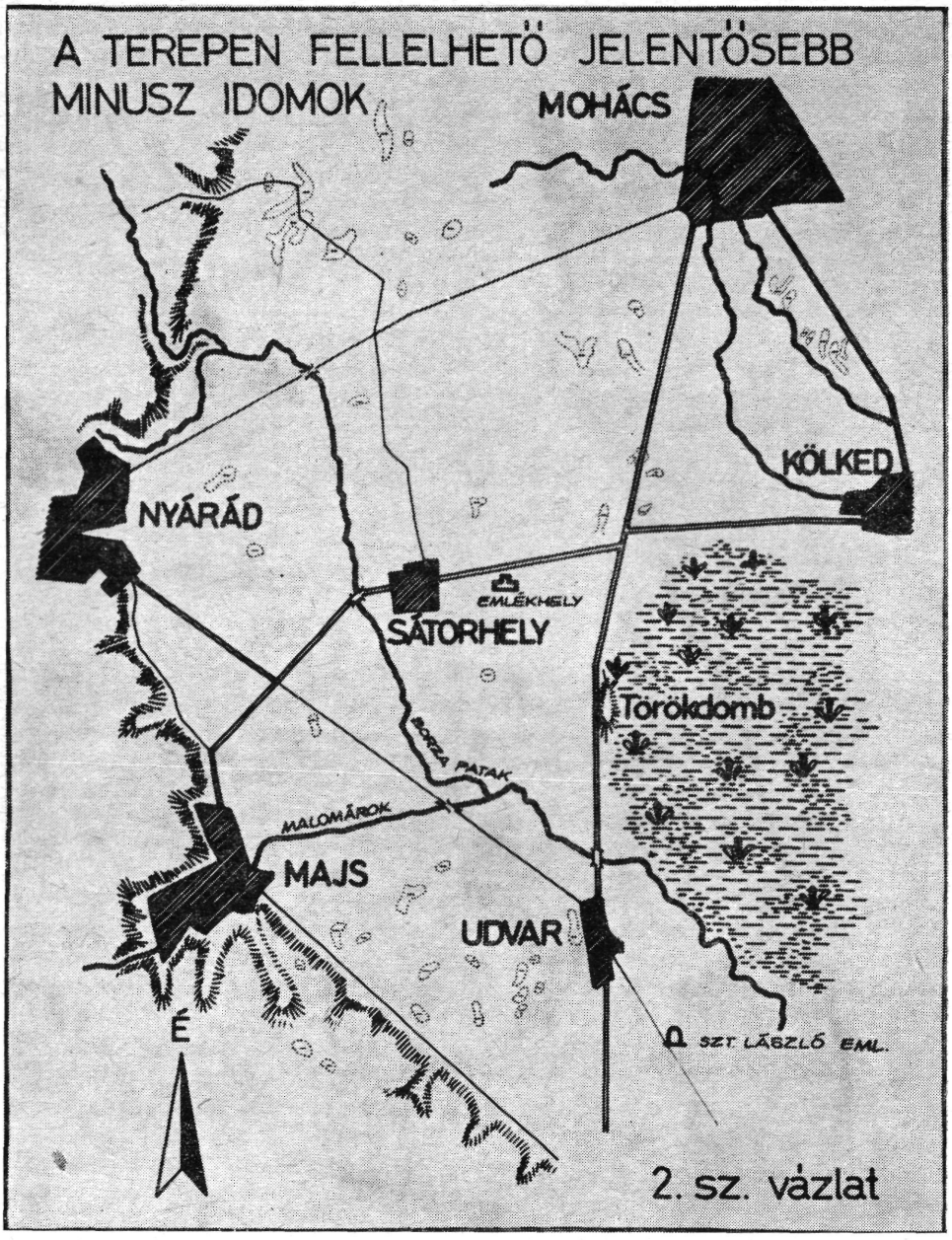
Az 1783-ból eredő, az első katonai felmérés alapján készült térképszelvény (Coll. XII. Sec. 33.) ábrázolása szerint ugyanis a Duna medervonala erőteljesen kanyarog. A kanyarulatok K—Ny irányú kiterjedése igen jelentős. Ennek következtében a Duna medrének jobb partja egy elképzelt függőlegestől 4—5 km-re is eltér.

A kancellár leírásából az is ismert, hogy a csata időszakában Mohács térségében jelentős árhullám lehetett a Dunán, ennek következtében az áradás nagy területre terjedhetett ki. A Duna és a Dráva magas vízállásának tényét jól jellemzi, hogy a törököknek a drávai átkelés időszakában a kiterjedt árterületen 6 km hosszú hidat kellett építeniük.

A Földrajzi Értesítő 1957. évi gyűjteményének 401. oldalán dr. Szabó Pál Zoltán: DK-Dunántúl felszínfejlődési kérdései c. előadásában erről ez olvasható: „*Eddigi ismeretem szerint az eszéki (Mursa) hídfőtől a római út Dárda felé még száraz talajon épült. Ez az út ma már mocsaras talaj alatt van. Szulejmán szultán idejében már 6 km hosszú, egészen Dárdáig érő hidat kellett verni az ingoványon át. Ezt a hidat abban a korban, mint a világ technikai csodáját emlegették.*"

A terep mai arculatából, amelyet lényegesen befolyásolt a Duna és mellékvizeinek szabályozása, csupán következtetni lehet e térség XVI. századi vízrajzi helyzetére. E következtetések kialakításához segítséget ad a terep részletes elemzése mellett a korábban már említett térképszelvény adatainak értékelése is. Ennek alapján feltételezhető, hogy Brodarics K—Ny irányú távolságbecslése — kisebb-nagyobb eltéréssel — a Mohácsot Dályokkal összekötő függőleges egyenes valamely pontjából történhetett.

Amennyiben ezt az okfejtést elfogadjuk, akkor feltételezhető, hogy a magyar

A TEREPEN FELLELHETŐ JELENTŐSEBB MINUSZ IDOMOK
MOHÁCS
KÖLKED
NYÁRÁD
EMLÉKHELY
SÁTORHELY
Törökdomb
BORZA PATAK
MALOMÁROK
MAJS
UDVAR
SZT. LÁSZLÓ EML.
É
2. sz. vázlat

hadrend központja a Borza-patak jobb partján, a jelenlegi Borza-tanyától délre, mintegy 500 m-re lehetett.

A Duna jobb partján levő terület gyakori eláraszthatóságát a terepszintek tanulmányozása mellett az is alátámasztja, hogy az eszék—mohácsi hadiút ebben a térségben még a XVIII. században is kitérőt tett nyugati irányban. Egykori vonalvezetése feltehetően csak a Duna szabályozását követően módosult. A mohácsi csata idején ez az útvonal a jelenlegi műúttól nyugatra 1,5—2 km-re haladhatott.

A Földvár helyének megállapításával kapcsolatos kutatás továbbra is indokolt, véleményünk szerint azonban az előbbiekben vázolt helymeghatározás alapján is valószínűsíthető, hogy a magyar sereg a Borza jobb partján elterülő síkon bontakozott szét a harchoz.

Több hadtörténelmi tanulmány áttekintése alapján feltételezhető, hogy a két sereg első, rövid ideig tartó, de igen heves és váltakozó sikerű összecsapása a majsi terasz lábainál, Majs községtől mintegy 2—3 km-re délkeletre zajlott le. Ebben a körzetben mindkét seregből sokan veszthették életüket. Ezért ezt a körzetet alapvető veszteséggócnak lehet tekintenünk.

Megítélésünk szerint ugyanis a csatában elpusztultakat azokban a körzetekben hantolhatták el, ahol a harcban életüket vesztették, illetve a foglyok esetében ott, ahol őket a törökök tömegesen kivégezték. Ezt a feltevést erősíti, hogy az 1940-es kiadású 1:25 000-es méretarányú térkép 5661/2. szelvényén Majstól délkeletre 6—8 kis kiterjedésű, de tömegsírnak elképzelhető terepbemélyedést lehet találni. *(2. sz. vázlat.)* Ezek a terepbemélyedések a csata idején minden bizonnyal megvoltak és az elesettek elhantolásánál feltehetően igénybe is vehették őket.

A gyors lefolyású ütközet minden bizonnyal a magyar sereg balszárnyán, Udvar községtől DNy-ra tartott a legtovább. Erre utalnak a harc leírásával kapcsolatos források. Az ide szorított jelentős magyar erőknek ugyanis nem volt más lehetőségük, mint a végsőkig tartó elkeseredett ellenállás, vagy pedig a bekerítés következtében a Duna ismeretlen árterületén keresztül a reménytelen menekülés. Ezt támasztja alá Kemálpasazáde török krónikás feljegyzése is. *„A rossz úton járóknak egy nagy csapata az éj sötétségében elvesztette az utat s a folyónak rohanva lovastul együtt beleveszett az ingoványba. A másik csapat, amely megmenekült a harc tüzétől, jobbnak tartva a vízbefúlást, a Duna hullámaiba vetette magát."*

Megítélésünk szerint ebben a körzetben alakulhatott ki a másik legjelentősebb veszteséggóc. Az előbbiekben jelzett körzetben, viszonylag kis területen, 8—10 tömegsírnak is elképzelhető bemélyedést lehet találni. Véleményünk szerint ezeknek a terepmélyedéseknek a vizsgálatára is célszerű lenne a jövőben figyelmet fordítani. A bemélyedések többsége —1—2,5 m között váltakozik.

A magyar tábor, vagy táborok helyének megállapításánál csakúgy, mint a csatatér körzetének és az ütközet helyének pontosításánál, szintén különböző — noha a csatatér helyéhez viszonyítva egységesebb — nézeteket ismerünk.

Azok közül (12 különböző személy vagy testület), akik kutatták a csatateret, nem mindegyik foglalkozott a magyar táborhelyek meghatározásával. Mindössze kilenc tanulmányban tárgyalták a magyar tábor lehetséges helyét. E nézetek többsége szerint a magyar királyi tábor az eszék—mohácsi hadiút mentén, Mohácstól délre 4—5 km-re helyezkedhetett el. Egyesek ezt a távolságot mintegy 6 km-re becsülik. Brodarics kancellárnak a magyar királyi tábor helyére történő utalása alapján a 4 km-es távolságot lehet valószínűsíteni.

E környék ugyanis tereptani szempontból táborverésre igen kedvező adottságú. A tábor bal szárnyát a Kölked környéki mocsár — illetve a magas vízszint miatt a csata idején feltehetően vízzel borított terület —. fedezte. Több kiemelkedő magassági pont pedig biztosította a terep jó áttekinthetőségét.

A Borza-patak jobb partján lezajlott ütközettel egyidejűleg, illetve közel egyidejűleg, a magyar főerőket nyugatról megkerülő török csapatok minden bizonnyal lecsaptak a magyarok táboraira is. Erre utalnak a históriában leírtak; Brodarics szerint a csatából menekülők visszavonulásuk során táborukat már feldúlva találták és az ittlevőket a törökök lekaszabolták: *„Egytől-egyik mindenki a futásban keresett tehát menedéket, futott ki merre látott, jobbára azokon a helyeken át, a melyeken az imént győzelmet remélve jöttünk, s a tábor helyén keresztül, a melyet az ellenség annyira feldúlt és elpusztított, hogy csak romjai maradtak: szerte széjjel hevertek azok holttestei a kik a táborban maradtak vissza."*

Ennek következtében a magyarok táborhelyei lehettek a következő jelentősebb veszteséggócok. Úgy tűnik, ezt a feltételezést igazolja az a tény is, hogy a volt Kölkedi csárda környékén (amely Mohács városától délre 4—5 km-re volt és egykor a magyarok „főtábora" lehetett), szintén igen sok a Majs és Udvar körzetében is látható, ahhoz hasonló és tömegsírnak is elképzelhető terepbemélyedés. A feltételezett magyar „főtábor" körzetében található terepbemélyedések sokasága a környezethez viszonyítva igen feltűnő. A horpadások mélysége —1 és —5 m között váltakozik.

Azért említettünk táborokat, mert véleményünk szerint Mohács körzetében két egymástól elkülönülő tábor helyét lehet feltételezni: Tomori saját seregét ugyanis, amelyet a Dráva—Karasica vonalától vont hátra Mohács irányába, nem helyezte el a király táborába, hanem — mint azt Brodarics is említi — kis térség maradt a két tábor között:

„Először is Tomori a saját táborába ment, a melyről már mondottuk, hogy a közelben volt; itt nagynehezen rávette katonáit, hogy egy kissé hátrább vonuljanak, s beleegyezzenek a királyi sereghez való csatlakozásba. Így azután másnap táborunk egyesült az ő táborukkal, körülbelül félmérföldnyire Mohácstól, de úgy, hogy a mi katonáink nem vegyültek össze velük, mert a két tábor között egy kis térség maradt."

A „kis térség" meghatározás nem nyújthat megbízható adatot a két tábor közötti valós távolságra, de a táborok területi kiterjedésére sem. Különösen akkor nem, ha figyelembe vesszük, hogy Brodarics távolságmeghatározásainál bizonyos kicsinyítéssel gyakran találkozhatunk. Így például: *„Ezen területen nem mesze Mohácstól volt egy inkább mocsaras víznek, mint mocsárnak vagy folyónak nevezhető patak, melyet az ottaniak Krassónak hínak."* Ezen „nem messze" távolság a valóságban 20—25 km.

Megítélésünk szerint a Papp László által végzett ásatások eredményei Sátorhely környékén és a közelmúltban feltárt leletek a mohácsi történelmi emlékhely területén nem a magyarok „főtáborával", hanem feltételezhetően a másik táborral, nevezetesen Tomori csapatainak táborával hozhatók összefüggésbe. Ez a tábor 2—3 km-re lehetett a királyi csapatok táborhelyétől, a XVI. században még itt húzódó Eszék—mohácsi hadiút közvetlen közelében. Ez a tábor minden bizonnyal lényegesen kisebb lehetett, mint a királyi seregek tábora. Ennek következtében az ütközet idejére itt visszahagyott erők (őrség, kiszolgáló személyzet stb.) mennyisége is elmaradt a királyi táborban hátrahagyottak létszámához viszonyítva. Talán ennek a kisebb hátrahagyott létszámnak is tulajdonítható, hogy a Papp László által végzett ásatások során

aránylag kevés tömegsír és viszonylag kevés tetem maradványa került elő.

Feltételezhető, hogy ez a körzet — Tomori csapatainak táborhelye — lehetett a magyar seregek negyedik legjelentősebb veszteséggóca. Tereptani szempontból nem hanyagolható el, hogy az említett 1940-es kiadású, igen részletes térképen a mohácsi történelmi emlékhely körzetében, ahol az ez idáig megtalált sírokat is feltárták, szintén terepbemélyedések vannak jelezve —1 és —2 m-es mélységig.

A tereptani adatok egybevetése a valóságban megtalált tömegsírokkal arra utal, hogy a részletes (1:10 000 és 1:5000-es méretarányú) katonai térképeket a jövőben célszerű lenne jobban igénybe venni a régészeti feltáró munka körzeteinek kijelölése érdekében.

A csatatér körzetének lehetséges vízrajzi helyzete a XVI. században, amely befolyást gyakorolhatott az ütközetre és csapatok veszteségeire

Reménytelen vállalkozásnak tűnik a mohácsi Duna-szakasz és Mohács vidékének vízrajzi helyzetét rekonstruálni a jelenlegi vízrajzi viszonyok és a múltra vonatkozó eléggé hiányos hidrológiai adatok egybevetéséből. A topográfiai és a hidrológiai adatok összehasonlítása, értékelése, önálló kutatómunkát igényelne és ez megítélésünk szerint olyan interdiszciplináris kutatótevékenységgé bontakozhatna ki, ami eredménnyel kecsegtet és amelyre célszerű lenne a jövőben nagyobb figyelmet fordítani. Kutatómunkánk során a lehetséges morfológiai, topográfiai és hidrológiai értékeléseknek csupán egy jelentéktelen hányadát végeztük el, mégis úgy tűnik, ezek a kezdeti eredmények is elősegíthetik a célul tűzött kérdések megválaszolását.

A Duna a XVI. században Mohács térségében két főágával, számtalan mellékágával és „fok"-jával, áttekinthetetlen árterületével áradás esetén 12—16 km szélességben boríthatta vízzel Mohács és Dehutova, valamint az Udvar—Kálló között elterülő térséget. A folyó esése a szabályozás előtt 4—5 cm/km lehetett. A lassú vízfolyás eredményeképpen hordaléka aprószemcsés homok és lebegő iszap volt. A két főág telítettsége és folyási iránya gyakran változott, ennek következtében a folyó két medréből a csata időszakában meglevő főmedret nem lehet egyértelműen meghatározni.

A Duna és mellékvizeinek szabályozás előtti állapotát jól lehet érzékelni „A magyar vízszabályozás története" című kiadvány VIII—A. térképének áttekintése során. A nyári áradások levonulása ebben a körzetben, különösen magas vízállás esetén, igen lassú lehetett. A magas vízállásnál a mederből kilépő víztömeg a körzetet nagy kiterjedésben akadálytalanul elárasztotta, ez az egyébként is mélyen fekvő zsombékos, ingoványos területet hosszú ideig járhatatlanná tette.

Az itt elárasztott területről a víz igen lassan vonulhatott le, mert a Duna—Dráva háromszögben találhatók a terep legmélyebben fekvő pontjai. (Ebből a körzetből a belvíznek vagy a kiáradt víznek a levezetése gravitációs úton még most — a folyó szabályozás után — is gondot okoz.)

A jelenlegi meder- és folyási viszonyokból nehéz hitelesíthetően következtetni arra, hogy a Duna Mohács körzetében milyen vízszint esetében léphetett ki „középkori" medréből. Nem ismert ugyanis az, hogy a „magas vízszint", azaz a folyónak a mederből történő „kilépése" az Adriai-tengerhez viszonyítva milyen szintmagasságban következhetett be.

Az adatok hiánya ellenére a Dunát övező terep jellemző szintmagasságából, az esési irányokból és a XVIII. század végéről származó — még a folyamszabályozás előtti állapotot tükröző — adatok értékeléséből arra a következtetésre jutottunk, hogy a XVI. században a Duna közepes áradás esetén az Adriai-tenger feletti 85 m-es, nagyobb áradás esetén a 86 m szintmagasságú körzeteket áraszthatta el. Erre vonatkozóan részletes terepértékeléseket is végeztünk. Ennek alapján többek között azt állapítottuk meg, hogy a mohácsi ütközet idején a kiáradt víz a Duna jobb partján kis kivétellel a jelenlegi Mohács—Udvar műút vonalát is elérhette. Ezt a feltevést támasztja alá Dzselálzáde török történetíró feljegyzése: „*Mikor felmentek egy magas dombra* (mármint a törökök), *meglátszott Mihács mezeje, a Tuna vize mint egy tenger terült el s partján, a föld színét szélesen elborítva egy szerencsétlen hadsereg állott csatarendben.*" (Ortvay Tivadar értekezése. A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Az MTA 1910. évi kiadványa, 74. oldal, 262. sz. jegyzet.)

Mindezt azért is tartottuk szükségesnek számba venni, mert a Duna árterének telítettsége — más tényezők mellett — hatást gyakorolt a csatatér többi vízfolyására, így az ütközet körzetében levő Borza-patak és a menekülők útját akadályozó Lánycsók- és Csele-patakok korabeli állapotára is:

a) A feltételezett harcmezőt K—Ny irányban átszelő *Borza-patak* a középkorban Nyárád községtől szélesedhetett ki és Udvar községet É-ra megkerülve a Duna árterületén levő zsombékos mocsárban veszett el. Árterületének kiterjedése Nyárád és a mocsárba torkollás között elérhette a 200—300 m-t is. A patak árterületének talaja vizenyős. A kiáradt Duna visszaduzzasztó hatása legalább a jelenlegi Borza-tanyáig éreztethette hatását. Ez minden bizonnyal gátolta a patak tekintélyes vízhozamának elvezetését. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a Borza-patak a csata napján jelentős természetes akadály lehetett, így érthető, hogy a magyar sereg a patakot még az ütközet előtt átlépte és annak jobb partján vette fel a hadrendet. Amennyire kedvező megindulási állást biztosított ez a felállás a magyarok számára az ütközet kezdetén, annyira kedvezőtlenné válhatott az ütközetet követő visszavonuláskor. A magyar nehézlovasság számára ennek a vízfolyásnak a leküzdése igen nehéz lehetett, egyes irányokban pedig meg is gátolhatta a lovascsapatok szervezett visszavonulását. Ennek következtében az ütközetben vereséget szenvedett magyar sereg szervezett hátravonulását, a menekülléssel járó fejvesztettség mellett, a Borza-patak is jelentősen hátráltatta.

b) A *Lánycsók-patak* a XVI. században nem Mohácstól északra ömlött a Dunába, hanem Ny—K irányú folyását Mohács előtt megváltoztatva D-re fordult és a Kölkedtől É—ÉNy-ra levő vizenyős, mocsaras területbe torkollott. Ismereteink szerint a patak felső és középső szakaszán a középkorban sok malom volt. Ezek a malmok a patak vizét felfogták, duzzasztották, ennek következtében a patak vízzel borított ártere jelentős kiterjedésű lehetett.

A patak szabályozását 1780-ig nem kezdték meg. A Lánycsók-patak, hasonlóan a Borza-patakhoz, szintén akadályozhatta a harcmezőről, de főképp a két magyar táborból a megmaradt erők visszavonulását. Ennek a vízfolyásnak a leküzdése feltételezhetően a sötétedés időszakában következhetett be, ami a még megmaradt erők felbomlását csak fokozhatta.

c) *A Csele-patak* esése jelentős, vize gyors folyású. A Duna visszaduzzasztó hatása főképp a patak torkolati részén jelentkezhetett és emiatt a Mohácstól északra levő alacsonyan fekvő körzeteket a csata napján minden bizonnyal víz boríthatta.

A visszavonuló erők, amelyeknek sikerülhetett kitérni a törökök üldöző csapatai elől és sikeresen átkeltek a Borza- és a Lánycsók-patakokon, a Cselepatak vonalát feltételezhetően sötétedést követően, sőt valószínű, hogy csak éjszaka érhették el. A helyi ismeretekkel nem rendelkezők, köztük II. Lajos király és kísérete, számára emiatt ennek az akadálynak leküzdése igen bonyolult feladat lehetett. A környék rekonstruálható vízrajzi helyzete azt a hipotézist látszik igazolni, hogy II. Lajos és kíséretének tekintélyes része a Csele-patak leküzdése közben veszthette életét.

A seregek veszteségeire, a tömegsírok helyére és mennyiségére vonatkozó következtetések

a) Milyen lehetett a magyarok vesztesége ebben a csatában?

A köztudatban évszázadok alatt gyökeret vert, hogy Mohácsnál 20—24 000 magyar esett el, vagyis az egész hadsereg elpusztult. Ez a nézet talán Perényi Ferenc váradi püspök — az ütközet helyének és időpontjának eldöntését követő — „jövendölése" alapján terjedt el. „*Ő, mintegy előre látva a jövendőt, az összes jelenlevőknek nagy csodálkozására azt mondotta, hogy azt a napot, amelyen meg fognak ütközni a Tomori Pál barát vezénylete alatt, a Krisztus vallásáért megölt 20 000 magyar vértanúnak kell szentelni*" — olvassuk Brodaricsnál.

Kutatásaink során az a vélemény alakult ki, hogy a magyar sereg vesztesége nem lehetett ilyen nagy. A korabeli szemtanú és történetíró, Brodarics kancellár erre vonatkozó adatait összesítve azt állapíthatjuk meg, hogy a lovasságból 4000 ember, vagyis az erők egyharmada, a gyalogságból pedig közel 10 000 harcos veszett el; ez a csatában részt vett magyar gyalogos csapatoknak közelítően öthatoda. A tüzérek mind odavesztek, a 80 ágyúval együtt. A csatában részt vett, 25 000 főre becsülhető magyar seregből tehát feltehetően 10 000 magyar maradhatott életben.

A magyar hadsereg csatában részt vett erőinek létszámára vonatkozóan eltérő adatokat találunk. Brodarics kancellár, aki állandóan a király körül tartózkodott, ennek következtében mindenről tájékozódhatott, Tomiczki Péter lengyel kancellárhoz intézett levelében alig 20 000 főre becsüli a király seregét. A következő évben megjelent, ugyancsak általa írt Históriában viszont már 24—25 000 főre tartja a királyi csapatok létszámát. Tomori, a csapatok parancsnoka, a magyar sereget — saját különítményével együtt, amely ebben az időben még a Dráva jobb partján tartózkodott — 20 000 főre becsüli.

Ismert az is, hogy a csatát megelőző napokban a magyar hadsereg létszáma gyarapodott és valószínűleg elérte a 24—25 000 főt. A legelfogadhatóbbnak tűnő adatok alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy további munkánk során abból indulunk ki, miszerint a magyar csapatok vesztesége mintegy 15 000 fő lehetett.

b) Milyen lehetett a török erők vesztesége?

A magyar seregek vesztesége — ha bizonyos pontatlansággal is — közelíthetően felbecsülhető. A török csapatok veszteségeire vonatkozó adatok viszont meglepően hiányosak és különbözőek. Ismereteink szerint ugyanis a történelemkutatók ez ideig hozzávetőlegesen sem tudták megmondani, mennyi is lehetett a törökök vesztesége. Ennek a pontatlanságnak az oka nyilván abban az ellentmondásban is keresendő, amely a török csapatok összlétszámával kapcsolatos. E tekintetben nagyon szélsőséges adatok állnak a rendelkezésünkre.

Kápolnai Pauer 30—40 000-re becsüli a török csapatok erejét. („Mohácsi hadjárat." Hadtörténelmi Közlemények 1889., 193. o.)

Rónai-Horváth 75—100 000 embert nevez meg. (Magyar Hadikrónika I. 357. o.)

Szurmay 150 000 főnyi rendes katonaságot feltételez. (Magyar Hadtörténelmi Emlékek. 107. o.)

A század eleji történetírók a török hadakat, a hozzájuk csatlakozó balkáni népekkel együtt, 200 000 főre becsülik. Ezek a történetírók úgy vélik, hogy a seregből igazi fegyverforgató csupán mintegy 30 000—150 000 harcos lehetett. Ez utóbbi is meglehetősen nagy pontatlanságra valló adat.

Az összecsapással kapcsolatos leírásokban a törökök veszteségeire utaló mértékegységek, amelyek szerint „sok", vagy „nagyon sok" török is elpusztult a csatában, olyan mennyiségi mutató, mely a magyar csapatok valós vagy utólag remélt hősiességével, elszántságával kapcsolatos, azt jellemezheti, de számvetésekhez nem használható.

Az előbbiekben felsorolt és ezekhez hasonló számadatok sajnos nem elegendőek ahhoz, hogy a csatatéren maradt temetetlen halottak számát, akárcsak megközelítően is, felelősséggel becsülni lehessen.

Intézetünk munkatársai közül többen, elsősorban azok, akik a középkori harctevékenységgel és harcmóddal foglalkoznak, úgy ítélik meg, hogy a mohácsi ütközetben a török sereg harcosainak vesztesége azonos, vagy közel azonos lehetett, mint a magyar csapatoké. (A főütközetet követően, amikor a magyarok hadrendje már felbomlott és a törökök túlereje az egész térségben érvényesült, feltehető, hogy a törökök veszteségei már csökkentek és az arányok ebben az időszakban minden bizonnyal mások voltak.)

Ha ezt a feltevést további munkánk érdekében elfogadjuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a két szemben álló erő összes vesztesége mintegy 30 000 harcos lehetett. Tény, hogy a csatákban a győztes fél, ez esetben a török sereg, szintén komoly veszteséget szenved. Ebből adódik, hogy a török sereg elpusztult katonáinak hamvai is a mohácsi mezőn — a csatatér közelében — nyugszanak. A törökök a csata végeztével saját halottaikat minden bizonnyal összegyűjtötték. A törökök vallási fanatizmusa és katonáik harci szellemének további erősítése, szerintünk, nem tehette lehetővé, hogy az Allah nevével harcba indult és elesett „igazhitű" harcosok egy sírba kerüljenek a „hitetlenek" tömegeivel. Ebből következik, hogy a mohácsi csatamezőn külön magyar és török tetemeket őrző tömegsírok lehetnek.

Az eddigi kutatások, illetve ásatások csak a magyar tetemeket őrző tömegsírok töredék részét tárták fel. Az elesettek lehetséges számát tekintve több tízezer magyar és török harcos nyugvóhelye mind ez ideig ismeretlen.

A magyar seregek veszteséggócaira vonatkozó nézetünket a korábbiakban kifejtettük. A török tömegsírok lehetséges helyére vonatkozóan korábbi kutatási eredményeket nem ismerünk. A terep értékelése során azonban a Majs és Udvar közötti fennsíkon, a török csapatok feltételezett arcvonala és táborhelyei vonalán, szinte egy vonalban — temetkezőhelyekre utaló — terepbemélyedések sokaságát lehet észlelni. Ezeknek a mélysége hasonló az Udvar környéki bemélyedésekéhez, tehát elérik a —1—5 métert is.

Véleményünk szerint a jövőt illetően kívánatos mind a magyar, mind a török sereg veszteségeinek meghatározására, pontosítására nagyobb figyelmet fordítani. A csatában részt vett két hadsereg halottainak együttes mennyisége ugyanis az az alapadat, amely meghatározója az e térségben bekövetkezett teljes veszteségnek és ennek ismeretében lehet csak pontosabb következtetést

levonni a temetkezőhelyek (tömegsírok) számára, avagy alapterületi kiterjedésére.

c) A teljes veszteség vizsgálatának egyéb összetevői.

A csatamezőn és környékén maradt halottak számának megállapításánál ismereteink szerint sem a török, sem a magyar, sem pedig más országokhoz tartozó krónikások, vagy történelemkutatók nem tesznek említést azoknak a halottaknak a mennyiségéről, akik nem tartoztak egyik fél csapataihoz sem.

Megítélésünk szerint a csata körzetében eltemetendő halottak számának közelítő pontosságú megállapításánál a katonai veszteségek mellett figyelembe kell venni azt is, hogy Mohács térségében a XVI. század elejére feltűnően sűrű településrendszer alakult ki. Ennek a mintegy 60 km^2-re terjedő területnek kedvezőek az adottságai a mezőgazdasági termelésre. A térség talaja a Duna öntéstereként létrejött, homokos, löszös anyagból felépített, öntéstalajokkal fedett képződmény. Éghajlata kedvező, a mediterrán hatás jól érvényesül. A Duna és a Dráva közelsége szintén kedvező hatást gyakorolhatott az átlagosnál lényegesen nagyobb településhálózat kialakulására.

A XVI. század elején a csatamezőn és annak közvetlen környékén 10—15 kisebb-nagyobb települést lehet elkülöníteni. Ezek közé tartozott Nyárád, Majs, Mohács, Kölked, Dályok, Lajmér, Kerekegyháza, Lak, Földvár, Bágya, Merse, Bácsfalva, Gátmonostor stb.

Az itt élt lakosság létszámának pontosabb megállapítása további kutatást igényel. Ezt indokolja az is, hogy a csatamező körzetét — a török csapatok gyors előnyomulása és a magyar felderítés kudarca következtében — az itt élő lakosság többsége a csata kezdetéig feltételezhetően már nem tudta elhagyni. Az itt lakó férfiakat a magyar sereg vezetői, ha másra nem is, de segéderőként, így például sáncmunkára, minden bizonnyal igénybe vették.

A csatatér körzetében levő falvakban élő és az ütközet idején itt tartózkodó lakosság létszáma a csata napjáig csak növekedhetett a török seregek elől menekülő bánsági, szerémségi lakosok feltételezhetően nem elhanyagolható számával.

A veszteségnek ezt a másik összetevőjét, a katonai erők veszteségei mellett, szükséges figyelembe venni, mert a törököknek a lakosság körében a csatát követő időszakban végrehajtott kegyetlen pusztításáról több megbízható hazai és külföldi forrás említést tesz. Így például Burgio pápai követ jelentése:

„Az ütközetre következő éjszaka, s a következő nap az ellenség elárasztotta a csatatér egész környékét, amit találtak, elpusztítottak, felégettek, nem kíméltek semmi halandó lényt, sem nemet, sem kort, sem vallást, hanem rútul, kegyetlenkedtek a szegény néppel."

Brodarics így ír: *„A győzelem után a török Mohácsra ment, ahol azelőtt a magyar király tábora volt, elpusztította a falut és kardélre hányta a lakosságot. Azután Pécsre mentek, ahol ugyanezt tették."*

Az 1526 novemberében megjelent Newe Zeyttung leírja, hogy a törökök a magyarokat, kivéve a hétéven aluli gyermekeket, mind levágták.

A csatát követő időszak eseményeiről, így a lakosság veszteségeiről, az utóvédcsatározások következtében elesettekről, meglehetősen pontatlan adatok maradtak meg. Ennek egyik oka, hogy az augusztus 29-én megvívott ütközetet követően a szétvert magyar erők és a kíséretükben levő krónikások rendkívül gyorsan visszavonultak. Ezt követően a török csapatok e térséget lényegében ellenállás nélkül, néhány nap alatt birtokba vehették. A török történetírók és krónikások, ha másért nem is, de további diplomáciai tevékenységük érde-

kében ugyanakkor nem nagyon hangoztatják a lakosság körében végrehajtott barbár pusztításra utaló adatokat.

Véleményünk szerint a mohácsi ütközetben összecsapott katonai erők mellett az e térségben élő polgári lakosságot is súlyos veszteségek érhették. Minden bizonnyal jelentős számú köznemes, szabad paraszt és jobbágycsalád temetője is a mohácsi síkság. A tömegsírok mennyiségére és helyére vonatkozó vizsgálódásoknál ezt a sajnálatos tényt is figyelembe kell venni.

A mohácsi csatában elpusztultak elhantolásával kapcsolatos korábbi nézetek tanulmányozása

Függetlenül attól, hogy a további kutató és feltáró munka eredményeképpen a jelenlegihez viszonyítva elfogadhatóbb és pontosabb adatokat kaphatunk a veszteségekre vonatkozóan, az valószínű, hogy 1526. augusztusának utolsó napjaiban több tízezerre tehető élettelen emberi test és sok száz elpusztult harci mén teteme borította a csatamezőt és annak közvetlen környékét. Ezek között ott volt a magyar sereg színe-java, a török hadsereg ütőerejének — az anatóliai és ruméliai hadtestnek — egy kisebb hányada, a török szárnybiztosító erők feltételezhetően jelentéktelen része, a magyar táborokat védő és kiszolgáló csapatok döntő többsége. Ebben a körzetben minden bizonnyal elpusztult az előzőekben vázolt feltevés szerint az itt élő és ideszorult, elmenekülni nem tudó polgári lakosság tekintélyes része is.

Amikor arra a kérdésre keresünk választ, hogy ki temetett Mohácson, eléggé bonyolult kérdéssel kerülünk szembe.

Bármennyire is illúzióromboló, de úgy tűnik, hogy a korábban elterjedt nézetet, mely szerint a Kanizsai Dorottya vezette jobbágycsapat adta meg a végtisztességet a csatában elesetteknek, nem tekinthetjük megingathatatlannak. Annál is inkább kételyek támadnak a temetkezéssel kapcsolatos korábbi nézeteket illetően, mert a Kanizsai Dorottyára vonatkozó egyes hírforrások szerint csak október tájékán hajtották végre a csatában elesettek tömeges elhantolását. Ismert, hogy II. Lajos már korábban eltemetett holttestének felkutatását is csak október közepén kezdték meg, a megözvegyült Mária királyné utasítására. Mindez azonban nem jelenti, nem jelentheti és nem bizonyítja azt, hogy a csatában elesettek temetésére csak októberben került volna sor.

Az az adat, hogy II. Lajos tetemét csak október közepén kezdték felkutatni, arra enged következtetni, hogy amíg a török csapatok 1526. október tájékán el nem hagyták az országot, Mohács térségébe senki nem merészkedett. Kicsi tehát a valószínűsége annak is, hogy egy csatatérre, ahol a lezajlott ütközet után még hosszú ideig az elvadult ösztönök dominálnak, egy nemesasszony visszamerészkedjen néhány száz fegyvertelen jobbágya kíséretében.

Lehetséges, hogy Kanizsai Dorottya, más nemesasszonyokhoz hasonlóan, nagy bátorságról téve tanúbizonyságot, néhány fős kíséretével elmerészkedett e környékre, célja azonban inkább az lehetett, hogy megkeresse közvetlen hozzátartozóit, így mostohafiát, Perényi Ferenc váradi püspököt és testvérbátyját, Kanizsai Lászlót, egyetlen közvetlen rokonát, aki feltehetően szintén a mohácsi csatában pusztult el. Elképzelhető, hogy eközben a csata temetetlen halottai egy részének szintén megadták a végtisztességet.

Számvetéseket végeztünk arra vonatkozóan, hogy a csatamezőt borító halottak elhantolásához a XVI. század eleji munkaeszközök típusát, ezek korlá-

tozott mennyiségét és teljesítőképességét figyelembe véve, milyen munkát kellett végezniük azoknak, akik a csata halottainak eltemetését végrehajtották és hogy ezt közelítően mennyi idő alatt lehetett befejezni. Számvetéseink azt igazolják, hogy a feladat végrehajtásához lényegesen nagyobb erőre lehetett szükség, mint Kanizsai Dorottya 300—400, más adatok szerint 500 főből álló jobbágycsapata.

Nem valószínű az sem, hogy a csatamezőn vereséget szenvedett magyar had életben maradt erői a csatát követő éjszaka visszamerészkedtek volna a csatamezőre halottaik eltemetése, sebesültjeik mentése érdekében. A vegyes összetételű, több nemzetiségű, a harc időszakára még nem összekovácsolódott hadsereg erkölcsi és katonai állapotára utaló ismereteink ennek a lehetőségnek ellentmondanak. Azt viszont különböző forrásokból tudjuk, hogy a szultán parancsára, miután kíséretével bejárta a csatateret, szeptember 2-án a pasa, a ketkhuda és a defterdár elmentek összeszedni a hullákat. *„20 000 gyalog és 4000 pánczélos magyart temettek el."* (Ortvay Tivadar értekezése: A mohácsi csata elvesztésének okai és következményei. Az MTA 1910. évi kiadványa, 15. sz. jegyzet.)

Az időjárásra vonatkozó adatok szerint 1526. augusztus végén és szeptember elején esőzésekkel tarkított, meleg nyárutó volt. Ilyen időjárási körülmények között, de egyébként is, szinte elképzelhetetlen, hogy október elejéig vártak volna a törökök a csatateret borító tetemek elhantolásával.

Kétséggel kell fogadnunk a csatában részt vett Kemálpasazáde török krónikás leírását, mely szerint: *„a tovább vonuló török seregek kicsinyeknek és nagynak hulláit farkasok és ragadozó madarak étkéül hagyták, meghívták őket a borzalmas lakomára"*. E leírás szerint nem hantolták el az elesetteket. Ez azonban nehezen hihető megállapítás, legkiváltképp a törökökhöz tartozó halottak esetében.

Minden logikának ellentmond ugyanis az, hogy a Buda irányába tovább vonuló török sereg, amelynek jelentős mélységű hadtápja lehetett, maga mögött hagyott volna egy olyan járványveszélyes gócot, mint a mohácsi csatatér.

Több csatát és a csatákat követő időszak eseményeit tanulmányozva úgy tűnik, Mohács esetében is nagy a valószínűsége annak, hogy a tömeges „temetést" a „győző" sereg szervezte meg. Vizsgálódásunk során olyan hipotézist is felállítottunk, hogy a török sereg parancsnoksága a halott török harcosok összegyűjtésére és eltemetésére a csatát követően azonnal intézkedett. A járványveszély elkerülése érdekében feltételezhetően gondoskodtak a „hitetlenekhez tartozó" holttestek elhantolásáról is. E feladatra felhasználhatták a fogságba ejtett magyar harcosokat, a lakosság életben maradt tagjait és őket feltételezhetően feladatuk teljesítése után gyilkoltatta le a szultán. Ennek valószínűségét támasztja alá Pecsevi török krónikás leírása, mely szerint *„A foglyok száma túlhaladta a négyezret,... a kiválasztott négy rémhírnökön kívül mindnyájan lefejeztettek"*. A temetés mielőbbi végrehajtására a magyarokon (katonák és lakosság) kívül felhasználhatták a török hadrenddel párhuzamosan vonuló, segédcsapatokat is.

A tömeges temetés mielőbbi végrehajtását a nyár végi időjárás mellett indokolhatja az a közismert tény is, hogy II. Szulejmán hadseregének hadtápja a Száva—Dráva és a Karasica között elterülő mocsaras területen történő átkelés nehézségei miatt jelentősen lemaradt a főerőktől és a menetoszlopok hossza igen megnyúlt. A lemaradt hadtáp Buda irányába történő előrevonása ugyanakkor elsősorban a mohácsi csatatér körzetén át, vagy annak közvetlen közelében volt elképzelhető.

A több tízezerre tehető áldozat elhantolása, a munka megszervezése, előkészítése nem volt egyszerű feladat, mint ahogy nem volt egyszerű feladat más csaták esetében sem. Erre a tényre a további kutatások során célszerű nagyobb figyelmet fordítani.

A felsorolt észrevételek alapján olyan következtetésre jutottunk, hogy a mohácsi csatát követő időszakot elfogadhatóbban kell vizsgálni a tömeges temetés megszervezése és lehetséges végrehajtása tekintetében is. Pontosítani kell, hogy a harcban elesettek tetemeinek elhantolásában mi lehetett a török sereg szerepe, milyen feladatra vállalkozhatott a csata befejezését követően Kanizsai Dorottya és néhány száz főből álló jobbágycsapata. A hadrend elemzését és a csata megvívását értékelve — szakértők bevonásával — számításokat kellene végezni, hogy a támadást kierőszakoló magyar sereg balszárnyán, az ingoványos területen, mennyi magyar harcos pusztulhatott el, és ezután az „öntemetés" után végül is hozzávetőlegesen hány harcost és hány polgári lakost kellett e térségben eltemetni. Bizonyítást igényel, hogy a járvány megakadályozása szempontjából milyen mély gödrök kiásására volt szükség a sok ezerre tehető tetem elhantolásához. (A napjainkig feltárt tömegsírok esetében ez a mélység —1—1,2 méter, a halottakat lefedő földkéreg átlag 0,6 méter.)

Bármennyire is ridegnek tűnik, de mégis számvetéseket kellett végeznünk, hogy a halottak temetése milyen szerszámokat, mennyi földmunkát és munkaerőt igényelhetett. Az általunk végzett előzetes számítások szerint mintegy 12 000—14 000 m^3 föld megmunkálására lehetett szükség ahhoz, hogy a harcban elesetteket el lehessen földelni.

Becsléseink szerint, figyelembe véve a XVI. század elején honos szerszámokat, ezt a földmunkát 1000 ember, nem kevesebb mint 9—10 nap alatt hajthatta végre, nem számolva azt a munkaerőt, ami a holttestek összegyűjtéséhez és szállításához kellett. Ezek létszáma a földmunkát végzők mintegy 30%-ára tehető. (Az általunk végzett számítási adatokat a tanulmány mellékletében tüntettük fel.)

Vizsgálódásaink eredményeképpen arra a következtetésre jutottunk, hogy amennyiben indokolt a mohácsi csatatér régészeti jellegű feltárása, a tömegsírok, a középkorban viruló, de azóta nyomaveszett települések helyének megállapítása, akkor

a) célszerű lenne kijelölni a kutatás irányításáért felelős szervet, körvonalazni kellene e szerv tennivalóit és biztosítani a kutatás anyagi, technikai és munkaerőfeltételeit;

b) szükséges lenne mielőbb egy specialistákból álló kutatócsoport létrehozása, a korábbi kutatási eredmények összesítése, majd ezt követően egy részletes kutatási terv elkészítése, amely többek között tartalmazná a munkában résztvevők pontos feladatait;

c) kívánatos lenne az elkövetkezendő kutatómunkában — a korábbi évekhez viszonyítva — szélesebb körben támaszkodni a katonai tereptan, a légifotózás lehetőségeire, a meglevő katonai és más szaktérképek adatainak részletesebb értékelésére; végül pedig

d) a csatamező körzetének leírása során jó lenne alkalmazni azokat a technikai eszközöket, amelyek lehetővé teszik a feltételezett veszteséggócokban a felszín alatti rétegek vizsgálatát.

A feladatok pontos megfogalmazása a csata 450. évfordulója kapcsán csupán elkezdődhetne. Egy tevékeny, jól irányított, több tudományág képviselőiből álló kutatócsoport munkája eredményeket hozhatna. Szervezett kutatótevékenység esetén valószínűnek látszik, hogy ha nem is egy kerek évfor-

dulón, hanem szürke hétköznapokon át, közelebb kerülnénk azokhoz a vitatott kérdésekhez, amelyeket emlékünnepségek kapcsán ez ideig nem lehetett tudományos felelősséggel megválaszolni.

MELLÉKLET

Számvetések a mohácsi csata halottainak eltemetésével kapcsolatban

a) *a tömegsírok mérete:*

I. számú sír (1960-as feltárás)

8,5 m hosszú	alapterülete 22,1 m^2
2,6 m széles	térfogata 33,1 m^3
1,5 m mély	a sírban talált tetemek száma 93

II. számú sír (1960-as feltárás)

14,5 m hosszú	alapterülete 36,2 m^2
2,5 m széles	térfogata 39,8 m^3
1—1,1 m mély	a sírban talált tetemek száma 100

(Az 1975—76-os feltárások adatai hivatalosan még nincsenek publikálva. Becsléseink alapján a méreteket illetően az I-es és II-es számú sírhoz hasonló értékeket kapunk.)

b) *Egy halottra jutó földtömeg térfogata:*

— az I-es számú sír esetében 0,33 m^3
— a II-es számú sír esetében 0,40 m^3

c) *A csatában elesettek száma (minimális érték)*

15 000	magyar katona
15 000	török katona
5 000	helybeli és menekült lakos (becsült érték)
35 000	halott összesen

(A harcban elpusztult lovak számát 1000—1500-ra becsüljük. Elföldelésükről gondoskodni kellett, de számításainknál az e feladat végrehajtásához szükséges munkaerőt figyelmen kívül hagytuk. Teljesen önkényesen — a magyar sereg bal szárnyának létszámhelyzetét értékelve — úgy számolunk, hogy a magyar seregből, mintegy 5000 fő a mocsarakba fulladhatott. [Ezt maximális értéknek tartjuk.] Ennek következtében Mohács térségében minimálisan 30 000 emberi tetem elföldeléséről kellett gondoskodni.)

d) *A 30 000 tetem elföldelésével kapcsolatos számvetések*

A kitermelendő föld mennyisége:

30 000 × 0,33 = 9 900 m^3 földtömeg
30 000 × 0,4 = 12 000 m^3 földtömeg.

E feladat végrehajtásához abban az esetben, ha 1 fő 1 nap alatt 1,5 m^3 földet termel ki, 6600, illetve 8000 munkanapra lenne szükség. (Egy fő 1 napi teljesítményét, azaz 1,5 m^3 föld kitermelését, becsült adatnak lehet felfogni.) A teljesítmény megállapításához pontosítani kellene a korabeli kitermelő eszközök milyenségét és a talajviszonyokat. Az 1,5 m^3 teljesítményt tapasztalati normák alapján azonban elfogadható számítási alapnak tartjuk.

A sírgödrökből kitermelt földtömeg visszatemetése.

A sírgödrök betemetésénél a kitermelt földmennyiséget kell számítási alapul venni, azzal a különbséggel, hogy a visszatermelés már könnyebb munka és így alap-

normaként, szintén tapasztalati adatok alapján, 1 főre 4,5 m^3 föld/nap visszaterítési teljesítménnyel számolhatunk.

Ennek alapján a kitermelt föld visszatemetéséhez 2200, illetve 2600 munkanapra lehetett szükség.

e) *Az elhantoláshoz szükséges munkaerő összesítése*

A 30 000 fő elhantolásához az a) és b) pontokban részletezett feladatokat és teljesítményeket figyelembe véve 8800, illetve 10 660 munkanapra volt szükség. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a feladatot egy 1000 főt kitevő munkacsapat 9—11 nap alatt hajtotta végre. E munkán kívül azonban gondoskodni kellett a csatatéren szétszórt tetemek összegyűjtéséről, szállításáról és e munka végrehajtásához szükséges erők — eszközök biztosításáról is.

Feltételezhető, hogy a csatatér környékén több mélyedés, természetes és mesterséges árok is lehetett, amelyekbe a holttesteket el lehetett helyezni. Ez a munkaerőszükségletet csökkentette. Ez esetben is gondoskodni kellett azonban föld kitermeléséről és a halottaknak legalább 60—70 cm-es földréteggel történő betakarásáról.

Abban az esetben, ha a magyar és török sereg csatában elpusztult katonáira vonatkozó adatok lehetséges felső határát vesszük figyelembe (20 000—20 000 fő) akkor az előbb összesített számokat mintegy 30—35%-kal szükséges megnövelni.

BARCY ZOLTÁN

A MAGYAR LÉGVÉDELMI TÜZÉRSÉG 1943-BAN, A RADAR BEVEZETÉSE IDEJÉN

1943. augusztus 13-án öt amerikai nehézbombázó repülőosztály, közel 250 géppel, Horvátországon keresztül belépett Magyarország légterébe, a Balaton fölött átrepülve a Fertő tó magasságában nyugatnak fordult és súlyos légitámadást intézett Bécsújhely hadiipari célpontjai, elsősorban a Messerschmitt-repülőgépgyár ellen.[1] Bár a figyelőszolgálat időben jelezte a bombázók közeledését, a magyar légvédelmi tüzérség nem lépett akcióba és egyetlen elhárító vadászrepülőgép sem szállt fel.

A háború harmadik évében a magyar légvédelem minőségileg, de elsősorban mennyiségileg, nem volt képes azt a feladatot ellátni, amelyet a háborús helyzet rákényszerített. Annak ellenére, hogy a légvédelmi tüzérség és a honi légvédelmi vadászrepülőerők problémája nem emelhető ki a magyar haderő fejlesztési komplexumából, rá kell mutatni e két csapatnem különleges nehézségeire. Mindkettő szoros összefüggésben állt a rohamosan fejlődő technikával, mellyel az ország elmaradt iparosodása és kedvezőtlen gazdasági helyzete nem tudott megbirkózni. A tudatos fejlesztést és kiépítést az a körülmény is akadályozta, hogy létesítésüket a trianoni békeszerződés katonai rendelkezései hosszú éveken keresztül tiltották.

Az első tapogatódzó kísérlet egy modern légvédelem megteremtésére 1929-ben történt. A magyar kincstár hosszú fontolgatás után 400 000 svéd koronáért (mely akkor kb. 616 000 pengőnek felelt meg) megvásárolta a svédországi Bofors cégtől a 8 cm-es L/50 könnyű légvédelmi ágyú teljes tervdo-

1 *Ulrich, Johann:* Der Luftkrieg über Österreich. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 5. Bécs, 1967.

kumentációját és gyártási licencét.[2] Ennek birtokában megrendelt a diósgyőri lövegüzemnél 4 db 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyút. Az első példányt 1931 januárjában, a többi hármat március—áprilisban adták ki az 1928-ban felállított Folyamőr Légvédelmi Osztály 2. ütegének.

Mivel ezt megelőzően a próbalövészet eredményei a számított értékeket meghaladták, megrendeltek további 5 löveget. Ezt a megrendelést 1931-ben egy további követte, mely már tíz üteg anyagára, 40 db lövegre szólt. Az Előd—III. hadrend kiépítése során, 1936-ban, még két üteget gyártottak. Ebben az évben, ugyancsak a Bofors cégtől, megvásárolták egy 40 mm-es légvédelmi gépágyú licencét és gyártásba adtak 112 db-ot.

A honi légvédelemnek összesen hat, teljesen elavult, 1905. évi konstrukciójú, gépkocsikra szerelt ütege volt.

Ebből a kezdetleges alapból igyekezett 1938-ban az ún. „győri program" egy ütőképes és modern haderőt kiépíteni. Megszületett a Huba—I. (később a Huba—I/A) hadrend, amelynek 1940. április 1-ig kellett volna megvalósulni. Ebben a légvédelmi tüzérség három csoportra oszlott: a magasabbegységek légvédelme, a fővezérség közvetlen rendelkezésére álló légvédelem és végül a honi légvédelem.

A magyar haderőt képező hét (a Felvidék megszállása után nyolc) hadtest mindegyike egy-egy légvédelmi tüzérosztályt kapott, ezek ágyús ütegből (4 löveg), gépágyús ütegből (4 löveg), fényszóró szakaszból (2 lámpa, 1 fülelő) és figyelő szakaszból (5 örs) tevődtek össze. A hadtestbe tartozó három gyalogdandár egy-egy 2 löveges gépágyús szakasszal volt ellátva. A két lovasdandárnak és a két gépkocsizó dandárnak gépágyús ütegeik voltak. A repülődandár 32 repülőszázada egy-egy repülőtéri önálló gépágyús félszakaszt (1 löveg) kapott.

A fővezérségközvetlen légvédelmet öt osztály és két önálló gépágyús üteg alkotta. Összetételük jelentősen erősebb volt, mint a hadtestekhez beosztott osztályoké: három ágyús, egy gépágyús üteg, figyelőszakasz és két fényszóró szakasz.

A légvédelmi figyelő- és jelentőrendszert nyolc kerületi légvédelmi központ (Kerléköz) látta el, 321 figyelőörssel, melyeknek összes felszerelése egy 6 × 30 látcső és egy távbeszélő-készülék volt. A központokból 1939-ben csak négy üzemelt, a többi négyet csak a kiutalt postai távbeszélőhálózat életbeléptetése után lehetett üzembe helyezni. Később a Kerléközök száma tizenötre szaporodott és nevüket Légvédelmi Kerületi Központra (Lékerköz) változtatták. Folyamatba tették teljes automatizálásukat és az örsök számát további 95-tel emelték.

A honi légvédelem lényegesen gyarapodott, illetőleg újonnan alakult. Megtartották a hat 5/8 M. gépkocsizó üteget, sőt még egy fogatolt 14 M. ágyús szakaszt is beállítottak a hadrendbe, az új honi rendszer gerincét azonban tizenegy új ágyús üteg és 138 gépágyú alkotta, továbbá tizenöt fényszóró és tizenhárom figyelő szakasszal is ellátták. A vezetést hat honi osztályparancsnokság végezte, melyeknek az alosztályokat alkalomszerűen alárendelték.

A Huba—I/A. hadrend szükséglete 34 ágyús üteg (136 löveg) és 294 gépágyú volt, ezzel szemben 1938-ban csak 14 ágyús üteg (56 löveg) és 112 gépágyú állt rendelkezésre. Ezért a kincstár megrendelt 80 db ágyút és 186 db

2 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) 5 142/T—VI. 1. d. — 1929 és VKF Lymbus 306. doboz.

gépágyút; 1939-ben kiegészítette rendelését további 8 db ágyúval az iskolák és a pótalakulatok részére. A fontosabb ipartelepek — saját légvédelmük ellátására — 1940-ben 8 db ágyút és 16 db gépágyút rendeltek.

A régi hadrendet a következő évben felváltotta a Huba—II. hadrend. Ebben a gyalogdandárok kétlöveges gépágyús szakaszát négylöveges ütegekké építették ki. A páncélos fegyvernem kiépítésének első lépéseként a 2. gépkocsizó dandár átalakult a 2. páncélos hadosztállyá, mely az addigi gépágyús üteg helyett egy teljes légvédelmi tüzérosztály kapott. Észak-Erdély bekebelezését a IX. hadtest felállítása követte, mely szükségessé tette 4 ágyú és 17 gépágyú megrendelését.

A páncélos alakulatok részére 46 Nimród páncélvadászra volt szükség. Ezek a svéd Landswerk 62 típusú vadász-harckocsik licencben gyártott és a Haditechnikai Intézet (HTI) által módosított példányai voltak, melyekbe a rendszeresített 40 mm-es gépágyú került. Kezdetben páncélelhárításra szánták őket, a háborús tapasztalat azonban hamarosan bebizonyította, hogy a modern szovjet harckocsik ellen hatástalanok. Kiválóan beváltak viszont mint páncélozott, önjáró légvédelmi gépágyúk.

A Huba—III. hadrendhez 1941-ben megrendelt 66 ágyúval, 215 gépágyúval és 92 Nimróddal a teljes rendelésállomány 233 ágyúra, 618 gépágyúra és 138 Nimródra emelkedett. A gépágyúk számát még növelte 4 külföldi rendelésből visszamaradt és 12 lengyel zsákmányanyagból származó löveg.

A fényszóróhelyzet rosszabbul állt. Készletben volt az Olaszországtól 1931-ben vásárolt vegyes (120 és 150 cm-es) szakasz, az 1937-ben vásárolt 14 Galileo 120 cm-es lámpa és 7 fülelő; továbbá az 1938—39-ben Németországtól rendelt 50 db 150 cm-es Siemens lámpából és 25 Goerz fülelőből 24 lámpa és az összes fülelő. A további szállítást a német hadvezetőség leállította, ugyancsak visszatartották az 1940-ben rendelt 84 lámpát és 61 fülelőt. A régi olasz anyaggal három honi fényszórószázadot szereltek fel, a modern német anyagból a 101—105. számú fővezérségközvetlen osztályoknál egy-egy századot állítottak fel (5 lámpa és 4 fülelő). Megemlítendő még 10 db 16 M. 110 cm-es tábori fényszóró, amelyek ugyan légvédelmi célra teljesen alkalmatlanok voltak, ennek ellenére azonban még a Huba—I/A. hadrendben is szerepeltek.

A Szovjetunió elleni támadás idején a csapatoknak 35 ágyús ütegben 122 ágyú, kb 360 gépágyú és 40 fényszóró volt kiadva. Ezenkívül rendelkezésre állt 6 elavult 5/8 M. ágyús üteg. A folyamatos gyártás következtében egy év alatt a készlet megemelkedett. Az 1942-ben elvonult 2. hadsereg légvédelmi tüzérségéhez a meglevő 144 ágybúl 28 (hét üteg), a 378 gépágyúból 99, a 40 fényszóróból 5, a 46 Nimródból 18 került beosztásra. A gépágyús ütegek lövegszámát hatra kívánták emelni, de ez az anyaghiány miatt csak részben sikerült. A három hadtest és a páncélos hadosztály osztályai az eredeti 4 gépágyúval (III., IV., VII. és II. osztályok), a hadseregközvetlen 101. osztály, a 106. és 107. önálló gépágyús ütegek 5 gépágyúval, az időközben könnyű hadosztályoknak átkeresztelt gyalogdandárok ütegenként 6 löveggel vonultak ki, a repülőszázadok pedig félszakasz helyett kétlöveges szakaszt kaptak.

Ebből az egész felszerelésből csupán 14 gépágyú tért vissza, a többi anyag a szovjet hadsereg 1943. januári áttörésénél megsemmisült. A hadvezetőséget a legsúlyosabban a hét ágyús üteg pusztulása érintette. A Légvédelmi Erők parancsnoksága már február elején javasolta,[3] hogy az itthon maradt 29

3 HL 4 677/eln. 1. vkf—1943.

ágyús üteg lövegszámait csökkentsék négyről háromra és ily módon állítsák fel a veszendőbe ment hét üteget. Ez májusban meg is történt,[4] bár nehézségek adódtak a löveganyag különbözősége miatt. Most bosszulta meg magát az a tétovázás, mely minden új harceszköz bevezetését megelőzte. A 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyú ugyanis három kivitelben készült. Az 1930-ban gyártott két üteg jelközvetítő berendezése egyenárammal működött, mire azonban az 1931. évi rendelés tíz ütege gyártásra került, a HTI kidolgozott egy egyszerűbb és olcsóbb megoldást, mely váltóárammal üzemelt. Ennek ellenére a készülő ütegekből csak hatot gyártottak ilyen kivitelben. Az ütegekhez 34 e. M. vagy 34 v. M. lőelemképzőket használtak. 1938-ban rendszeresítették a 34/38 M. lőelemképzőt, mely nem a tüzelőállás közepén került felállításra, hanem — a beépített célszögkikapcsoló szerkezet működése folytán — 500 m távolságra volt kitelepíthető. Ennek folytán nemcsak „e" (egyenáram) és „v" (váltóáram) jelölésű, hanem „p" (parallaxis=célszög) lövegek és ütegek is léteztek, mert az új lőelemképzőhöz a lövegeken is változtatást kellett eszközölni (helyesebben az ezután gyártandó lövegek már az új kivitelben készültek és a 29/38 M. megjelölést kapták). Többször tervbe vették a régi ütegek átalakítását, de ez nem valósult meg. Hogy a háromlöveges ütegbeosztás végrehajtható legyen, 7 db váltóáramú löveget[5] és 4 db egyenáramút át kellett alakítani 29/38 M. típusúra a meglevő hét váltóáramú és öt egyenáramú üteg anyagából.[6]

A Légvédelmi Erők parancsnoksága fenti javaslatával egyidőben részletes memorandumot nyújtott be a HM 1. a. osztályának,[7] mely a légvédelmi tüzérség átszervezését és — három ütemben történő — gyarapítását tartalmazta. Az ágyús ütegek száma ezzel 36-ról 71-re emelkedett volna. A Vezérkari Főnökség a memorandum lényegét el is fogadta és azt a nyár folyamán végrehajtották. A hadtestektől elvették osztályaikat és az I—VIII. osztály a Légvédelmi Erők parancsnoksága alá került. Csak a két páncélos hadosztály (51., 52.), valamint a lovashadosztály (55.) tartotta meg osztályait; a IX. osztályt a Székely Határvédelemhez osztották be. A hadtestek kárpótlásul két-két tizenkétlöveges gépágyús üteget kaptak. Új alakulatként felállították a 110. osztályt (egy ágyús + egy gépágyús üteg) és a légierők részére a 131. osztályt (öt gépágyús üteg). A két hegyidandár egy-egy gépágyús üteggel rendelkezett. A hadtest-ütegek kivételével valamennyi gépágyús üteg lövegszámát hatra emelték.

A honi rendszerben az eddig önálló alosztályokat tartósan osztályokba tömörítették, a gépágyús szakaszokat ütegekbe szervezték és megalakult a 207. honi osztály.

A rendelkezés következtében a magasabbegységek légvédelmi alakulatain kívül a teljes légvédelmi tüzérség a Légvédelmi Erők parancsnoksága alá került. A kivonuló osztályokat (a 101—105. és a II.—VII.) három dandárba fogták össze, melyek mindegyike egy mozgó jelző üteggel és négy tüzérosztállyal rendelkezett. Az I. és 110. osztályok a Légvédelmi Erők közvetlen alakulatait képezték. A honi légvédelem a Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság *(l. a 226. oldalon levő táblázatot!)*, továbbá a három honi dandárparancsnokság

4 HL 44 223/eln. 3a—1943.
5 HL 28 332/eln. 3a-1943.
6 HL 57 063/eln. 3a—1943.
7 HL 4 761/eln. 1. vkf.—1943.

A Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság ágyús ütegeinek

tüzelőállása	száma	cső (db)	típusa
Rókahegy 253 m. p.	101./1.	3	29. M. e. á.
Citadella 235 m. p.	101./2.		29. M. v. á.
Nagyrákos	102./1.		29/38. M.
Kisrákos	102./2.		
Hármashatárhegy	105./1.		29. M. v. á.
Farkasréti temető	105./2.		
Kereszthegy	110./1.		29/38. M.
Soroksár É.	201./1.		29. M. v. á.
Csillagtelep	201./2.	4	29/38. M.
	201./3.	3	
Csepeli repülőtér	206./1.	4	37. M. 8,8 cm
Andor u. lőszerrakt.	206./2.		
Újpesti temető	206./3.		39. M. 8,5/8,8 cm
Hármashatárhegy	206./6.	4	5/8. M
Hajógyári sziget	206./5.		
Tarnai rét	207./1.	3	29. M. v. á.
Régi lóversenytér	207./2.		
Kissvábhegy	I./1.		29/38. M.
Tököl	V./1.		
Kisp. — Cséri telep	52./1.		
Vágóhíd u.	52./2.		
Horthy-liget	55./1.		29. M. e. á.

Tűzrendszeren kívül:

XIII. Babér u. 9.	Lgv. iskola tanütege	1—1 db 29/38. M. a 102/1. és 51/1. ü-től
Lud. Akadémia	Isk. üteg	2 db 29/38. M.

vezetése alatt hét honi tüzérosztály, két honi fényszóró osztály, öt honi jelző üteg és egy honi rádióbemérő üteg volt. A Budapesti csoporton kívül a szolnoki, a miskolci (Diósgyőri, Ózd alcsoportokkal), a kassai, a balatoni (Fűzfő, Pét, Székesfehérvár alcsoportokkal), a győri és a lispei csoportparancsnokságok működtek. *(L. a 228. oldalon levő táblázatot!)*

A figyelő- és jelentőszolgálat a budapesti Sziklaközpontban székelő Országos Légvédelmi Központ (Orlléköz) kezébe futott össze. A tizenöt Lékerközben kb. 550 figyelő és jelzőőrs végezte szolgálatát és ezt a hálózatot egyre sűrítették. Ezeken kívül még a 101. mozgó jelzőosztály állt a Légvédelmi Erők parancsnokságának rendelkezésére, két üteggel, 16—16 jelzőőrssel.

1943 őszén az összes ágyús üteg kivétel nélkül honi tüzelőállásban volt. Nyugaton egyre nagyobb méreteket öltöttek az angolszász légitámadások és a magyar katonai vezetés tisztában volt azzal, hogy ezek elhárítására csak édeskeveset tehet, különösen ha figyelembe vette a rendelkezésére álló erőket. Budapest körül 20 ágyús üteg volt állásban, 64 löveggel. Ugyanekkor Bécs térségében 54 német üteg állt 324 löveggel, de ezekből 56 löveg 10,5 cm-es, 30 löveg pedig 12,8 cm-es nehéz légvédelmi ágyú volt.[8] Budapest körül 4 fényszóró üteg volt világítóállásban 27 lámpával,[9] Bécs körül kb. 15 üteg, 140 lámpával. Az ország többi részén sem volt jobb a helyzet, a létfontosságú ipari centrumok védelmére összesen 21 üteg állt rendelkezésre, szintén csak 64 löveggel.

A Budapest és Bécs összehasonlításából eredő különbség lényegét nemcsak a bevetett ütegek száma és űrmérete képezte, hanem az éjjeli légitámadások ellen alkalmazott harceljárás is. A német ágyús ütegek tüzérségi radarral voltak ellátva, a magyar légvédelem összesen három ilyen készülékkel rendelkezett, annak ellenére, hogy a VFK már második éve sürgette az „éjszakai lövés" problémájának megoldását.

A magyar 8 cm-es 29 M. légvédelmi ágyú aránylag megfelelő konstrukció volt arra a feladatra, hogy kb. 6000 m magasságban támadó bombázókkal felvegye a harcot. Ugyanez vonatkozik a Gamma—Juhász rendszerű lőelemképzőre is, melyet számos külföldi hadsereg megvásárolt és használt. 1934-ben történt kialakítása és 1938-ban bekövetkezett modernizálása idején azonban teljesen mások voltak a légitámadásokra vonatkozó elképzelések, mint 1943—44-ben. Nem számoltak sem a támadó gépek jelentősen megnövekedett sebességével, sem a támadási magassággal és főleg a 400—600 gépes tömegtámadásokkal. A békeidőben végzett lőgyakorlatok káros optimizmussal befolyásolták a légvédelem hatékonyságába vetett hitet. A célrepülők 2000—3000 m magasságban olyan utat írtak le, mely megkönnyítette a célmegkapást és folyamatos irányzást. A különben sem modern célvontató gépek alacsony sebességét a célzsák ellenállása még jobban lefékezte. A háború előtt a németországi lőgyakorlatok azt bizonyították,[10] hogy a 8,8 cm-es légvédelmi ágyú 47 lövése átlagban elég a légi cél leküzdésére. Ezzel szemben a háború első szakaszában — tehát még a nagy magasságokban repülő bombázótömegek feltűnése előtt — kb. 3500 lövésre volt szükség egy repülőgép lelövéséhez. Ez a szám 1943-ban 4000 lövés fölé emelkedett, holott akkor már 10,5 cm-es ágyúk is használatban voltak. Lökésszerűen romlott az arány a nagy sebességű, négymotoros bombázók feltűnésével. Még a legnehezebb — és rendszerint

8 *Holzmann, Gustav:* Der Einsatz der Flak-Batterien im Wiener Raum 1940—45. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 14. Bécs, 1970.
9 HL 69 695/eln. 3a—1943.
10 *Renz, Otto Wilhelm:* Deutsche Flugabwehr im 20. Jahrhundert. Frankfurt, 1960.

A vidéki honi légvédelem ágyús ütegeinek

tüzelőállása			száma	cső (db)	típusa
Lispei	honi légvédelmi tüzércsoport	Lispe	206./4.	4	39. M 8,5/8,8
		Lovászi	III./1.	3	29. M. v. á.
		Bázakerettye	51./1.		29/38. M.
Balatoni		Balatonfűzfő	103./2.		
			IV./1.		
			IV./2.		
		Pétfürdő	203./1.		29. M. e. á.
			203./2.		
			203./3.		
		Székesfehérvár	103./1.		29/38. M.
			203./4.	4	5/8. M.
Győri		Győr	II./1.	3	29/38. M.
			205./1.		29. M. v. á.
Szolnoki		Szolnok	VI./1.		29/38. M.
			202./1.	4	
			202./2.		5/8. M.
Ózdi		Ózd	VII./1.	3	29/38. M.
Kassai		Kassa	VIII./1.		
Miskolci		Felsőzsolca	104./1.		
		Akasztóbérc	104./2.		
		Diósgyőr	204./1.		beépített 29/38. M.
			204./2.	4	
			204./4.		5/8. M.
		?	204./3.		
Kolozsvári		Kolozsvár	IX./1.	3	29/38. M.

ikercsöves — 12,8 cm-es ágyúk is csak 3000 lövéssel tudtak egy gépet lelőni, a 10,5 cm-es ágyúknál a szükséges lövésszám ennek kétszeresére emelkedett és a légvédelem zömét kitevő 8,8 cm-es lövegek csak 16 000 lövedék kilövése után voltak képesek egy ellenséges bombázót elpusztítani. Kedvezőbb volt a helyzet a modern 41 M. 8,8 cm-es löveggel, mely „csak" 8500 gránátot használt el egy lelövéshez, de ebből a kitűnő lövegből alig 300 db-ot gyártottak.

A lőelemképző tervezésénél nem számoltak a nagy magasság és a nagy sebesség párosulásából eredő megnövekedett oldalelőretartással. A 34/38 M. lőelemképzőnél a röpidő alatti célút 2000 m volt, a 34 M. műszernél csupán 1650 m. A 29 M. löveg 750 m/sec kezdősebességgel kilőtt gránátja kb. 20 sec alatt érte el a 6000 m magasságban és 8000 m távolságban megirányzott célt, melynek csak 100 m/sec (360 km/ó) sebességgel volt szabad repülni, különben a röpidő alatti célút túllépte a lőelemképző által képezhető legnagyobb értéket. A célútkarok rövidsége miatt a műszer nem képezte a megfelelő szorzatokat. A karokat nem lehetett meghosszabítani, mert forgástengelyük távolsága szerkezetileg adott volt. Ezért a Légvédelmi Erők parancsnoksága 1943 januárban javasolta,[11] hogy a lőelemképző léptékét csökkentsék 3/5-ére, bár ez a pontosság rovására megy, ám az előretartás 2000-ről 3500 m-re növelhető. Az így átalakított műszer a 34/43 M. jelzést kapta, de nem sok készült belőle.

A Légvédelmi Tüzér Központi Iskola ugyanekkor javasolta, hogy vissza kell térni a 29 M. ágyús üteg kisegítő lőeljárásához: a vezényszótábla-rendszerhez, mert a jelenlegi lőelemképzővel az üteg még akkor sem képes lőni, ha lokátorral szerelik fel.[12] Ennek megértéséhez szükséges a lőeljárások nagy vonásokban történő ismertetése.

Az ágyús üteg rendszeres lövésmódja az úgynevezett „tűzharc lőelemképzővel" volt. A lőelemképző és a 4 m-es távmérő megirányozták a célt, a távmérő-leolvasó a mért távolságot folyamatosan beolvasta a lőelemképző-kezelőnek, aki azt egy kézikerék segítségével betáplálta a műszerbe.[13] Az így kapott — és a műszer irányzásából nyert — célelemekből a lőelemképző automatikusan kiszámította a lőelemeket, melyeket kábel közvetített a lövegekhez. Az oldalirányzó, a magassági irányzó és a gyújtóállító óralapján egy mutató mozgása jelezte a lőelemeket és a három kezelőnek nem volt egyéb dolga, mint hogy a lövegcsövet, (ill. a gyújtóállító gépet) mozgató hajtókerék segítségével egy másik mutatót egyeztessen az óralapon mozgóval. A lövést az ütegparancsnok csengőgombnyomással váltotta ki; ekkor a lövegeken megszólalt a tűzharang, a folyamatos időzítés alatt álló gránátot betöltötték és a löveget elsütötték. A három másodpercnyi töltési késedelmet a lőelemképző az elemek kiszámításánál figyelembe vette. A műszer szerkezete lehetővé tette az „állandó magassággal" való lövést. Ha megállapítást nyert, hogy a cél magasságát nem változtatja, akkor a távolságállító a kézikereket nem a távolságskála szerint forgatta, hanem olyan ütemben, hogy a magassági skála állandó értéket mutasson. Ennek a vaklövésnél nagy szerepe lett.[14]

A „tűzharc vezényszótáblával" módszert a lőelemképző kiesése esetén al-

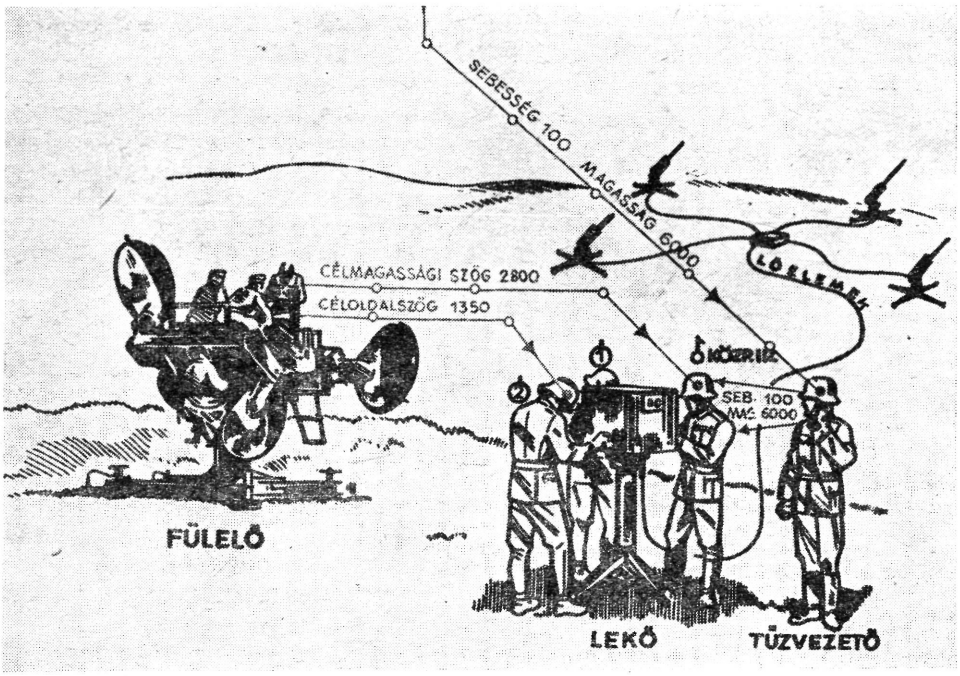
11 HL 6 874/eln. III. Csfség—1943. A célútkarok hossza megfelelt a mérési és a találati pont vetületi távolságának. Vízszintes repülés esetén ez azonos az összetett oldalelőretartással. *Tavasz István és Pölhössy Béla:* A Gamma—Juhász légvédelmi lőelemképző. Tansegédlet. Budapest, 1940.

12 HL 4 377/eln. III. Csfség—1943.

13 F—21. Tüzérismeret a 34/38 M. lőelemképzőhöz. III. fej. Budapest, 1944.

14 Anyagismeret. A 34 M.e., a 34 M.v. és a 34/38 M. lőelemképző és lőelemközvetítő berendezés karbantartása. Budapest, 1940.; Gamma Rt: „Gamma—Juhász" rendszerű teljesen önműködő lgv. lőelemképző műszaki leírása. L. I. 109. Mintapéldány.

kalmazták. Szerepét a célelemmérő műszer vette át, mely a távmérővel éppen úgy kapcsolatban állt, mint a lőelemképző. Mechanikus működésű szerkezete a cél magasságát, sebességét és irányát mérte. Az üteg lövegei a lövegtávcsővel közvetlenül irányozták a célt. A vezényszótábla-olvasó a táblázatokból kiolvasta a négy célelem (távolság, magasság, sebesség, irány) találkozásánál feltüntetett lőelemeket: a gyújtóállást, az oldal- és magassági előretartást. A két lövegirányzó a vezényelt értékek alapján módosította az irányzóvonallal megegyező csőállást, miáltal a cső az irányzási pont helyett a találati pontra irányult. A gyújtóállító beállította a vezényelt röpidőt, a gránátot betöltötték és a löveget elsütötték. Ez a lőeljárás sok hibalehetőséget rejtett magában és nem volt alkalmas folyamatos, gyorsan ismétlődő tűzcsapások leadására. Éjjel nem lehetett alkalmazni, mert a lövegirányzók nem látták a célt. Olyan módszert kellett kitalálni, melynél nem csak a célelemek állapíthatók meg, hanem a táblázatból kiolvasott lőelemek is eljuttathatók a lövegheż. Első lépésként még 1942 végén elrendelték magasságmérő fülelőörsök felállítását.[15] *(Lásd az 1. képet.)* Felszerelésüket megkönnyítette, hogy 1942 tavaszán Németország hajlandó volt az 1939—40. évi rendelésből visszatartott 110 fényszóró és 61 fülelő leszállítására.[16] Az első 25 fülelő májusban érkezett meg,[17] 1943. februárban valamennyit kiutalták a tüzérosztályoknak.[18] A magasságmérő örs a cél ismert sebessége és a mérések között eltelt idő alapján egy mérőterv és kiértékelő-vonalzó segítségével meghatározta a cél

1. kép

15 HL 83 712/eln. 3a—1943.
16 HL 25 472/eln. 3a—1942.
17 HL 28 743 és 29 464/eln. 3a — 1942.
18 HL 12 220/eln. 3a—1943, 53.887/eln. 3a—1943 alapszámon.

magasságát. A repülési sebességet a légvédelmi központokban az észlelési idők összevetéséből, vagy egy lokátor adatainak kiértékeléséből állapították meg. Valamennyi honi ágyús üteg üteg-fülelőörsöt kapott. Célszögkikapcsolásos ütegeknél a fülelő a tüzelőállástól legalább 300 m-re települt; folyamatos célkövetéssel oldal- és magassági szöget szolgáltatott a lőelemképzőnek. Távmérés hiányában a lőelemképző a csoportparancsnokságtól kapott „állandó magassággal" működött. A műszer ismertetett hiányossága miatt szerepe csak arra szorítkozott, hogy róla a betáplált állandó magasság és célszögek alapján a folyamatosan változó távolság leolvasható legyen.

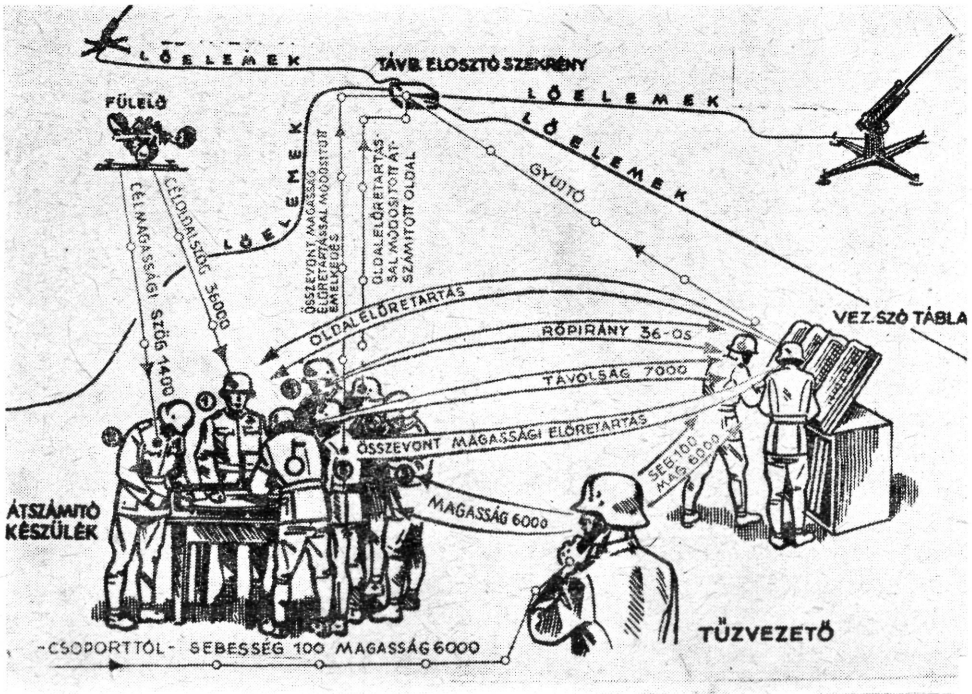
A célelemek tehát megvoltak, a vezényszótáblából a lőelemek is kiolvashatóvá váltak; csak még nem jutottak el a lövegek jelfogóihoz. Az elemközvetítésének ezt a hiányzó láncszemét egy új műszer, a jeladószekrény pótolta. Ez lehetővé tette a folyamatosan megállapított célelemek és a vezényszótáblából kapott lőelemek elektromos továbbítását. Beállították rajta a műszertől vagy fülelőtől kapott céloldal- és magassági szöget, a vezényszótáblából nyert oldal- és magassági előretartást, valamint a gyújtó értékét. A jeladószekrény a beállított adatokat összevont előretartás-értékekké összegezte és azokat az üteg elemközvetítő berendezése segítségével eljuttatta a lövegekhez. A szekrény kábelcsatlakozóját a tüzelőállás közepén fekvő ütegelosztóba kötötték, ahonnan a lövegkábelek kiindultak.[19] A jeladó örs a 29 M. honi ütegek szervezetszerű része lett. A Gamma Rt-nél, darabonként 13 470 pengőért, megrendeltek 50 műszert, októberben el is készült az első 12 db.[20] A Gammánál kísérletek folytak egy olyan jeladószekrénnyel, mely nappal a központi irányzást is képes volt megoldani. Ezért forgathatóvá kívánták kialakítani és a célelemmérő mintájára irányzótávcsővel is el szándékozták látni, kivitelezésére azonban már nem került sor.[21]

A célszögkikapcsolással nem rendelkező ütegeknél a fülelőkészülék kímélése miatt ki kellett azt telepíteni a tüzelőállásból. *(Lásd a 2. képet.)* Mivel a fülelő álláspontján észlelt adatok nem voltak érvényesek a tüzelőállás helyére, egy újabb műszerre volt szükség: a célelemátszámító szerkezetre. Ez a 34/38 M. lőelemképző célszögkikapcsoló berendezéséhez hasonlóan működött, de mechanikus módon. A kitelepített fülelő mérési adatait távbeszélőn közölték a tüzelőállásban felállított műszer három elemállító kezelőjével, három további kezelő az átszámított elemeket olvasta le. Minden 29 M. honi ágyús üteg szervezete egy fülelő örssel, egy jeladó örssel és egy átszámító örssel gyarapodott.

Nem kell külön hangsúlyozni, hogy a fenti kisegítő lőeljárások mennyi hibaforrást tartalmaztak. Nemcsak a repülési sebesség és magasság alapult becslésen, illetőleg szükségszerű és megbízhatatlan mérésen, de a fülelőkészülék is csak megközelítő adatokat szolgáltatott. Ehhez járult még az élőszóval vagy távbeszélőn történő elemközvetítés elkerülhetetlen késedelme, mely még a legjobban begyakorolt kezelőknél is 2 másodpercet tett ki örsönként. Ezt nagyobb célsebesség állításával igyekeztek korrigálni.

Ebben a szerencsétlen helyzetben legalább a tűzhatást igyekeztek fokozni. Itt két álláspont állt szemben egymással. Az egyik — melyet főleg a HTI képviselt — a kezdősebesség növelésében, tehát a lövedék röpidejének csök-

19 Kiképzési segédlet a lgv. tüzérség részére „I" füzet. Ideiglenes tüzérismeretek. Jeladószekrény. Budapest, 1944.
20 HL 6.224/eln. 1. vkf.—1943.
21 Gamma Rt: Jeladószekrény. K. 9001. Kézirat, Hadtudományi Könyvtár, Sz—3421.

2. kép

kentésében látott megoldást. L/60 hosszúságú új csövet kellett hát konstruálni, hatásosabb lőszerrel, mely 880—950 m/sec kezdősebességgel tüzel.[22] Ez nem volt elérhetetlen, hiszen a német 8,8 cm löveg 37 M. típusa L/56-os csővel 820 m/sec, a 41 M. típus L/74-es csővel 1020 m/sec kezdősebességet ért el. A HTI birtokában volt egy réslövő ágyúnak tervezett cső, mely a 8 cm-es légvédelmi gránátot 850 m/sec kezdősebességgel lőtte.[23] Egy új cső gyártása meg is indult és a HTI hajmáskéri kísérleti állomásán állandó csavarzattal is próbálkoztak, mert az addigi emelkedő csavarzatú csövek nem eredményezték a várt külső ballisztikai viszonyokat.[24] Az új csövekkel szerelt lövegek első szállítását 1944. októberre tervezték.[25] Utasították a MÁVAG-ot, hogy az 1944. márciusban esedékes 18 löveghez ne gyártson régi rendszerű csövet; azokat egyelőre a Tüzérszertár készletében levő tartalékcsövekkel fogják ellátni.[26]

A HM 3. a. osztálya inkább német szállításokban és német licenc alapján történő gyártásban bízott. A magyar 8 cm-es lövegnél hatásosabbnak tartotta a német 8,8 cm-est, mely 10% űrméretnövekedéssel közel 20%-os lövedéksúly-többletet nyújtott, nem is szólva a 10,5 cm-es lövegek nagyobb hatásáról. A HM kérte a német hadvezetőséget, hogy adjon át:

22 HL 5 820/eln. 1. vkf.—1943.
23 HL 4 504/eln. 1. vkf.—1943.
24 HL 548 122/3a—1943. Általános.
25 HL 528 162/3a—1943. Általános.
26 HL 542 401/3a—1943. Általános.

3 teljes 8,8 cm-es üteget	á	1 800 000 =	5 400 000 pengő,
24 000 db 8,8 cm-es lőszert	á	130 =	3 600 000 pengő,
1 teljes 10,5 cm-es üteget			2 500 000 pengő,
8000 db 10,5 cm-es lőszert	á	180 =	1 440 000 pengő

ellenében.

Továbbá kérte a gyártási engedély eladását, hogy itthon gyárthasson 30 teljes 10,5 cm-es üteget lőelemképzővel, 10 000 lövés/cső lőszerrel, valamint 12 teljes 8,8 cm-es üteget segédlőelemképzővel és lőszerrel.[27]

A németek nem reagáltak a kérésre mindaddig, míg a VKF egy németországi útja alkalmával személyesen fel nem vetette a kérdést.[28] Válaszul áprilisban felajánlottak 85 mm-es szovjet 39 M. lövegeket és francia segédlőelemképzőket.[29] A HTI és a HM kiküldött egy közös bizottságot, hogy a helyszínen vizsgálja meg a felkínált anyagot. Nagy Arthur hmtsz. ezredes a HTI részéről a 8,8 cm-es löveghez nem ragaszkodott, mert a magyar löveget ugyanolyan jónak tartotta. Szerettek volna 41 M. típusú 8,8 cm-es ágyúkat kapni, de azokból a németeknek is alig volt. A 10,5 cm-es löveget elvetették, bár annak a gondolata is felmerült, hogy a svéd 10,5 cm-es Bofors-löveget vásárolják meg német ballisztikára. Ennek licence 570 000 svéd koronába került volna. A tervnek ellent mondott, hogy a német 10,5 cm-es lőszer alakját nem tartották korszerűnek.[30] Végül is szükségből elfogadtak két 8,8 cm-es 37 M. üteget és két 8,8 cm-re átfúrt szovjet 39 M. üteget, valamennyit 40 M. Pschorr lőelemképzővel.[31] Az anyag szeptemberben érkezett meg és a kezelők három hetes begyakorlására Eszterházán (Fertőd) került sor.[32] Mozgatásukra a nehéztüzérség Breda-vontatóit kellett kirendelni, mert a Hofherr-vontató horgára a lövegeket nem lehetett felkapcsolni. A négy új üteg a 206. honi osztályhoz került, melytől elvették két meglevő 29 M. ütegét és az újonnan alakított 207. honi osztálynak adták át őket. A 206./1. üteg a csepeli repülőtérre, a 206./2. üteg az Andor utcai lőszerraktár mellé, a 206./3. üteg az újpesti temetőhöz, a 206./4. üteg Lispére került és október végén tűzkészek voltak[33] Egy szertisztet és két tüzérműszaki tiszthelyettest tanfolyamra küldtek Halle-ba, a német légvédelmi fegyverműszaki iskolára.[34]

A probléma ezzel a tizenhat löveggel nem oldódott meg, ezért a HM meg akarta vásárolni a 8,8 cm-es 41 M. modern löveg gyártási licencét. Augusztusban értekezletet tartottak, melyen a MÁVAG úgy nyilatkozott, hogy az új lövegek szállítását legkorábban 1945. júliusban kezdheti. A gyártás végül is sohasem indult meg. A lövegüzem különben is annyira meg volt terhelve, hogy a erdélyi hadtest részére 1941-ben rendelt 4 db 29 M. löveget is csak két havi késéssel szállította le 1943. augusztusban és az 1944 februárban esedékes 18 lövegre már most egy hónapos határidőmódosítást kért.[35] Még ez esetben is hátra volt **48 az 1941. évi 66** darabos rendelésből, melynek végh határideje 1944. november 15-re esett. Ezeknek a lövegeknek a leszállításával a légvédelem a meglevő — zömmel háromlöveges — 40 üteg helyet 51 négylöveges üteggel rendelkezett volna. Egyelőre a 4 új lövegből és az átalakított 7 váltóáramú lövegből három háromlöveges és egy kétlöveges üteget állítottak fel. **Ezzel a 29/38 M. ütegek száma 26-ra emelkedett.**

27 HL 7 769/eln. 3a—1943.
28 HL 614/eln. hdm. vkf.—1943.
29 HL 25.779/eln. 3a—1943.
30 HL 5.597/eln. 1. vkf.—1943.
31 HL 36 151/eln. 3a—1943.
32 HL 5.968/eln. 1. vkf.—1943.
33 HL 6.229/eln. 1. vkf.—1943.
34 HL 842/eln. hdmcsf.—1943.
35 HL 57 612/eln. III. Csfség—1943.

Lőelemképző volt bőven. A 26 üteg részére 30 db volt készletben, 10 gyártás alatt állt[36] és a Gamma olaszországi szállítása meghiúsult. Az így feleslegessé vált 32 lőelemképzőt a HM megvásárolta.[37] A HTI előírta, hogy a gyártásban levő 10 műszerre oldalszögszámláló berendezést is kell szerelni, hogy a lokátor adatait könnyebben lehessen betáplálni.[38]

A gépágyúk terén kielégítő volt a helyzet. Még a 2. hadseregnél odaveszett 85 db leírása után is 328 gépágyú állt rendelkezésre.[39] A Huba—III. hadrendhez 1941-ben rendelt 215 db-on felül újabb 450-et rendeltek, bár ebből 227 Németország részére készült, cserébe a 160 db 7,5 cm-es páncéltörő ágyúért.[40] A hadműveleti területen tartózkodó néhány ütegen kívül valamennyi gépágyú honi tüzelőállásban volt, sok esetben még a pótalakulatok kiképzését szolgáló lövegek is.[41] Budapest körül 94 db volt állásban.[42] A későbbi tömegbombázások során ritkán jutottak lövéshez, de amelyik ellenséges gép valamely okból 3000 m alá, vagyis a gépágyúk tűzhatáskörzetébe ereszkedett, az elveszettnek volt tekinthető.

Így például az 1944. július 2-i Budapest elleni amerikai légitámadásnál egy B—24-es bombázó négy motorja közül az ágyús ütegek tüze egyet használhatatlanná tett és a gép ereszkedni kezdett. A 201./11. honi gépágyús üteg 1. félszakasza, mely a Kelenföldi pályaudvarnál volt tüzelőállásban, a gépet már 4,5 km távolságból megirányozta és folyamatosan mérte a célelemeket. Amint a közeledő bombázó a „hatásos tűzhatáskörzetnek" nevezett 3000 m távolságot elérte, a félszakasz tüzet nyitott és első sorozatával a szárnytőben eltalálta. A gép lezuhant és a Sashegy lejtőjénél elégett.

Amikor Németország megkezdte az 1939—1940-ben rendelt, de mindeddig visszatartott 26 + 84 szerelvény leszállítását, a fényszóróhelyzet is javulni látszott. 1943. októberében a világítóállásban levő félszakaszok száma 64-re emelkedett.[43] Nehézséget okozott, hogy nem a rendelt 39 M. lámpák érkeztek, hanem a 42/a típusúak, melyek jelfogóit át kellett alakítani. Júliusban Budapesten a 201. honi fényszóró osztálynál iskola alakult és 13 lámpával azonnal megkezdte a kiképzést.[44] Különben a légvédelem átszervezése a fényszóró alakulatokat érintette legjobban. A 101—105. és a 201—206. légvédelmi tüzérosztályok fényszóró ütegeit a 201. és 202. honi fényszóró osztályokba vonták össze, 4—4 üteggel. Amint a német szállítások folytatódtak, 1944-ben az ütegek számát osztályonként négyről hétre emelték, sőt ütegenként 6 lámpa helyett 12 db-ot rendszeresítettek és felállították a 203. és 204. honi fényszóró osztályokat.

A honi légvédelmi tüzérség hatásának kiegészítésére a Légierők parancsnoksága együttműködésre alárendelte a Légvédelmi Erők parancsnokságának a Mátyásföldön állomásozó 5./1. vadászrepülő századot. Ez olasz licenc alapján a MÁVAG-ban gyártott Héja (Re 2000) gépekkel volt felszerelve, melyeknek 500 km/ó körüli sebessége alig érte el egy modern bombázó sebességét; nem is szólva gyenge fegyverzetükről, ugyanis csupán két 12,7 mm-es géppuskával rendelkeztek. Júliusban ezt a századot kísérleti éjjeli vadász

36 HL 57 063/eln. 3a—1943.
37 HL 6 194/eln. 1. vkf.—1943.
38 HL 487 441/3a—1943. Általános.
39 HL 5 784/eln. 1. vkf.—1943.
40 HL 20 764/eln. 3a—1943.
41 HL 512/eln. III Csfség—1943.
42 HL 6 135/eln. 1. vkf.—1943.
43 HL 69 695/eln. 3a—1943.
44 HL 5 835/eln. 1. vkf.—1943.

századdá szervezték át, feladatát a Ferihegyi repülőtérre telepített 2./1. vadászrepülő század vette át,[45] mely egyelőre szintén csak Héjákat repült. Messerschmitt Me 109 G gépekre történő átfegyverzésük csupán 1944 februárjára volt előirányozva.[46] A magyar légierő fejletlensége miatt a Légvédelmi Erők parancsnoksága már 1942-ben kérte egy német éjjeli vadász repülőosztály idetelepítését.[47]

A HTI már egy évvel korábban megállapította, hogy a légvédelmi hadrend gyengesége miatt csak szükségszerű elhárító tüzet lehet kiváltani, ezért a passzív védelmi eszközöknek fokozottabb figyelmet kell szentelni.[48] Javasolta a fontosabb ipartelepek rejtésére ködösítő alakulatok felállítását; egy század 10—12 km átmérőjű területet képes — óránként 15 000 liter kénsav felhasználásával — elködösíteni, ez pedig a hazai gyártás egy havi mennyiségének csak 5%-át teszi ki. Októberben Piliscsabán a 101. vegyiharc zászlóaljnál meg is alakult egy honi köd-tanszázad, de a hadrendbe már nem került be.

Passzív jellegű elhárító fegyver volt a léggömbgát, melyet angolok és németek egyaránt használtak. A HTI már 1938-ban felvetette ezt a kérdést, de költségfedezet hiányában gyakorlatilag nem foglalkozott vele. Mindössze annyi történt, hogy kölcsönkértek Olaszországtól egy záróléggömböt, melyet egy év múlva visszaadtak. A londoni katonai attasé 1941-ben jelentette, hogy az angoloknál nem várt hatást tapasztalt. A szovjet légvédelem is alkalmazta a záróléggömböket, sőt 1941. júliusában Moszkva körül a léggömbhálózatot a háromszorosára növelték.[49] Ekkor újra felszínre került a kérdés, a HTI a tanulmányozás költségeire 40 000 pengőt kért, de továbra sem történt semmi.[50] Pontosan egy év múlva a Légvédelmi Erők parancsnoksága igényelte egy kísérleti léggömbgát alosztály alakítását a Lőiskola keretén belül. Összesen 16 ipartelep részére dolgoztak ki védelmi tervet, melynek szükséglete 12—14 üteget tett ki, 45—50 millió pengős költséggel.[51] A VKF 1943. januárban utasította a római katonai attasét, hogy tájékozódjék az olasz kormánynál, milyen formában lenne hajlandó közreműködni a magyar léggömbgátigények kielégítésében. Szóba jöhetne-e két hónapra egy osztály idevezénylése kiképző személyzettel; a továbbiakban pedig a licencia eladása és nyersanyag biztosítása, esetleg további léggömbök szállítása.[52] Ez nem bizonyult járható útnak, ezért a további terveket németországi beszerzésekre alapozták, mely ügyben az első tárgyalások 1942. júliusra nyúltak vissza. A német segítségben bizakodva a Légvédelmi Erők parancsnoksága átszervezési memorandumába egy 5 üteges léggömbgát osztályt is beállított. Ez a hadihadrendbe is bekerült, sőt a békehadrendbe is beállítottak egy üteget, ám utólag törölték, mert a német hadvezetőség az anyag átadása elől elzárkózott és csak 1944. augusztusában adták át egy háromüteges léggömbgát osztály anyagát.[53]

Mivel a HM az ágyús ütegek lőeljárásnak kezdetleges voltával teljesen tisztában volt, elsősorban ezen igyekezett segíteni, hiszen ezek alkották a légvédelem gerincét. Figyelemmel kísérte a német légvédelem tapasztalatait és az éjjel támadó bombázók leküzdésére a radar bevezetését tartotta leg-

45 HL 5 282/eln. 1. vkf.—1943.
46 HL 801/eln. hdm. csf.—1943.
47 HL 5 690/eln. 1. vkf.—1942.
48 HL 4 788/eln. 1. vkf.—1943.
49 A Nagy Honvédő Háború története. Budapest, 1964. II. kötet 201. o.
50 HL 4.548/eln. 1. vkf.—1941.
51 HL 4.139/eln. 1. vkf.—1942.
52 HL 3 014/eln. 1. vkf.—1943; 10.742/eln. 2. vkf.—1943. számnál.
53 HL 3.555/M. 1./a.—1944.

fontosabbnak. Az elhárító rendszerek tanulmányozására bizottságok utaztak Német- és Olaszországba; ennek eredményeképpen dr. Jáky József hmtk. alezredes, aki mint gépészmérnök a híradóügyek szakembere volt, részletes jelentést nyújtott be a külföldi rendszerek anyagáról és működéséről.[54]

A német rendszer négy radar-alaptípusra épült. A nagy hatósugarú kereső műszer érzékelte a közelgő gépeket, megadta irányukat és durva távolságukat. Az ágyús ütegek tűzvezetését a kb. 30 km hatósugarú tüzérlokátor végezte, mely pontos célelemeket szolgáltatott. Az éjjeli vadászrepülőket egy közepes hatósugarú földi műszer vezette a cél közelébe, ahol a negyedik típus, a vadászgépbe szerelt lokátor lépett működésbe.

Kereső lokátorként a Fu. Mg. A 1. jelű (Fu. Mg. = Funk Mess-Gerät) „Freya" elnevezésű rádióbemérő műszert használták, mely 2,4 m hullámhosszal 120—200 km-re érzékelte a célt, oldalszöget és hozzávetőleges távolságot szolgáltatott. Irányzási pontossága 5—10° alatt maradt. Csak beépítve volt használható, hatalmas rácsantennája — melyet a tüzérnyelv matracnak keresztelt el — a kezelők és a műszer elhelyezésére szolgáló kabinra volt felerősítve.

Az ágyús ütegek a Fu. Mg. 39 T(D) jelű, „Würzburg" elnevezésű műszert használták, melyet a típusjel „D" végbetűjéről általánosan Dorának neveztek. A jeleket kisugárzó, axiálisan forgó dipolantenna a 3 m átmérőjű parabolatükör közepéből nyúlt ki. Négykerekű alvázán könnyen mozgott, súlya nem érte el a 1,5 tonnát. Hatósugara 30, kedvező viszonyok között 70 km-ig terjedt; oldal- és magassági szöget, valamint távolságot szolgáltatott, melyeket kábelösszeköttetéssel betáplált a 40 M. német lőelemképzőbe. Pontossága oldalban 5—8, magasságban 7—9/16° volt. Távmérési képessége 25—40 m-es hibával felülmúlta az optikai műszerekét, mert a radarnál a mérési hiba állandó volt, viszont a sztereo-támérőknél a távolság arányában progresszívan nőtt. Az ágyús ütegeknél rendszeresített 4 m-es 35 M. Zeiss altiméter 5 km-en 80 m, 10 km-en 320 m hibával mért. Ezért az ütegek nappali tűzharcnál is inkább a lokátorral mérték a cél távolságát. Ez a műszer a magyar légvédelemnél a tüzérség védőszentjére utaló „Borbála" nevet kapta.

A vadászirányító lokátor az előbbi műszerből továbbfejlesztett Fu. Mg. 65 jelű Würzburg—Riese (=óriás) volt. Ez a 8 tonna súlyával és 7,5 m átmérőjű parabola-rácstükrével valóban óriás volt, ezért csak beépítve alkalmazták. 40—75 km hatósugarával ugyanazon adatokat szolgáltatta, mint a „Dora", de pontosabban és irányzási hibahatára 1,5—1,8/16° között mozgott. Egy vadászirányító állomáshoz 2 db Riese tartozott, melyek egymástól függetlenül az éjjeli vadászgépet és az ellenséges gépet irányozták. Mindkét megirányzott objektum helyzetét egy fokhálózati tejüvegtérképre vetítették és ennek alapján a vadászirányító tiszt rádión folyamatosan tájékoztatta a vadászgép pilótáját. Állandó adatközléseivel oly közel vezette az ellenséges géphez, hogy a vadászpilóta felismerhette annak árnyképét, esetleg meglátta a motorok kipufogó lángjait. Később kapott szerepet a negyedik radartípus, mely az éjjeli vadászgép fedélzeti, kis hatósugarú lokátora volt (Lichtenstein Gerät) és segítségével a vadász pontosan megközelíthette ellenfelét. A Würzburg-Riese a magyar légvédelemnél a „Bagoly" nevet viselte.

Jáky alezredes beszámolója három pontban összegezte a teendőket: mérőkészülékek beszerzése, korszerű éjjeli vadásztípus, nagy űrméretű légvédelmi

54 HL 5 852/eln. 1. vkf.—1942.

ágyúk beállítása. Ennek kapcsán kívánatosnak tartott volna Németországtól 2 kereső-, 8—10 tüzér- és 2 vadászlokátort, valamint 3 Dornier Do 217 és néhány Messerschmitt Me 110 éjjeli vadászgépet vásárolni, végül pedig 8—10 db 12,8 cm-es nehéz légvédelmi üteget. Haladéktalanul meg kell indítani a hazai lokátorkísérleteket, egy repülőteret (Ferihegy) berendezni éjjeli vadászok telepítésére és megtárgyalni a németországi kiképzés lehetőségeit — javasolta. Felvetette a kérdést, hogy a repülőgépgyártás mintájára nem kellene-e államközi szerződéssel biztosítani a műszerek gyártását.

A hazai kísérletek ekkor már nagy intenzitással folytak az Egyesült Izzó Rt. gyárában, ahol dr. Bay Zoltán műegyetemi tanár vezetése alatt 8 mérnök és fizikatanár (kettő a Műegyetemről, hat az Izzóból), továbbá 20 műszerész működött.[55] Egyelőre 150 000 pengőt kaptak a kísérletekre és Jáky alezredest kinevezték a rádiólokátorok hazai gyártása miniszteri biztosának.[56] A munkát némileg megkönnyítette, hogy az Egyesült Izzó Rt. német rendelésre lokátoralkatrészeket is gyártott. A legkisebb pontosságot igénylő keresőműszer oly mértékben megoldott kérdésnek látszott, hogy a VKF 7. ö. (híradás) osztálya a Standard Villamossági Rt-nél megrendelte 4 db „Viktor" (magyar „Freya") gyártását. Erre már csak azért is szükség volt, mert Németország a kezdeti ígéretek ellenére nem volt hajlandó átadni a műszerek gyártási dokumentációját. A hazai alkatrészgyártás ellenszolgáltatásaképpen a német Birodalmi Légügyi Minisztérium (RLM) végül is elfogadta a magyar rendelést és vállalta az alábbiak leszállítását:

3 db Würzburg-Dora	á 410 000 =	1 230 000 pengő,
2 db Würzburg-Riese	á 574 000 =	1 148 000 pengő,
1 db Freya		656 000 pengő és
3 db éjjeli vadászgép	á 900 000 =	2 700 000 pengő értékben.[57]

A budapesti német légügyi attasé februárban értesítette a HM-et, hogy a műszereket április elején szállítják.[58]

A Légvédelmi Erők parancsnoksága a lokátorrendszer-szükségletet az egyes területi tüzércsoportok részére a következőképpen állapította meg: a kereső rendszerben Budapestre 4, a Balatonra és Miskolcra 3—3, Győrbe, Lispére és Szolnokra 1—1 Freya; a honi ágyús ütegeknek 45 Dora. A továbbfejlesztésre — az ország határain kívüli felállításra — 27—30 Freyát, az újonnan felállítandó ágyús ütegek részére 20 Dorát kért. Az éjjeli vadászirányításhoz 5 vadász-sejtet (2 Riese + 1 Freya) tartott szükségesnek Budapest védelmére; a tervezett fejlesztés I. ütemében a Balatonra 2, Miskolc, Győr és Lispe térségébe 1—1 sejtet; a II. ütemben Budapestre és a Balatonra 2—2, Miskolcra, Győrbe, Lispére és Szolnokra 1—1 sejtet.[59]

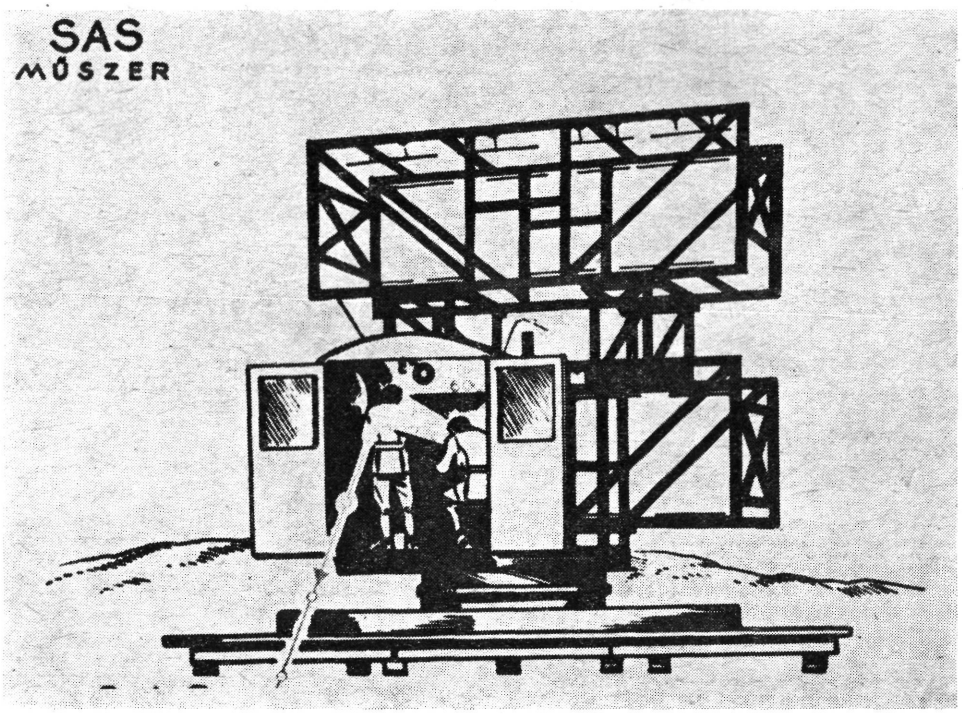
A budapesti 102. légvédelmi tüzérosztály, mint a 201. honi osztály anyaalakulata, márciusban németül beszélő és légvédelmi figyelőszakasz-kiképzésű személyekből lokátorképző keretet állított össze. A németországi Heiligensee-i III. Légvédelmi Tüzériskolára kiment 5 tiszt, 3 hadapród, 3 tiszthelyettes és további 42 fő legénység, hat heti kiképzésre. Visszatértük után a Soroksári út

55 HL 4 600/eln. 1. vkf.—1943.
56 HL 14 624/eln. III. Csfség—1943.
57 HL 7 769/eln. 3a—1942.
58 HL 4 803/eln. 1. vkf.—1943.
59 HL 4 807/eln. 1. vkf.—1943.

114. sz. alatti Rákóczi-laktanyában (régi Rokkantház) helyezték el őket és megkezdődött az első Légvédelmi Rádió-Bemérő (LRB) üteg szervezése, mely 271. számmal a Budapesti Légvédelmi Tüzérparancsnokság alárendelésébe került. Ősz végén a három Dora (magyar elnevezéssel: Borbála) állásba ment a budapesti tűzrendszer három 8,8 cm-es ütegénél. További három magyar szerkesztésű Borbála gyártásban volt a Standard-nél, a HM a futóművek céljaira októberben kiutalt 3 db gépágyú-futószerkezetet, megerősített tengelyrugókkal.[60]

Az első magyar Freyát — mely a „Viktor" helyett a „Sas" elnevezést kapta *(l. a 3. képet)* — szeptemberben a Jánoshegyi kilátó mellett állították fel,[61] azonban a hely kiválasztása nem bizonyult megfelelőnek, ezért áttelepítették Sári község mellé, ahol december 20-án megkezdte üzemét.[62]

Feladata a budapesti rendszer három Borbálájának tájékoztató adatokkal való ellátása volt. A HTI olyan műszert szerkesztett, mely a kereső lokátor adatait átértékelte és így nemcsak a tüzérlokátor, de a tüzérparancsnokság tűzvezetését is megkönnyítette.[63] Az LRB/K elnevezésű kereső műszereket a 201. LRB ütegbe fogták össze, melybe 4 kereső félszakasz tartozott.[64] A két Riese vadászirányító lokátor novemberben Dunapentelén működőképes volt,[65] decem-

3. kép

60 HL 68.805/eln. 3a—1943.
61 HL 5.839/eln. 1. vkf.—1943.
62 HL 6.653/eln. 1. vkf.—1943.
63 HL 6.211/eln. 1. vkf.—1943.
64 489. számú Hadiállománytáblázat, 1944.
65 HL 6 444/eln. 1. vkf.—1943.

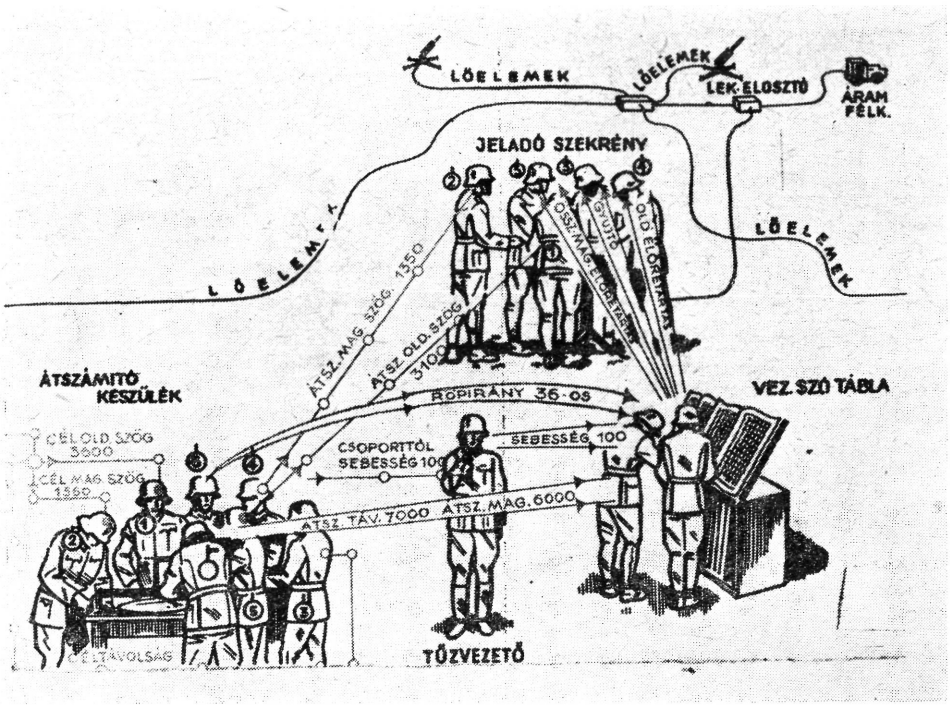
Lgv. Rádió-Bemérő (LRB) ütegek hadiállománya

Beosztás		271.	201.
Ütegtörzs			
Ütegparancsnok		1	1
Ütegpk. h.	ti.	1	1
Mérnök	ti.	1	1
Szolg. vez.	alti.	1	1
Helyz. rögz.	ti.	2	
Vadász ir. rögz.	ti.	2	
Tüzérszaki	alti.	1	
	ts.	2	
Híradószaki	alti.	1	
	ts.	1	
Kiértékelő	ts.		3
Távb. közp. kez.	ts.		1
Távbeszélő		2	1
Irnok	ts.		2
Szgk. vezető		3	1
Mkp-os hírvivő		1	
Vonat			
Számvivő	ts.	1	1
Felvételező	ts.	1	1
Eü.	ts.	1	1
Sebesültvivő		1	1
Szabó		3	1
Cipész		3	1
Szakács		1	
Üzemanyag	ts.	1	
Gk. szerelő		1	
Tgk. vezető		4	2
Őrpk.	ts.		2
Őrszolgálatos			12

Beosztás		271.		201.	
Félszakaszok					
		Egy félszakasz	I—III. szakasz: á 4 félszakasz összesen	Egy kereső félszakasz	1—4. kereső félszakasz összesen
Félszakasz pk.	ti.	1	12	1	4
Kiértékelő	ts.	1	12	3	12
		3	36		
Visszaértékelő	ts.	1	12	3	12
		3	36		
Műszerkezelő	ts.	2	24		
		4	48	2	8
Kapcs. tb. kez.	ts.	1	12	1	4
Áramterm. kez.		2	24	2	8
Áramátal. kez.		1	12	1	4
Rádiós	ts.	2	24	1	4
Rádiókezelő		4	48	6	24
Távbeszélő	ts.	3	36		
		6	72		
Műszerész	alti.			1	4
	ts.			1	4
Tüzérszaki	alti.	1	12		
	ts.	1	12		
Irnok	ts.	1	12		
Szakács		1	12	1	4
Őrpk.	ts.			2	8
Őrszolgálatos				6	24
Tiszt		1	12	1	4
Legénység		37	444	30	120
Üteglétszám		492		158	
Gépjárművek					
Motorkerékpár		1			
Kis szgk.		3		1	
1 t tgk.		4		2	

berben egy német Freya is beépítésre került mellettük.[66] Ez az egység képezte a 272. LRB/V üteget. Az 1943/44. évi források a 201., 271., 272. és 273. ütegek létezéséről tesznek említést. A 271. üteg állományába, három szakaszban, 12 kereső félszakasz tartozott.[67] *(Lásd a „Lgv. Rádió-Bemérő ütegek hadiállománya" című táblázatot.)* Ez az ütegtípus — mely csak a Borbálák kezelését végezte — az 1945. évre szóló állománytáblázatokban már nem lelhető fel, viszont ekkor minden 8,8 cm-es ágyús üteg szerves részét képezte egy LRB félszakasz, melynek személyi összetétele pontosan megegyezett a 271. LRB üteg egy félszakaszával.[68] A 272. és 273. ütegek állománytáblázata nem ismert. Ezek LRB/V, vagyis vadászirányító ütegek voltak.[69]

Egy szeptemberi jelentés arról számol be,[70] hogy a második LRB/V — melyet Jászkiséren vagy Terecskén kívántak felállítani — elkészült. Viszont egy hónap múlva Jáky alezredes azt közölte, hogy az üteg folyó évben még nem lesz használható.[71] Mivel hazai gyártásban vadászirányító lokátor nem készült, itt csakis a második magyar „Sas" műszerről lehet szó, melyet egy vadászirányító telep kereső műszerének szántak. Ugyancsak ő jelenti decemberben, hogy a németek három vadászirányító és több kereső telepet kívánnak létesíteni és ezeket a magyar légvédelem is használhatja.[72]

4. kép

66 HL 6.654/eln. 1. vkf.—1943.
67 490. számú Hadiállománytáblázat 1944.
68 466. és 466/a. számú Hadiállománytáblázat, 1945.
69 Hadiállománytáblázatok tárgymutatója, 1943.
70 HL 5.908/eln. 1. vkf.—1943.
71 HL 6.195/eln. 1. vkf.—1943.
72 HL 5.908/eln. 1. vkf.—1943.

Most már a Légvédelmi Erők parancsnokságára várt a feladat, hogy a lokátorok birtokában új lőeljárásokat dolgozzon ki. A 8,8 cm-es ütegekkel semmi teendője nem volt, mert a tüzérlokátor a 40 M. német lőelemképzőre kapcsolva automatikusan szolgáltatta a célelemeket. A 29 M. ágyús ütegeknél fontos szerep jutott a célelemátszámító szerkezetnek, mely képes volt a 7 km-ről érkező adatokat átszámítani. Ezért a három 8,8 cm-es ütegtől 7 km-en belül telepített 29 M. ütegek a lokátor adatait fel tudták használni. Kedvező esetben az átszámító műszer adatait közvetlenül a lőelemképzőbe táplálták be. Amennyiben a lőelemképző régi típusa vagy az adott harchelyzet (túl nagy célmagasság és sebesség) miatt nem volt használható, úgy a vezényszótáblás lőeljárást kellett alkalmazni, melynél a jeladószekrény közbeiktatására is szükség volt. *(L. a 4. képet.)*

Az 1944. évről, amikor az angolszász légitámadások ténylegesen bekövetkeztek, csak töredékes forrásanyag áll rendelkezésre. A honi állásokban levő régi alakulatok száma csökkent, mert hét osztály (VI., VII., VIII., IX., 52., 55. és 105.) hadműveleti területre vonult, ami 12 ágyús és 14 gépágyús üteg fokozatos kivonását eredményezte. Ezt részben a gyártásból kikerülő 29 M. ágyúk száma ellensúlyozta, másrészt a német szállítások megindulása, melyek lehetővé tették, hogy a hét honi osztály nagy részét feltöltsék az előírt hat ágyús és hét gépágyús ütegnyi állományra; sőt megalakulhatott a 208. honi tüzérosztály, továbbá a 203. és 204. honi fényszóró osztály. A szállítások nemcsak számbeli, hanem főleg minőségi javulást eredményeztek, mert tűzerős, hatlöveges, 8,8 cm-es ütegek kerültek állásba, sőt néhány 10,5 cm-es üteg is érkezett. Az ütegek egy része tüzérlokátorral is fel volt szerelve. A honi vadászrepülők száma is megnövekedett, mert egyre több Messerschmitt Me 109 G vadászgépet kapott a magyar légierő. Májusban három, szeptemberben öt, decemberben nyolc honi vadászrepülő század működött.[73]

Eredményekről a tárgyalt időszakban még nem lehet beszámolni, mert a magyar légvédelmi tüzérség első komoly erőpróbájára csak 1944. áprilisában került sor.

CSENDES LÁSZLÓ

TÖRTÉNELEM A TÉRKÉPEKEN

Lázár deák térképétől a részletes katonai felmérésekig

A hazánk területét ábrázoló térképek vizsgálatával, fejlődéstörténetével foglalkozva nem szabad figyelmen kívül hagyni a rajtuk levő olyan feljegyzéseket, amelyek nem a földrajzzal, illetve a térképészettel kapcsolatosak. A napjainkban fellelhető 16—18. századból eredő térképek egész során megfigyelhetjük, hogy a kartográfusok a földrajzi tájékoztatáson túl történelmi adatok és ábrázolások megörökítésére is törekedtek.

Az utóbbi időben valóságos mozgalom, új társadalmi és szellemi igény jelentkezik múltunk történelmének feldolgozására, ismereteink gazdagítására.

73 HL 101. vadászrepülő ezred, 2. csomó; Zárójelentés, 1945. január 14.

E törekvéseket a térkép — mint kettős információhordozó — nagyon jól kielégíti, hiszen a látványos bemutatáson túl gazdag ismeretanyagot tartalmaz.

Jelen feldolgozás abból az időből kívánja bemutatni a történelmi vonatkozásokat, amikor egy-egy kartográfiai alkotást csak a kiváltságosak tudhattak magukénak. Az elmúlt századokban a hazánkat ábrázoló térképek — más külföldi munkákhoz hasonlóan — elsősorban díszítésükkel vívták ki az elismerést. Legtöbb esetben a szegényes földrajzi ábrázolásokat kárpótolják azok a feljegyzések, amelyeket valamely történelmi hely jelöléséhez kiegészítésnek szántak. A 18. század előtti térképeink a településtörténeti vizsgálatok szempontjából a legritkább esetben jöhetnek számításba, ilyen vonatkozásban ma már elsősorban pusztán térképtörténeti értékkel bírnak.

A vizsgált időszakban kartográfiai mérföldkőnek is tekinthető *Lázár deák* 1528-ban megjelent *Magyarország térképe,* mely nemcsak mai ismereteink, de a korabeli források szerint is kivívta a külföld elismerését.[1] Az egykori ese-

1. kép. Részlet Lázár térképéből.

ményeket ábrával és helyenként latin nyelvű felirattal is magyarázta az alkotó. Értékes történelmi elem a térképen a törökdúlta terület pontsorral történt körülhatárolása, melyet sokáig útnak tekintettek. A települések hovatartozását a jelentősebb helyek esetében zászlóval, illetve félholddal jelöli. A védelmi jelleget kifejező városfalak, várak, tornyok, gazdagon illusztrálják az

1 A vizsgált térképek többsége a Hadtörténelmi Intézet Térképtárának (továbbiakban HIT) gyűjteményében, az utalt jelzetek alapján található. B. IX. a. 482/6. Lásd még *Castiglione László:* Az ókor nagyjai. Budapest, 1971. 326—331 o. és *Kulcsár:* Bonfini magyar történetének forrásai. Budapest, 1973. 139—140. o.

országot elsőként ábrázoló térképet. A Mohács település-ábrájához írott szöveg például: „Hie bey Dissin Kreutzten ist Khünig Ludwig mit den seinen von Soleymanno magno (dem Zwelfftn Turkischen Kayssr) erlegt wo denn Anno 1526. die 29. Augusti." (= *Itt, ennél a keresztnél szenvedett vereséget Lajos király az övéivel a tizenkettedik török császártól, a nagy Szolimántól, auguszts 29-én.) (L. az 1. sz. képet!)* A Dráva és Duna találkozásának szögletében csatajelenet látható, szemben álló ágyúkkal. Térképi ábrázolásánál elsőként alkalmaz — a zsúfoltság miatt, a Bakony területén — utalószámokat a településábráknál, majd ettől nyugatra az utalószámokkal együtt feljegyzi a települések nevét. *Szombathely* ábrájánál: „Sabaria Patria Divi Martini Epis-[copi]". *(=Szombathely, Szent Márton püspök hazája.) Turnu Severinnél* (Zeuerinum = Szörényvár) a méretarány szerint több mint 1000 méter hosszú oldalnézeti ábrázolású híd és az alábbi szöveg olvasható: „Pons Traiani de quo Dion Cassius Historiographi in vita Traiani". *(=A híd melyről Cassius Dio történetíró Traianus élete c. munkájában ír.)* A látványosan ábrázolt hidat Traianus római császár hadmérnök-parancsnoka, Apollodoros építette, Bonfini több helyen említi, hogy látta a pillérek roncsait, valószínűbb azonban, hogy korábbi szerzők leírására alapozva hivatkozik „látomására". A hidat Cuspinianus rajzolta a Traianus-oszlop domborműszalagján látható ötlyukú híd ábrája alapján. „Mondhatom, igen sok kétségem volt afelől, hova is tegyem Traianus Duna-hídját. Most, hogy megtaláltam a Magyar Királyság térképrajzát és erről egy térképtáblát adtam ki, a hidat helyére tudtam tenni."[2] *Galambócnál* (Golubac) csatakép és a következő felirat látható: „Hic Imperator Sigismundus Golumbecium cum Mahumete Septimo Thurcarum Imperatore infeliciter pugnavit 1409." *(=Itt, Galambócnál vívott balszerencsés csatát Zsigmond császár Mohameddel, a törökök hetedik császárával 1409.)*

Lázár „módszere", azaz hogy mappáját a kartográfiai értékeken túl történelmi feljegyzésekkel is gazdagítani igyekezett, hosszú időn át követőkre talált. A fenti feljegyzést megtaláljuk Lazius 1552-ben és 1556-ban megjelent térképein, Vavassore 1553-ban kiadott munkáján, Zyndt 1567-ben megjelent haditérképén; Sambucus (Zsámboki) 1566. évi és Sandrart 1664. évi mappáin már szövegmódosítással találkozunk (a változott szöveget lásd a fenti térképek részletes ismertetésénél.)

A Lázár-térkép némileg módosított kiadására került sor 1553-ban, illetve 1559-ben. Az utóbbi kiadáson *Székesfehérvárnál* feljegyezték, hogy itt koronázzák és temetik a királyokat: „Hic coronant el Sepeliunt Reges."

Francesco Roselli Mátyás király udvarában — több forrás utalása alapján — térképészként tevékenykedett. Sajnos, éppen Magyarországot ábrázoló térképéről nincs tudomásunk. Egyes térképtörténeti források szerint Lázár Roselli korábbi térképét használta fel országábrázoló mappája elkészítéséhez. Igazolva látjuk ennek valószínűtlenségét, ha a két térkép összevetésénél a topográfiai elemek egymáshoz való viszonyát megvizsgáljuk.[3] Roselli Közép-Európa térképén hazánkat is ábrázolja, de a Duna-kanyar, illetve a Balaton fekvése és földrajzi helyzete a Lázáréhoz képest rendkívül pontatlan. Közép-Európát ábrázoló mappáján *Nagyváradnál* ezt olvashatjuk: „Hic jacet corpus sancti Ladislao" *(= Itt nyugszik Szent László teste).* Az Ibar, Morava és Duna torkolatánál: „Hic struit Rex turcarum suas naves et per hoc flumen eas in

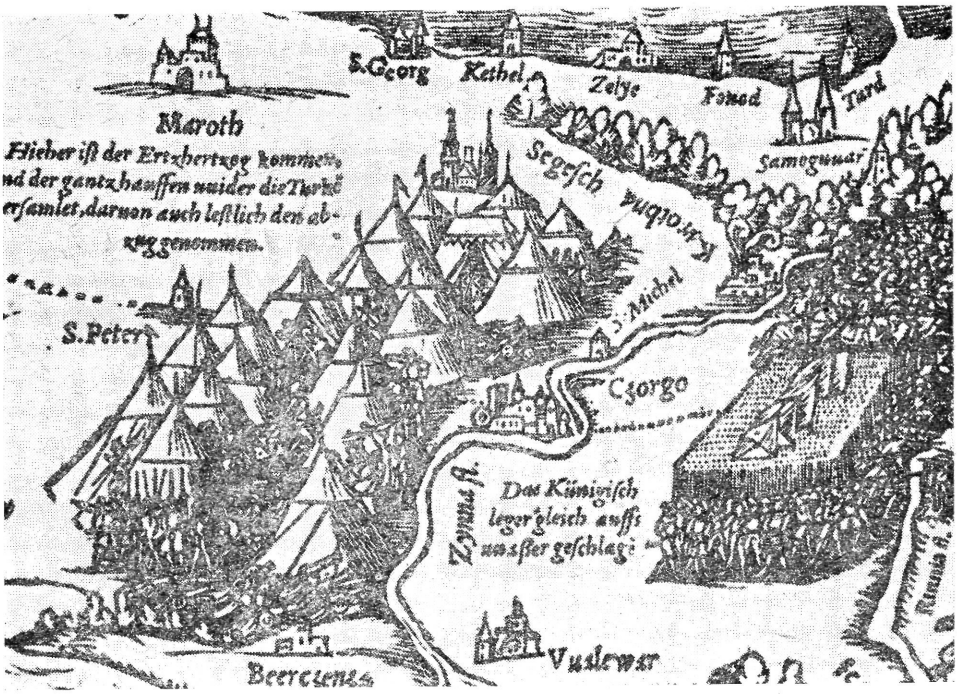
2 *Bendefy L.:* Lázár deák „Tabula Hungariae". Geodézia és Kartográfia 1974. 4. sz.
3 *Fodor Ferenc:* Magyar térképírás. Budapest, 1952. 12. o.

danubium mittit" (= *Itt építi a törökök királya a hajóit és eme folyón küldi a Dunára.)*[4]

A mohácsi csatát követően fellendült az ország térképi ábrázolása és a történelmi események rajzos — szöveges rögzítése. 1566-ban Nürnbergben jelent meg *Mathias Zyndt* „Das Khynigreich Hungarn" c. térképe, amely feltünteti a török sereg felvonulását, a táborozó császári sereg helyét Komárom és Győr környékén.[5] Ábrázolásmódjában, de feliratokban is jóval gazdagabb a fenti térképet egy évvel később követő munkája. A bő topográfiai tartalmon túl *Szigetvárnál* a következő feljegyzést találjuk: „Zyget 1566. sept. 7. verloren". (= *Szigetvár, 1566. szept. 7-én elesett). Mohácsnál:* „Künig Ludwig ist geschlagen von der T.[ürkischen] K.[aiser] So.[liman] 1526. den 29 Aug. und all s verhert wie lang die ... geht" (= *Lajos király 1526. augusztus 29-én megveretett Szolimán török császártól és mindent feldúlt olyan hosszan, ameddig ... megy). Budapestnél:* Offen 1541. Septr. verlor[e]n". *Székesfehérvárnál:* „Alba Regali Stulweysenburg 1543. verlo[ren]". Feltünteti Belgrád elestének időpontját (1521), mintegy támpontot adva a törökdúlás során elfoglalt nagyobb városok elestének időponti összevetéséhez. *Belgrád északon:* „Hie bey Belgrad wirt Mohomet der 2 und der 8 K.[aiser] von dem Johan Huniad hart geschlagen Anno 1456." (=*Itt Belgrádnál II. Mohamed, a 8. császár, keményen megveretett Hunyadi Jánostól az 1456. esztendőben.) Esztergomnál:* „Strigonium, Gran 1543. den 10. Aug. verloren." (= *Esztergom 1543. aug. 10-én elesett.) Pécsnél:* „5 Kirchen 1543. v.[erloren]" feljegyzi, hogy 1566. szeptember 4-én meghalt a tizenkettedik török császár, Szolimán: „1566 den 4. Sept. Starb der 12. T.[ürkischen] K.[aiser] Soli[man] zu 5. Kirchen." Pécs német nevének (Fünfkirchen) első szótagját (Fünf) következetesen számmal írja. Feliratok olvashatók még Szendrő, Tokaj, Gyula települések ábrájánál is. A térkép keresettségére utal, hogy 1587-ben és 1594-ben újabb kiadásokban is megjelent. A harmadik kiadás felirati szövegébe bekerült a „corrigierte" (javított, módosított) szó. A második és harmadik kiadás Prágában jelent meg.[6] A harmadik kiadáson egy legyőzött sárkányon ülő sas, valamint Rudolf császárhoz szóló ajánlás található, eltérően a korábbi kiadásoktól.

Wolfgang Lazius — mint katonaorvos — 1536-ban járt Magyarországon. Az utazás során készített vázlatok, begyűjtött információk, továbbá Lázár térképének felhasználásával hozzáfogott Magyarország részletes térképi ábrázolásához.[7] „Regni Hungariae Descriptio"-ja 1566-ban jelent meg.[8] A Dunántúlt ábrázoló hadszíntér-térképén díszes keretben római császárok arcképábrázolásait találjuk, a nevek feliratával. A keleti oldalon NERO, majd névmegírás nélkül turbános fej és ANTONINUS AUGU[STUS]; északon IMP[ERATOR] OTHO; délen NERVA IMP[ERATOR]; a nyugati szegélyen C. JULIA, GALL (GALBA?, GALLIENUS?) és IMP[ERATOR] TITUS arcképei láthatók. A Dráva bal partján sereg- és táborábrák. A Mura—Dráva torkolatánál: „Hie hat der Ertzherzog schifbrucke geschlagen" (= *Itt vert hajóhidat a Főherceg).* A Duna jobb partján pontsor látható Bátától Győrig, mint más térképeken is, a megszállt terület határát jelezve. Tolna mellett: „Des Turken zug von Griechischen V. weissenburg" felirattal. *Csurgó* nyugaton gyalog- és lovascsapatok

4 *Roselli:* Közép-Európa.
5 HIT. B. IX. a. 487/8.
6 National Bibliothek Wien. No. 2251.
7 *Fodor F.:* i. m. 31. o.
8 HIT. B. IX. a. 487/1—1; B. IX. a. 1011/1.

2. kép. Kivágat Lazius térképéből.

ábrájánál „Das Turkisch lager", délen, a Szina folyó mellett: „Das Künigisch lager' gleich auffs unzsser geschlag". *(= A királyi seregek a folyó partján verték fel táborukat). (L. a 2. sz. képet!)* A szelvény északi szélén levő felirat „Hie[r] sind die Bergstet da ma[n]golt gold und sylber gräbt". *(= Itt vannak a bányavárosok, ahol aranyat és ezüstöt bányásznak.)*

Zsámboky (Sambucus) János történész, nyelvész és orvos, a kor szokásainak hódolva, térképkészítéssel is foglalkozott. Az 1566-ban megjelent térképét háromnyelvű helynévjegyzék gazdagítja. Történelmi feljegyzésként Galambócnál ezt olvashatjuk: „Hic Imperator Sigismundus Cassus est 1496." Az évszám feltehetően elírás, mert Zsigmond (1361—1437) magyar és cseh király akkor már nem élt, ám *1396-ban* a déli határvidéket fenyegető törökkel szemben valóban vereséget szenvedett. Az 1578-as bécsi kiadású rézmetszet hátoldalán latin nyelvű szöveges magyarázat található. A térkép az ország különböző tájain meghonosodott állattenyésztést a jellegzetes állatképekkel mutatja be. Történelmi vonatkozású feljegyzésként csak az alábbi olvasható: „Miserab[ilis] claudes Ladovis (Ludovici) R.[egis] 1526" *(= Lajos király szerencsétlen pusztulása 1526.)*[9]

Zenoi Dominico 1567-ben készített térképe Magyarországot és Erdélyt ábrázolja a török háborúk idején.[10] A térképszelvényen figurális ábrázolások tömegét láthatjuk szöveges történelmi feljegyzések helyett. A Duna—Tisza-közén, Szegedtől északra, ágyúkat vontató hatos fogatok, csatározó lovasok, utánpótlást szállító szekerek, vonulóban levő hadak, tevekaravánok, szétszórtan

9 HIT. B. IX. a. 482/13., B. IX. a. 490/5.
10 Országos Széchenyi Könyvtár Térképtára (a továbbiakban — OSZK) TM 5007.

lovas- és gyalogoscsapatok láthatók. Budát és Pestet bástyával körülvett településként ábrázolja, tornyokkal. Mindkét helyen, a legkiemelkedőbb torony tetején, zászlót, legfelül félholdat ábrázol a szerző.

Jacob Sandrart térképész (számos térkép rézmetszője is) „Neu Land Tafel von Hungarn 1664" c. térképén[11] *Nikápoly* mellett a következő felirat áll: „Allhier geschah die erste Schlacht den Hungarn mit den Türken da K.[önig] Sigmund von Bajazet überwunden 20 000 Christen, doch auch 60 000 Türken erschlagen worden A.[nno] 1396. d.[en] 28. Sept." *(= Itt történt a magyarok első csatája a törökkel, ahol Zsigmond király Bajazidtól legyőzetett; 20 000 magyar, de 60 000 török is meghalt 1396. szept. 28-án.)* Térképein a török háborúk harci eseményeire utaló adatgazdagság külön figyelmet érdemel, felirat látható az eseményekre utaló időpont megjelölésével Mohács, Pécs, Szigetvár, Kanizsa, Veszprém, Kaposvár, Székesfehérvár, Várpalota, Győr, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád, Eger, Hatvan, Pest, Szolnok, Szeged településeknél. Buda várbástyás ábrázolásánál ezt olvashatjuk: „Ofen, Buda, Hauptstadt in Hungarn. Verl.[oren] 1526., 1529., 1541." *(= Magyarország fővárosa, Buda elesett...)* Pest térképi ábrázolása fallal körülvett város képét mutatja, a berajzolt torony tetején félhold, az elestére utaló felirat: „verl.[oren] 1526., 1541., 1614." A térképszelvény északi részén a magyar királyok és török szultánok nevét sorolja fel, kronológikus sorrendben. 1001-től 1664-ig negyvenöt magyar és tizenkilenc török uralkodó nevét olvashatjuk, időpontmegjelöléssel. A szelvény délkeleti részén Sandrart az alábbi kronogrammát tüntette fel: „Gott steVre DeM bLVtgIrIgen Türken AntIChrIst". *(= Isten űzd el a vérszomjas török antikrisztust.)* (A kis- és nagybetűk váltakozása betűhelyesen, felirathűen szerepel.) A szövegben elrejtett évszám a térképkiadás időpontját, 1664-et jelöli.

Nicolas Sanson-nak, a francia „királyi térképész" kitüntető cím tulajdonosának 1690 körül kiadott Magyarország térképén, színezett pontsoros határvonal választja el a „keresztény Magyarországot" a töröktől zaklatott területektől.[12] Címkereti kartusát megtáltosodott paripák fogják közre mindkét oldalról. A fellelhető határábrázolás a török uralom legnagyobb magyarországi kiterjedését mutatja. A Balatontól délkeletre „BEGLER BEGLICZ DE BUDE" feliratot helyezett el a szerző, amely Bulgária és Albánia határáig terjed. *(=* budai beglerbégség [vilajet]).

Müller Ignác Magyarországot ábrázoló, 1769-ben elkészült térképe kartográfiai és történelmi vonatkozásban egyaránt előkelő helyet foglal el a magyar térképírás történetében.[13] A 12 szelvényből álló térkép papírgyártástörténeti szempontból is figyelemre méltó (1—1 lapja 98×68 cm, ez a méret ebben az időben ritkaságnak számít). Térképén számos határ menti őrhelyet, őrtornyot ábrázol. A településeket összekötő útvonalakra írt számok órákban fejezik ki a távolságokat. Hosszú lenne felsorolni az ország területén jelkulcsi ábrázolással feltüntetett várak, sáncok, erődök, fallal kerített városok nevét és a római kori utak nyomvonalát. Szám szerint harminckilenc fallal körülvett várat, illetve települést, tizennégy helyen jelentősebb sáncot ábrázol. Vízrajzi szempontból vizsgálva jelentős kiterjedésű mocsarak és tavak ábrázolása is fellelhető olyan helyeken, ahol ma legfeljebb a növényzet utal a terület

11 HIT. B. IX. a. 539/5.
12 HIT. B. IX. a. 539/6.
13 HIT. B. IX. a. 513. Lásd még *Bendefy L.*: Egy kiváló magyar térképszerkesztő: Müller Ignác (1727—1804) Budapest, 1974. 122—132. o.

egykori múltjára. A térkép díszítőelemei között van Mária Terézia és II. József arcképe, a királyi korona, a kiterjesztett szárnyú sas, két egyenruhás bányász, mögöttük a háttérben tárnabejárat. A jobb alsó sarokban, kőlapnak ábrázolt kiemelésen helyezték el a jelmagyarázatot (Explicatio). A szelvények déli szegélyén folyó menti tájképek aprólékos rajza látható.

Az első katonai felmérés (1782—85) során készült térképek mind méretarányukban, mind ábrázolásmódjukban az eddig felsorolt térképektől lényegesen eltérnek.[14] Az 1:28 800-as méretarány olyan természetes vagy mesterséges tereptárgyak ábrázolását, történelmi feliratok elhelyezését biztosítja, amelyekre eddig nem volt példa. Mint már utaltam rá, ezek a térképek elsősorban katonai felhasználásra készültek, mégis, ábrázolásaikkal, feliratAikkal térképtörténeti, történelmi, gazdaságtörténeti stb. ismereteinket is jelentős mértékben gazdagítják.

*

A vizsgálat tárgyául választott szelvényeken (a jelenlegi országhatáron belüli térképlapok) az alábbi feljegyzésekre, jelkulcsi ábrázolásokra figyelhet fel a kutató:

Régi sánc, erődítés jelei láthatók Keszthely, Tihany, Lippó, Paks, Vaskút, Aldebrő, Csorvás, Csanádpalota, Kiscsécs, Békéscsaba, Kerkabarabás, Szerencs, Zsáka, Mohács, Nagykanizsa körzetében.

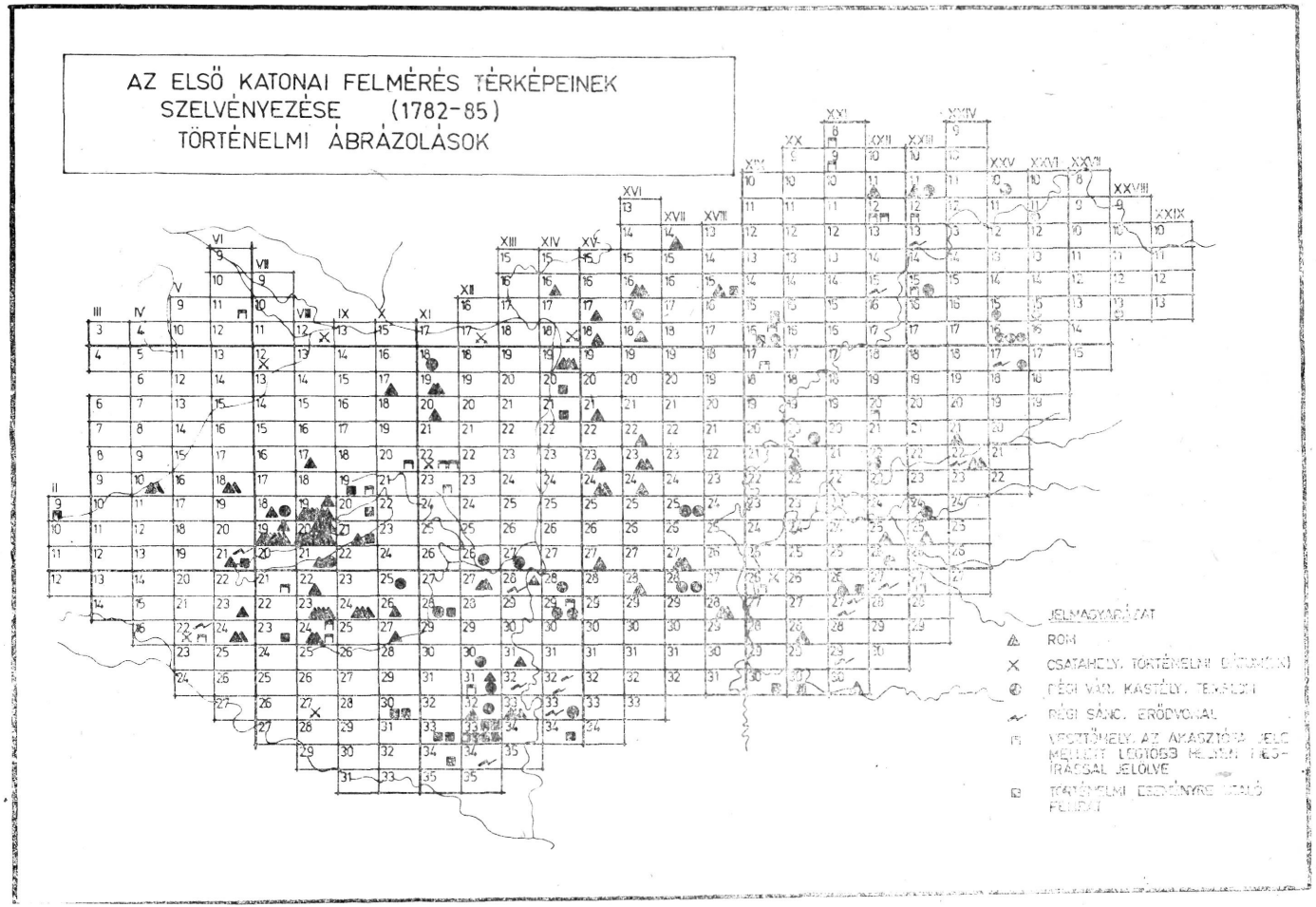
A felmérési szelvényeken dűlőnévként megírt „Akasztó hát", „Akasztó domb" és jelkulcsi jellel ábrázolt „Vesztőhely" is sűrűn fellelhető. A vármegyék már 1713-ban, az elszaporodott gonosztevők kiirtására, elrettentő például, akasztófákat állíttattak fel a forgalmasabb helyeken.[15]

Jelentősebb útelágazásoknál, települések közelében — általában dombokon — akasztófa-jel, és *„vesztőhely"* felirat olvasható,[16] például Hajdúsámson, Gyula, Tiszavasvári, Golop, Tálya, Nagykanizsa, Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Várpalota, Székesfehérvár (itt a város északi és déli részén is!), Tác, Heves, Kál, Szentes, Hidvégardó, Bódvaszilas, Halmaj, Bársonsáp és Püspökladány határában.[17]

Gyógyvíz Balatonfüred, Tata és Kistapolca településeknél került ábrázolásra.

Vár, kastély, templom romjainak ábrázolása[18] található Zenye, Vasvár, Keléd, Keszthely, Szentgyörgyvár, Szőkedencs, Inke, Szőc, Nemesvita, Badacsonytomaj, Hegymagas, Raposka, Gyulakeszi, Tapolca, Káptalantóti, Marcali, Herend, Nagyvázsony, Taliándörögd, Vászoly, Köveskál, Szentbékkálla, Zánka, Balatonszepezd, Kővágóőrs, Balatonrendes, Balatonakali, Lengyeltóti, Alsóbogát, Kürtös, Pamuk, Polány, Magyaregres, Somogyaszaló, Tihany, Mernye, Kisbér, Újdalmad, Attala, Várgesztes, Vértessomló, Regöly, Csővár, Galgamácsa, Üllő, Újhartyán, Tatárszentgyörgy, Orgovány, Pásztó, Nógrád, Ecseg, Tarcsa, Nyáregyháza, Albertirsa, Hantháza, Bócsa, Somoskőújfalu, Kiskunfélegyháza, Parád, Tömörkény, Kuncsorba, Nagykapáncs, Csorvás, Nagylak, Fáj, Mezőberény, Boldogkőváralja, Vésztő, Sarkadkeresztúr, Berettyóújfalu, Be-

14 HIT. B. IX. a. 527.
15 *Eckhart Ferenc:* A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Budapest, 1954. 104., 121., 139., 144. o.; *Gönczi Ferenc:* Somogyi betyárvilág, Budapest, 161. o. (prot. 1. 216. 2.)
16 Szöveges magyarázatként: Gericht. Hochgericht, Berggericht, Galgen Galgenberg.
17 *Eckhart Ferenc:* i. m. 104., 121., 144. o.; HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 11., VIII 24., IX. 22., 23., XIX. 17., XXI. 8., 9., XXII. 12., 20., XXIII. 27.
18 A rom(ok) jelkulcsi ábrázolását: R., Rud, Rudra., illetve Rudera feljegyzések egészítik ki.

AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS TÉRKÉPEINEK
SZELVÉNYEZÉSE (1782-85)
TÖRTÉNELMI ÁBRÁZOLÁSOK
JELMAGYARÁZAT
ROM
CSATAHELY, TÖRTÉNELMI ESEMÉNY
RÉGI VÁR, KASTÉLY, TEMPLOM
RÉGI SÁNC, ERŐDVONAL
VÁROSTÖRTÉNELEM, AZ ÁBRÁZOLÁS MELLETT LEGTÖBB HELYEN TÉSZ-IRÁSSAL JELÖLVE
TÖRTÉNELMI EMLÉKHELY

rettyószentmárton települések határában, többségükben erdős, hegyes területen, távol a falvaktól.

Keresztbe rajzolt kard és évszám feltüntetésével az egykori *csatahelyeket* jelölték például Nagykanizsa, Koroncó, Győr, Szigetvár, Mohács, és Szentes közelében.[19]

Szöveges *történelmi feljegyzést* olvashatunk például Mohácsnál: „Lager Plaz der Hungarn vor der Schlacht unter König Ludwig" *(= A magyarok táborhelye Lajos király alatt a csata előtt);* feliratok vannak még Babarc, Nyárád, Siklós, Pécs, Székesfehérvár, Lánycsók, valamint Hollókő körzetében is.[20]

Nem kevés a dohánykert, fácánkert, vadászház, birkaistálló, fürdőház és téglaégető; meglepően sok a malom, szélmalom, vízimalom, fűrészmalom változat. Számszerűleg a csárdaábrázolás a legtöbb, pedig a településeken belül levőket nem is tüntették föl. Többségük jelentősebb utak elágazásánál, illetve nagy távolságra levő településeket összekötő utak mentén található.

A sok-sok feljegyzés között a legkülönbözőbb változatok olvashatók, így például farkasverem, üveghuta, birkaistálló vagy „Lusthaus" *(= kéjlak,* nagyúri mulatozásra szolgáló kastély) is. Feltűnő, hogy a fürdőház-ábrázolások csaknem minden esetben a településtől 500—1000 méterre találhatók.

Van olyan térképszelvény is, (Coll. XX. Sect. 25.), ahol a 200 km²-t ábrázoló szelvényen egyetlen település sincs.

Különösen településtörténeti kutatás és vizsgálat során jelentős ezeknek a térképeknek a felhasználása, mégpedig a *településhelyek* megváltozása, illetve a *településnevek* alakulása szempontjából.

Garabonc Zala megyei kisközség például az 1783-ban készült térképen[21] Kis Rada és Magyaród települések összekötő vonalának felezőjében, attól kissé délre helyezkedik el. A település nagyságát tekintve az ábrázolás alapján jelentősebb mint Kis Rada, ami a formáját illeti, a falu közepén csizma formátumú beépítetlen terület látszik. A „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában" c. kiadvány a községre vonatkozólag ezt írja: „Garaboncz (Garabancz), Villa Garaboncz (1335: Zalai Oklt. I. 296., 1444. 1470: Veszprémi kápt. h. lt. Cap. 11.) Poss. Gerebench (1342: uo. Cap. 11.) Garabanch (1376; uo.). A veszprémi káptalané volt. 1335-ben Rada határjárásakor említik az innen Kermendre vezető nagy-utat. Ma is megtaláljuk Rada mellett, Kis-Komáromtól é. felé."

Az 1799-ben kiadott „Magyar Országnak leírása" így jegyzi: „Garabótz, vagy Garabontz. Magyar falu Szala vármegyében, földes Ura a' Veszprémi Káptalanbéli Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Szala Apátitól nem messze. Határja termékeny, legelője, szőleje, erdeje, fája épületre, és tűzre elég van, malma helyben, piatzozása Kanizsán és Keszthelyen, első Osztálybéli."[22]

A katonai felméréshez készült országleírás megjegyzése: „Hier kann man wieder auf einem von Bäumen gemachten Fuss-steig über den Morast Passieren". *(= Itt is át lehet kelni a mocsáron, fából épített gyalogjárón.)*

A leírásoktól függetlenül az 1856—59 között készült térképek még változatlanul előbbi helyén, az 1872-ben kiadott térkép viszont már Kis Rada település déli oldalán, mintegy ahhoz csatlakozva ábrázolja és írja meg, Garaboncz

19 HIT. B. IX. a. 527. Coll. V. Sect. 22., VIII. 12., XI. 22., 34., XII., 33., XVI. 16.
20 HIT. B. IX. a. 527., Coll. VI. Sect. 21., VII. 23., IX. 20., X. 30., XI. 22., 34., XII. 33., XIV. 33., XVI. 16. Térképszelvényenkénti részletes feldolgozás: *Csendes L.:* Történelmi feljegyzések és ábrák. (1782—1785) Budapest, 1975. Kézirat gyanánt.
21 HIT. B. IX. a. 527. Coll. VI. Sect. 22.
22 HIT. VIII. 4. (Szak kvt.)

néven. Korábbi helyén lápot, vizenyős területet tüntet fel, a volt falunak még romos maradványára sincs utalás.

Településeink az elmúlt évszázadok során, sőt még napjainkban is, nem csupán formájukban, megnevezésükben is változásokon esnek át. A helynevek a településtörténet legfontosabb forrásai közé tartoznak. Olyan időszakokra vonatkozólag, amelyekből írott emlékekkel nem rendelkezünk, a régészeti emlékeken kívül szinte egyedüli forrásaink, amelyekből az egykori településre következtethetünk.

A mai *Széphalom* például az első katonai felmérés szelvényén és az országleírásban (1784) Kis Bányátska[23] nevű település, az 1853-ban készült felmérésen Bányácska Kis,[24] 1869-től viszont Kis Banyacska, a falu szélén „Kazinczy strja" (kuria) megírással.[25] 1902-től, Kazinczy elnevezése után, Széphalom lett az addigi Bányácska neve. Ilyen és hasonló településnév-változással nagy számban találkozhatunk, ha az egykori és mai térképeket összevetjük. A névváltozások vizsgálata — terjedelménél fogva — külön bemutatást igényelne, így itt csak utaltunk régi térképeink ilyen vonatkozású értékeire. Monumentális művet alkottak az első katonai felmérést végzők, melyet a világnak semmilyen állama nem múlt felül, írta Paldus József ezredes, aki elsőként adta hírül 1917-ben e térképek értékét és hozzáférhetőségét.[26]

Közel fél évszázad múltán került sor újra részletes térképek készítésére, melyek tartalmukban és kivitelükben lényeges változást mutatnak az első felméréshez viszonyítva. A második katonai felmérés során (1829—66 között) készült térképek — a korábbiakkal összevetve — jelentős eltérésről, a települések és tereptárgyak új arculatáról, lényeges településszerkezet-változásról tanúskodnak. Alaposabb — részletes — helyszínelési terepmunkára utal, hogy az erdőkben, a hegytetőkön nagy számú vár-, kastély-, templom- és kápolnaábrázolással találkozunk. Az ábrázolások értékeléséhez tudnunk kell, hogy a megerősített, jobban kiépített épületek, épületcsoportok, *vár,* erőd megnevezéssel kerültek be a mindennapi szóhasználatba. Építésük helyét, a védekezés szükségessége kapcsán, a kedvező természeti körülmények kihasználása döntően befolyásolta. A várak kezdetleges formái a *földvárak,* melyek kutatását megnehezíti, hogy legtöbbször lakott településekkel kapcsolatosak. Ez egyben azt is jelenti, hogy — a mindennapi élet követelményein túl — ezek a települések kettős igény kielégítését célzó átalakításon mentek keresztül. A „földvár" fogalma alatt az árokkal és belső gáttal, esetleg cölöpsorral erősített helyet értjük. A *földhalom-vár,* vagy gyűrűvár kiképzése szélesebb árokkal és a kiásott föld kúp alakban való feldombolásával járt. A természetes vagy mesterséges halmon emelt, kezdetben fából készült *toronyvár* a környék megfigyelésére szolgált.[27] Az 1782—85 között készült térképeken az ábrázolt várak többsége romként szerepel, a második katonai felmérés szelvényein azonban romábrázolással csak nagy ritkán találkozunk. Várábrázolásnál nem ritka a település-, vagy személynévhez kapcsolt megnevezés, de olvashatók még „Bolond Vár", „Pogány Vár", „Ágas Vár", „Gerenda Vár", „Halom Vár", „Bús Vár", „Vő Vár", „Földvár" stb. megnevezések is.[28]

Míg a fél évszázaddal korábban készült térképeken nagy számú, addig itt,

23 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XXIV. Sect. 10.
24 HIT. B. IX. a. 527. Coll. XLII. Sect. 41.
25 HIT. B. IX. a. 397.
26 Hadtörténelmi Közlemények. Budapest, 1917. XVIII. köt. 167—185. o., *Paldus József* ezredes: Katonai térképek készítése II. József császár idejében, különös tekintettel Magyarországra.
27 *Gerő László:* Magyar várak. Budapest, 1968.; uő.: Ostromverte várak. Budapest, 1969.
28 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXVI. Sect. 60., XXVII. 49., XXVIII. 54., 60., XXIX. 58., XXX. 50., 52., 54., XXXI. 53., XXXIII. 58., XXXIV. 46., 51., XXXV. 46., XXXVI. 45., 46., XXXIX. 40., 41., 45., XLI. 42., 44.

a második felmérés során készült lapokon, az ország területén összesen csak kilenc vesztőhelyábrázolás található.

Romokat lényegesen kevesebbszer tüntetnek fel, mint korábban, ezzel szemben „Cukorgyár", „Vasgyár", „Kőedénygyár", „Szódagyár" felírással,[29] gyógyforrás megjelöléssel, vagy „kolera temető"[30] ábrázolással is találkozunk. Aggteleknél barlangbejárat, Rákoskeresztúrnál tüzérségi gyakorlótér, Székesfehérvárnál, „Janicsári csatorna" felírás olvasható. A Mecsek területén több, bányászattal összefüggő feljegyzés, bányajelölés, a Szolnokot is ábrázoló térképszelvény déli részén, a településektől távol „Mausoleum", a Margitsziget északi csücskénél „Rom" felirat és ábrázolás látható.[31]

Amíg fentebb a részletes térképeken történt ábrázolásokat vizsgáltuk, nézzük meg, mit mutat hazánk első tájegység-térképe, amely Tokajt és környékét ábrázolja *Fucker András* 1749-ben készült munkája nyomán.[32] Fucker térképe ábrázolásmódjában átmenet a látkép és térkép között, a látképre elsősorban halmocskás, vakondtúrásszerű domborzatábrázolása emlékeztet. A településeket tornyos épület rajzával, vagy más jellel ábrázolja. Gondosan feltünteti — a postakürt jelével — a postajárat állomásainak helyét. Tokaj településmegírástól délre „Rudera Arcis" *(= vár romja)* felirat olvasható, a boroshordók bemutatása gazdag szüretre, nagy terméshozamra enged következtetni. Fucker területileg a Kassától a Tiszáig, illetve a Miskolctól Sátoraljaújhelyig terjedő területet ábrázolja, így nem közigazgatási egységet, hanem egy földrajzilag egybetartozó területet ölel fel. A térkép címében „Tokaiensis, Tarczal, Tallya, Mad..." (Tokaj, Tarcal, Tálya, Mád...) településeket nevezi meg. A terület meghatározásán túl a sokszorosításhoz szükséges vésést, a metszői munkát is önmaga végezte.

Mikoviny Északnyugat-Magyarország térképe 1739-ben, a pestisjárvány idején készült.[33] Mint a térképen szereplő feliratból is kiolvasható, azzal a céllal készítette, hogy a hatóságok feltüntethessék a veszedelmes járvány miatt elrendelt kordonok határvonalait. A jelmagyarázat szerint a sárgával jelölt helységekbe („Anno 1739 Peste infecta") már behatolt a pestis. A rózsaszínnel festett területet lezárták a dühöngő járvány miatt, a terület határát fegyveresek őrzik. Színezve ábrázolja térképén Mikoviny a főbb utakat, megjelölve a pestis miatt ajánlatos kerülőket is. Figyelemre méltó, hogy a VI. Károly osztrák császár (azonos Mária Terézia atyjával, III. Károly magyar királlyal) személyes használatára készült példány a bécsi Albertina gyűjteményben ma is megtalálható. Egy ezzel azonos kéziratos példány a Hadtörténelmi Térképtár (Budapest) gyűjteményének is védett darabja, így a napjainkban megjelent fakszimile változat kiadása nagy keresettségnek örvend a térképgyűjtők, a térképkedvelők körében. A térkép értékét növeli, hogy díszítőeleme Mikovinyt és felmérő segédjét ábrázolja földrajzi meghatározás közben.

Mikoviny hírneve messze túlterjed határainkon. A matematikával, mechanikával, bányaművelséssel, bányagépészettel, földméréssel és térképkészítéssel foglalkozó polihisztort több műszaki ágazat is magáénak vallja. (Az Országos Bányászati és Kohászati Egyesület Mikoviny Sámuelről nevezte el 1950-ben

29 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXIII. Sect. 53., XXV. 43., XXIX. 64., XXXIV. 58.
30 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXVI. Sect. 53.
31 HIT. B. IX. a. 530. Coll. XXXII. Sect. 50.
32 HIT. B. IX. a. 2016.
33 HIT. B. IX. a. 537. *Mikoviny:* Északnyugat-Magyarország térképe. *Bendefy L.:* Mikoviny Sámuel kéziratos megyei térképei. MTA. Budapest, 1977.

alapított emlékplakettjét, amelyet kimagasló tudományos eredményekért adományoznak.)

Az 1800-as évek elején került kiadásra a Monarchia történelmének áttekintő térképe, amelyen — hazánk területét vizsgálva — szép számban láthatunk történelmünkkel összefüggő feljegyzéseket és ábrázolásokat.[34] A jelentősebb feljegyzések között találjuk a Duna—Tisza-közén Csongrád magasságában: „Königr[eich]seit 1000. Erbkönigr[eich]seit 1687." *(= Királyság 1000, örökös királyság 1867 óta.)* Mohácsnál keresztbe rajzolt kard, valamint 1526-os és 1687-es évszám, Bajától a Balaton ÉK-i csücskéig határábrázolás és „Gr[enze] v[on] 1538" *(= határ 1538-tól).* Légrád—Nagykanizsa—Balaton vonalában, majd Veszprém K-től Vácon át újra határábrázolást találunk „Gr[enze] [v]on 1606." Tokajnál kard és 1528-as dátum, Mohynál (Muhi) kard és 1241, Egernél kard és 1596, Hatvannál 1596, Vasvárnál 1664, Szentgotthárdnál kard és 1664, Győrnél 1598, majd a Rába jobb partján kard és 1809. Zsitvatoroknál a békekötés jelmagyarázati ábrája és 1606-os megírás látható. Székesfehérvárnál „Stuhlweissenburg (Osones) Albaregalis 1602 türk.[isch]" *(=Székesfehérvár [osone]1602 török),* Buda és Pest felirat alatt „1541—1696 türk", Vácnál 1684. Határábrázolás a Kárpát-medence északkeleti részétől Eger keletig az alábbi felirattal: :„Gr[enz] d[es] Gebiets Bethlen Gabors (1621—30." *(= Bethlen Gábor fejedelemségének területi határa.)* A fenti határ déli csücskétől más színábrázolással, ugyancsak a határvonalra írva, „Gr.d. Gebiets Bocskais 1606". *(= Bocskai fejedelemségének területi határa).* A Duna—Tisza között csatornaábrázolással „Franz Canal 1802." Szegednél a Tisza—Maros torkolatától a Tisza bal partjánál, valamint a Maros jobb partjánál jelkulcsi ábrázolással keresztek, melyek a jelmagyarázat szerint „Sterbeorte merkwürdiger Personen" *(= jelentősebb személyek elhalálozási helyei).*

„Az Osztrák—Magyar Monarchia területén levő római kori települések és utak" címet viselő térképen különös érdeklődésre tarthat számot a Dunántúlt gazdagon behálózott útrendszer.[35]

E fejezetben szólnunk kell olyan mappákról, amelyek valamennyi gyűjteményben „kéziratos térképek" megnevezéssel ismertek és külön-külön elsőbbséget érdemelnek a tárolás, feldolgozás és védettség tekintetében. Mint a megnevezésből is kitűnik, ezek hagyományos rajzi eszközökkel és nem sokszorosító eljárással készültek; a legtöbb esetben ez egyediséget is jelent. Igaz, napjainkban is kéziratosként készülnek a topográfiai munkák, ezek némelyike — ügyes rajzkészségű topográfus esetében — szebb, és tartalmilag megbízhatóbb, mint az átrajzolt, nyomtatásban megjelent változat; korunk igénye, főként a példányszámok tekintetében, kéziratos térképekkel azonban kielégíthetetlen. Lázár deák térképénél utaltam rá, hogy térképtörténészeink a tájolási, névmódosítási stb. hibákat elsősorban az átrajzolásnak tulajdonítják, ez vitathatatlanul rejt is magában hibalehetőséget.

Nehéz feladat elé állítja a kutatót az a körülmény, hogy a régi térképekre vonatkozólag irodalmunkban nem talál útbaigazítást. A gyűjtemények anyagáról összeállított katalógus (ha egyáltalán van) ez ideig nem készült szaktudományos bontásban. Mint máshol már utaltunk rá, minél több és minél régibb, de megbízhatóan hű térrajzú térképpel rendelkezünk, annál jobban értékelhetjük a területi változásokat, annál alaposabb elemzést végezhetünk az írott és ábrázolt források összevetésével.

34 HIT. B. IX. c. 139.
35 HIT. B. IX. c. 26.

A gyűjtemények kéziratos térképeinek többsége nem országokat, (bár ilyen is akad bőven) hanem tájegységeket, leggyakrabban egy-egy település, vár, erőd, csatatér helyszínrajzát adja. Településtörténeti kutatás szempontjából felhasználható adatokat tartalmazó térképek — eddigi ismereteink szerint — először a császári hadseregnek a török elleni hadműveleteivel összefüggésben készültek hazánkról. A hadjáratok idején csaknem minden esetben készültek csata- és vártervek, táborozások, hadiszállások rajzai, ahol nem csupán a hadrend, a támadási terv került ábrázolásra, hanem az objektumok, sok esetben még a domborzat is, ilyen vagy olyan változatban.

Balatonszentgyörgy és Mórichely erődítésének vázlatát mutatja be egy 1572-ből eredő térképvázlat, a jelmagyarázat mellőzésével. A várakat körülvevő árkokat vonallal illetve pontsorral ábrázolta a szerző, Balatonszentgyörgynél a belső, Mórichelynél a külső gyűrűt jelölve pontsorral.[36]

A Dunántúl jelentős kiterjedésű területéről ad áttekintő képet egy, az 1561-es évekből eredő térképvázlat.[37] A területet keletről a Sió, délről a Kapos határolja. Mérete 44×34 cm. Tájolása közel északi, de pontatlan, így az ábrázolt települések helyének ábrázolása is csak megközelítő pontosságú. A vázlat a Kaposvár—Siófok—Simontornya közötti területen, háromféle ábrázolással, szemléltető képet ad a pusztításról, a települések kihalásáról, amelyek közül számosat ma már csak írott emlékükből ismerünk. A több mint 150 települést ábrázoló vázlaton az elhagyott, lakatlan falvakat (Desertus Pagus) egy vonalra helyezett körrel, a lakatlan, romos településeket (Pagus inhabitatus) kettőzött vonalú „L" betűvel, végül a megerősített, oltalmat adó őrhelyeket (Praesidium) két oldalról lépcsőzött ábrával tünteti fel a szerző: Dombóvár, Kaposvár, Törökkoppány, Simontornya, Pincehely és Ozora. Külön jelzés, bástyaszerű ábrázolás látható Damasy (Tamási) település megírásánál. A lakhatatlan települések a következők: Adocs, Ádánd, Balatonkiliti, Balatonszabadi, Bedegkér, Geszti, Hékut, Igal, Jut, Juta, Kapoly, Kaposfüred, Karád, Kánya, Kisszékely, Magyaregres, Mezőhidvég, Miklósi, Nagyszékely, Nágocs, Osztopán, Pálfa, Siófok, Somogyegres, Tab, Tengőd, Tóti-psz., Zics. Településtörténészek, de minden bizonnyal a régészek is, sok hasznát vehetik a török megszállás nyomait bemutató térképvázlatnak.

(Az ábrázolt települések további sorsát — későbbi létét hely- és névazonosítással — táblázatunk tünteti fel. — *1. sz. melléklet.*)

A vázlaton feltüntetett nem azonosítható, elpusztult települések: Apati, Baya (Baja), Bekefalu (Békefalu?), Banany, Czablin, Ecsy, Feyereghaza (Fehéregyháza), Ismin, Bsyani, Kisfalud, Kör, Kucsarich, Kvasnya, Lucsa, Mayorarok (Majorárok), Metzenyi, Kikes, Nagyvita, Nilos, Pazürök, Pornez, Sandor (Sándor), Surfil, Szárbost, Szente, Tad, Tahi, Todli, (Toldi), Wamhaza (Vámháza), Salos, Ofavnay, Gyula.

A továbbiakban ismertetett térképek részletes értékelésére nem térünk ki, inkább csak a jellegükre utalunk. A hazánk területét nem ábrázoló térképeket csak abban az esetben említjük, ha készítésük magyar személy közreműködésével összefügg.

A felszabadító hadjárat előtti időből említést érdemel Tokaj és vidékének térképe (1660); a komáromi tábor (1661) rajza; a Vág völgyének térképe (1663), és több, 1664-ből származó részletes tervrajz a szentgotthárdi csatáról, végül

36 HIT. G. I. h. 12.
37 Országos Levéltár. Eszterházy lt. Rep. 92. Fasc. 1. X. 9.

egy látványos, kéziratos térkép 1626-ból, mely — a hadrend ábrázolásával — Bethlen Gábor átkelését ábrázolja Sellyénél, a Vágon.

A térképtörténeti irodalomból tudunk arról, hogy Thököly Imre (1657—1705) hadjáratai során megkövetelte a tervrajzok és terepfelvételek készítését.[38]

Magyarország sok várát „térképezték" fel a 17. században, ezek közül külön említést érdemelnek Marsigli, Hallart, Anguissola vár- és látképei. Ezeket a legnagyobb részben kéziratos térképeket, illetve ritka metszeteket a Hadtörténelmi Térképtár eredetiben vagy fotómásolatban szerezte be.

Marsigli ezredes Duna-térképének (1726) legnagyobb értéke a medervonal méresszakilag pontos meghatározása.[39]

Széchenyi István megbízása alapján *Vásárhelyi Pál* készített tervet az Al-Duna hajózhatóvá tételére 1836-ban.[40]

Az 1827-ben kiadott „Reise-u. Influenz Karte..."-ból megtudjuk, hogy Magyarországon és Erdélyben a postakocsin utazónak egy mérföldért 12 krajcárt kellett fizetnie.[41]

Erődök alaprajzát és a Dardanellák kéziratos térképét egy 1788. évi kiadás mutatja be.[42] (A Dardanellák védelmét 1770-ben III. Musztafa szultán a magyar származású Tott Ferenc hadmérnök-tábornokra bízta. Feltehető, hogy az egykorú kéziratos térkép Tott feljegyzései alapján, esetleg közreműködésével készült.)

III. Károly török háborúi alkalmával több térkép és tervrajz készült az ország déli részeiről. Ilyen például a „Strategische Übersicht zum Türkenkriege 1716—18."[43]

Buda kéziratos térképét (1749) *Langer* készítette az alaprajz és a perspektivikus ábrázolás kombinációjával, az ábrázolt épületeket számozta és rendeltetésüket jelmagyarázatában feljegyezte.[44] Buda és Pest kéziratos ábrázolása 1760-ból való.[45] 1764-ből származik Eger színes, kéziratos erődítési térképe.[46]

Batthyány, Bethlen és több tábornok nevét olvashatjuk a Mastrich—Breda-környéki hadihelyzetet ábrázoló térképeken. A részletes ábrázolások 1747-ből származnak.[47]

Lotharingiai Károly táborában magyar hadvezérek nevei olvashatók a „Feld-Lager bey Löveberg" címet viselő 1:20 000 méretarányú, 1757-ben készült térképen.[48]

Benyovszky kéziratos térképe a Worms melletti porosz állásokat tünteti fel (1794).[49]

„A nemes magyar insurrectio József nádor parancsnoksága alatti mozdulásait" ábrázolja „Herceg Esterházinak igen fortélyos állása ellen" egy hadgyakorlatról egy 1797-ből eredő metszet.[50]

Az áttekintő és részletes térképek történelmi forrásértéke ismertetésére, a térképi jelek, jelkulcsi ábrázolások bemutatására — a vizsgált időszakból —

38 *Márki Sándor:* Földrajzi Közlemények 1896. évf. 191—303. o.
39 HIT. B. IX. b. 112.
40 HIT. B. IX. b. 135.
41 HIT. B. IX. a. 795/1.
42 HIT. B. III. b. 12.
43 HIT. H. III. a. 894.
44 HIT. G. I. h. 67/1.
45 HIT. G. I. 1. 67/3.
46 HIT. G. I. h. 155.
47 HIT. H. III. c. 583., 637.
48 HIT. H. III. e. 1254.
49 HIT. H. IV. a. 379.
50 HIT. H. IV. a. 698.

a *Neu* ezredes szerkesztette térkép a legalkalmasabb. A „Geografische Charte des Königreichs Hungarn, aufgenommen unter der Direktion des Oberst von Neu in den Jahren 1782—1784" címet viselő, 1:192 000-es méretarányú térkép II. József rendeletére készült, a részletes felmérések alapján.[51] Az új kerületi beosztás határát feltüntető részekből a vármegyék vezetőihez másolatot küldtek, hogy a helynevek írását ellenőrizzék, és így az esetleges módosításokat a kiadás előtt végrehajthassák. Az egyezményes, jelkulcsi jelek alkalmazása a később készült térképekre is nagy hatással volt. A térképeken ábrázolt jelek, jelzések, számszerű adatok a nyelvi határokat átlépve nemzetközileg is lehetségessé tették a térképek olvasását. Nem túlzás, ha úgy fogalmazunk, hogy a térkép *„világnyelven"* készül, jeleinek többsége a készítő ország nyelvjárásának ismerete nélkül is bárki számára érthető eligazítást nyújt. Az alábbi térképjelek betekintést engednek a vizsgált időszak egyezményes ábrázolási módjába.

Kettős lándzsa, vagy keresztbe rajzolt kard csatamezőt, csónak átkelő helyet, kürt postaállomást, kettős vonalú hatágú csillag erődöt, kontúr nélküli csillag megerősített, fallal körülvett szabad királyi, vagy más várost jelölt. Hatfogú bástyával a nyílt városokat, háromfogúval a mezővárosokat jelölték; egyfogúval az olyan helységeket, ahol kastély volt. Szarvasaganccsal jelezték a vadászházakat, kereszttel az egykori települések helyét, kör alapra, vagy épület jelére írott kereszttel templomot, vonalakkal körülvett keresztekkel pedig a temetőt. Karika zászlóval csárdát, fogadót, pohár jele forrást, ivóhelyet jelölt. Az épített vagy kijárt postautat kettős a helyi utakat egy vonallal ábrázolták. Pásztorbot a püspöki székhelyet, dőlt kereszt az apátságokat, folyó menti teknő aranymosást jelölt. A bányákat a ma is használatos, egymást keresztező csákánybalta jelével és minősítésüknek megfelelő felirattal (vas, szén, kő, homok stb.) jelezték. A malmok helyét tüskézett kör jelével és papír, fűrész, gabona, zúzó stb. megjegyzéssel jelölték.

A közhasználatú, ismert jelektől történő eltérés esetén mindenkor alkalmazták az eltérő jelzések táblázatát, feltüntetve ott az ábrázolt jelek szöveges magyarázatát is.

A térképeken fellelhető jelek, jelzések, feliratok a készítés idejéből eredő olyan támpontokat adnak a jelenkor kutatóinak, amelyek értékelésével minden más irányú ismeret pontosítható, gazdagítható.

A Csepel-sziget 1728-ban készült térképe Buda és Ráckeve melléktérképével[52] külön figyelmet érdemel. A mappa egy régebbi térkép helyreigazítása alapján készült, méretaránya 1:64 000, címe „Mappa Geographica über die grosse insul Csepeliense..." A szelvény három részre osztott; az északi sávban Pest és Buda látképes ábrázolása a jelentősebb épületek megírásával, a középső sávban térképi ábrázolás a cím szerinti területekről, a déli sávban címszalag Ráczkeve felirattal; alatta a Dunát és a partján épült település képi ábrázolását láthatjuk.

A folyók kéziratos térképei több szempontból figyelemre méltók. Kezdetben a folyók mélységét, az átkelésre, hídépítésre legalkalmasabb helyeket, a katonai, hadi szempontokat vették elsősorban figyelembe. A folyókat ábrázoló későbbi, gazdasági szempontokat is figyelembe vevő kéziratos térképek különös értékét az jelenti, hogy az adott folyószakasz átkelőhelyeinek, árterületeinek, a folyó menti települések helyének és kiterjedésének is pontos rajzát

51 HIT. B. IX. a. 513.
52 HIT. B. IX. a. 674/7.

adják, így például a Duna déli szakaszáról 1737-ben készült térkép, mely III. Károly második török háborújáról tudósít; színes ábrákkal, címerrel ékesítette alkotója, várakat, erődöket, és romokat is feltüntet rajta. Címe: „Plan des Donau Stroms vo alle Schlösser und Rudera angemacht seynd."[53] *(= A Duna folyam ábrázolása, valamennyi vár és várrom ábrázolásával.)* Az egyik mellékrajz Traianus oszlopát ábrázolja és közli annak feliratát is. Bár elsősorban a katonai vonatkozásokat — várak, erődök — tünteti fel, jól ábrázolja a mellékfolyókat és — templom jelével — a folyó menti településeket is. Emellett több olyan térkép található térképtárainkban, amelyek a part menti erődöket, romokat és a jelentősebb eseményekhez kapcsolódó településeket tüntették fel aprólékos, gondosan megrajzolt formában.[54]

1756-ban készült a Maros hajózási térképe, amely igen tanulságos a folyó menti szigetek, zátonyok és más akadályok vizsgálatánál.[55] A részletes jelmagyarázat révén pontosan rekonstruálható a sószállító hajók útja. Figyelmeztetően jelzi a török és keresztény birtokban levő vízimalmokat, amelyek közelségében gátak gördítenek akadályt a hajók zavartalan útjába. Két helyen is ajánlja, hogy a hajót vontassák a partra. Makó előtt két malom és három gát nehezíti a kormányos munkáját. A hegyeket halommal, a part menti településeket házcsoporttal ábrázolja a szerző. A térkép jobb felső sarkát a szegedi vár ábrázolása díszíti. A Maros szabályozása sokáig váratott magára, pedig ismert, hogy nem csak sószállító hajók közlekedtek rajta, hanem hadianyag és gabona szállítására is felhasználták.

110 házból álló új falu építéséhez ad településtervezetet a Bánsági Határőrezred számára 1791-ben készült ábrázolás.[56] A kovacsiczai puszta helyére épített Antalfalva térképe a „Grundanlags Plan... ein neues Dorf für die von oben herabkommende theils Collonisten von 110 Häusern zu bauen." *(= Alaprajztervezet egy új faluról, a fentről érkező telepes csapatok részére, 110 házzal)* címet viseli. A település kereszt alaprajzú, közepén ovális, nagy tér van templommal; az azt körülvevő épületek a számmal jelzett jelmagyarázat szerint paplak, iskola, községháza, tiszti házak, vendéglő. A település házai gondosan meghatározott szabályos rendben sorakoznak, mintegy tükörképszerűen az utcák két oldalán. A feljegyzés szerint a község utcáin díszfákat kell ültetni a térképen jelölt helyeken. A települést biztonsági védőárok, „Ortsicherheitsgraben" veszi körül, amelyen 12 átjáró van a főbb útvonalak meghosszabbításában.

„A Ferencz Csatorna Pestig Hosszabbításának Eszméje" címet viselő 1847-ből eredő térkép hossz- és keresztszelvények ábráival egészíti ki a helyszíni ábrázolást.[57] „Pest—Szegedi csatorna" felirattal és kettős vonallal tünteti fel a Szeged, Dorozsma, Majsa, Inárcs, Ócsa, Soroksár összekötő vonal mentén a csatorna „eszméjét". Az ábrák részletgazdagságára utal, hogy az „1838-ik évi Pesti árvíz mint hasonlító vonal" feltüntetésén túl a Duna tavaszi „magos állása", a nyári „rendes állás", a tervezett vonal menti mocsarak fenékszintje is mind-mind grafikusan bemutatásra került. Feltünteti a térkép készítője a Pest—Szolnok vasútvonalat; Cegléd elágazással „Tervezett Pest—Szegedi Vasút" felirat és ábrázolás látható.

Jelentős a kéziratos Duna-térképek között a teljes hazai szakaszt ábrázoló,

53 HIT. B. IX. b. 109.
54 A HIT. katalógusaiban a szaktudományos mutatók megkönnyítik a témakörhöz kapcsolódó térképek kiválasztását.
55 HIT. B. IX. b. 176.
56 HIT. G. I. h. 4.
57 HIT. B. IX. b. 155/2.

szép kivitelű, „Plan des Donau Strommes von Wien bis Orshova..." című, az 1800-as évek elején készült mappa.[58]

Tartalmában és rajzmodorában egyaránt ma is remekműnek számít az 1834-ben készült „Hydrographische Donau Karte..." Értékét növeli, hogy a 63 szelvényből álló Duna-térkép a folyam jobb és bal partján széles sávban ábrázolja a szántókkal, erdőkkel, mocsarakkal és természetesen a fellelhető településekkel teli árteret. Más-más színnel ábrázolja a kert, szántó, rét, kaszáló, szőlő, erdő vagy mocsár területét, illetve kiterjedését. Megkülönböztetést tesz mocsár és sással benőtt mocsár, illetve nádas között. Alapos részletességgel ábrázolja a kiöntési terület határát, a folyam meredek és sziklás partvonalát. A térkép értékelését segíti a jelmagyarázat, ahol a betűjelzéseken túl 32 ábrázolásmód feltüntetésére került sor.[59]

A gyűjtemények térképeit vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a legrégebbi időből a várak, erődök, csatahelyek alaprajza, ezek látképes ábrázolása fordul elő nagy gyakorisággal. Ezt követik számszerű nagyságrendben a folyók, bányák, és olyan települések vagy tájegységek, amelyek elsősorban katonai vonatkozásokkal hozhatók összefüggésbe. Sajnos, az ilyen térképek ezres nagyságrendű tömegének jelentős része napjainkig nem került értékelő publikálásra.

Tudjuk, hogy a térképek hasznosságának tudományos értékelését már évszázadokkal ezelőtt megkezdték. II. József 1779-ben elrendelte az elkészült térképi adatok tudományos értékelését: az addigi összes hadjáratok történetének anyagát fel kellett dolgozni a Hadilevéltár adatai alapján. A meglevő tervekről, írásokról — időrendi rendszerezéssel — gyűjteményt állítottak össze a tisztek és tábornokok ismereteinek gyarapítására.

A katonai tudományos értékelés mindenkor egy-egy adott területre vonatkozott, a hadi szükségletnek megfelelően. Ezek írásos értékelése napjainkig nem került elő, ez arra enged következtetni, hogy a legnagyobb titoktartás övezhette mind a feldolgozást, mind az elhelyezést. A részletes térképeket katonák is csak külön engedéllyel tanulmányozhatták, polgári személyeknek betekintésre engedélyt senki nem adhatott. Az általános térképek felhasználására fényt vet az alábbi császári határozat:

„A Müller-féle térkép"[60] *a magyar rendeknek a legnagyobb óvatossággal kiadható.* Csak egy emberre bízható, aki munkatársaival való időnkénti felhasználása után a térképet ismét gondos megőrzés alá veszi és azért is felelős, hogy az sem egészben, sem részben *soha nyilvános használatra ne jusson."* Tudnunk kell, hogy a fenti hivatkozású „Müller-féle térkép" 1769-ben Müller Ignác ezredes irányításával készült. Méretaránya 1:360 000. Címe: „Mappa Geographica novissima Regni Hungariae divisi In suos, Comitatus..."

A leírások és ábrázolások közötti különbséget szemléltetően ábrázolják a bemutatásra kerülő vázlatok, térképrészletek, az első katonai felmérés szelvényei alapján. *(2. sz. melléklet.)* Az illusztrációs anyag adalék az írott kútfők kiegészítéséhez, az elmúlt idők lélektanához, s így válik teljessé a történelem, amelynek országos és nemzetközi összefüggései — térképek vizsgálata nélkül — óhatatlanul kissé elvontak maradnak a jó értelemben vett laikus számára.

58 HIT. B. IX. b. 128/1.

59 HIT. B. IX. b. 134. Ebben a térképben valósult meg a tervezettnél jóval kisebb méretarányban Huszár Mátyás tökéletes elképzelése és álma a helyes folyamatfelvételről, amely valóban az árvédelmi terület jobb és balparti határáig kívánja ismertté tenni a folyó völgyét. Meg nem értésen bukott el korának kétségtelenül legszélesebb perspektívában látó és gondolkodó mérnöke.

60 HIT. B. IX. a. 513/24.

A település megírása után a Colonnák, illetve Sectiók száma a felmérés szelvényezése szerinti beosztásra utal, az áttekintő térkép hálózatának megfelelően.[61] A bemutatott ábrázolásoknál, történelmi megírásoknál betűhelyesen történt a kiírás. A soron következő ábrákkal csupán érzékeltetni kívánjuk a részletes katonai felmérés sokoldalú történelmi vonatkozásait. Az ország területén fellelhető történelmi ábrázolásokat az áttekintő térkép szemlélteti. *(L. a 248. oldalon!)*

1. sz. MELLÉKLET

Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Adant	Ádánd	Adánd	Ádánd
Andocz	Andáts	Andocs	Andocs
Assalot	Assaló	Aszaló	Somogyaszaló
Babony	Babony	Bábony	Bábonymegyer
Bak	—	Poss Bak	Bak-psz.
Bare	Apathi: Kis Bar	Kisbár (Apáti)	Kisbárapáti
Bathe	Batti	Báté	Baté
Bedeg	Bedegh	Bedegh	Bedegkér
Bonyo	Bonya	Bonnya P.	Bonnya
Bereni	Berény	Nagy Berény	Nagyberény
Borgiad	—	—	Borjád psz.
Bösse	Büssü	Büsü	Büssü
Casuk	Kasok	Kazsok	Kazsok
Comarum	Mező-Komárom	Mező-Komárom	—
Czaba	—	Csaba P.	Csaba-psz.
Czepel	Czepel	Csepel	Nagycsepely
Czeze	Czecze	Czecze	
Dada	—	Dada psz.	Dada psz.
Dalmad	Dalmandi Puszta	Dalmand P.	Dalmand
Damasy	Tamásy Miklósvár	Tamási Miklósvár	Tamási
Debrenta			Döbrönte-psz.
Dobrokos	Dőbrőkőz	Dőbrőköz	Dőbrőköz
Dombo	Dombovár	Dombovár	Dombóvár
Dorok	Dorogky Szarty		Pusztadorog
Eczeny	Etsen	Ecsény	Ecseny
Egrus	Magyar Egres	Magyaregres	Magyaregres
Egrus	Németh Egres	Német Egres	Somogyegres
Endret	Endred	Endred	Balatonendréd
Ertény	Ertény	Érteny	Értény
Fok	Fok	Sió Fók	Siófok
Fok Sabati	Fok-Szabati	Fók Szabádi	Balatonszabadi
Füret	Füred	Kaposfüred	Kaposfüred
Gada		Gadács	Gadács
Gant		Puszta Gyánt	Gánt-psz.
Gerest	Kereszti M.	Gerézd P.	Gerezd
Gesty	Gesty	Geszti	Somogygeszti

61 A települések szelvényenkénti bontását lásd: *Csendes L.*: Települések szelvényezése 1782—1785., 1829—1869. Hadtörténelmi Térképtár, Budapest, 1976.

Vázlaton feltüntetett település	1782—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Gyeulass	Iovánczy (Gyula)	Gyula Iovanca	Gyulaj
Gyölle	Gölle	Gölle	Gölle
Gyud	Gyur	Jurn	Jut
Gyuta	Jutta	Juta	Juta
Hekut		Hékuti P.	Okrád-psz.
Heny	Henye cap.		Öreghenye
Hidekut			Keszőhidegkút
Hidveg	Hidvég	Falu Hídvég	Mezőhídvég
Igal	Igall	Igal	Igal
Kanyo	Kánya	Kánya	Kánya
Kapos	Kaposwár	Kaposvár	Kaposvár
Kapos Sabati	Szabatya	Szabadi	Szabadi
Karád	Karád	Karád	Karád
Kessij	Keszi	Tóth Keszi	Magyarkeszi
Ketye		Ketyei P.	
Kilit	Kiliti	Kiliti	Balatonkiliti
Kis Berenij			Kisberény
Kisfalva	Maisi Puszta	Puszta Majsa	
Kis Kapoly	Köppől	Kapoly	Kapoly
Kis Maiso	Maisa	Puszta Majsa	Alsómajsa
Kisörs	Örs rudera	Rácz Örs P.	Rácörsi-psz.
Kis Sokel	Kis Székely	Kis-Székely	Kisszékely
Kocsolya	Kocsola	Kocsola	Kocsola
Koppan	Koppan	Török Koppány	Törökkoppány
Kuny	Konyi	Konyi	Nagykónyi
Kustan		Kis Kustyán	Kiskustyán-psz.
Lapa	Lápa W.	Lapa P.	Lapa-psz.
Lepord	Leperti Puszta	Felső Leperd P.	Felsőleperd
Lullya	Luja	Lulla P.	Lulla
Maros	Maros	Sio Maros	
Marost		Marost P.	Alsómarosd-psz.
S. Martinza		Martincza P.	Martinca
Medgyer	Megyer	Megyer	Bábonymegyer
Miclos	Miklosi	Miklós	Miklósi
Mosdos	Mosdos	Moszdos	Mosdos
Nagocz	Nagots	Nágocs	Nágocs
Nagy Maiso	Mási Puszta	Bogaras P.	Középmajsa
Nagy Sokel	Nagy Székely	Nagy-Székely	Nagyszékely
Niek	Felső Nyék	Felső Nyék	Felsőnyék
Nyary		P. Nyári	Nyári-psz.
Orek Kapoly	Puszta Köppöl	Kapol P.	Kapoly
Orszij	Ortszi	Orci	Orci
Ostopany	Osztopan	Osztopán	Osztopán
Ozora	Ozora	Ozora	Ozora
Palfa	Pálfa	Pálfa	Pálfa
Par	Báré (Paári)	Paari	Pári
Pinsehel	Pinczehely	Pinczehely	Pincehely
Pulla	Pulla	Pula	Kapospula
Raksij	Raksy	Raksi	Ráksi
Raz Egrus	Rátz Egres Puszta	Rácz Egres P.	Rácegres
Regele	Regel	Regöly	Regöly

Vázlaton feltüntetett település	1872—1785	1829—1866	1953
	évben készült térképen azonosított név		
Sakal	Szakál	Szakaly	Szakály
Sala	Solar	Zala	Zala
Sarij			Belsősári-psz.
Scakez	Szakts	Szakcs	Szakcs
Sakwar	Ságvár	Ságvár	Ságvár
Sar			Sárállás-psz.
Simoutorn	Simon tornya	Simontornya	Simontornya
S. Marton		Kis St. Mártony M.	Felsőszentmárton-tny.
Sokol	Sokal	Nagy Szokoly	Nagyszokoly
Somar	Számárd	Szamárdi	Zamárdi
Somb	Som	Som	Som
Some		Puszta Szemes	Pusztaszemes
Somodar	Somodar	Somodor	Somodor
Somon	Simonfa	Simonfa	Simonfa
Szandó	Szántó	Szánto	Koppányszántó
Szil	Szill	Szill	Somogyszil
Szoma	Gyoma	Csoma	Csoma
Szöröhad	Szorosod	Szorosad	Szorosad
Tab	Tab	Tab	Tab
Tad	Tad	Puszta Dád	
Tarkany		Tarkany M.	Tarkány-psz.
Tarkany		Tárkány M.	Tárkány-psz.
Tassar	Tászár	Taszár	Taszár
Telek	Teleki	Teleki	Teleki
Tengőd	Tengőd	Tengöd	Tengőd
Todli	Puzda	Pusztatóti	Tóti-psz.
Toponar	Toponár	Toponár	Toponár
Varda	Varda	Várda	Várda
Vgal	Ogay	Ugai-P.	Ugaj-psz.
Viczke		Vincze M.	Vincze M.
Wam	Wam	Puszta Vám	Vám-psz.
Zicz	Szich	Zicz	Zics

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

NAGYKANIZSA /Col. V. Sect. 22. a továbbiakban csak szám utalóval./
Nyugat:"rudra der alte Festung"
Dél: 1466
1599
Beb 600 Schanz
Schafterey
1664
1688
1690
Kelet: Galgen
Apteker

KESZTHELY /VI. 21./
Dél: /árokjel mentén/
"alte verschanzungen"
Rudera der alten Romisch
Stadt Cybalis
Mernmahle einer verschanzung

INKE /VI. 24./
Délkelet: /hegytetőn/
Rudera
einer Kirche

SZŐC /VII. 12./
Dél
alte Kirche
A szelvény északnyugati sarkában:
Rud.

NAGYVÁZSONY /VIII. 19./
A település északnyugati végén;
Rudra
Leányfalu megirástól K-re
Rudra

SEGESD /VII. 23./
Észak: /A szelvény délnyugati sarka/
getreyd Kasten
Yüh-Ställe von Segest

KÖVESKÁL /VIII. 20./
Rud.
Rud.
Rud.
Rud.
Rud.

VÁSZOLY /VIII. 19./
Kelet:
Rud.
Rudra
Délnyugat:
/Kisfalu megirástól DNY-ra/
Rud.

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

POLÁNY /VIII. 23./

Északnyugat:

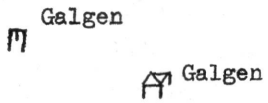
Remete

Rudera eines Closters

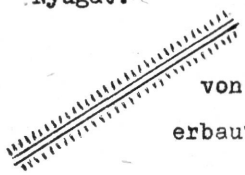
KAPOSVÁR /VIII. 24./

Északnyugat:

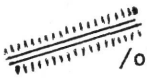

TIHANY /IX. 20./

Nyugat:

von K. Andreas erbaute Verschan

.....

/olvashatatlan szöveg/

TIHANY /IX. 21./

Nyugat: /feljegyzés a Balaton vizén/

1727

Sind hier Rudra

on Sie entdekt.

MERNYE /IX. 24./

Észak: /lapszélen/

Miklós rudera

Kis Mernye rudera

Délkelet:

UJDALMAD /X. 26./

Északkelet:

Vörös egyház rudera

VÁRGESZTES /XI. 19./

Dél:

Rudera des Schloss Getiss

VÉRTESSOMLÓ /XI. 19./

Kelet:

Rudera Witaner Schloses

/A D-re csatlakozó szelvény szélén:

Rudera

MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

SZÉKESFEHÉRVÁR /XI. 22./

Koenig Freyst

Székes Fejérvár

Bejty = hrad

Alba Regalis

1494 von neuxim erdő

1540 ervb. Leon h. vloels

1593 von Znni belag

1543 Erdb. die Turc

1525 von Fertinand einges

/A település északi és déli részén is!/

REGÖLY /XI. 28./

alte Verschloss

Nyugat:

Somoly

rudera

BABARC /XII. 23./

Délkelet:

Plaz

wo der Frain d. Artillerie und Baggage gestanden

/Ettől K-re/

Plaz

-Wo K. Ludwig Zett gestanden

- Kenzeich des Lagers, der Hungarn

LIPPÓ /XII. 34./

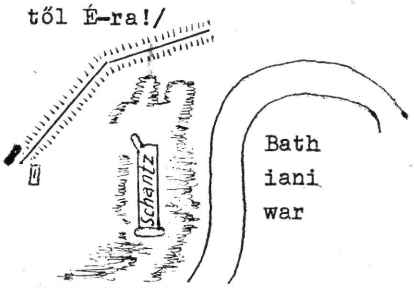
Dél:

alte schanz

PAKS /XIII. 28./

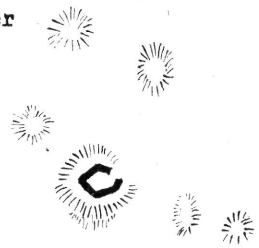
/A település jelenlegi helyétől É-ra!/

VASKUT /XIV. 33./

Délkelet:

Kennzeicher alter Ver Schan Zung

TATÁRSZENTGYÖRGY /XV. 24./

Nyugat:

Rudera

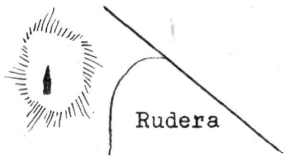
MAGYARORSZÁG ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSE

ALBERTIRSA /XVI. 23./

Délnyugat: /a szelvény nyugati szélén/

A fentitől DK-re:

SOMOSKŐUJFALU /XVII. 14./

Északkelet:

SZENTES /XIX. 26./

Nyugat: /A Kurca patak jobb partjánál lévő réten/

1647 Sieg

über die Türken

Kelet:

Gericht

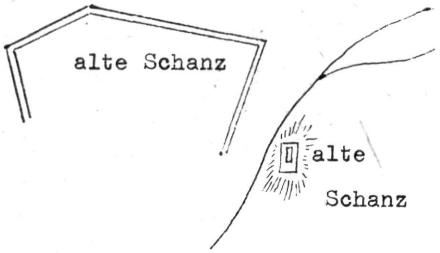
CSORVÁS /XXI. 26./

/A térképszelvény közepén/

hier hat ekedem die Stadt Szarvas gestanden.

XXI. 27. szelvény közepén

KISCSÉCS /XXII. 15./

A településnév alatt:

Kenzeschen der

Römischen Schleg

szen

SZERENCS /XXIII. 13./

Délkelet:

alte Schanz

oder Schl. Szerencs

OKMÁNYTÁR

CSONKARÉTI KÁROLY

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG FELÁLLÍTÁSÁNAK, SZERVEZETÉNEK IRATAIBÓL (1920—1929)

A Horthy-kori honvédség történetének megírását nagyon megnehezíti a hiányos iratanyag. Ezért — a korszak hadtörténeti szintézisét szolgáló lépésként — feldolgozzuk és időrendbe sorakoztatva közreadjuk a m. kir. folyamőrség felállítására és szervezetére vonatkozó fontosabb iratokat.

Felmerül a kérdés, hogy miért a folyamőrséget választottuk, amely fegyvernem — honvédségen belüli hadászati fontosságát és létszámát tekintve — elenyésző jelentőségű; arról nem is beszélve, hogy a tárgyalt időszakban nem mint a honvédség fegyveres erejének része, hanem mint a belügyminiszteri tárcához tartozó folyamrendészeti fegyveres testület volt (papíron) nyilvántartva.

Válaszunk: éppen ezért; ugyanis ez az a testület, amelyről a Horthy-rendszer alatt sem jelent meg ismertetés, nem írtak róla sem szaklapok, sem a sajtó. Továbbá, mert fennmaradt iratanyaga más alakulatokéhoz viszonyítva a legszegényebb, s félő, hogy ez a fegyvernem — mert felállításától kezdve valóságosan fegyvernem volt — feledésbe merül, hiszen napjainkban nálunk önálló folyami fegyvernem már nincs. Kutatási szempontból ezért is mostoha terület, pedig a folyamőrség szerves és szükséges részét képezte a hadseregnek.

Ennél a gondolatnál feltétlenül meg kell állnunk, mert a Horthy-korban is sokan megkérdőjelezték a folyamőrség létjogosultságát. Olyan alakulatnak vélték, amelyet csupán a haditengerész államfő kedvéért létesítettek.

Anélkül, hogy belemerülnénk ebbe a témába, még az iratanyag ismertetése előtt, futólag érintenünk kell a fegyvernem szükségességének kérdését, noha maguk a dokumentumok is cáfolják, hogy csak a kormányzó kedvéért állították volna fel — vagy folytatták volna — a hadihajózást. Ezt a fényűzést Magyarország nem engedhette volna meg magának. Szükséges voltát a folyamőrség felügyelője röviden, a cél ismertetésével, a következőképpen indokolta: „... A folyam-hadihajózás célja a folyamok uralása, szabatosabban kifejtve, saját csapataink és úszóegységeink szabad mozgásának biztosítása a folyamon, a folyam mentén és a folyamon át, és ugyanannak meggátlása az ellenség részéről. Ezt a célt csak egy abszolút fölényben levő hajórajjal tudjuk elérni és akkor is csak addig, amíg mindkét part saját csapataink birtokában van ..."*

Ezzel kapcsolatban két dologról nem szabad elfeledkezni. Az egyik az a po-

* Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Horthy-kori csapatanyagok. 39. doboz.

litikai és katonai elszigeteltség, amelybe Magyarország a trianoni békeszerződést követően került, vagyis az országot körülvevő kisantant államok barátságtalan, sőt ellenséges magatartása, mely alól akkor Ausztria sem volt kivétel. A másik, hogy Jugoszlávia és Románia erős dunai flottillával rendelkezett, hiszen Jugoszlávia négy, Románia pedig három monitort kapott a volt monarchia flottillájából s Romániának már eredetileg is voltak monitorjai, naszádjai. Márpedig a monitorok voltak a legnagyobb harcértéket képviselő folyami hadihajók.

Csehszlovákia pedig ekkor kezdte el kiépíteni hadiflottilláját, melynek legnagyobb egysége, a „President Masaryk", lényegesen nagyobb ágyúnaszád volt a folyamőrség őrnaszádjainál. Márpedig, ahogy Wulff sorhajókapitány, a folyamőrség akkori felügyelője, idézett iratában helyesen kifejtette: „... Oly ország, melyet hatalmas folyók határolnak és szelnek át, úgy támadásban, mint védelemben, rászorul a folyamerőkre, ha csak nem akarja tüzérségének egy nagy részét lekötni kizárólag azon célból, hogy a saját folyamán való átkelést... biztosítsa... Különösen áll ez a tétel olyan országban, ahol a közlekedés a folyókon át nincs elegendő számú híd által biztosítva... és ahol a folyók mentén nem állnak rendelkezésre kiépített országutak, amelyeken megfelelő gyorsasággal lehetne automobil ütegeket veszélyeztetett helyekre (átkelés vagy ellenséges folyamerők betörése) eltolni. Véleményem szerint (ha ez a vallomás egy volt tengerésznek még oly nehezére esik is), le kell mondanunk nagy típusú páncélozott monitorok építéséről, hanem a fő gondot elsősorban fegyvertüzelés ellen védett, gyors és lehetőleg hangtalan járatú, legmodernebb repülőelhárító üteggel, gépfegyverrel és gyújtó lőszerrel felszerelt ágyúnaszádok, másodsorban pedig a folyamakna és összekötő szolgálat kiépítésére kell fordítanunk..."

Egyoldalú, hamis szemléletmódról tanúskodnánk, ha nem térnénk ki a szomszéd államok ellenséges magatartásának tulajdonképpeni okára.

Tény, hogy a magyar államvezetés fő és hangoztatott külpolitikai célja a trianoni békeszerződésben elcsatolt területek visszaszerzése volt, ha lehet békés úton, ha nem, fegyveres erőszakkal. Ez az adott történeti helyzetben támadó háborúval lett volna egyenlő. Ezzel a kisantant tisztában volt. Azért szövetkezett, fegyverkezett, hogy területét a magyar törekvésekkel szemben megvédelmezze. Viszont minél intenzívebben készülődtek szomszédaink az előbb-utóbb elkerülhetetlennek látszó összecsapásra, annál nagyobb ütemben kellett volna — céljai eléréséért — Magyarországnak is fejlesztenie haderejét. Ebben azonban megakadályozta egyrészt az ország súlyos gazdasági helyzete, másrészt az 1927-ig itt tartózkodó katonai ellenőrző bizottság. Amit azonban Magyarország katonai vonalon egyáltalán tehetett, azt — az ellenőrzés kijátszásával — meg is tette. Erre éppen a folyamőrség a bizonyíték. A valójában a honvédség egyik fegyvernemét alkotó hadihajózást a belügyminiszteri tárca alatt szervezték meg, mint törvényes, kizárólag folyamrendészeti célokra létrehozott, a nemzetközi jogi normáknak és a békeszerződésnek egyaránt megfelelő rendőri testületet.

Bár kétségtelen, hogy a folyamőrség a húszas években támadó hadműveletekre technikai okokból képtelen lett volna és a tárgyalt korszak hadrendjeiben mint szerény kiegészítés szerepelt, mégis, a következőt olvashatjuk a folyamerők számára kiadott Gyakorlati Szabályzat 6. füzetében: „... a vízi haderő elsősorban támadó fegyver és hogy az ilyen támadó fegyver csak merész, támadó szellemű vezetéssel érvényesülhet; ezért a folyamerők támadó szellemét következetesen ápoljuk..."

A történeti háttér rövid vázlata után visszatérünk az iratokhoz. A feldolgozásból kihagytuk azokat az anyagokat, amelyek — bár a folyamőrséggel kapcsolatosak — nyomtatásban már megjelentek. Ugyancsak terjedelmi korlátaink miatt elhagytuk tárgyalt korszakunk politikai hátterének megfestését, mert az megtalálható *Tóth Sándor* alezredes, hadtörténész „A Horthy hadsereg szer-

vezete 1920—1944" című, a Hadtörténelmi Közlemények 1958. évi 1—4. számában megjelent tanulmányában, valamint a *Hetés—Morva:* „Csak szolgálati használatra!" című dokumentumkötet előszavában, szintén Tóth Sándor tollából.

Irataink keletkezésének időszakát tárgyalja *Pataki István:* „Az ellenforradalom hadserege 1919/1921" címmel 1973-ban megjelent munkája, amelyben a hadihajózásról csupán annyit mond, hogy: „... Létrehozták a folyamőrséget is, amely a Belügyminisztérium irányítása alatt működött, de kapcsolatban volt a katonai vezetéssel is..." Ehhez csak annyit fűzünk hozzá, hogy — amint az az iratokból kitűnik s erre itt hívjuk fel a figyelmet — ez a fogalmazás pontatlan. Ugyanis — véleményünk szerint — a hadihajózás kizárólag katonai vezetés alatt állt, s az 1921. március 1-től felállított folyamőrség csak folyamrendészeti és igazgatási—hatósági ügyekben volt a belügyminiszternek alárendelve, minden más tekintetben végső soron a honvédelmi miniszternek. A folyamrendészeti szolgálathoz pedig csak a révhatóságok tartoztak, amelyek (személyi, fegyelmi, kiképzési, továbbá katonai- és gazdászati-közigazgatási tekintetben) a folyamőrség központi parancsnokságának voltak — a katonai érdek messzemenő figyelembevételével — alárendelve.

Egyes iratoknak, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért, címet adtunk.

A HADIHAJÓZÁS SZERVEZETE 1920-BAN[1]

Pro domo: A hadihajós parancsnokságok és alakulatok jelenlegi szervezete a következő:[2]

1. Hadihajós csapatfelügyelő.
2. HM 11. osztálya, illetve 6. osztálya.

A hadihajós csapatfelügyelő hadműveleti és hírszerzési tekintetben a vezérkar főnökének van alárendelve.

A HM 11. osztályának a következő hajós hatóságok vannak alárendelve:

a) a hajó- és gépjavító műhely r. t.,

b) hadihajós csapatparancsnokság,

c) katonai hajózási szállításvezetőség (hadműveleti és hírszerzési tekintetben a 6. osztálynak, mint a vk. főnök közlekedési irodájának).

ad b) A hadihajós csapatparancsnokságnak alárendelve:

1. őrhajó egységek parancsnoksága,
2. folyami felvételi osztag,
3. kikötő osztagparancsnokság,
4. törzsosztag parancsnokság
5. tanfolyamok parancsnoksága.

ad c) Hajózási szállításvezetőségnek alárendelve:

1. dunai központi hajó állomásparancsnokság,
2. tiszai központi katonai hajó állomásparancsnokság.

1-nek alárendelve: Gönyű, Esztergom, Szob és Érsekcsanád katonai hajós állomásparancsnokság.

2-nek alárendelve: Szolnoki katonai hajós állomásparancsnokság.[3]

1 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16. doboz. 754. o. 13 530. sz. irat.

2 Uo. Részlet a vezérkari főnök részére készített feljegyzésből, melyet a hadihajózás átszervezésének tervezetéhez készített Kiss vkt. tiszt 1920. október 12-én.

3 Az 1920. március 1-i hadrendben (HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 37. doboz. 56—81. o.) a következő hadihajós állomásparancsnokságok szerepelnek: Budapest, Gönyű és Esztergom. A létszám augusztus 1-én 111 tiszt, ebből 28 tisztviselő, és 650 főnyi legénység (HL, HM 1920. 830/66. doboz. 73 960. sz. irat.).

A HADIHAJÓZÁSNAK, MINT ÖNÁLLÓ HADERŐNEMNEK TERVE[4]

M. kir. Hadihajós Csapatfelügyelő. 92. szám.

A m. kir. Nemzeti Hadsereg vezérkari főnökének

Budapest, 1920. március hó 31. Budapest

Hadihajós csapatfelügyelőség
szervezése, hadihajós csapat alárendeltsége és szervi
határozványai

1. Ideiglenes szervi határozványok a m. kir. hadihajós csapatfelügyelő számára
2. Tervezet a jelenlegi hadihajós csapatparancsnokság ügyköréről
3. Tervezet a katonai hajózási szállításvezetőség személyzetéről és ügyköréről.
4. Ideiglenes határozványok a m. kir. katonai hajózási hatóságok megszervezéséről és hatásköréről.
5. Műszaki hivatal szervezésének tervezete —ről másolatát felterjesztem.

Egyidejűleg fenti tervezetnek másolata a magy. kir. honvédelmi ministeriumnak (11. osztály révén) megküldetik.
(5 melléklet)

Wulff
Hadihajós Csapatfelügyelő[5]

A VEZÉRKAR MEGJEGYZÉSE A TERVEZETEKRE[6]

1. Tekintettel arra, hogy Magyarország a békekötés után a tengertől el van zárva, meg nem szállott területen pedig csak két hajózható folyó szakaszai vannak és ezáltal a hadihajózás aránylag csak kis keretekben mozoghat, nem tartom célszerűnek egy külön hadihajós csapatfelügyelő létesítését. A hadihajós csapatfelügyelő jogait és kötelmeit megfelelő átszervezés mellett a HM 11. (hadihajózási) osztályának vezetője is elláthatja, mely ezesetben egyúttal mint legfőbb hadihajózási hatóság és hadihajózási elöljáró is szerepelhetne.

2. Az így megszervezett hadihajózási csapatfelügyelő (HM 11. osztály) minden tekintetben a HM-nek volna alárendelendő. A vezérkar főnöke befolyását a hadihajózásra a vk főnöke számára kiadandó szervi határozványokban a nemzeti hadseregre s általában a honvédelem egyéb intézményeire megállapított terjedelemben gyakorolja.

3. Tekintettel arra, hogy a hadihajózás megszervezésénél csupán belhajózásról lehet szó, amikor is a hadihajózás egységeinek és alakulatainak a nemzeti hadsereg csapataival fog kelleni együttműködniök, *a hadihajózásnak a régi tengerészethez hasonló különálló szervezetét egyenesen károsnak és lehetetlennek tartom,* miért is ezen intézménynek a jövőben szorosan bele kell illeszkednie a nemzeti hadsereg szervezetébe úgy, hogy *annak egy fegyvernemét képezze.*

Ebből kifolyólag a hadihajós csapatparancsnokság alárendeltségére vonatkozólag a következőket javaslom:

a) A hadihajós csapatparancsnokság, hatóságok, csapatok és intézetek fegyelmi, karhatalmi, ellátási, katonai-közigazgatási tekintetben a körletparancsnokságoknak és ezek útján a HM-nek, hadműveleti tekintetben pedig mindenkor azon katonai parságnak kell alárendelve lenniök, mellyel hivatva vannak együttműködni. Tisztán

4 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16. doboz. 603—623. o. 13 376. sz. irat.
5 A mellékleteivel együtt öt részből álló tervezeten három aláírás van. Az elsőn Hild Gyula korvettkapitányé március 15-i kelettel, a másodikon Braun-Wimmer korvettkapitányé március 5-i dátummal, az ötödiken pedig Lévai 3. oszt. hajóépítési főmérnöké, a műszaki hivatal főmérnökéé, dátum nélkül. A tervezetet azért nem ismertetjük, mert elutasították.
6 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 16 doboz. 603—626. o., 13 376. sz. irat. A tervezet helyett a vonatkozó vezérkari véleményt közöljük. Ez tömören összefoglalja a lényeget, vagyis a honvédségtől igazgatásilag független, csupán melléje rendelt hadihajózási konstrukciós elképzelést, azaz egy vízi haderőt (s nem fegyvernemet) — és azt határozottan elutasítja.

hajózási (nautika, vízrajzi, hajózási műszaki stb.) kérdésekben közvetlenül a HM 11. osztályának.

b) A műszaki hivatal közvetlenül a HM 11. osztályának volna alárendelendő.

4. Külön Khszv.[7] felállítását sem szükségesnek, sem célszerűnek nem tartom, mivel katonai irányításuk egységes lebonyolítása céljából elengedhetetlen, hogy a vízutakon való szállítás központi vezetése is a magyar kir. katonai szállításvezetőség kereteibe illeszkedjék és ennek egyik alosztályát képezze.

IV. 13.

Olvashatatlan aláírás,[8]

A HADIHAJÓZÁS ÁTSZERVEZÉSE FOLYAMRENDÉSZETTÉ[9]

Wulff Olaf m. kir. sorhajókapitány
hadihajós csapatfelügyelő

A m. kir. Nemzeti Hadsereg Vezérkari Főnöke
Őnagyméltóságának

750. biz/ sz. Budapest, 1920. október 4-én.

A Kormányzó Úr Őfőméltósága parancsára a mellékelt memorandumot magas személyes tájékoztatására egyenesen felterjesztem.

Tekintve azt, hogy a hajóforgalom ellenőrzése jelenleg katonai szempontból nem kielégítő és annak átszervezése kiváló katonai érdek, másrészt tekintve azt, hogy a békeszerződés végrehajtása folytán a hadihajózás jelenlegi formájában nem állhat fenn és előnyösnek látszik annak más ministerium ügykörébe való átutalása, hogy a hadsereg szerény létszámát és annak költségvetését ne terhelje, kérem a Vezérkari Főnök Úr Őnagyméltóságának hozzájárulását és a támogatását esetleges minisztertanácson, hogy a hadihajózás a memorandumban foglalt módon átszerveztessék. A katonai érdek legjobban volna megóva, ha a hadihajózást a csendőrség mintájára szerveznők át. A Honvédelmi Ministerium 11. osztálya már meg van bízva a külön kérdés tanulmányozásával. A folyamrendészeti szabályzat bevezetésének kidolgozásával a m. kir. Állami Révkapitányság volna megbízandó a hadihajózási csapatfelügyelő ellenőrzése mellett.

Felterjesztettem a honvédelmi minister úrnak.

Csatolva: Memorandum.

Wulff shkpt.

MEMORANDUM

a hajóforgalom ellenőrzéséről a magyarországi folyókon.[10]

...hajózási ügyekben beleszólása van a kereskedelmi, földművelésügyi, külügy-, pénzügy- és honvédelmi ministernek. Vezető állásban hajós szakemberek nincsenek, első és részben másodfokú ellenőrző közegek pedig többnyire nem szakemberek. Továbbá befolyást gyakorolnak a hajózásra a folyammérnöki hivatalok is. Szükséges, hogy az állam vegye át a partokkal való rendelkezési jogot stb. Ezzel szemben a többi partmenti államban a folyamrendészet a hadihajózás kezében van...

7 Katonai Hajózási Szállításvezetőség.

8 Ennek az iratnak fő érdekessége az, hogy Wulff a tengeri államok haditengerészetéhez hasonló, közvetlenül az államfőnek alárendelt hadihajózást akart létrehozni. Eszerint a hadihajózás, mint ahogy pl. a monarchiában is, nem tartozott volna a hadsereghez.

9 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. 754—780. o., 16 577. sz. irat. Az idézett kísérőlevélhez két egymással szorosan összefüggő irat tartozik, melyek közül a „Memorandum" általános helyzetképet ad a hajóforgalom ellenőrzéséről és javaslatot tesz annak állami — folyamőrségi — ellenőrzésére. A „Tanulmány" a konkrét elképzelést tartalmazza a hadihajózás átszervezésére. (Logikai és tartalmi meggondolások indokolták sorrendünket.)

10 A kihagyott rész rendkívül részletesen tárgyalja azt a kaotikus állapotot, amely a folyamhajózás terén uralkodott. Felsorolja azokat a jogszabályokat, amelyek alapján a különböző szervek beleszólnak a hajózási, folyamrendészeti, folyamegészségügyi stb. ügyekbe. Ezt a részt mellőzzük.

TANULMÁNY

a Hadihajózás átszervezéséről folyamrendészetté

A békeszerződés értelmében Magyarország a tengeren mindennemű hadijárművéről kénytelen lemondani, míg a Dunán a folyamrendészet céljaira 3 vagy több őrjárónaszádot tarthat szolgálatban, melyeket az entente tengerészeti jóvátételi bizottsága fog kiválasztani.

Ennek értelmében a haditengerészet a béke ratifikálása után nyilvánosan meg fog szűnni; mivel azonban mérvadó közegeink a hadihajózás létjogosultságát nemcsak elismerik, hanem országos érdeknek minősítik, gondoskodnunk kell a hadihajózás további burkolt fennállásáról: folyamrendészeti szolgálatba való beillesztéséről...[11] A Dunaértekezlet (Conférence du Danube) Párizsban most tárgyalja az új Dunakartát és ezzel kapcsolatban a folyamrendészetet. Értesülésem szerint a hajózási szabályzat részleges tervezete, amely nemzetközi elfogadhatásra számíthat, a Rajnaszabályzatot veszi alapul. Ez a szabályzat inkább a tengeren érvényes nemzetközi szabályokhoz alkalmazkodik, bizonyos folyamhajózási szempontból szükséges kibővítésekkel.

Az új nemzetközi hajózási szabályzat a volt tengerésztisztikart a Dunahajózásban is új szerephez juttatja, amennyiben a nemzetközi szabályokban teljesen járatosak lévén az okleveles kereskedelmi tengeri hajóskapitányokkal egyetemben hivatva volnának a folyamhajósok kioktatására. Ha a folyamhajózás egységes vezetés alá kerülne — legyen az ministerium, vagy államtitkárság — a hadihajózás mint folyamrendészet automatice ennek ügykörébe kerülne és mégis a honvédelem szolgálatában maradhatna.

Ha azonban a folyamhajózás ezen — állami szempontból kívánatos — átszervezése nem történhetne meg belátható időn belül, mégis elkerülendő, hogy a hadihajózás, mint megbonthatatlan szerves egység, különféle feladatai következtében, különböző hatóságok és ministeriumok ügykörébe utaltassék. Ez már azért is fontos, hogy a hadihajózás súrlódás nélkül változtathasson cégért a Honvédelmi Minister úr által jóváhagyott összeállításban.

Amíg a Nemzeti Hadsereg keretén belül maradhat meg, a Vezérkari Főnök úr hozzájárulása és a Honvédelmi Minister úr jóváhagyásával a következő feladatok végzésére hivatott:

1. Aknász osztag felállítása;
2. A békeszerződés értelmében meghagyandó 3 őrjárónaszád beállítása a folyamrendészet szolgálatába;
3. Addig is, amíg az őrjárónaszádokat megkapjuk, katonai hajóállomásparancsnokságoknál beosztott motorcsónakok felszerelése és beállítása a folyamrendészet és a határellenőrzés szolgálatába;
4. Katonai Hajózási Szállításvezetőség felállítása és szervezése. A dunai és tiszai forgalom katonai ellenőrzése. Mozgósítás esetén katonai hajószállítások irányítása;
5. Összekötő szolgálat a folyamok mentén. Hírszolgálat az idézett katonai hajóállomásparancsnokságok révén;
6. Kirendelt közegei révén kapcsolat fenntartás a Commission Internationale du Danube-el.

Hogy a hadihajózás ezeket a fontos szolgálatokat a békeszerződés kijátszásával folytathassa és fejleszthesse, részben új polgári ügykört is kell vállalnia, mégpedig:

ad 1. Az aknászosztag a célnak megfelelően és egyúttal minden feltűnés nélkül legjobban egy folyamfelvételi osztag keretében fejlődhetne, de át kell vennie a román „Serviciul hydraulic" mintájára a kisvizi út jelzését és kitűzését... s ezen szempontból a kereskedelmi és földművelésügyi minister hatáskörébe tartozna;

ad 2. és 3. A folyamrendészet, tehát a rendőri szolgálat a belügyministerium ügykörébe tartozik, de érdekli a pénzügyministeriumot is, amennyiben a határmenti pénzügyőrség a folyamokon is működik. Ebben a szolgálatban a pénzügyőrségnek katonai szerepe is van. Folyamrendészeti szempontból a hadihajózásnak olyan szervezést kellene adni, mint a csendőrségnek és a belügyministeriumnak kellene alárendelni.

11 Wulff ebben a „Tanulmányban" rugalmasan elállt a néhány hónappal korábban készített, irreális tervezetétől. A „Tanulmány" kihagyott részében kifejti annak hátrányát, hogy a hajózás négy minisztériumhoz is tartozik és javasolja a hajozási ügyek egyetlen kézbe való összpontosítását.

ad 4. és 5. A Katonai Hajózási Szállításvezetőség automatice a kibővített budapesti Révkapitánysägba vagy a Folyamrendészeti felügyelőségbe olvadna be, míg az alárendelt katonai hajóállomásparancsnokságok révkapitánysági kirendeltségekké vedlenének át. A hadihajózásnak ezen jövendőbeli ügyköre már elő lett készítve a volt tengerésztisztek vezetése alatt álló Állami Révkapitányság felállításával...

A VEZÉRKAR ÁLLÁSPONTJA[12]

...Okvetlenül biztosítani kell továbbá katonai szempontból a honvédelmi minister rendelkezési jogát is. Ezen célból a Honvédelmi Ministeriumban a hadihajós osztály továbbra is fenntartandó, amely osztály feladata volna a folyamőrség fejével egyetértésben a folyamőrségben a honvédelem érdekeinek biztosítása és az entente-val való érintkezés.

Az kétségtelen, hogy a hadihajózás a mai szervezetében, már a békeszerződés esetleges végrehajtására való tekintettel is, fent nem tartható. Szükséges tehát annak átszervezése oly módon, hogy a hadihajózás értékes tisztikara, valamint legénysége és anyaga a nemzeti hadsereg számára el ne vesszen, azaz **hadműveleti** szempontból tekintve *leplezetten* a jövőben is a hadsereg kiegészítő részét képezze.

Ebből kifolyólag az átszervezésnél alapelvül kell szolgálni, hogy

1. felriasztásnál és
2. hadműveleteknél, továbbá már
3. a jelenlegi látszólagos békeviszonyok között is a hadihajózás azonnal a hadvezetőség rendelkezésére álljon.

Ezen szempontokat tekintve szükséges, hogy

a) a tisztikar intakt együtt maradjon
b) a tisztikar továbbképzése
c) a hadsereg kötelékével való együttműködés
d) a legénység kiképzése és pótlása megfelelően biztosíttassék
e) a hadihajózás anyaga ne csak hogy megóvassék, hanem a lehetőséghez mérten, ahogy azt a konkrét hadműveleti előkészületek és eshetőségek szükségessé teszik, a technika fejlődésével lépést tartva, fejlesztessék.
f) előkészületek tétessenek arra, hogy a hajós magán vállalatok személyzete és anyaga felriasztásnál és hadműveleteknél a hadvezetőség szolgálataira bevonassanak.

Ezen szempontokat tekintve a hadihajózás átszervezése már magától megadódik. Azaz szükséges, hogy a hadihajózásra minden tekintetben az illetékes katonai tényezők döntő befolyást gyakorolhassanak. Ezen befolyás azonban csak úgy van biztosítva, ha a hadihajózás a valóságban a honvédelmi minister, a hadműveleti alkalmazást és az ezzel összefüggő ügyekben a vezérkar főnöke közvetlen hatáskörébe tartozik.

Amennyiben ennek megvalósítása a békeszerződésre való tekintettel nem igen lesz keresztülvihető, úgy egy olyan megoldás keresendő, amelynél a honvédelmi minister, illetve a vezérkar főnökének befolyása mégis a legjobban biztosítva marad.

Ezt elérendő a legcélszerűbbnek látszik, ha a hadihajózás a csendőrség mintájára folyamrendészetté alakulna át, s mint ilyen, a nyilvánosság előtt a belügyminister hatáskörébe tartozna. Az így átszervezendő hadihajózás élén egy felügyelőnek (folyamrendészeti felügyelő) kellene állnia, aki azonban utasításait a honvédelmi ministertől, illetve a vezérkar főnökétől kapja. Természetes, hogy ezen átszervezéssel kapcsolatban szükséges volna mindazok megvalósítása, amelyek a Memorandumban kifejezésre jutnak.

A hadihajózás személyzetének kiegészítését illetően, annak ugyanazon elvek szerint kell történnie, mint a hadsereg kiegészítésének. A létszám megállapítás a hadsereg létszámának megállapításával szoros kapcsolatban van. Mindenesetre szükséges, hogy a hadihajózás létszáma úgy legyen megállapítva, hogy a fentebb vázolt katonai követelményeknek megfelelhessen és a többi fegyver(csapat)nemnek létszámával arányban álljon... Ennélfogva a hadihajós felügyelő javasolja:

12 A hadihajós csapatfelügyelő terjengős „Tanulmányának" további ismertetése helyett a továbbiakban — helyszűke miatt is — a vezérkar álláspontját adó iratot közöljük, amely röviden summázza Wulff felterjesztésének lényegét.

1. A hajózás egyesítését egy ministerium kebelében.
2. Az állam hatalmának biztosítását a partokon.
3. A folyamrendészet felállítását a hadihajózás átszervezése által.
4. A fennálló ellenőrző közegek hatáskörének szabályozását, a szolgálat egyesítését és központosítását...

Ezek előrebocsátása után terveztetik a következő átirat:

A Honvédelmi Minister Úr Őnagyméltóságának
A szárnysegéd sajátkezű felbontására! Szigorúan bizalmas!

A hadihajós felügyelőnek f. hó 4-én kelt 750. biz. számú és Nagyméltóságodnak is felterjesztett Memorandumára van szerencsém véleményemet az alábbiakban közölni:

A békeszerződés esetleges végrehajtására való tekintettel a hadihajózás a jelenlegi szervezetében nem igen lesz fenntartható, miért magam is szükségesnek tartom annak átszervezését. Az átszervezés azonban oly módon volna foganatosítandó, hogy egyrészt a hadihajózás értékes tisztikara, másrészt pedig a legénység és anyaga a nemzeti hadsereg számára el ne vesszen, azaz — hadműveleti szempontokat tekintve — leplezetten a jövőben is a hadsereg szerves részét képezze...[13]

Ebből kifolyólag szükségesnek vélem, hogy a hadihajózásra a jövőben is az illetékes katonai tényezők döntő befolyást gyakoroljanak... Ennek megvalósítása azonban nyilvánosan nem foganatosítható, miért is az átszervezésnél egy olyan megoldás volna keresendő, amelynél a fenti követelményeknek megfelelően az illetékes katonai tényezők befolyása biztosítva marad. Ezt elérendő, legcélszerűbbnek vélném, ha a hadihajózás a csendőrség mintájára folyamrendészetté alakíttatnék át és mint ilyen, a leplezés céljából a belügyminister hatásköre alá tartozna...

X. 12.

Kiss.[14]

A HADIHAJÓZÁS LÉTSZÁMA, LÉTSZÁMKIEGÉSZÍTÉSE[15]

Magyar királyi Hadihajós Csapatfelügyelő
751/biz. sz. Sürgős!
Budapest,
1920. október 7-én.

A Magyar királyi Nemzeti Hadsereg
Vezérkari Főnökének Budapesten

A m. kir. Honvédelmi Minister 79833/Eln. 10. számú rendelete folytán az 1895—96 és 97 évi születésű évfolyamok elbocsátásával a hadihajós intézmény nemcsak megbénul átmenetileg, hanem hosszabb időre akcióképtelenné is válik. Az 1898 és 99 évi születésű évfolyamok behívásával a szükséges legénységi létszám nem lesz elérhető, mivel a volt cs. és kir. haditengerészetnek az 1915—16—17 és 18 években rendes újoncкontingense nem volt, mert azt a hadsereg rendelkezésére bocsátotta volt és szükségletét önkéntes belépésre jelentkezők által fedezte, melyek száma évenként átlag 1000 főt tett ki. Ezekből a mai Magyarországra csak néhány ember jut, kiknek egy része már úgyis önkéntesen szolgál a hadihajózásnál. A hadihajózásnak ily körülmények között emberanyagát más úton kell pótolnia. A pótlás olyanformán volna eszközölhető, hogy az egyes körletek részéről a behívandó legénységből egy bizonyos százalék volna a hadihajózásnak biztosítandó, mégpedig a különleges szolgálati viszonyokra való tekintettel 20% iparost (asztalos, ács, szabó, cipész) 20% vas- és

13 Itt megismétli az átszervezés fő szempontjait, módját és indokát, úgy, ahogy Wulff írta, de már mint saját javaslatát.

14 Az átszervezés támogatása érdekében Wulff október 7-én újabb beadvánnyal fordult a honvédelmi miniszterhez és a vezérkari főnökhöz (HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. uo.), melyben kérte: a polgári minisztériumokkal való tárgyalás előtt hívjanak össze egy katonai értekezletet, hogy a katonák között egységes legyen az állásfoglalás és a katonai érdek ne szenvedjen csorbát.

15 HL VKF 1920. 1. o. Hdm. 21. doboz. 749—753. o., 16 576. sz. irat, mely a létszámadatok miatt becses.

fémmunkást, a többi 60% lehetőleg hajóst és a folyam mentén élő intelligens egyéneket.

Az így nyert legénységgel azonban a kérdés nem oldható meg kielégítően, mert a tengerészetnél még nem szolgált legénység az egy évig tartó szolgálati idő alatt részben a legszükségesebb kiképzést nyerheti csak el. Gépész- és motorkezelő legénységet a jelenlegi viszonyok között, ahol hajók és motorcsónakok üzemben tartása iskola célokra majdnem lehetetlen, kiképezni egyáltalán nem lehet.

A gépészlegénység részéről körülbelül 50 ember kerülne elbocsátásra, legnagyobbrészt altisztek, kik kiképzésüket még a volt haditengerészetben nyerték el, ezeket pótolni egyáltalán nem tudjuk és az a helyzet áll be, hogy még meglevő hajóinkat és motorcsónakjainkat is alig leszünk képesek felhasználni. Ez a legénység fel lett szólítva önkéntes továbbszolgálásra, de azért nem jelentkezik, mivel a fennálló rendeletek szerint nem sorolható a továbbszolgáló altisztek csoportjába és jelenlegi rossz anyagi helyzetük mellett a polgári életben jobb elhelyezkedési lehetőségük van, mint a hadihajózásnál.

Tekintettel arra, hogy a hadihajózás átszervezése folyamrendészetté már tervbe van véve és így a honvédelmi tárcából úgyis kiválik, és a szervezés tavaszig megvalósulhatna, a mostani helyzet mint átmeneti provisorium válna szükségessé. Az új szervezésben a hadihajózás a csendőrség mintájára tovább szolgáló 4 vagy 3 évre kötelezett legénységet venne fel. Azért javaslom, hogy a gépészaltisztek egy részét már most is a továbbszolgáló altisztek csoportjában helyezzük el, hogy ezeket továbbra is megtarthassuk a szolgálatban.

A kérdés elintézése azért is sürgős, mert a téli időszakot a bevonuló új legénység legszükségesebb kiképzésére kell fordítanunk, hogy legalább tavasszal a kívánt készültségnek megfelelhessünk.

A kiképzésre csak továbbszolgáló altisztek jöhetnek tekintetbe. E kérdéssel kapcsolatban a gépüzemvezetői vizsgát már letett továbbszolgáló altisztek kinevezése gépüzemvezetőkké is aktuálissá válik, hogy a továbbszolgálatra jelentkező gépészaltiszteknek kiképzésüknek megfelelő előléptetési kilátásai is legyenek.

A szükségelt legénység létszámát a mellékelt kimutatás tünteti fel. Másolatban felterjesztem a Honvédelmi Ministeriumnak.

Wulff

Kimutatás

a szükségelt legénységi állományról (az őrnaszádok legénységétől eltekintve) az engedélyezett 661 főnyi legénység 12%-al való redukálásának tekintetbevételével.

Laktanyaszolgálat fenntartására	100 fő
Kikötőosztag (motorcsónakok és egyéb úszóművek)	88 fő
Állomásokra és hivatalokba	78 fő
„Balaton" és „Baja" hajók legénysége	80 fő
Óbudai gazdasági hivatal	24 fő
Összesen	367 fő

Felállítandó tanfolyamok és állomások kiépítésére:

Távíró és rádió tanfolyam	30 fő
Gépészeti és motorkezelő tanfolyam	30 fő
Tüzérségi tanfolyam	80 fő
Fényszóró tanfolyam	20 fő
Folyamfelvétel	50 fő
Összesen	210 fő

Összeg: 367 és 210: azaz 577 fő.
Tényleges állomány: 463 fő. A hiány most 114 fő.
Az 1895—96—97 évfolyamokból elbocsátandó 200 fő.
Szükséglet tehát: 200 és 114: azaz 314 fő.[16]

16 A dossziéra gépelt vezérkari javaslat: „Bizalmas! A hh. csapatfelügyelő f. hó 7-én kelt 751/biz. számú, Nagyméltóságodhoz is felterjesztett jelentésével egyetértve, felkérem Nagyméltóságodat, hogy a hadihajós alakulatoknak harckész állapotban való fenntartása végett a további intézkedéseket megtenni szíveskedjék. X. 9. Kiss."

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG FELÁLLÍTÁSA[17]

... 1920 őszén[18] válnak ismertté a békeszerződés tervezetének katonai rendelkezései... A minisztertanács 1921. január 3-án elhatározza, hogy a nemzeti hadsereget érő megcsonkítást az államrendészeti szervek és fegyveres őrtestületek nagyarányú fejlesztésével fogja ellensúlyozni, egyrészt, hogy azok a honvédség értékes kiegészítéséül szolgáljanak, másrészt, hogy azok leple alatt oly alakulatok állíttassanak fel, melyek a honvédség szűkre szabott létszáma, vagy a fegyvernem tiltott volta miatt a nyílt honvédségben nem szerepelhettek... Ezért 1921 februárjától... a volt haditengerészetből megalakul a folyamőrség... A folyamőrség létszámát eredetileg 5000 főben kívántuk megállapítani, az ellenőrzés ezzel szemben a létszámot 1620 — ebben 96 tiszt — fegyveres és 1800 fegyver nélküli alkalmazottban, összesen 3420 főben fixírozta és az úszóegységeken 21 db. 7 cm-es, 3 db. 4,7 cm-es ágyút, valamint 35 géppuskát engedélyezett.

Az ellenőrző bizottság által fixírozott létszámból költségvetésileg azonban csak 1947 fő volt rendszeresítve s e csekély állományból kellett 651 főt igénybe venni tisztán honvédségi célokra, hogy 3 árvízvédelmi századot és egy rádióiskolát felállíthassunk.

Ugyancsak pénzügyi nehézségek okozták, hogy a folyamőrség részére engedélyezett hajópark sem volt kiépíthető, amennyiben 8 őrnaszád közül csak 3 használható és egy használhatatlan volt meg...[19]

ANTANT LÉTSZÁMELLENŐRZÉS A FOLYAMŐRSÉGNÉL[20]

... *Huard:*[21] Vannak-e jelenleg próbaszolgálatosok? *Faba:* Van 143, kik ez év tavaszán jöttek (jan. 1. óta). Kötelezőik itt vannak, köztük kettő, kik tegnap érkeztek. — Bemutatják. — A próbaszolgálat ideje 1 év, de a kötelezőt mindjárt a próbaszolgálat megkezdésekor 6 évre állítják ki. Ha az ember a próbaszolgálat alatt nem felel meg, a kötelezőt eltépik. *H.:* Múlt év decemberében itt foganatosított ellenőrzés alatt a bizottság azt a választ kapta, hogy a próbaszolgálatosoknak nincsen az egyévi próbaszolgálat ideje alatt kötelezőjük. Akkor 120 ilyen kötelezővel nem

17 HL 1929/1999 Hr. és Országos Levéltár ME MT jkv. 1929. január 25.

18 Folyamőrségre vonatkozó részletek Csáky Károly honvédelmi miniszter minisztertanácsi előterjesztéséből. Címe: A honvédelem alapjainak részleges megteremtése.

19 A létszámmal és a hajóállománnyal kapcsolatban a belügyminiszter 1925. évi jelentésében (Jelentés és statisztikai évkönyv. 1926. 35. o.) a folyamőrségről a következőket írta: „... pótlás csak önkéntes jelentkezés alapján történt. A megállapított létszámot az 1922. év végéig nem sikerült betölteni... A tisztikar utánpótlása céljából az 1921. és 22. évben tiszti tanfolyam működött... A párizsi legfelsőbb katonai tanács a békeszerződés 120. cikkében foglalt korlátozáson felül további 6 őrjáró naszádnak, több motorcsónaknak és segédhajónak tartását engedélyezte s a szerb megszállott területen leszerelt egységek közül 4 naszád folyamrendészeti célokra visszaítéltetett. Utóbbiak teljesen leromlott állapotban érkeztek vissza és 1922 év végéig csak a „Szeged" őrjáró naszádot sikerült karba helyezni..."

1923-ban állították szolgálatba a „Kecskemét", majd később a „Siófok" és „Debrecen" őrnaszádokat.

A korszak honvédségének és fegyveres erőinek létszámviszonyait, azok alakulását két munka dolgozta föl, ezért azok ismertetését mellőzzük. *Hetés—Morva:* Csak szolgálati használatra! (Budapest, 1968.) című könyvükben a 288., 292., 470—471. oldalakon részletesen tárgyalják a kérdést az engedélyezett és rejtett létszámok vonatkozásában is; a másik munka: *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg szervezete (1920—1944)., Hadtörténelmi Közlemények 1958. 1—4. sz. 52. és 57. o. A huszas évek második felére vonatkoztatva írja Tóth Sándor, hogy „... Valóban folyamőr csupán 100 tiszt és 1200 fő legénység volt..." A folyamőrség létszámának alakulását nyomon követő részletes feldolgozás már túlnőné e publikáció kereteit, már csak a leplezés adta bonyolultság miatt is. A folyamőrség létszámát különben alapvetően az 1922: XIV. tc. 3. §. szabályozta (ún. Folyamőrségi törvény).

20 HL 1918/1925. A m. kir. kormány meghatalmazottja a Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottságnál. Jelentések. 352—373. o.

21 Részlet az óbudai „Horthy Miklós" folyamőrségi laktanyában 1925. május 29-én lefolytatott ellenőrzésről készült jelentésből. Az ellenőrzést Huard francia őrnagy vezette, a felvilágosításokat Faba János törzskapitány, a közigazgatási és számadási osztály parancsnoka adta. Ahogy Rapaich ezredes a jelentéseknek a Hm Eln. D. osztályához történt felterjesztéséhez írta: „Az ellenőrzés ismét a legaprólékosabb részletekig kiterjedt. Az ellenőrzések ily módon való keresztülvitele a csapatokat nagyon igénybe veszik és az ellenszenv a bizottság iránt rohamosan nőni fog..."

Az előtte való napon (május 28.) az esztergomi révkapitányságon tartottak létszám- és fegyverzetellenőrzést, amelyből csupán egy mondatot idézünk, abból megközelítő pontossággal kiszámítható a folyamrendészeti szolgálat létszáma, hiszen az minden révkapitányságon nagyjából megegyezett: „... Jelenleg az itt levő folyamőrosztag létszáma 10 fő és két motorcsónakkezelő..."

bíró ember volt. (Huard felolvassa a delegáltak tanácsában akkor az ellenőrzés lefolytatásáról szerkesztett jegyzőkönyvének idevágó részét a felelettel.) *F.:* Ezeknek az embereknek már akkor is volt kötelezőjük és ezek most már a bizottság által láttamozva a többi közé vannak sorolva...

d) *Próbaszolgálatosok és kötelezőik:*

Huard őrnagy kívánságára bemutatják az összes kötelezőket, melyek között valóban találnak 120 olyan ember kötelezőjét, akik 1924 szeptember, október, november havában kötelezték magukat, és melyek a bizottság által már láttamozva vannak.

e) *Létszámkimutatás:* *A mai létszám 1069 fő*

Kötelezők szerint:

	láttamozott:		nem láttamozott:	összesen:
v. f.	111		2	113
legénys.	672		141	813
összesen:	783		143	926
folyamőrség		1069		
rádió		107	(Károly kir. laktanya)	
rádió s. szem.		10		
összesen		1186		
		926	kötelezővel bír ebből	
marad:		260	kötelezővel nem bíró, vagyis polg. s. szem.	

H.: Kik azok, mikor az „S" könyvben csak 180 van?
F.: 180 az „S" könyvben, (E laktanyában élelmezettek: 329 fő)

37 zene,
43 műszaki munkás,
——
260 összesen.

H.: A zenének is van egyenruhája tudomásom szerint, tehát önök a polgári segédszemélyzetet is egyenruhában járatják?
F.: Van ugyan a zenének egyenruhája, de az eltérő a folyamőrökétől...[22]

TÖREKVÉSEK A HAJÓÁLLOMÁNY NÖVELÉSÉRE[23]

6037/titk. VI. — 1. o. 1926. I. 26.

Őrjárónaszádok és egészségügyi anyag követelés Ausztriától.[24]

Pro domo: Kapcsán a 18170/titk. eln. D. 1925. sz. ügyiratnak. F. évi jan. hó 26-án del. a 3. c. osztályban Englisch Popparich tábornok úr elnöklete alatt egy értekezlet

22 A létszám, mint már írtuk, ekkor még alatta maradt az engedélyezett 1620 főnek, még akkor is, ha a rádiósokat hozzáadjuk, akik tulajdonképpen a folyamőrségnél elrejtett híradószázadot alkották.

23 HL VKF 1. o. titk. VI.—1. b. 74. doboz. 530—531. o., 6037. sz. irat.

24 Az 1922: XIV. tc. 5. § értelmében a folyamrendészeti szolgálatot 8 db egyenként legfeljebb 128 tonnás, fegyverlövés ellen védett testű, egyenként 2 db 70 milliméteres ágyúval és 2 gépfegyverrel felszerelt őrjárónaszád láthatta el, aknalerakó és torpedóberendezés nélkül. A már használatban levő őrjárónaszádokon annyi ágyú maradhatott, amennyi az eredeti építési terveknek megfelelt (vagyis négy, mert a nagyobb típusú őrnaszádokon a két lövegtoronyban 2—2 ikerágyú volt). Ezért az Ausztriával folytatott hosszadalmas, a volt közös vagyon felosztását célzó tárgyalásokon többek között arra törekedett a magyar kormány, hogy a felosztáskor Ausztriának jutott másik négy őrnaszádot is megszerezze, annál is inkább, mert IV. Károly 1918. október 30-án úgy rendelkezett, hogy a cs. és kir. Dunaflottillát a magyar kormánynak kell átadni. (HL Polg. dem. forr. 23. doboz. 24. irat.)

tartatott meg az osztrák kormány azon ajánlata tárgyában, hogy 3 őrjárónaszádot és eü. anyagot ad át nekünk a burgenlandi telekkönyvek kiszolgáltatása ellenében.[25]

Az értekezleten a következő álláspont alakult ki:

Az osztrák kormánytól 4 őrjárónaszádot és *más hijján* a felajánlott eü. anyagot követeljük, éspedig előlegképpen azon kompenzációra, amellyel Ausztria nekünk tartozik, de *teljesen függetlenül* a Nyugatmagyarországi telekkönyvektől.

A telekkönyvet ugyanis nem lehet a hadi anyaggal junktimba hozni, mert ez teljesen más kérdés-komplexumba tartozik, mely kérdés-komplexumot Nyugatmagyarország átadásával kapcsolatban a velencei, illetve frankfurti szerződések szabályoznak, amelyeknek értelmében a telekkönyveket az osztrákoknak ki kell adni... Megjegyzendő még, hogy a magyar kormány a telekkönyveket nem akarja kiadni, illetve ezek kiadását a lehetőségig halasztja, mert ez képezi az egyedüli, kezeink között levő eszközt, amellyel az osztrákoktól a minket megillető kompenzációt kicsikarhatjuk... Az őrnaszádok kérdése tehát függőben marad a döntőbírósági eljárás lefolytatásáig (legalább 1 év).[26]

ÚJ HAJÓ ÉPÍTÉSE[27]

6085/titk. 1926.

Aknarakó hajó építése[28]

Pro domo: A Büm VI. e. osztály (Folyamrendészeti osztály) a 226138/1926. számú ügyirat szerint a kisvízi út kitűzési osztag részére egy „Bójahajó" megépítését tervezi, mely tulajdonképpen nem más, mint egy aknarakó hajó.

A folyamőrség felügyelője f. hó 20-án személyesen járt az osztályban és az osztályvezető úrral közölte, hogy a Honv. Főparancsnok úrnál ezen hajó szándékolt megépítéséről jelentést tett. A Honv. Főparancsnok úr a hajó építéséhez hozzájárult és utasította a Folyamőrség felügyelőjét, miszerint azon véleményt, hogy egy ilyen hajó megépítése szükséges, a VI. Csoport Főnökével közölje és az erre vonatkozó véleményt írassa alá.

Az aknák gyors lerakásának lehetősége azon fordul meg, hogy egy megfelelő aknarakó hajó álljon rendelkezésre. A folyamőrségnek eddig aknarakó hajója nem volt (a békeszerződés nem teszi lehetővé), hanem adott esetben egy vontató gőzöst (Badacsony) használt fel erre a célra, melynek teljesítménye azonban közel sem felelt volna meg a követelményeknek. Tekintve, hogy várható ellenfeleink folyamharci egységeinek vizeinkre való gyors betörését csakis az aknák gyors lerakása által tudjuk a leghatásosabban megakadályozni, egy aknarakó hajó építését szükségesnek tartjuk. Ezen hajó különben békében a kisvízi út kitűzési osztag kiképzését is nagyon előmozdítaná.

A hajó, mely egymilliárd háromszázötven millió koronába kerül, a folyamőrség megtakarításaiból építtetne meg. Fentiek alapján a következő szám nélküli vélemény lenne adandó:

Vélemény: Egy kvk gőzös megépítését szükségesnek tartom. IV. 20. (Aláírás.)

Ügydarabot és véleményt személyesen adtam át Wulff vezérkapitánynak.

IV. 21. (Két aláírás) IV. 22. (Aláírás)

25 A burgenlandi telekkönyvek a Magyarországhoz tartozó telekkönyvi hivatalokban maradtak, így lehetetlenné vált az Ausztriához csatolt részeken az ingatlanforgalom. A magyar tárgyaló fél azonban *nem* a telekkönyvek fejében akarta megkapni az őrnaszádokat.

26 Magyarországnak 1927—29-ben sikerült megszereznie a 4 őrnaszádot (leszerelt állapotban), ám a felszerelt, 60 tonnás „Siófok"-ot átadta. Ez Ausztriában a „Birago" nevet kapta.

27 HL VKF 1. o. titk. VI.—1. b. 74. doboz. 570. o., 6085. sz. irat.

28 Az eredeti felterjesztés nincs meg, ezért csak az arra reagáló vezérkari véleményt tudjuk ismertetni.

A M. KIR. FOLYAMŐRSÉG SZERVEZETE[29]

Szervi határozványok a m. kir. folyamőrség számára[30]

A — 202

I. Fejezet. 1. §. Általános határozványok.

1. *Folyamőrség rendeltetése.* 1. A m. kir. Folyamőrség az 1922: XIV. tc. alapján létesült állami intézmény, mely egyúttal, mint a m. kir. honvédség szerves része, annak egyik fegyvernemét alkotja. Rendeltetése:

a) *nyíltan:* Magyarország hajózható vizein és partjain a törvényes rend fenntartása és a folyamatrendészeti szolgálat ellátása.

b) *rejtetten:* a folyamharcra való felkészülés.

2. *Folyamőrség legfőbb igazgatása.* 2. A folyamőrség legfőbb hatóságai:

a) folyamrendészeti és igazgatási hatósági ügyekben a belügyminiszter.

b) minden más vonatkozású közigazgatási ügyekben a honvédelmi miniszter.

A katonai ténykedéseknek vezetése és irányítása, továbbá a folyamőrség fegyveres alkalmazása tekintetében úgy békében, mint háborúban, valamint az ily alkalmazásra való előkészítés tekintetében legfelsőbb fokon a honvédség főparancsnoka rendelkezik.

A honvédelmi miniszternek és a honvédség főparancsnokának vezető, legfőbb végrehajtó és ellenőrző szerve és elvi jelentőségű ügyekben legfőbb véleményező szakközege: a folyamőrség felügyelője, aki egyszersmind illetékes parancsnok és folyamőrségi közigazgatási ügyekben a honvédelmi miniszternek csoportfőnöke.

A folyamőrség felügyelője elvi jelentőségű folyamrendészeti ügyekben a belügyminiszternek legfőbb véleményező közege.

3. *A folyamőrség alárendelése.* 3. A folyamőrség ugyan a fent 1. pontban említett említett törvény értelmében minden tekintetben és kizárólag a m. kir. belügyminiszternek, valóságban azonban az ügyek természete szerint (l. fenti 2. pont) a belügyminiszternek, illetve a honvédség főparancsnokának van alárendelve.

4. *A folyamőrségre vonatkozó szabályzatok.* 4. A folyamőrségre általában véve a honvédség általános érvényű szolgálati könyvei és utasításai mérvadók. A folyamőrség különleges viszonyainak megfelelően a folyamőrség szervezetét, szolgálatát és szolgálati kezelését még külön, csupán a folyamőrség számára érvényes határozványok, utasítások és rendeletek is szabályozzák.

5. *Minisztériumi osztályok és azok alárendelése.* 5. A folyamőrség ügyeit legfelsőbb fokban nyíltan a belügyminisztérium következő osztályai intézik:

1. belügyminisztérium VI. f. (folyamőrségi és folyamőrség-közigazgatás) osztálya,

2. a belügyminisztérium VI. e. (folyamőrség és egyéb közrendészeti szervek anyagi) osztálya,

3. a belügyminisztérium VI. d. (folyamrendészeti) osztálya.

A belügyminisztérium VI. f., VI. e. és VI. d. osztálya minden tekintetben a folyamőrség felügyelőjének úgy ebbeni minőségében, mint pedig mint honvédelmi

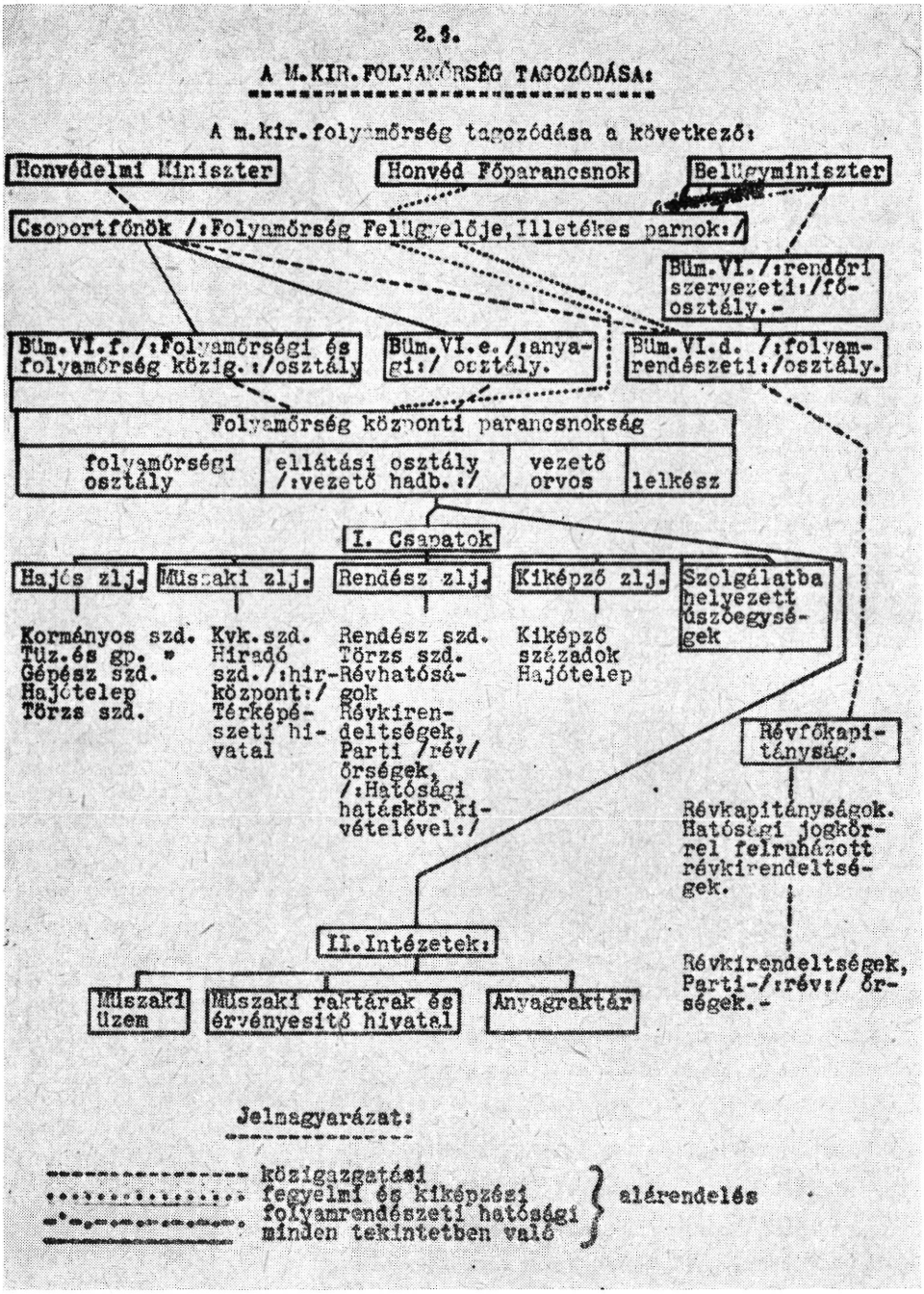
29 HL 151/Bk. Elns. 1929. 108 803/60. A folyamőrség szervezetére vonatkozó, végleges formába öntött tervezetet 1929. augusztus 24-én keltezve terjesztette föl a folyamőrség felügyelője, Wulff vezérkapitány, kormányzói jóváhagyásra. Augusztus 28-án érkezett az anyag a Honvédelmi Minisztériumba. Ott az 1. osztály véleményezte, mely szerint az anyag jó, de túl terjedelmes. Javasolta, hogy csak a parancsnokságok, hatóságok és intézetek számára szóló határozványok kerüljenek ilyen cím alatt, mint „A—202 jelű szolgálati könyv" kiadásra, az egyéb anyag rövidítve, a folyamőrség szolgálati utasításába kerüljön bele. Az előterjesztés személyi ügyeket, pontosabban kinevezési javaslatokat is tartalmaz. Hogy a fölterjesztett „szervi határozványok a m. kir. folyamőrség számára" mikor nyert jóváhagyást, pontosan nem tudjuk, de valószínűleg még 1929-ben.

30 HL Horthy-kori csapatanyagok 1922—1946. 108 803. 39. doboz. 1—62. o. Bár a „Szervi határozványok..." csak 1929-ben nyert elfogadást, pontosabban a folyamőrség szervezeti felépítését írásban, átfogóan csak felállítása után nyolc évvel öntötték jogszabályi formába, ez nem jelenti azt, hogy az itt tárgyalt konstrukció ekkor született. A folyamőrség ugyanis lényegében már megalakításától ebben a szervezeti formában funkcionált, s így a szóban forgó irat csupán a ténylegesen fennálló helyzetet rögzítette.

2.§.

A M.KIR.FOLYAMŐRSÉG TAGOZÓDÁSA:

A m.kir.folyamőrség tagozódása a következő:

miniszteri csoportfőnöknek, a belügyminisztérium VI. d. osztálya ezenkívül folyamrendészeti és igazgatási hatósági hatáskörben a belügyminisztérium VI. (rendőr szervezeti) főosztálya útján a belügyminiszternek van alárendelve.

6. Gazdászat-közigazgatási végrehajtó szolgálat a legfőbb igazgatás részére. A folyamőrség központi gazdasági hivatala látja el a folyamőrség felügyelője, továbbá az említett belügyminisztériumi osztályok összes személyzetének gazdászat-közigazgatási végrehajtó szolgálatát.[31]

31 A 2. §-ban foglalt sémát nyomdatechnikai okból az eredeti iratról készült fényképmásolatban mutatjuk be. Helyszűke miatt a „Szervi határozványok . . ." további közlését nem folytatjuk. A 2. §-ban idézett táblázat amúgy is áttekintést ad az egész szervezeti felépítésről, alá-fölérendeltségi viszonyról és érzékelteti a rejtés megoldását is. A továbbiakban azonban röviden összefoglaljuk az irat tartalmát.

II. fejezet. A folyamőrség központi irányítása. 3. §. A folyamőrség felügyelője, annak alárendelése, csoportfőnöki minősége, közvetlen beosztottai stb. 4. §. A belügyminisztérium VI. f. osztályának alárendelése, ügyköre. 5. §. A belügyminisztérium VI. e. osztályának tagozódása, ügyköre, alárendelése stb. 6. §. A belügyminisztérium VI. d. osztálya, mint fent.

III. fejezet. Magasabb parancsnokság. 7. §. A folyamőrség Központi Parancsnoksága, melynek I. a csapatok és II. az intézetek vannak alárendelve. Tárgyalja a Központi Parancsnokság kötelmeit, tagozódását, a különböző alá- és fölérendeltséget, a parancsnoksághoz tartozó hivatalokat stb.

IV. fejezet. Csapatok. 8. §. A hajós zászlóalj. Alárendelés, tagozódás, a parancsnok kötelmei, jogai és hatásköre, az alája tartozó századok, hajótelep. 9. §. Műszaki zászlóalj, mint fent. 10. §. Rendész zászlóalj, mint fent. 11. §. Kiképző zászlóalj, mint az előzőben. 12. §. Szolgálatba helyezett úszóegységek, mint az előzőben.

V. fejezet. Intézetek. 13. §. Műszaki üzem. 14. §. Műszaki raktár és érvényesítő hivatal. 15. §. Anyagraktár.

VI. fejezet. Folyamrendészeti szolgálat. 16. §. A folyamrendészeti szolgálat általában. 17. §. A révfőkapitányság 18. §. Révkapitányságok. 19. §. Révkirendeltségek. 20. §. Parti (rév)őrségek.

VITA

PERJÉS GÉZA

VÁLASZ NEMES IMRÉNEK

Nemes Imre a HK 1977/1. számában Mohács-tanulmányomnak szinte minden állításával vitába szállt. Miután sem az illendőség, sem pedig a HK keretei nem engedik meg, hogy bizonyos terjedelmet túllépjek, ellenvetései mindegyikével érdemben nem foglalkozhatom, csupán néhány problémát emelek ki.

A háború logikája

Meghökkentő, kimondottan zavarba ejtő Nemes Imrének ez a mondata: „a háború logikája többféle lehet, az többek között tudás, ismeret, konkrét helyzet és nézőpont kérdése. A harcban szemben álló felek »háborús logikája« rendszerint homlokegyenest eltérő". Hogyan lehet válaszolni erre egy ilyen rövid vitacikk keretében, hiszen a háború törvényszerűségeiről, „logikájáról" könyvtári irodalmat írtak össze? Legjobb talán, ha idézem a Magyar Értelmező Szótár „logika" címszavát: „1. A gondolkozást mint az objektív igazság feltárásának eszközét vizsgáló és a gondolkozás formáit, törvényeit rendszerbe foglaló tudomány, 2. Ésszerű, következetes gondolkodásra való képesség. 3. A dolgok közötti törvényszerű összefüggés. *A történelem logikája.*"

Gondolom, mindezek alapján Nemes Imre belátja, hogy állítása, enyhén szólva, különös; olyan, mint ha azt mondaná például, hogy egy labdarúgó mérkőzést, sakkjátszmát, bridzspartit stb. a két fél „homlokegyenest" ellenkező törvények, szabályok és gondolkozás alapján játszana le.

Bár a kérdés ilyen egyszerű, belátom, a kifejezés szokatlan — noha ez irányban végzett puhatolózásaim arra vezettek, hogy általában mindenki érti, mire gondolok —, épp ezért elmondom, hogy mit is értek közelebbről a „háború logikáján":

1. A háború törvényszerű folyamat.
2. Egy-egy korban, az adott technikai feltételek mellett, a háború *paraméterei* állandók; egész pontosan: bizonyos *valószínűségi határok közt* mozgó értékek, így a mozgás sebessége, a fegyverek hatása és találati valószínűsége, a szállító eszközök kapacitása, az ellátás normái stb.
3. A hadakozó felek mindegyike tisztában van a háború törvényeivel és paramétereivel.
4. A katonai helyzetmegítélés, elhatározás, tervezés és végrehajtás, általában a katonai *döntések racionalitása,* e három körülményből következik.

Mindehhez hozzá kell venni még, hogy a háború nem önálló dolog, hanem a politika eszköze; célját ez határozza meg és lefolyásába minduntalan bele-

szól; nincs haditerv, melynek megalkotásánál politikai megfontolások ne játszanának közre. Ez az egyik oka annak, hogy Clausewitz élesen megkülönbözteti egymástól a katonai elmélet kiinduló pontját képező *abszolút háborút* és a történelmileg adott *valóságos háborút.*

Ezek után két kérdésre kell válaszolni: a) „homlokegyenest" ellenkező volt-e 1526-ban a két fél „háborús logikája", avagy nem?; b) racionális volt-e vajon a magyar hadvezetés?

Nézzük meg tehát a két fél mérlegeléseit és döntéseit:

1. *Helyzet és az erőviszonyok felmérése.* A török és a magyar államvezetés egyformán tisztában volt azzal, hogy a török hadipotenciál és ütőerő messze felülmúlja a magyarokét és azzal is, hogy bel- és külpolitikai, diplomáciai és általános stratégiai szempontból minden előny a török oldalán van. Hogy a magyarok mégsem fogadták el a török békeajánlatát, annak politikai és egyéb okai voltak.

2. *A harci forma megválasztása.* Clausewitz fogalmazta meg legvilágosabban, de minden idők háborújára érvényes igazság, hogy a támadás a pozitív célú, de gyengébb, a védelem pedig a negatív célú, de erősebb harci és hadműveleti forma, épp ezért a támadás erőfölényt feltételez. Nos, 1526-ban török és magyar részről egyaránt így gondolkoztak. A török kormányzat rá akarta kényszeríteni akaratát a magyarokra, tehát pozitív célja volt, s mivel oldalán volt az erőfölény, támadhatott. A magyarok a török feltételeit nem akarták teljesíteni, tehát negatív célt követtek, s mivel gyengébbek voltak, az erősebb hadműveleti formát, a védelmet választották.

3. *A tér mérlegelése.* Ilyen szempontból is egyforma logikával gondolkozott a két fél, mert

a) Nándorfehérvár elestével védhetetlennek tartották Magyarországot;

b) egyformán értékelték a Duna jelentőségét;

c) a törökök a Duna jobb partján akartak előnyomulni és a magyarok itt várták őket.

4. *Az idő mérlegelése.* Mindkét fél tudta, hogy a döntő csata augusztus közepe-vége előtt nem mehet végbe, ami természetszerűen következett a háború egyik paraméterének, ti. a mozgás sebességének pontos ismeretéből: a török hadsereg június vége előtt nem érhetett Nádorfehérvárhoz és innen augusztus közepe előtt nem igen juthatott a Dráván túlra. Ennél előbb csak akkor következhetett volna be a döntő összecsapás, ha a magyarok benyomulnak a Szerémségbe. Ezt azonban józan ésszel megtenni nem lehetett, a tanulmányom 433. oldalán felhozott indokok miatt. A korábbi mozgósítás tehát különösebb katonai hasznot nem jelentett volna, viszont tetemesen fogyasztotta volna azt a csekélyke pénzt, amivel az ország rendelkezett.

Nemes Imrét ez az állításom láthatóan nem győzte meg és a korai mozgósításnak egy sereg előnyét felsorolva szemrehányóan ezt írja: „Ezek a lehetőségek azonban Perjés Géza figyelmét elkerülték". Nos, nem hogy elkerülték volna figyelmemet ezek az „előnyök", de nagyon is tudatosan nem számoltam velük, mert azért engedje meg Nemes Imre, hogy felhívjam figyelmét: a háború társadalmi jelenség, és bár legyen valami a mai katonai elmélet és gyakorlat szerint hasznos, jó és megvalósítható dolog, ebből még nem következik, hogy a XVI. században is alkalmazható lett volna. A feudalizmus körülményei között a hadsereget tartósan fegyverben tartani egyszerűen nem volt lehetséges az anyagiak miatt. Méginkább vonatkozik ez Mohács Magyarországára, melynek pénzügyi bajaival a tanulmány megszabott kereteihez képest elég részletesen foglalkozom.

Bírálóm, többek között a következő okok miatt tartja abszurdnak azt a kijelentésemet, hogy a magyar vezetés racionális mérlegelések alapján hozta döntéseit:

1. mert a király nem parancsolt, hanem „rábeszélni akart" — ez azonban aligha lehetett volna másként, mivel: a) a haditanács döntése őt is kötelezte, ilyen helyzetben viszont valójában nem tehetett mást, minthogy „rábeszéléssel" bírja rá a főurakat a visszavonulásra; b) nem ő volt a fővezér;

2. mert Tomori a csata mellett volt, holott pár hónappal azelőtt még békét ajánlott — nos, más dolog a békéről, illetve a háborúról dönteni és megint más dolog a csata megvívásáról vagy elhalasztásáról határozni; az előbbi politikai és katonapolitikai kérdés, az utóbbi hadműveleti, illetve harcászati;

3. mert a katonák szinte lázadással határos módon befolyásolták a haditanácsot — mai szemmel nézve ez valójában elképesztőnek tűnhet, de a XVI. században szinte mindennapos volt.

Racionális döntéseknek azokat mondjuk, melyekre az elérendő cél, a *rendelkezésre álló eszközök,* valamint a célért hozandó áldozatok és vállalt kockázatok mérlegelése alapján jutnak az emberek.

Ugyanígy van a hadtörténetben is, és ha a napjaink hadviselésének paraméterei, normái alapján ítélkezünk, alaposan tévedhetünk. Nemes Imre meglepő következetlenségnek tartja, hogy mindazon fogyatékosságok ellenére, amiket én magam a magyar hadviselésről elmondok, a vezetést mégis racionálisnak ítélem. Csupán arról feledkezik meg, hogy ezek a fogyatékosságok történetileg adottak voltak, s Tomoriéknak olyan hadsereggel — olyan *eszközzel!* — kellett a háborút megvívni, amilyent a társadalom ki tudott állítani. Ha viszont azt nézzük, hogy ezt a hadsereget, általában a rendelkezésükre álló eszközöket hogyan használták fel a cél érdekében, akkor csak azt mondhatjuk, hogy a háború logikája szerint, tehát racionálisan jártak el.

Volt-e csatatery?

„Perjés Géza tanulmányában — noha következtetéseinek alapját képezi — sajnos nem vázolja a magyar sereg általa »kitűnőnek« minősített csatatervét. A tanulmányban egyetlen fejezetet — sőt még alcímet sem — szentel ennek a sarkalatos kérdésnek" — írja Nemes Imre. Ezt az észrevételt nagyon köszönöm bírálómnak, mert részben helytálló. Valójában így van, nem szentelek külön részt a csatatery összefoglalásának. Most készülő „Mohács"-könyvemben észrevételét a legmesszebbmenőkig hasznosítani fogom.

Maga a terv azonban benn van a tanulmányban, s hogy nem egy helyen tárgyalom, annak egyszerűen módszertani oka van. A terv rekonstrukcióját lehetővé tevő adatok a forrásokban helyileg és kronológiailag annyira szét vannak szórva ugyanis, hogy az előadásban — melyben szükségképpen bizonyos kronológiai rendet kellett követnem — ezek nem is kerülhettek egy helyre. Arra, hogy egy külön részben foglaljam össze az adatokat, megvallom, nem is gondoltam, de ha gondolok is rá, nem hiszem, hogy terjedelemhiánnyal birkózó szerkesztőm túlságosan örült volna neki.

Miután a terv fent ígért összefoglalását bírálóm csak könyvem megjelenése után olvashatja — tehát legfeljebb egy év múlva —, most megkísérlem annak egyes elemeit a kronológiai rend figyelmen kívül hagyásával előadni, s közben egyes észrevételeire is válaszolni.

A terv elemei tehát a következők:

1. *A török hadsereg felvonulásának nehézségei és azok előrelátása.*

Mint tanulmányomban említettem, magyar részről annak felismeréséhez, hogy az óriási török hadsereg felvonulása a mohácsi mezőre nagy nehézségekkel fog járni, semmiféle zsenialitás nem kellett. A menet, a szétbontakozás és a csatához való fejlődés paraméterei adottak voltak ebben a korban is, és semmi okunk sincs feltételezni, hogy azokat a magyar vezetők ne ismerték volna. Tomoriék tehát nagy valószínűséggel számíthattak arra, hogy a

török hadsereg nem egyszerre és talán nem is a legjobb erőállapotban fog a csatatérre érkezni. S hogy mindez *valójában bekövetkezett*, azt a török források egyértelműen bizonyítják, mint tanulmányomból kétségtelenül kitetszik. Nem értem tehát, miként szegezhet e *ténnyel* szembe Nemes Imre olyan *felvetést*, mint azt, hogy a „lassúnak tűnő" felvonulás „tudatos cselekvés" eredménye. Semmi figyelmet sem szentelt a források adataira támaszkodó érveimnek? Ezekből ugyanis kiderül, hogy a felvonulás nemcsak lassúnak tűnt, de valójában az is volt, ezenfelül még „embert és állatot" — amint azt Szulejmán Naplóiban olvashatjuk — ki is fárasztott.

Az is rejtélyes számomra, hogyan lehet cselvetést látni abban, hogy a hadsereg szétszakadozva, fáradtan és valószínűleg igen nagy rendetlenségben ért a küzdelem színhelyére. Hát nem ismerte fel elemzésem alapján, hogy a cselvetésről mesélő Dzselálzáde és Kemálpasazáde leírása tele van ellentmondással?

Azt is különös feltevésnek tartom, hogy a török vezetés a magyarok „fizikai és pszichikai" kifárasztására törekedve irányította úgy a felvonulást, ahogyan az valójában végbement. Furcsa törekvésnek kell mondanunk azt, aminek éppen az ellenkezője következik be.

És milyen alapon „értelmezhetnénk" az anatóliai sereg lemaradását „pontosan kiszámított manővernek"? Megint csak furcsa manővernek kell minősíteni az olyat, mely azzal, hogy megakadályozza az erők összpontosítását a döntés helyén, a háború egyik alapelvét sérti meg.

Érzésem szerint Nemes Imre nem érzékeli kellően egy akkora tömeg felvonultatásának nehézségeit, mint amekkora a török sereg volt. S ha ezekhez még azt is hozzávesszük, hogy a korban a terep kiértékelését lehetővé tevő térképek nem voltak, akkor szinte kézenfekvőnek tűnik, hogy a felvonulás szükségképpen súlyos zavarokkal, surlódásokkal járt. Nem tudom, elfogadja-e a 442. oldalon közölt számvetéseimet, melyek alapján a török hadsereg szélességi kiterjedését 8—9 km-re becsülöm. Ilyen kiterjedésnél az egyes egységek előnyomulási irányának és sávhatárainak kijelölése csakis térkép alapján vagy a terep pontos ismeretében végezhető el. Nos, mint említettem, erre alkalmas térképek a korban még nem voltak, így a felvonulási terep szemrevételezése elsőrendű követelmény volt. Erre viszont a török hadvezetésnek nem volt alkalma a magyar előcsapatok igen szívós harcai miatt.

2. *A terasz jelentősége.* Arról talán meggyőzte tanulmányom Nemes Imrét, hogy az jelentős akadály volt, s arról is, hogy a terepet nem ismerő török hadvezetést zavarba hozhatta. A kérdés csupán az, hogy így látták-e Tomoriék is. Erre nézve valójában semmi adat nincs, viszont a teraszhoz közeli felállás arra utal, hogy felismerték. Azt ugyanis nem lehetett nehéz dolog megállapítani, hogy a terasz felázott, csúszós lejtőjén a török nem indíthatja el rohamát, tehát előbb le kell ereszkednie a mohácsi mezőre, ott a leereszkedés közben rendetlenségbe jutott csapatokat rendezni kell, s csak azután lehet elindítani a rohamot. Mindez viszont önként kínálta a megoldást: beletámadni a harchoz még nem kész ellenségbe. De hogy ezt megtehessék, a teraszhoz közel kellett felállniok.

3. *A csatarend.* Mint tanulmányomban kifejtettem, a csatarend csak támadásra volt alkalmas. Ha viszont támadni akartak — tehát a gyengébb harci formát szándékoztak alkalmazni —, akkor feltételezniök kellett, hogy a támadás pillanatában erőfölényben lesznek, azaz *nem az egész* török hadsereg lesz velük szemben. Erre viszont csak úgy gondolhattak, ha feltették, hogy a török seregrészek *nem egyszerre* érnek a csatatérre.

4. *Ráskay kiküldetése.* Ha Tomori nincs meggyőződve róla, hogy a török *aznap nem fog támadni*, akkor alig képzelhető el, hogy a király testőrségének

eltávolításával akkora felelősséget vállaljon magára, mint amekkorát vállalt. Minden bizonnyal úgy gondolta, hogy a meglepő roham elől menekülő törökök már nem igen fogják a király személyét veszélyeztetni.

5. *Vita a táborba vonulás miatt.* Láttuk, Tomori ezekkel a szavakkal győzte meg a királyt, hogy támadni kell: „az ütközetet semmi esetre sem szabad elhalasztani, mert kisebb veszedelemmel jár most az ellenség csapatainak egy részével, mint holnap az egész sereggel megütközni; most a győzelem kétségtelen." Nem jogos-e feltenni, hogy ez nem akkor, abban a pillanatban született meg agyában, hanem már eleve számolt a török sereg megosztottságával? Nos, igen jellemző, hogy Istvánffy, aki Brodarics alapján kész vádiratot koholt Tomori ellen, erről a vitatkozásról és Tomori érvéről egy szót sem szól. Pedig a csatának szinte legfontosabb mozzanatáról van szó! Ez annál is érdekesebb, mivel Istvánffy igen jó katonai szakértő volt s elképzelhetetlen, hogy ne ismerte volna fel az idézett mondatban a csataterv lényegét, s azt, hogy Tomori hátralovaglása és vitatkozása a királlyal és környezetével milyen tempóveszteséget okozott a magyar seregnek. Vádiratokban általában nem szokták felsorolni a mentő körülményeket. Ez a védelem dolga. Nos, voltam bátor vállalni a védő szerepét Tomori nagy perében!

6. *Lutfi közlése.* Tanulmányomban idéztem Lutfi versiképét, melyben leírja a magyar haditervet. Hadd toldjam meg ezzel a prózai résszel: „Mikor tehát a sátorok felállításával foglalatoskodtak (ti. a törökök) s ki málháit rakta le, ki egyébbel volt elfoglalva, a király a lengyel és cseh bánokhoz így szólt: »A török tőlünk való félelmében száll táborba, kegyelmet akar kérni tőlünk.« Ezt mondván elbizakodott és seregét..." támadásra indította. Lutfi nagyvezíri rangra emelkedett, a katonai dolgokhoz tehát kellett értenie, ez egyébként leírásából is érezhető. Mint katonai szakértő pedig magát a tárgyat nézte, tehát a csata lefolyását, s azt nem akarta „megideologizálni", mint Dzselálzáde és Kemálpasazáde a cselről költött meséikkel. Ezen felül feltehetően nem is magánvéleményét közli, hanem a török hadvezetésnek a csatát követő kiértékelését foglalja össze. Eléggé különös, hogy a magyar hadtörténetírás Lutfinak ezt a döntő fontosságú közlését még figyelemre sem méltatta. De még különösebb a mód, ahogyan Nemes Imre, mint egy kimúlt legyet, úgy söpri félre a belőle levont következtetésemet.

Bár érveimet ilyen szép rendbe raktam, félek, bírálómat most sem tudtam meggyőzni. Pedig ez a terv valójában kitűnő és bátor volt! Mert gondolja csak meg, hogy minden előny a török és minden hátrány a magyarok oldalán volt, csupán a Mohács körüli terep adottságai kínáltak némi esélyt a sikerre. Egy ilyen esélyt felismerni és megjátszani, engedje meg Nemes Imre, nem kis dolog!

Az erőszakos folyamátkelésről

Nemes Imre súlyosan elmarasztal azért, mert műszaki szakképzettség nélkül merészelek az erőszakos folyamátkelésről nyilatkozni, sőt, uram bocsá', „specialisták hatáskörébe tartozó" számvetéseket is merek végezni, melyek természetesen nélkülözik a „szükséges jártasságot és alaposságot". A folyamátkelés műszaki része valójában ismeretlen terület számomra, viszont engedje meg Nemes Imre, hogy megjegyezzem: az erőszakos folyamátkelés nem csupán és nem is elsősorban műszaki kérdés, hanem hadműveleti és harcászati is! A műszaki tiszt feladata csupán az átkelés technikai előfeltételeinek megteremtése — beleértve ebbe természetesen a javaslattételt is —, a többi a vezető dolga. Azután az is nagyon kérdéses, hogy a mai erőszakos folyamátkelés technikai részeinek ismeretében szabad-e olyan biztosan ítélkezni

régmúlt idők folyamátkeléseiről. És meg kell mondanom, kissé megriadtam, amikor azzal a kijelentésemmel vitatkozva, hogy a „Dráva sem jelentett komoly akadályt", azt írja: „Ami a szerző... megállapítását illeti, úgy vélem, hogy amellett, hogy katonailag hibás, ellentmond a »háború logikájának«, még az esetben is, ha véleménye alátámasztására segítségül hívja Montecuccolit és Clausewitz-et". Megriadtam, mondom, mert ha a régebbi háborúk kérdéseiben kétségbe vonjuk az akkor élt katonai szakértők véleményét, akkor igen-igen ingoványos talajra tévedünk és elérkezhetünk egy olyan ponthoz, melyen túl már minden és mindennek az ellenkezője is elmondható, pillanatnyi hangulattól, szándéktól, ideológiai vagy más indítékoktól vezettetve.

No, de térjünk vissza a Száva és a Dráva menti védelem kérdéséhez. Azért mertem megfelelő „jártasság és alaposság" nélkül a kérdéssel foglalkozni, mivel igencsak gondolkozóba ejtett, hogy Budától Konstantinápolyig, Nürnbergtől Velencéig a katonai szakértők mind úgy vélték, hogy Nándorfehérvár elvesztésével Magyarország védhetetlenné vált. Hát ott van ez a két viszonylag nagy folyó — nem jelentettek volna akadályt? Előszedtem tehát néhány katonai szakkönyvet, tájékozódtam a folyamátkelés műszaki normáiról, még egyszer elolvastam Montecuccoli, főleg azonban Clausewitz ide vonatkozó fejtegetéseit. Mindezek alapján azután teljesen igazolva láttam a XVI. századi szakértők véleményét.

Ha Nemes Imre figyelmesebben olvasta volna tanulmányomat, talán elkerülhettük volna a vitát az erőszakos folyamátkelésről. Annak 432—433. oldalán ugyanis ezt írtam: „ha sikerült volna is az átkelést megakadályozni (ti. a Dráván), a török megtehette volna, hogy csapatainak egy részét hajókra rakva felevez a Dunán, és valahol Mohács körül partra szállva hátulról is fenyegeti a magyar sereget." A Dráva-vonal tartós védelme tehát eleve kilátástalan volt, mert a védőállást meg lehetett kerülni vizen, de amint a későbbiekben látni fogjuk, szárazon is. Felteszem, hogy Nemes Imre maga sem tartja sokra azt a védőállást, melyet meg lehet kerülni. Egyébként Clausewitz a sikeres folyóvédelem előfeltételének tartotta, hogy annak szárnyai természetes akadályokra (tengerekre, hegyvidékre), vagy semleges területre támaszkodjanak. Az egész kérdést tehát ennek az egyetlen körülménynek a megemlítésével elintézhettem volna.

Hogy ennek ellenére mégis oly részletesen foglalkoztam az erőszakos átkeléssel, annak oka az volt, hogy több oldalról is meg akartam világítani a kérdést. Ugyanakkor az a törekvés is vezetett, hogy ebben a kevesek által ismert témában némi tájékoztatást adjak. Nemes Imre e törekvésemet egészében sikertelennek, sőt károsnak ítéli. Lássuk azonban, milyen érvek alapján.

A folyók mentén folytatott védelem hatásossága.

Ezt írja Nemes Imre: „A folyók... ellentétben Perjés Géza véleményével — az ókortól napjainkig — minden esetben növelik a védő fél esélyeit... A folyók minden esetben megnehezítik a támadó fél tevékenységét. Mindezek alapján semmiképpen sem tartom tévesnek azt a nézetet, hogy a védelem sikerei a folyók mentén a legnagyobbak."

Szabadjon két régi, nem is akármilyen katonai szakértőt idéznem. Nagy Frigyes ezt írja: „Semmi sem olyan nehéz, mondhatnók lehetetlen, mint a folyóátkelést megakadályozni, különösen, ha a támadó igen széles arcvonalon támad." A másik szakértő, Napoleon pedig így vélekedik: „Semmi sem veszélyesebb, mint egy folyót... védeni; ha ugyanis az ellenség meglep az átkeléssel, *márpedig mindig meglep,* akkor hadseregünket igen széles védelmi

csoportosításban találja és arra törekszik, hogy megakadályozza az összevonást."*

Nemes Imre bizonyára övön aluli ütésnek tartja, hogy újfent régi katonai szakértőkre hivatkozom, de kérem, vegye figyelembe: hadtörténész vagyok, aki létalapjától fosztaná meg magát, ha nem adna véleményükre.

A folyóvédelem széles arcvonalon.

Nemes ezt írja: „A szerző tanulmányában vázolt folyóvédelmi felépítés nem valószínű, hogy említésre méltó eredményt hozott volna. Olyan folyóvédelmet ugyanis, amelyet — feltételezéseken alapulva — elképzel, csak olyan katonai vezetők... szerveztek volna, akik — enyhén szólva — nem állnak feladatuk magaslatán. Az az elméleti modell, amit a szerző vázolt, azaz a *szükségtelenül széles arcvonal* (100 km)... valóban azt eredményezte volna, hogy a magyarok... a Dráva-menti ütközetet elveszítették volna." Láttuk előbb: Nagy Frigyes és Napoleon mint természetes dologról beszél a folyóvédelem igen széles kiterjedéséről. Nem álltak volna „feladatuk magaslatán"? Ugyanígy Clausewitz sem?

Sokat tárgyalt téma a hadtörténetírásban Moreau erőszakos átkelése a Rajnán 1796-ban. A 155 000 főt számláló forradalmi francia hadsereg, mely Jourdan és Moreau parancsnoksága alatt Düsseldorftól Baselig volt elosztva, át akart kelni a Rajnán, hogy a Duna völgyében Bécs ellen vonuljon. Miután a Duna völgyébe éppúgy el lehetett jutni a Majna és a Neckar mentén, mint a Fekete Erdőn át, Károly főherceg csapatait — 145 000 fő — Düsseldorftól egészen Freiburgig osztotta el, mintegy 400 km-es arcvonalon. Miután Jourdan Köln vidékénél végrehajtott átkelését Károly főhercegnek sikerült elhárítania és a francia csapatokat visszadobnia a Rajnán túlra, gyors ütemben Kehl-hez menetelt, mert olyan híreket kapott, hogy Moreau meg itt kísérli meg az átkelést.

A főherceg azonban elkésett és Moreau az átkelést végrehajtotta, mégpedig a főerőkkel Kehlnél, három tüntető csoporttal pedig attól délre, kb. 30 km-es arcvolnalon.

Nemes Imrét annyira izgatja a Dráva-védelem általam feltételezett széles arcvonala, hogy újra kitér rá: „Amennyiben a törökök hadászati elgondolásai között a magyar sereg megsemmisítése mellett valóban szerepelt Buda elfoglalása és tevékenységét az idő és a tér erősen korlátozta..., akkor a török hadvezetésnek céljai eléréséhez a lehető legrövidebb utat kellett volna választania. Ebből adódóan nem kockáztathatta volna meg, hogy csapataival a Dráva jobb partján közel 100 km hosszú — teljesen felesleges — oldalirányú manővert hajtson végre."

Lehet, hogy Nemes Imrét hadtörténeti analógiákkal nem tudom meggyőzni, ezért kérem, tegyük meg együtt a háború logikájának ezeket a gondolati lépéseit: 1. A török célja a magyar sereg leverése és Buda elfoglalása; 2.: a magyarok ezt meg akarják akadályozni, ezért 3.: védőállást foglalnak a Dráva északi partján; 4.: a töröknek tehát fel kell számolnia a védőállást; most figyelmen kívül hagyva a védőállás bal szárnyának a Dunán való említett

* Idézi: *Bailly:* Franchissement de fleuves par les armées modernes. Paris, 1929. Itt jelölöm meg a többi felhasznált irodalmat is: *Clausewitz, K.:* Vom Krige. 18. Aufl. Bonn, Dümmler, 1972.; *Haillot, C. A.:* Versuch einer Anweisung über Flussübergänge. Glogau, 1836; *Brinner, W.:* Übersichtliche Darstellung der Entwicklung des Kriegsbrückenwesens. (Ö. M. Z. 1873. II. Bd.); *Pukl, A.:* Über Flussübergänge und über Flussübergangsübungen. Wien, 1898.; *Wertens:* Taktik und Technik der Flussübergänge. Berlin, 1913; Generalstabshandbuch, Wien, 1914; Harcászati Szabályzat, I—II. Budapest, 1926.; E—32. jelzésű tervezet. Műszaki oktatás a nem műszaki csapatok számára Budapest, 1926.; *Rödl R.:* Folyamátkelés részletes végrehajtása egy hadosztály keretében. Budapest, 1929; *Berger K.:* A vezetés kézikönyve. I—II. Budapest, 1930.; *Cserneky (Markovits) A.:* Folyóátkelés. (Harcászati feladatok. 3. füzet) Budapest, Honv. Ti. Szab. Szerk. Tanf. 1938.; Harcászati Szabályzat. I—II. Budapest, 1939; *Szabó L.—Mikó L.—Szabó I.:* A bőrtömlőtől a repülőhídig. Budapest, 1967.

megkerülhetőségét, a török, attól függően, hogy a magyarok hogy állnak fel, a következőket teheti: a) ha a magyarok egy ponton állnak, mondjuk egy 4 km-es arcvonalon, akkor itt tüntet, illetve leköt és a zömmel 5—10 km-t oldalt menetelve átkel a túlpartra; b) ha a magyar sereg 20 km-es arcvonalon áll, ugyanezt megteheti, csak akkor 1—2 napi menetet kell a zömnek végrehajtania; c) ha a magyar sereg kiterjedése 40 km, akkor a megkerülés már 2—3 napba kerül; d) ha a kiterjedés 100 km, akkor a megkerülés 7—9 napi, a hadműveleti tengelyre való visszatérés ugyanennyi menetet igényel. 5. A magyarok tehát választás elé állítják a törököket: a) megkerülik a védőállást, de ebben az esetben 14—18 napot veszítenek, vagy b) kierőszakolják az átkelést, még súlyos veszteségek árán is. Kockázat ide, kockázat oda, ha a török nem mer vállalkozni az átkelésre, igenis rákényszerül, hogy „100 km hosszú... oldalirányú manővert hajtson végre". Amint látja bírálóm, a „teljesen felesleges" kitételt kihagytam, mivel ez a kitérő nem *felesleges*, hanem *szükséges* lett volna.

Az átkelés üteme.

„Ami a török csapatok átkelési képességét illeti, Perjés Géza számvetéseit taktikailag és műszakilag egyaránt elfogadhatatlannak tartom... Tájékoztató adatként kívánom megjegyezni, hogy az az átkelési ütem, amelyet a folyóvédelem ésszerűségének elutasítása érdekében Perjés Géza számvetési alapként elfogadott, lényegesen nagyobb, mint a korszerű hadseregek napjainkban teljesíthető átkelési üteme." (112., 113. o.) Hogy ma mekkora egy hadsereg átkelési üteme, nem tudom, de ha valójában lényegesen kisebb, mint amennyit én kiszámítottam, akkor ez azt jelenti, hogy eléggé pontosan kalkuláltam. A helyzet ugyanis az, hogy a második világháborút megelőző 100 esztendőben az átkelés üteme viszonylag lelassult, mégpedig azért, mert ha a vízi szállító eszközök sebessége lineárisan növekedett, akkor a tűzfegyverek hatásfoka exponenciálisan, ami azt jelenti, hogy a múlthoz képest jelentősen lehet késleltetni a folyamátkelést.

Az óriásian megnövekedett tűzhatás miatt a támadó műszaki anyagát és személyzetét olyan veszteségek érik az átkelés három legfontosabb fázisában — ti. a műszaki anyag előrevonásánál, az átkelő eszközök vízrebocsátásánál és az átkelésnél, valamint a hídépítésnél —, melyekről a régi időkben szó sem lehetett. Hogy csak a harmadik fázisról beszéljünk, mennyire becsüli Nemes Imre annak valószínűségét, hogy egy XVI. századi muskétával vagy ágyúval egy mozgó célt el lehessen találni? S ha találat érte is az átevező csónakokat, pontonokat stb. vajon mit árthatott az nekik? Még akkor sem kellett feltétlenül elsüllyedniök a hajóknak, ha a víz alatti részüket találta el egy ágyúgolyó, hiszen akár ronggyal is be lehetett tömni a keletkezett lyukat. Mi marad azonban ma egy pontonból, ha egy löveg gránátja eltalálja?

Ezért számoltak a két világháború között az erőszakos folyamátkelésnél 100%-os anyag- és 30—50%-os (műszaki) személyi veszteséggel. Ilyen veszteség mellett gyors ütemű átkelés valóban aligha képzelhető el.

De a technikai fejlődés más szempontból sem könnyítette meg az erőszakos folyamátkelést az említett 100 esztendőben. Baills francia ezredes kimutatta, hogy Moreau 1796-os Rajna-átkelésénél az átkelés üteme ugyanúgy 4 km/óra volt, mint a jelen század huszas-harmincas éveiben, ugyanakkor viszont a védő fél tartalékainak mozgási sebessége a motorizálás következtében 3—4 szeresére növekedett. Így tehát könnyen lehetséges, hogy a folyamátkelés legmodernebb eszközei mellett sem nagyobb ma az átkelés üteme, mint a XVI. században. De, hogy ezt eldönthessük ahhoz az kellett volna, hogy Nemes Imre konkrét adatokat közöljön. Gondolom megteszi egyszer, hogy tehát vitánkat folytathassuk, újabb adatokat és normákat közlök a régebbi folyamátkelésekről. Közben azonban ismételten közlöm régebbi adataimat is, mivel számításaimat vörös ceruzával vastagon áthúzva, „elégtelen" osztályzatot

adott számvetéseimre. (Az adatokat az előbb felsorolt művekből vettem, így külön nem hivatkozom rájuk.)

Fordulóidő (beszállás, átevezés, kiszállás, visszaevezés) 100 m-enként 10 perc.

Lesodrás: a folyószélesség 1/3—1 1/2-szerese.

Felvontatás: percenként 40 m; a lesodrás kétszerese számítandó, mivel a szállítóeszközöket a víz az oda- és visszaevezésnél egyaránt lesodorja.

A német hadseregben az első világháború előtt a következő normákkal számoltak:

Egy hadosztály-hadihídoszlopban van 12 fél = 6 egész ponton = 3 tag.
Egy hadtest-hadihídoszlopban van: 26 egész ponton = 12 tag.

Áthajózási eszközszükséglet:

Egység	Egyes ponton	Tag
1 gy. szd.	14	4
1 gy. zlj.	56	16
1 lov. szd.	—	25
1 üteg törzssel, lövegekkel és lőszervonattal	—	19
	—	23

Egy gy. zlj-at a hadosztály hadihídoszlopa egész pontonjaival 55:6=9—10 fordulóval visz át.

Egy lovasszázadot a hadtest fél hadihídoszlopa 23:6=4 fordulóval visz át. Átkelési időszükséglet: be- és kiszállás 2—2 perc, átevezés 50 m-enként 1 perc.

Fordulóidő:

Folyószélesség (m)	Vízsebesség (m/másodperc)	Fordulóidő (perc)
100	1—1,5	10—15
200	1—1,5	20
3—400	1—1,5	30
3—400	2,0	40

Sötétségben 25%-kal több idő kell.

Ellenséges behatáson kívül egy 2—300 m hosszú hidat 5, 3—400 m hosszút 6 óra alatt lehet felépíteni. Éjjel 50%-kal több idő kell.

Lássunk egy hadtörténeti példát: Moreau említett Kehl-i átkelésénél az első lépcső átszállításához 27 kereskedelmi hajó és 18 halászbárka állt rendelkezésre, a hídveréshez pedig 69 ponton. (Kb. 4 hadihídoszlop anyaga 1930 körül a francia hadseregben). Az átkelőeszközökkel egyszerre 3500 főt lehetett átszállítani a 250 m-es főágon; átkelési idő: kb. 30 perc. A Kehl-i átkelő rész létszáma 15 800 fő volt, azaz a csapatnak mindegy negyed részét lehetett egyszerre átteni a hídfőbe.

E normák figyelembevételével számítottam ki a török drávai átkelésének ütemét. Amennyiben tehát az evezés technikájában nem történt valami forradalmi változás 1526 és a XIX. század vége között, akkor számításaim helyesek. Itt még válaszolnom kell Nemes Imrének arra a szemrehányására, hogy „könnyelműen" kezelem az adatokat. Azt írom ugyanis, hogy „Kemálpasazáde szerint egy kisebb hajóra 20 ember fért, mi 30-at számítottunk." Nos, én így gondolkoztam: ha a „kisebb" hajóra 20 ember fért, akkor a nagyobbaknál 30—40, esetleg 100 fővel is lehet számolni. Ezért vettem közép-

arányosként 30-at. Hol itt a könnyelműség? Egyébként azóta rábukkantam Ferdi adatára, aki általában 30 embert számít egy hajóra. (Thury: II./103. o.)

Az erőszakos folyóátkelés számtani és mértani szabályszerűségeiről.

Ezt írja Nemes Imre: „A folyóvédelemnek azt a mértani és számszaki szabályszerűségét, amit Perjés Géza tanulmányában vázol, nem javaslom sem a szerzőnek, sem más kutatónak további tanulmányokhoz felhasználni, mert az téves következtetések levonását eredményezheti."

Nos, arról van itt szó, hogy bár a folyóátkelést ezernyi speciális körülmény befolyásolhatja, mégis célszerű „mértanilag" gondolkozni, mert csak így teremthetünk valami rendet a kérdésben. Ilyen szempontból teljesen Clausewitz példáját követtem. Engedje meg tehát, hogy ismertessem azokat a számításait, melyek alapján ítéletet mondott a folyóvédelem, illetve folyóátkelés sikerének esélyeiről: ha a hídveréshez szükséges idő 24 óra és ezalatt 20 000 főt lehet átteni a túlsó partra más eszközökkel, a védő viszont 12 órán belül 20 000 fővel a part bármelyik pontján megjelenhet, akkor az átkelés nem sikerülhet, hiszen csak 10 000 fő van erre az időre a hídfőben; miután 12 óra alatt, beszámítva a parancsadást is, 4 mérföldet lehet megtenni, és minden 8 mérföldre 20 000 fő kell, ilyen módon egy 60 000 főt számláló hadsereg képes 24 mérföldes folyószakasz védelmére. Ez elegendő ahhoz, hogy bármely ponton 20 000 fővel megjelenhessünk, még akkor is, ha az ellenség két helyen akar átkelni — és ennek kétszeresével, ha csak egy helyen. (Áttéve mai mértékekre: 1 porosz mérföld: 7,53 km; 24 mf = kb. 180 km; 4 mf = 30 km; menetsebesség = 2,5 km/óra).

Hogy mennyire hasznos ez a mértani és számtani szemlélet, az már abból is kitűnik, hogy csak ilyen módon tudunk hadtörténeti összehasonlításokat tenni egyes korok folyóvédelmei, illetve folyóátkelései között, amint ezt a következőkben látni fogjuk.

Clausewitz nem mondja meg, hogy mekkora a példájában szereplő folyó szélessége, de ha abból indulunk ki, hogy Moreau a Rajna 250 m-es ágán 19 óra alatt vert hidat, akkor annak — miután 24 órának veszi az építési időt —, 320 m körül kellett lennie. Ha tehát a fordulóidőre 32 percet, a lesodrásra 200 m-t, így a felvontatásra 10 percet számítunk, akkor egy-egy lépcső átkelési ideje 42 perc. Ezek szerint 24 órára 34 átkelő lépcsőt lehet számítani, lépcsőnként 600 fővel. Ha Haillot adatát alapul véve egy korabeli pontonra 20—25 főt számítunk, akkor az átkeléshez 24—30 ponton kellett. Miután a pontonokat egymástól kb. 6 m-re állították fel, a hídépítéshez további 53 ponton kellett.

Clausewitz egy helyen megmondja, hogy a támadó fél hadserege 100 000 fő. Lehetséges, hogy egy ekkora hadseregnek csak 80 pontonja lett volna? Bizony lehetséges. 1716-ban az egész Habsburg-hadseregnek csupán 50 pontonja van, 1749-ben 200, 1789-ben 304. Az Osztrák—Magyar Monarchiának 1914-ben 123 pontonoszlopa volt, egyenként 18, összesen 2014 pontonnal. (Kéri Kálmán szíves közlése.)

Hasonlítsuk össze az adatokat az átkelési kapacitás szempontjából: láthattuk, a Moreau rendelkezésére álló átkelő eszközök a hadsereg egynegyedének egyszerre való átszállítását tették lehetővé; mint említettük, ennek jelentős része polgári hajó és bárka volt, s ha csak 60 pontonjára lett volna utalva, erőinek csak 7,6—9,5%-át szállíthatta volna át egyszerre. A Clausewitz példájában szereplő 100 000 fő 80 pontonjával egyszerre az erők 1,6—2,0%-át lehetett volna áttenni. A német hadseregnél az első világháborúban, a magyar honvédségnél pedig a 30-as években egy hadtest gyalogságának kb. 4%-át lehetett egyszerre áttenni a túlsó partra a szervezetszerű pontonegységekkel.

Az átkelőeszközöknek ezt a korlátozott számát részben az anyag drágasága, részben pedig a szárazföldi szállítás rendkívüli nehézségei indokolták, különö-

sen a régebbi korokban. A XVIII. században például egy ponton 15 q-át nyomott, szállításához különlegesen felépített kocsi és hat igásló kellett. A korabeli igen rossz útviszonyok mellett a pontonkocsik jelentős része szállítás közben elakadt és tönkrement. Nos, a török ilyen szempontból is behozhatatlan fölényben volt. Egyrészt az állam gazdagsága folytán tömegével építtethetett hajókat egy-egy hadjáratra, másrészt mentesült a szárazföldi szállítás rendkívüli nehézségeitől is, hiszen hajói a Dunáról felevezhettek a Drávára. Ha a hajók számát 800-nak vesszük és hajónként 30 főt számítunk, akkor a török hadvezetés egyszerre 24 000 főt tehetett át a túlsó partra, tehát harcosainak 16%-át. Csak érdekességként jegyezzük meg, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia pontonoszlopai is nagyjából ennyi embert szállíthattak volna át egyszerre.

A folyóvédelem, illetve az erőszakos folyamátkelés kérdésében tehát semmiképpen sem lehet csupán műszaki szempontok és normák alapján ítéletet alkotni. Olyan harci cselekményről van szó, melynél az erő, a tér és az idő tényezőinek legbonyolultabb kombinációira van szükség, s miután a háború paraméterei állandó változásban vannak, a kombinációk eredményei alapvetően eltérnek egymástól. Láthattuk, a régebbi időkben a folyóvédelem rendkívül széles kiterjedése *adott* volt. A széles kiterjedés viszont a védelmet rendkívül merevvé tette, és ha az ellenségnek sikerült egy ponton a védelmet áttörnie, az pillanatok alatt összeomlott, hiszen éppen a nagy kiterjedés miatt a védő csak elkésve vonhatta össze szétszórt csapatait az áttörés helyén. Ezért irtózott Nagy Frigyes és Napoleon a folyóvédelemtől.

A technika fejlődése viszont minden tekintetben a folyóvédelmet erősítette. (Csak a második világháborúig terjedő időről beszélek, mert a mai adottságokat nem ismerem). A légi felderítés megnehezítette a meglepetést, pedig az régen — és a modern időkben is — a sikeres folyamátkelés előfeltétele volt. Az óriási mértékben megnövekedett tűzerő az átkelés előkészítését tetemesen meghosszabította, magát az átkelést pedig lelassította. Régebbi időkben a hídfőállás kialakításával az átkelést általában befejezettnek lehetett tekinteni, a második világháború előtt ez már korántsem volt így. A napóleoni időkben egy 1 km sugarú, tehát mintegy 3 km kiterjedésű hídfőállás már teljesen elegendő volt ahhoz, hogy az átkelő fél elkezdhesse a hadihíd építését, mivel az akkori lövegek hatásos lőtávolsága kb. 1 km volt. A második világháború előtt a „szűkebb hídfő" — mely tehát a védő tüzérségét megfosztotta a közvetlen megfigyelés lehetőségétől — 2—4 km sugarú kör kellett, hogy legyen, kiterjedése tehát 6—12 km-re emelkedett. Nos, ilyen hosszúságú vonal megszállásához 1½—3 hadosztály kellett, s miután ezek a hadosztályok a legsúlyosabb harcokba bonyolódtak, alapkövetelmény volt, hogy legalább 3 lőszerjavadalmazás legyen a hídfőben. Egy hadosztály lőszerjavadalmazása mintegy 200 tonnát nyomot, tehát a csapatok átvitelén kívül 900—1800 t lőszer átszállításáról is gondoskodni kellett. Vegyes vontatású lőszeroszlopokat véve, ez óriási tömegű lőszer szállításához 700—1400 szekér és 120—240 tehergépkocsi kellett, a lőszerszállító oszlop hosszúsága tehát 10—25 km volt. 4 km-es átkelési ütemet véve alapul, csupán a lőszer átszállításához 2½—6 óra volt szükséges. A támadás folytatását lehetővé tevő „tágabb hídfőnek" viszont már olyan méretűnek kellett lennie, hogy az az ellenség tüzérségének tömegtűzhatását teljesen lehetetlenné tegye. Ez azonban egy 6—8 km sugarú és 19—25 km kiterjedésű területet igényelt, 5—6 hadosztállyal. Ebben az esetben az átszállítandó lőszer mennyisége már 3—6000 t. Ugyanezt a lőszermennyiséget az utakat szabadon használó védő 10—15 km-es sebességgel szállíthatja, tehát 3—4-szer gyorsabban, mint a hadihídra utalt támadó.

Abban tehát Nemes Imrének igaza van, hogy ma a folyóvédelem sikerének esélyei igen jók, de az az állítása, hogy ez így lett volna az „ókortól napjainkig", tarthatatlan.

Mindent összefoglalva: Nemes Imre bírálata után sem tartom szükségesnek, hogy tanulmányom bármelyik állítását visszavonjam. Ennek ellenére nagy örömmel üdvözlöm hozzászólását. Szinte már szenvedélyes hangú bírálata ugyanis azt mutatja, hogy eleven érdeklődés él benne a hadtörténet iránt. Feltételezem, hogy rajta kívül többen is vannak ilyenek és éppen ez adta az ötletet: nem lehetne-e vajon összehozni valamilyen „hadtörténeti önképzőkört"? Olyan baráti munkacsoportra gondolok, mely időnként összeülve, hadászok, harcászok és különböző specialisták — műszakiak, tüzérek, híradók, orvosok stb. — bevonásával vitathatna meg egy-egy fölmerülő katonai kérdést. Milyen érdekes és tanulságos lenne egyes korok hadviselésének paramétereit számítógépbe táplálva, katonai kibernetikusok bevonásával játszani végig azonos harci cselekményeket a különböző korokban!

SZEMLE

ISZTORIJA VTOROJ MIROVOJ VOJNI 1939—1945.

(Vojenizdat, Moszkva, 1975. 5. k., 512 o.)

A második világháború történetét tárgyaló sorozat ötödik kötetének megjelenésével a hadtörténettudomány újabb gazdag anyaghoz jutott, mely a Szovjetunió és az antifasiszta koalíció más államai számára szinte legsúlyosabb háborús időszakot tárja fel a marxi—lenini metodológia, a valóban tudományos történetszemlélet pozíciójából. Mélyrehatóan elemzi az arcvonalakon 1942 nyarán—őszén végbemenő háborús eseményeket, vázolja az általános katonapolitikai helyzetet, hangsúlyozva, hogy erre az időre a nemzetközi küzdőtéren döntően megváltoztak az erőviszonyok az antifasiszta koalíció népei, országai javára.

Meggyőzően bizonyítják a kötet szerzői, hogy a párt vezetésével éppen a szovjet nép és fegyveres erői töltötték be a meghatározó szerepet a fasiszta katonai-politikai vezetés által táplált hódító törekvések meghiúsításában. Ugyanakkor a teljességre való törekvéssel mutatják be a nyugati szövetségesek jelentős katonai, gazdasági és politikai lépéseit, rendszabályait. Hangsúlyozzák, hogy a hadviselő felek helyzetét és terveit az 1942. évi hadjáratban leginkább befolyásoló politikai és katonai tényező a német fasiszta csapatok Moszkva térségében elszenvedett veresége volt.

A német hadvezetés, amint az direktíváiból is kitűnik, a nyár folyamán tervezte minden rendelkezésére álló erejének összpontosítását azzal a céllal, hogy megindítsa fő hadműveletét az arcvonal déli szakaszán és megsemmisítse a Dontól nyugatra működő szovjet csapatokat, majd a továbbiakban megkaparintsa a Kaukázus olajvidékeit és áthatoljon a Kaukázus fő gerincén.

A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság hadászati terve 1942. április—júniusára előirányozta az aktív hadászati védelem folytatását, valamint egész sor támadó hadművelet végrehajtását a kijelölt irányokban; a csapatok átszervezésének befejezését és hadászati tartalékok képzését azzal a számvetéssel, hogy később — főcsapásukat a déli szárnyon mérve — lendületes támadást indítsanak a szovjet—német arcvonal jelentős szakaszán.

1942. május elején a szovjet—német arcvonalon mindkét hadviselő fél aktív harctevékenységet indított. Az ellenségnek sikeres akciói voltak a Krímben és Harkov körzetében. Az 1942 tavaszán lezajlott ütközetekben a szovjet csapatok — a katonák tömeges hősiessége, állóképessége és önfeláldozása ellenére — nem tudták a hadászati védelem elé tűzött feladatokat teljes mértékben megoldani és kénytelenek voltak fontos körzeteket és hídfőket feladni, olyanokat, amelyek a nyári nagy támadás kibontakoztatását szolgálhatták volna. A háborús tevékenység egészét véve alapul, valamennyi fontosabb irányban az ellenség kezébe került a kezdeményezés.

A második világháború tárgyalt időszakában központi szerepet töltöttek be a sztálingrádi és kaukázusi hadászati irányban vívott védelmi hadműveletek. Július 17-én kezdődött a sztálingrádi csata. A Főhadiszállás a kialakult helyzet értékelése alapján döntött úgy, hogy szívós védelmi ütközetekben kell felmorzsolni az ellenség nagyerejű támadó csoportosítását, meg kell akadályozni a Volgához való kijutását, majd időt nyerve, hadászati tartalékokat kell előrevonni a sztálingrádi irányba azzal a céllal, hogy a későbbiekben ellentámadásba menjenek át. A végrehajtás érde-

kében több párhuzamos intézkedés történt: szervezési rendszabályokat léptettek életbe, megerősítették a csapatok vezetését, az Állami Honvédelmi Bizottság és a Főhadiszállás tagjai a harcoló csapatokhoz érkeztek, új erőket dobtak át Sztálingrád körzetébe a védelem megszilárdítására és az ellenség támadásának meghiúsítására.

A német hadvezetés először még a kaukázusi irányra összpontosította figyelmét, sőt a 6. hadsereg erőinek egy részét is ide csoportosította át, augusztus elején viszont a Volga és a Don térségébe vonták vissza ezeket a csapatokat, de még a 4. páncélos hadsereg egységeit is. A szovjet Legfelsőbb Főparancsnokság — a kötet adatai szerint — arra kényszerítette az ellenséget, hogy döntő ütközetbe bocsátkozzon Sztálingrádnál, ott, ahol arra nem volt felkészülve és nem is várta az összecsapást.

Miután a német csapatok július 25-én kijutottak a Donhoz és hídfőket foglaltak annak bal partján, kialakult a Kaukázus területére való betörésük reális veszélye. A Kaukázus hős védői azonban gátat vetettek az ellenség előretörésének. Az ellenség szándéka, hogy elfoglalja Novorosszijszk városát, majd a fekete-tengeri partvidéken bontakoztassa ki támadását a Kaukázuson túli területek felé, meghiúsult. A szovjet csapatok aktív és bátor helytállásukkal arra kényszerítették a hitlerista vezetőket, hogy kiadják az „elvi parancsot a védekező harcra", vagyis csapataikkal védelembe menjenek át. Nem sikerült a németeknek sem Groznó térségébe, sem pedig a Kaukázus fő vonulatának körzeteibe betörniök, nem is beszélve a hágókon való átjutásról.

A hitleri hadvezetés kísérlete, hogy a fekete-tengeri partvidéket a 17. hadsereg Tuapsze felé indított támadásával elérje, szintén a német fasiszta csoportosítás szétzúzásával végződött. Sikertelennek bizonyult az ellenség 1. páncélos hadseregének Ordzsonikidze irányában kezdeményezett támadása is.

A burzsoá ideológusok, a különböző alapokon érvelő történelemhamisítók, igyekeznek a tárgyalt időszak eseményeit elferdíteni, szubjektív szempontból értékelni. Próbálkozásaik azonban hasztalanok, érveik megalapozatlanok, erről az ismertetett mű számtalan adata meggyőzően tanúskodik. Amikor a szerzők az események homlokterébe állítják a sztálingrádi és a kaukázusi irányban szervezett hadászati védelmet, helyesen mutatnak rá, hogy 1942 nyarán—őszén a szovjet csapatok egyúttal támadó hadműveleteket is indítottak a szovjet—német arcvonal más szakaszain. Ezek között joggal említik legjelentősebbként a Leningrád térségében folytatott harctevékenységet.

Bár a szovjet csapatok feladatai a Leningrádnál és más körzetekben folytatott hadműveletekben csupán korlátozott célokat szolgáltak, mégis hadászati kapcsolatban állottak a szovjet—német arcvonal déli szárnyán végbemenő meghatározó hadieseményekkel és jelentős szerepet játszottak abban a küzdelemben, amely a fő célok eléréséért folyt. Ezek a hadműveletek úgy értékelhetők, hogy lényegesen hozzájárultak a gyökeres fordulat eléréséhez a háború menetében.

A fordulat elérését jelentősen elősegítette a szovjet emberek egyre aktívabb küzdelme az ellenség mögöttes területein, ez viszont szükségessé tette e küzdelem egységes és hatékony irányításának biztosítását. Az ellenállási harc kibontakozását és vezetésének sajátosságait a könyv tizedik fejezete tárgyalja.

Súlyt helyeznek a szerzők a kommunista párt, mint a gyökeres háborús fordulat eléréséért folytatott harc irányítója és szervezője szerepének bemutatására. A kötet ötödik fejezetében szemléltetik a párt katonai szervező tevékenységének különböző irányait és területeit, célkitűzéseit: a Szovjetunó Fegyveres Erői harci erejének és ütőképességének fokozását, az összehangolt hadigazdasági rendszer megteremtését, a magasan képzett katonai káderok felkészítését, az ideológiai és az egész pártpolitikai munka színvonalának emelését a harcoló csapatoknál és a hátországban egyaránt, a hadseregben és flottánál működő vezető pártszervek további szervezeti megszilárdítását. E téren jelentős intézkedés volt a teljes egyszemélyi parancsnoki jogkör megteremtése, a politikai tiszti rendszer átszervezése. A párt gondoskodásának eredményeként erre az időre a Vörös Hadsereg és Haditengerészeti Flotta félelmetes erőt képviselő, jól szervezett, a hitleristák nyomását nemcsak felfogni és megállítani, hanem visszaverni is képes fegyveres erővé vált.

A szilárdan helytálló és súlyos körülmények, nélkülözések közepette dolgozó szovjet hátország, az áttelepített ipari bázis és a sok millió szovjet állampolgár képes volt arra, hogy 1942 nyarára teljes egészében átállítsa a népgazdaságot a haditermelésre, a háborús vágá-

nyokra. Már az első félévben 8268 harci repülőgépet, 11 178 harckocsit, valamint 15 375 löveget adott a harcoló csapatoknak. A munkában tanúsított hősiesség, a nehézségek bátor leküzdése, példátlan helytállás jellemezte a szovjet dolgozókat hazájuk szabadságáért és függetlenségéért vívott küzdelmükben. Munkájuk eredményei, melyekről a könyv tizenkettedik fejezete szól, világosan tanúsítják a szocialista társadalmi rendszer fölényét.

Mindezek a tényezők pozitívan hatottak a háború következő időszakaira, amikor a szovjet hadsereg kimagasló győzelmei nyomán bekövetkezett a gyökeres fordulat a háború menetében az antifasiszta koalíció javára.

A Szovjetunió Kommunista Pártja mindenkor megkülönböztetett figyelmet szentelt az ország külpolitikájának, ebben az időszakban nevezetesen az Amerikai Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával kötött antifasiszta szövetség megszilárdításának, szorgalmazta az európai második front létrehozását. A szövetségesek katonai-politikai vezetése azonban kitért e feladat elől és annak realizálását 1943 áprilisára helyezte kilátásba. Megjegyzendő, a kötet szerzői többet nyújthattak volna annak bizonyítására, hogy a kezdeményező szerepet a Szovjetunió diplomáciája játszotta, hogy ebben az időszakban a szovjet nép egyedül viselte a háború fő terheit, a legnagyobb áldozatokat vállalta a fasiszta fenevad elpusztításáért.

Japán és az Egyesült Államok hadbalépésével jelentősen kiterjedt a háborús színtér a világban, a fő és meghatározó hadszínteret azonban továbbra is a szovjet—német arcvonal képviselte, itt vonultatta fel a fasiszta hadigépezet erőinek zömét.

A szövetséges hadvezetés ugyanakkor a hadviselés tervezését a szovjet—német arcvonalon levő helyzet alakulásától tette függővé és fő figyelmét az elhúzódó jelleget öltő csendes-óceáni, észak-afrikai és nyugat-európai haditevékenységre összpontosította. A mai burzsoá történészek arra törekszenek, hogy ezeket a hadieseményeket előtérbe helyezzék és jelentőségüket — a szovjet—német arcvonalhoz képest — túlértékeljék.

Az ötödik kötetben tárgyalt események a háború menetében bekövetkező gyökeres fordulat előzményei, mely fordulat minden kétséget kizáróan a szovjet nép és fegyveres erői hősies erőkifejtésének, az agresszor ellen küzdő nyugati és keleti országok népei által kibontakoztatott ellenállási mozgalomnak, bátor helytállásnak az eredménye.

Nádor Tibor

V. I. CSUJKOV

SZRAZSENYIE VEKA

(Izdatyelsztvo „Szovjetszkaja Rosszija", Moszkva, 1975. 400 o.)

Nincs a világon egyetlen egy ország sem, egyetlen egy nép sem, amely ne ismerné, vagy ne tudna, nem hallott volna a sztálingrádi csatáról, mely fordulópontot jelentett a második világháború menetében. A Szovjetunió Vörös Hadserege nemcsak hazáját mentette meg a fasizmustól, hanem egész Európát, de mondhatnánk, az egész világot is. *„Az évszázad csatája"*, ahogyan a szerző találóan választotta meg könyve címét, nemcsak a Szovjetunió, hanem az egész haladó emberiség sorsát eldöntötte, mert azután már a német fasiszta csapatok nem tudták kezükben tartani a kezdeményezést. A szovjet csapatok halálos csapást mértek a fasizmusra Sztálingrádnál, s ezzel nemcsak a várost védték meg, hanem a világ civilizációját is.

E csata 180 napig éjjel és nappal folyt, egy percre sem hallgatott el az ágyútűz, a géppuskatűz, a csatazaj. A szerző, mint a 64. hadsereg volt parancsnokhelyettese, majd a legendás hírű 62. hadsereg parancsnoka — mely hadseregek tulajdonképpen a fasiszta csapatok kemény és kegyetlen főcsapását fogták fel és az volt a feladatuk, hogy védjék meg a várost és ne engedjék a hitleri csapatokat a Volga jobb partjához —, végig harcolta ezt a csatát, részletesen elmondja lefolyását, bár többször figyelmezteti olvasóit, hogy ez a könyv

nem hadtörténeti kutatás eredménye, hanem az események résztvevőjének visszaemlékezése. A szerző az események krónikása, mégis számos olyan harcászati-hadműveleti elvet rögzít, amelyek napjainkban sem vesztették el aktualitásukat.

A könyv tíz fejezetben tárgyalja a sztálingrádi csata előzményeit, lefolyását, jelentőségét. Megrázóan emlékezik vissza a szovjet katonák, a lakosság hősiességére, kitartására, emberfeletti elszántságára és a győzelembe vetett hitére. Felvázolja a Volga és Don között vívott harcok menetét, a városért vívott csatát, különösen kiemelve a Mamajev-kurgán megtartásáért vívott küzdelmet, a védelmi harcok legválságosabb napjait, az ellenség tevékenységét, Paulus utolsó kísérletét. Végül elemzi a győzelem erőforrásait, a párt, a Komszomol, valamint a lakosság helytállását.

Miután 1941 őszén a német fasiszta csapatoknak nem sikerült Moszkvát elfoglalni, sőt a második világháború történetében először vált nyilvánvalóvá, hogy a német csapatok nem legyőzhetetlenek, szertefoszlott a németek villámháborús mítoszába vetett hit is. A moszkvai csatában elszenvedett vereség után a német hadvezetés 1942-re új támadás tervét dolgozta ki, amelynek célja az volt, hogy elfoglalják a Kaukázust, Bakut és egyéb olajban, nyersanyagban gazdag területeket és kijussanak egész Irániig. Abban reménykedtek, hogy az ország távolabbi területein gyengébb az ellenállás. A németek szándéka az volt, hogy Törökországot is megnyerjék agresszív céljaiknak és kikényszerítsék belépését a Szovjetunió elleni háborúba, végül pedig, hogy Japán támadja meg a Szovjetuniót.

Ilyen előzmények után kezdődött az évszázad csatája. A szerző leszögezi, hogy a csata 1942. július 17-én kezdődött, amikor a 62. és 64. hadsereg közvetlen harcérintkezésbe lépett az ellenséggel. Két időszakot jelöl meg: a védelmi időszak 1942. július 17-től november 18-ig tartott, a második november 19—20-án kezdődött a Délnyugati, Doni, és a Sztálingrádi Front hatalmas erejű ellentámadásával és 1943. február 2-án ért véget a Sztálingrádban és körzetében bekerített ellenséges csapatok megsemmisítésével és fogságba ejtésével. Mindkét időszak a Főhadiszállás általános hadászati elgondolásának szerves részét alkotta. Ebbe az elgondolásba illeszkedik a 62. hadsereg védelmi, majd pedig támadó harca is. Körvonalazza a front és a 62., 64. hadsereg helyzetét, az ellenséges csapatok hadrendjét, támadási célját és elgondolását az egész védelmi időszakban.

Foglalkozik az ellenség harcászati eljárásaival és megjegyzi, hogy elég hamar kiismerték azokat, igyekeztek kitapintani erős és gyenge oldalait. Az ellenség szigorú sablon szerint tevékenykedett: a gyalogság csak akkor ment bátran támadásba, ha a harckocsik már a roham objektuma közelében voltak, a harckocsik rendszerint csak akkor támadtak, amikor a szovjet csapatok védelmi vonalai felett a németek légiereje tevékenykedett, hiszen légierejük ebben az időszakban még fölényben volt. Általában a páncélosok nem voltak olyan bátrak és elszántak, amilyennek a külföldi sajtó feltüntette őket. A német gyalogság géppisztolytüze révén volt erős — bár egyik helyen azt írja, hogy már 800—1000 méterre a peremvonaltól kezdtek tüzelni minden cél nélkül, bátorságuk fenntartása érdekében — de a harcmezőn nem tapasztalta gyors és lendületes mozgását és rohamát. A harcok során viszont jól működött az ellenség légiereje, összeköttetése és együttműködése a földi csapatokkal szervezett volt. Érződött, hogy a német pilóták ismerik a saját és a szovjet földi csapatok harcászatát és harceljárásait. Ám elegendőnek bizonyult megbontani ezt a „rendet", az ellenség csapatai máris beszüntették támadásukat, illetve vissza is vonultak.

A szerző igen céltudatosan tanulmányozta ezeket a kérdéseket, hogy a harc során felhasználja ezen a téren szerzett tapasztalatait.

A 62. hadsereg harcolva jutott el a Volgától egészen Berlinig. Rohammal foglalt el számos várost, állást, megerődített körletet stb., alkalmazva a fenti elveket. A sztálingrádi csatában a hadsereg védelmi harcot vívott ugyan, de ahol lehetőség adódott, azonnal ellenlökést indított, nem a hagyományosan vett alegységek és egységek erőivel és eszközeivel, hanem éppen a sztálingrádi harcokban létrehozott és kialakított rohamcsoportokkal. Ahhoz, hogy lerombolhassák azokat az épületeket és falakat, ahol az ellenség tűzeszközei kerültek elhelyezésre, behatoljanak a támpontok és a védelmi csomópontok hézagaiba, a szervezetszerű alakulatok nem voltak alkalmasak. Ezen feladatok végrehajtására tüzérséggel és harckocsikkal, utászokkal és vegyiharcosokkal megerősített kisebb lövészalegységek voltak alkalmasak. Felismerve ezt a tényt, létrehozták azt a harci egységet, amelyet rohamcsoport-

nak neveztek el, alkalmassá téve a nagyvárosi harc megvívására. Létszámuk (20—50 fő), erejük (2—3 löveg) a legkülönbözőbb volt, ez függött a roham objektumától és a rendelkezésre álló erőktől és eszközöktől.

A rohamcsoportok aktív tevékenysége képezte a védelemnek azt az erejét, amely az ellenséget állandó feszültségben tartotta. A rohamok időpontját az ellenséges katonák magatartásától függően határozták meg, figyelembe vették, mikor pihennek, mikor kapják az élelmet, mikor váltanak stb.

A szerző megállapítja, hogy a korszerű városharc nem utcai harc a szó szoros értelmében. A 62. hadsereg a nagyvárosi harc új fogásait és módszereit dolgozta ki. A városért folyó csata első időszakában teljesen nyilvánvalóvá vált az a cél, hogy az ellenséget rákényszerítsék arra, hogy lemondjon terveiről. Ez csak aktív védelemmel lehetséges: támadva védekezni.

A városharc, a városi roham egyenlő a házak, épületek és az ellenség által támpontokká, ellenállási csomópontokká átalakított más objektumok elleni rohammal. Ezért a rohamcsoportok csapásai rövid ideig tartottak, ez alatt gyorsan és merészen kellett cselekedniök.

Valamennyi harc és ütközet csak megnevezése szerint volt egyforma, de lényegét, elgondolását, előkészítését és lefolyását tekintve azonban igen különböző. A más városokért folytatott harc során alkalmazott rohamcsoportok már távolról sem hasonlítottak a sztálingrádi csatában kialakítottakhoz.

Nagy dícsérettel és mindenek fölé helyezve szól a szerző az egyszerű katonáról, aki a háború elsődleges résztvevője és szereplője. Hiszen ő találkozik először és ütközik meg, kerül szemtől szembe az ellenséggel. Jobban ismeri az ellenséges katonák lélektanát, mint a tábornokok és parancsnokok, akik figyelőpontjaikról kísérik a harcrendeket. A katona tanulmányozza és megismeri az ellenség karakterét. Az ellenséges katona magatartásából a csatatéren sokkal jobban és élesebben érzékeli annak erkölcsi erejét, mégpedig közvetlenül, nem általánosságban — és végső soron ez minden harc döntő tényezője. Márpedig az a katona, aki ismeri az ellenség erkölcsi erejét, nem ijed meg a számbeli fölénytől.

Ennek a félelemnek a leküzdése heroikus akaraterőt, emberfeletti erőfeszítést igényel. A harc előtt a katona porosan, fáradtan, kimerülten, bánattal, fájdalommal és szorongással a szívében gondol a családjára és az otthonmaradottakra. A nehéz, viszontagságos körülmények között is próbálja megőrizni a hitet, a reményt, hogy hazakerül. Amikor bevetésre kerül, látva a füstöt, a tüzet, a pusztulást, kezd kételkedni ebben a reményben és ez megtöri harci erejét. Ilyen lelkiállapotban a jelszavak, felhívások, plakátok nem sokat segítenek. Itt csak az öntudatos, példamutató párttagok, komszomolisták tudják a harci szellemet fenntartani, márpedig ilyenek minden szakaszban és században voltak — és új erőt adtak a harc folytatásához.

A szerző a meghatottság hangján szól a Sztálingrád védelmében részt vevő nőkről. Egész egységek: légvédelmi osztályok, U2-es éjszakai bombázó ezredek működtek, amelyeknél a harci és kiszolgáló személyzet többsége nő volt. Ezek az egységek a harcfeladatokat semmivel sem hajtották végre rosszabbul, mint ahol többségben voltak a férfiak. A hadsereg híradó alegységeit is lényegében nőkkel töltötték fel. Bárhová is állították őket, hősiesen, megbízhatóan, lelkiismeretesen harcoltak, dolgoztak, ezt a szerző számos példával illusztrálja.

Nagy elismeréssel ecseteli a híradók munkáját és erőfeszítéseit, hiszen itt különleges feladatok álltak a hadsereg vezetése előtt. Az eseményekre gyorsan, késedelem nélkül kellett reagálni. Természetesen a gyors reagálást az is elősegítette, hogy a hadosztályok és a hadsereg harcálláspontjai a Volga jobb partján, a peremvonaltól 300—1000 méter távolságban települtek. Itt a vezetés leghatékonyabb módja a magasabb parancsnokoknak az alárendeltekkel való személyes érintkezése volt. Mindig a hadműveleti helyzetnek megfelelően szervezték a vezetékes és a rádióhíradást, természetesen számos esetben eltérve a szabályzatokban előírtaktól.

Igen nagy teret szentel a tüzérségnek, különösen a sorozatvetőknek, a „Katyusáknak". A tüzérség alapvető ereje a Volga bal partján helyezkedett el, de tekintve, hogy vezetése egy kézben összpontosult, igen hatékonyan tevékenykedett. A tűz sűrűsége a veszteségektől függően állandóan változott, a város körzetében egy arcvonalkilométeren 10—15 löveg és aknavető (82 mm) volt.

A harckocsik tevékenységével kapcsolatban a szerző megjegyzi, hogy Sztálingrádban sok harckocsiegység és törzs, de igen kevés harckocsi volt, részben mert a városharc nem tette lehetővé a nagyobb tömegű harckocsi alkalmazá-

sát, másrészt pedig nagyon nehezen tudták átszállítani azokat a Volgán. A hadseregben levő harckocsikat teljes mértékben kihasználták, a sérült harckocsikból álló tűzfészkeket képeztek, az üzemképesek pedig mint csapásmérő erő kerültek felhasználásra. A harckocsik a veszélyeztetett irányokban a páncélelhárítás gerincét képezték.

Nagy hangsúlyt helyez a szerző a gyalogság és a harckocsik közötti együttműködésre. Tábori viszonyok között az együttműködési szint a zászlóalj, osztály és harckocsiszázad, városharcban viszont leggyakrabban a lövészszakasz, harckocsiszakasz és tűzszakasz képezi az együttműködés alapját.

Elismerően ír a műszakiakról, utászokról, akik különös szerepet játszottak ebben a csatában. Amikor az ellenség sérthetetlennek bizonyult, hagyományos úton elérhetetlen volt, akkor az utászok, a föld alatt közelítve, robbantással semmisítették meg azt. Szinte lehetetlen viszonyok között biztosították az átkelést a Volgán, rohamozva az ellenség által elfoglalt épületeket óvóhelyeket építettek, kitartásuk és hősiességük mellett rendkívül leleményesnek bizonyultak. Nem volt olyan nehéz helyzet, amelyből ne találtak volna kiutat. A város újjáépítését is ők kezdték meg.

A szerző külön részt szentel a folyami flottilla tevékenységének, amely nagy segítséget nyújtott a hadsereg ellátásában, az élelmiszer, lőszer és egyéb szállításában. A zord időjárással dacolva, a jéggel birkózva biztosították a két part közötti forgalmat, a sebesültek hátraszállítását stb.

A repülőerők, amellett, hogy támogatták a hadsereg harcát, nagy mértékben hozzájárultak a hadsereg ellátásához. Amikor a Volga zajlott, az U2-es repülők, éjszakánként két-három ízben is, lőszert, gyógyszert és élelmiszert dobtak le ejtőernyőkön a hadsereg számára. Abban az időben más utánpótlási eszközökkel nem is rendelkezett a hadsereg.

Nagy teret szentel a tábornok a hadsereg egészségügyi szolgálata tevékenységének, amely a rendkívül súlyos körülmények között is biztosítani tudta a sebesültek hátraszállítását, ellátását és gyógyítását.

Jelentős szerepük volt a mozgó kórházaknak. A harchelyzet sajátosságát figyelembe véve az egészségügyi szolgálat az ellátás új módját és formáit találta meg azzal, hogy a lehető legközelebb települt a harcrendekhez. Az egészségügyi katonák, alegységek mindig a harcrendekben, a rohamcsoportoknál és a támpontokban tartózkodtak.

A hadsereg vezetése várakozásteljes órákat élt át a nagyerejű ellentámadás megkezdése előtt. Végre, 1942. november 19-én, 07.30-kor kezdődött — 3500 löveg és aknavető bevonásával — a nagy ellentámadás tüzérségi előkészítése, amely 80 percig tartott, 28 km arcvonalon. A Nagy Honvédő Háború folyamán első ízben mértek a szovjet csapatok ilyen nagyerejű csapást az ellenségre. November 22-én bezárult a gyűrű a németek 6. hadserege és a 4. páncélos hadsereg egy része körül, melyek állománya 22 hadosztály, 330 ezer fő volt.

Sokan feltették a kérdést, mi volt a titka a szovjet csapatok győzelmének? Elsősorban is a hadsereg személyi állománya saját hazáját védte a betolakodók ellen. A kommunista párt hatalmas munkát fejtett ki a győzelem érdekében. A szovjet katonák gyorsabban és jobban tudtak alkalmazkodni a viszonyokhoz. Az erőviszonyok a szovjet csapatok javára változtak meg.

A könyv értéke főleg abban rejlik, hogy részletesen — néhol talán túl részletesen — vázolja a hatalmas csata majdnem minden mozzanatát. Mint a 62. hadsereg parancsnoka, nem csak vezette a csapatokat, hanem átélte a harc minden nehézségét, sikerét, néha kudarcát. Azt ott kialakított harcászati és hadműveleti eljárásokat a későbbi csatákban sikeresen alkalmazták a fasizmus feletti győzelem teljes kivívása érdekében.

Sugár Jenő

STANISŁAW ZAPOLSKI

WOJNA PARTYZANCKA W WIETNAMIE 1946—1954

(Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa, 1976. 480 o.)

A Lengyel Hadtörténeti Intézet kiadásában megjelent monográfia *(Partizánháború Vietnamban 1946—1954)* a vietnami népnek 1946—1954 között a francia expedíciós hadtest ellen folytatott felszabadító háborújával foglalkozik. A szerző dokumentumokra, feldolgozásokra, katonai és politikai vezetők emlékirataira, újságcikkekre támaszkodva elemzi és értékeli a partizánharc fejlődését. Keresi a számban és anyagi-technikai felszereltség tekintetében fölényben lévő francia expedíciós hadtest vereségének, valamint a vietnami nép partizánharca sikereinek okait.

Katonai szakértők szerint az elkövetkező védelmi-felszabadító háborúkban kétségtelenül alkalmazni fogják a partizán hadviselés módszereit, éppen ezért fontos e módszerek megismerése és a belőlük levonható tapasztalatok általánosítása.

Franciaországban nagyon sok tudományos és népszerű munka jelent meg az általuk „szennyes háborúnak" nevezett indokínai gyarmati háborúról, de katonai oldalról eddig egy sem dolgozta fel a maga teljességében. Lengyelországban mindmáig szintén csak néhány munka jelent meg a háborúról, köztük a legfontosabb Vo Nguyen Giap tábornok két könyve.

Zapolski bevezetésként rövid historiográfiai áttekintést ad a vietnami háborúval foglalkozó történeti, politikai, katonai irodalomról, hangsúlyozva az emlékiratok, naplók, visszaemlékezések és az egykorú sajtó forrásértékének fontosságát.

Tárgyára térve megállapítja, hogy minden háború, de kiváltképp a partizánháború szempontjából, döntőek a földrajzi adottságok. Részletesen ismerteti Vietnam földrajzi helyzetét, terepviszonyait, víz- és vasúthálózatát, éghajlatát, valamint népesedési problémáit, elemezve ezek hatását a partizánharc módszereire és fejlődésére.

A történeti háttér felvázolása után Vietnam politikai-katonai helyzetének fejlődését mutatja be a második világháború időszakában. 1941 májusában a kommunista párt kezdeményezésére létrejött a Viet Minh, a vietnami hazafias erőket tömörítő szervezet. Előkészítő munkája nyomán 1944-ben kezdődött meg a vietnami néphadsereg szervezése és ezzel egyidőben széles körű partizánharc bontakozott ki. Harcoltak a japán megszállók és a francia gyarmatosítók ellen. 1945 augusztusában általános népi felkelés robbant ki, melynek eredményeként szeptember 2-án kikiáltották a Vietnami Demokratikus Köztársaságot. Szeptember 23-án a francia csapatok megkezdték az ország megszállását. 1948-ban az elfoglalt területen franciabarát ellenkormányt állítottak fel. A néphadsereg egységei időközben megerősödve — technikai felszerelésük elmaradottsága ellenére —, egyre súlyosabb csapásokat mértek a francia gyarmati erőkre és 1950 őszétől kezükbe ragadták a kezdeményezést. A súlyos veszteségek és különösen az 1954. májusában Dien Bien Phunál elszenvedett vereség a francia kormányt arra kényszerítették, hogy a „szennyes háború" befejezésére és az indokínai kérdés rendezésére elfogadja a békés nemzetközi tárgyalásokat Genfben.

Zapolski jellemzi a harcoló felek fegyveres erőit, hadászati koncepcióit, vezetési elveit. Ismerteti Vo Nguyen Giap tábornoknak, a vietnami néphadsereg kimagasló katonai vezetőjének megállapításait, aki azt írja, hogy a franciák jó katonák voltak, a francia tábornokok értették a dolgukat, pontos és gondos hadműveleti terveket dolgoztak ki, csak éppen a klasszikus hadviselés fogalmaiban gondolkoztak, hittek a korszerű haditechnika mindenhatóságában, s az embert, a katonát pusztán a gép kiszolgálójának tekintették. A népi háború eszméje, az egész lakosság felfegyverzése csak „kommunista propaganda" volt számukra. Részletezi Zapolski Giap tábornoknak a népi partizánháború stratégiájára és taktikájára adott utasításait:

1. Fel kell készülni a hosszú — esetleg 5—10 évig eltartó — harcra, mely a néptől óriási áldozatokat kíván, de ugyanakkor kimeríti, elkedvetleníti a gyors sikerre törő ellenséget. Az ellenség teljes megsemmisítése kilátástalan, de meg kell törni harci erejét s rá kell kényszeríteni a számára előnytelen tárgyalásokra.
2. Ki kell használni a trópusi terep nyújtotta sajátosságokat: sok helyen egy-

szerre fellángoló, időzített támadásokkal fel kell aprózni az ellenséget, hogy alig maradjon hadászati tartaléka a nagyobb támadások elhárítására.

3. A felszabadult területeken azonnal fel kell osztani a parasztok között az ellenséggel együttműködő földbirtokosok földjeit. (A Dien Bien Phu-i utánpótlás megszervezéséhez ez a lépés biztosította a kedvező előfeltételt. 100 ezer fős hadsereg majdnem két hónapi élelmiszerellátását emberi háton történő szállítással megoldani egyedülálló hőstett a történelemben.)

Giap tábornok összefoglalása alapján mutatja be a szerző a 9 éves háború tömör hadműveleti elgondolását, mely a partizánháború három szakaszát különbözteti meg:

a) defenzív szakasz — az ellenséget a népi háború szempontjából kedvező területre csalogatják (1946—1950);

b) az erőegyensúly szakasza — a partizánok ereje nő, reguláris hadsereg is alakul tagjaiból, de a harc oroszlánrésze még rájuk hárul (1950—1953);

c) offenzív szakasz — megindul a támadó harc, kiharcolják a politikai döntést (1953—1954).

Zapolski megállapítja, hogy Giap hadászati koncepciójára klasszikus példa a Dien Bien Phui győzelmet előkészítő 1953—1954. évi téli-tavaszi hadjárat. Navarre tábornok, az új francia főparancsnok (sorrendben a hetedik s az utolsó), arra készült, hogy végzetes csapást mérjen a vietnami néphadseregre. Ennek érdekében 112 zászlóaljat vont össze a Mekong folyó deltájában s elsöprő erejű támadást tervezett. Arra számított, hogy Giap olyan terepen kockáztatja meg a harcot, mely a franciáknak kedvez. Giap „besétált a csapdába", de északkeleten lendült támadásba, ahol a franciák nem számítottak rá, s körülzárta Dien Bien Phut. Egyidejűleg — mesteri stratégia szerint — a laoszi népi erők (Patet Lao) is támadást indítottak: a franciák kénytelenek voltak a laoszi főváros, Luang Prabang védelmére nagyobb erőket átdobni. S ugyanakkor Közép-Vietnamban is fellángoltak a harcok, és újabb francia erőket kötöttek le. Mindez néhány hónap alatt felőrölte Navarre erejét. A körülzárt Dien Bien Phuból de Castries tábornok már hiába kért segítséget. Giap időzített támadások sorozatát indította a franciák ellen, s mindenkor az ellenséges egységek megsemmisítésére törekedett.

Zapolski összefoglalja, mit jelent Dien Bien Phu a hadtörténelemben: a klasszikus hadviselés csődjét a népi háborúval szemben. Dien Bien Phu óriási változást hozott Indokína katonai és politikai helyzetében, meghatározó szerepe volt a genfi konferencia sikerében. Tanulságai pedig kihatnak a jövendő védelmi-felszabadító háborúinak módszereire.

Windisch Aladárné

KSČ O OZBROJENÝCH SILÁCH

(Naše Vojsko, Prága, 1976. 368 o.)

A prágai Hadtörténelmi Intézet szerzői kollektívája igen értékes dokumentumkötet állított össze a Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikai vonatkozású iratanyagából. *A Csehszlovák Kommunista Párt a fegyveres erőkről* címmel. Az 1918—1976 közötti időszakot átfogó gyűjteményt 23 ív terjedelemben a Naše Vojsko katonai kiadó jelentette meg 1976 végén.

A dr. A. Michňák alezredes vezette szerkesztői kollektíva gondos és körültekintő munkáját dicséri, hogy a kötetben — fontosságának megfelelő terjedelemben — helyet kapott minden olyan párthatározat, irányelv és más dokumentum, amely egy-egy adott időszakban alapvetően kifejezte és jellemezte a honvédelem és a hadsereg általános és konkrét kérdésében a csehszlovák kommunisták álláspontját. A közölt iratanyagok tartalma következetesen tükrözi, hogy ezekben a kérdésekben a csehszlovák kommunista párt vezetése mindenkor a marxizmus—leninizmus klasszikusainak tanításaiból és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom stratégiájából indult ki, ezek alapján adott helyzetelemzést és jelölte meg katonapolitikájának fő irányvonalát és konkrét feladatait.

Az iratok időrendi sorrendben történt szerkesztése még jobban kiemeli azt a tényt, hogy a Csehszlovák Kommunista Párt, létezése első percétől, mennyire

fontosnak ítélte a katonai kérdésekkel való foglalkozást, milyen nagy figyelmet szentelt a haza védelme, a hadsereg, és a proletár internacionalizmus katonai vonatkozásai vizsgálatának; sokoldalú bizonyítást nyer az is, hogy a katonapolitika mindenkor és mindvégig a párt általános politikájának szerves részét képezte és képezi.

A kötet négy fejezetből áll. *Az elsőben* a szerkesztők a párt 1918—1939 közötti, a burzsoá köztársaság idején született dokumentumanyagából közölnek válogatást. *A másodikban* találhatók az 1939—1945-ös időszak nemzeti felszabadító mozgalmának fegyveres erőire vonatkozó írások. *A harmadik fejezet* a népi demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átmenet időszakában mutatja be (1945—1948) a fegyveres erők helyét, szerepét elemző és meghatározó kommunista álláspontot és irányelveket. *A negyedikben* pedig a fegyveres erőkre, mint a proletárdiktatúra eszközére vonatkozó, 1948—1976 közötti pártokmányokból, parancsokból, szabályzatokból stb. közölnek részleteket.

Legtanulságosabbak a 3. és a 4. fejezet iratai. Hűen tükrözik a kommunista párt elveit és módszereit a párt vezető szerepének a fegyveres testületekben való érvényesítésében, a hadsereg és a honvédelem fejlesztésében, az új tisztikar létrehozásában, a hadsereg és a nép új típusú kapcsolatának kialakításában és erősítésében. Hangsúlyozzák a közölt dokumentumok, milyen fontos helyet foglal el a szocialista építés stratégiájának egészében a párt katonapolitikája, a honvédelmi és internacionalista eszmeiség és gyakorlat.

Nincs mód a kötet egész anyagának akárcsak távirati stílusban történő ismertetésére sem. Néhányra azonban célszerű felhívni a magyar történészek figyelmét. Így például az első irat az Oroszországban élő csehszlovák kommunisták 1918. május 25-i kongresszusi kiáltványa, melyben felszólították a cseheket és a szlovákokat a szovjet köztársaság védelmére.

Figyelmet érdemel egy másik dokumentum is. Az oroszországi és ukrajnai csehszlovák kommunista párt központi bizottsága 1919. június 21-én rádiógrammot küldött Budapestre Kun Bélának a Szlovák Tanácsköztársaság megalakulása alkalmából és kérte Kun Bélát, hogy az az Oroszországban és Ukrajnában élő, az orosz, az ukrán és magyar munkásokkal és parasztokkal együtt a világ proletárjai felszabadításáért harcoló cseh és szlovák forradalmárok nevében köszöntse a szlovák testvéreket és kommunistákat a Szlovák Tanácsköztársaság kiharcolása alkalmából.

Igen érdekes adalékkal gazdagítja a csehszlovák kommunisták katonapolitikája történetének ismeretét a párt központi bizottságának 1929. július 1-i állásfoglalása a burzsoá hadseregben végzendő pártmunka területeiről, módszereiről. Felhívja a figyelmet a fasizmus veszélyére, a csehszlovák burzsoázia fasizálódási kísérleteire és az e törekvések elleni fellépés szükségességére.

A kötetben a szerkesztők több röplapot is közreadtak, melyek a katonaruhába öltöztetett munkásokhoz, parasztokhoz szóltak és a laktanyákban terjesztették őket.

Ján Šverma felszólalása a Komintern VII. kongresszusának vitájában, 1935. augusztus 15-én, bár alapvetően a Csehszlovák Köztársaságnak a hitleri fasizmus veszélyével szembeni megvédésére koncentrált, mégis egyetemes jelentőségű megállapításokat tartalmaz, a kommunisták stratégiájának és taktikájának nagy horderejű problémáit feszegeti.

A népfrontpolitika megfogalmazásának és megvalósításának egyik, valószínűleg a legelső dokumentuma a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága kibővített ülésén, 1936. február 26-án elfogadott határozat a munkásosztály akcióegységének és a minden dolgozót tömörítő népfrontnak megteremtésére.

A kötetben megtalálható a párt központi bizottságának 1938. október 8-i levele a párttagsághoz a müncheni diktátum következtében kialakult súlyos belpolitikai válságról és a kivezető út lehetőségéről.

A következő irat 12 kommunista párt (a francia, az angol, a spanyol, a csehszlovák, az amerikai, a német, az olasz, a belga, a svájci, a svéd, a kanadai és a holland) közös felhívása 1938. októberében a müncheni diktátum ellen.

A kötetben mennyiségi tekintetben az 1939—1945 közötti évekre vonatkozó dokumentumok (szám szerint 48) vannak túlsúlyban. Természetes is, hiszen a csehszlovák nemzet és nép legválságosabb időszaka volt ez. A második fejezetben található a CSKP Központi Bizottságának állásfoglalása az 1939-es szovjet—német megnemtámadási egyezmény megkötéséről. Megállapítja, hogy ezzel a lépéssel a Szovjetunió keresztülhúzta a nyugati reakciós körök arra irányuló mesterkedéseit, hogy a Szovjetunió elszigetelt háborúba keveredjen Németországgal.

Ugyancsak megtalálható itt a CSKP állásfoglalása a Szovjetunió elleni agressszív hitlerista támadásról, valamint az 1941. július 18-án megkötött szovjet—csehszlovák megállapodásokról.

Számos irat tükrözi a csehszlovák kommunisták feladatait és munkáját a szovjet—csehszlovák katonai megállapodást (1941. szept. 27.) követően a Szovjetunió területén szervezendő csehszlovák alakulatok katonai, erkölcsi-politikai felkészítésében, nevelésében.

A szerkesztők közlik a moszkvai cseh nyelvű rádióadás több anyagát, Gottwald értékelését a csehszlovák katonák helytállásáról Szokolovónál, a párt irányelveit a hadsereg további szervezésére, a hitleri fasizmus elleni harcban való részvétel folytatására stb.

1944 nyár elején a párt moszkvai vezetősége kidolgozta a felszabadult területeken folytatódó hadseregszervezés elveit és módszereit. Ennek alapján valósult meg a csehszlovák hadsereg mozgósítása, feltöltése Csehszlovákia felszabadulásának időszakában.

Az 1945—1948 közötti évek dokumentumaiból mindössze kilenc iratot közöltek a szerkesztők, fontosságuk tekintetében azonban azok a párt katonapolitikájának alapokmányaihoz tartoznak. Hasznos volt az 1945. évi ún. kassai kormányprogram újbóli közreadása, mert történelmi jelentőségét és hatását a csehszlovák társadalom felszabadulás utáni fejlődésére a reakciós elemek az 1968-as események idején erősen megkérdőjelezték.

Az utolsó fejezet az 1948—1976-os időszakot fogja át. Megtalálható benne a népi demokratikus hadsereg építésének programja (1948), az 1949. évi honvédelmi törvény, kivonat a Varsói Szerződés egyezményéből, az 1968. október 27-i törvényerejű rendelet a csehszlovák föderáció megteremtéséről, a párt központi bizottsága 1968. november 17-i plenáris ülésén elfogadott irányelvek a párt feladatairól, az 1969. január 31-én elfogadott törvény szövege a Honvédelmi Állami Tanács létrehozásáról és hatásköréről. Teljes terjedelemben ismerteti a kötet a központi bizottság 1971. március 19-i állásfoglalását a Csehszlovák Szövetségi Szocialista Köztársaság egész lakosságát átfogó honvédelmi nevelés egységes rendszeréről. A határozat többek között foglalkozik a tudományos kutatás feladatairól a hazafias, internacionalista, honvédelmi nevelés eszmei-politikai és szakmai segítésében és erősítésében.

A fejezet szemelvényeket közöl a pártkonferenciákon, kongresszusokon elhangzott beszédekből, felszólalásokból, idézi a határozatok katonapolitikai és honvédelmi vonatkozású részeit. Az utolsó irat Martin Dzúr hadseregtábornok, honvédelmi miniszternek a párt XV. kongresszusán (1976. április) elhangzott felszólalásának szövege.

Az ismertetett kötet zömmel már más kötetekben megjelent dokumentumokat tartalmaz. Ez a körülmény azonban egyúttal növeli is a kiadvány értékét, mivel új válogatásban összegezi a Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikájának legfontosabb dokumentumait, történelmi folyamatában láttatja a párt katonapolitikájának és a csehszlovák hadsereg fejlődésének főbb problémáit és állomásait.

Igen hasznos lett volna éppen ezért, ha a szerkesztők megfelelő jegyzetapparátussal adják közre a dokumentumválogatást, mert ezzel megkönnyíthették és elősegíthették volna a téma iránt érdeklődők átfogóbb tájékozódását.

Godó Ágnes

SZOVJETSZKIJ TÜL V VELIKOJ OTYECSESZTVENNOJ VOJNYE

(Izdatyelsztvo „Müszl", Moszkva, 1974. I. k. 294, II. k. 366 o.)

A szerzői munkaközösség — melynek számos tagja személyes résztvevője volt a népgazdaság háborús vágányokra való átállítását, a haditermelés megszervezését szolgáló hatalmas munkának — kétkötetes tanulmánygyűjteményében a szovjet hátországot mint a győzelem kivívásának alapját mutatja be. *(A szovjet hátország a Nagy Honvédő Háborúban.)*

Az első kötet a hátország általános háborús problémáival foglalkozik. Poszpelov akadémikus „Szilárd hátország a győzelem alapja" című bevezető tanulmányában azt az emberfeletti küzdelmet

ábrázolja, melyet a szovjet nép a párt vezetésével a honvédelem anyagi bázisának megteremtéséért folytatott. Amilyen mértékben nőtt a Szovjetunió elleni támadás veszélye, úgy bontakozott ki egyre szélesebben a haditermelés. Az ötéves terv három éve alatt az ipari termelés évente összességében 13 százalékkal, ezen belül a hadiipari 39 százalékkal nőtt. Bővültek az állami tartalék- és mozgósítási készletek. Számos érdekes adat felsorakoztatásával arra a következtetésre jut a szerző, hogy a Szovjetunió 1941 nyarára olyan szilárd hadiipari bázissal rendelkezett, amely képes volt a Vörös Hadsereg és Haditengerészeti Flotta alapvető igényeinek kielégítésére.

D. M. Kukin: „A Szovjetunió népgazdaságának párt- és állami irányítása a háború előestéjén és a háború alatt" című cikkében gazdag tényanyaggal bizonyítja, hogy a párt vezető szerepe — a lenini tanítások szellemében — kifejezésre jutott a népgazdaság minden területén. A Politikai Bizottság és a Honvédelmi Népbiztosság együttes ülésein döntöttek valamenynyi fontosabb népgazdasági kérdésben; a Központi Bizottság tagjainak zöme és póttagjainak több mint a fele rendkívüli megbízottként vett részt a hadigazdaság megszervezésében.

„Az Állami Honvédelmi Bizottság és az összehangolt hadigazdaság létrehozásának problémái" (A. M. Belikov), „A munkásküldöttek tanácsai az 1941—1945-ös években" (G. B. Kulikov), „A szovjet szakszervezetek munkája a hátországban" (I. I. Belonoszov), „A hátország komszomolistái — a frontért" (E. M. Tyazselnyikov) című tanulmányok feltárják a népgazdaság állami irányításának rendszerét, az ország politikai, gazdasági és háborús tevékenységével kapcsolatos egész irányító munka centralizálását az Állami Honvédelmi Bizottság kezében, a munkásküldöttek tanácsai működésének sokoldalúságát és számos új adatot hoznak a szakszervezetek munkájáról. Bemutatják a munkaerő mozgósítását a hadiiparban, a szakképzett káderok felkészítését, a munkaverseny megszervezését, a belső tartalékok feltárását és bevonását a népgazdaságba, a termelés területén kibontakozó újító-ésszerűsítő munkát, a honvédelmi alapok szervezését stb.

Az ifjúság önfeláldozó munkája a Szovjetunió, a lenini Komszomol történetének legragyogóbb példái közé tartozik. 1941 őszén szerveződtek az ifjúsági brigádok azzal a jelszóval, hogy a munkában ugyanolyan helytállás szükséges, mint a harcmezőn. A Komszomol a párt segítője volt a hadigazdaság fejlesztése területén is. Fiúk és lányok százezrei dolgoztak a „Mindent a frontért, mindent a győzelemért" mozgalomban. Az ipar főbb ágazataiban a fiatalok részaránya 40—60 százalékra nőtt.

Az „Ideológiai és politikai tömegmunka a hátországban" (G. D. Komkov), valamint „A munkásfiatalok politikai nevelése a háború éveiben" (A. A. Zirina) című tanulmányok a szakmai és erkölcsi-politikai felkészítésről, a párt, a Komszomol, a szakszervezetek e területen kifejtett munkájáról adnak képet.

Több cikk foglalkozik az egyes körzetek, területek és köztársaságok (Ukrajna, urali és sztálingrádi terület) munkájával. A szerzők személyes benyomásai, a helyi levéltárak dokumentumanyaga értékes alapja a publikációknak. Számos adat most került első ízben nyilvánosságra.

„A szovjet nép gazdasági győzelme a fasiszta Németország felett" című tanulmány (G. Kravcsenko) összeveti a szovjet hátország dolgozóinak hősies munkáját az ellenség hátországáéval. A szerző hangsúlyozza a szocialista gazdasági rendszer fölényét és bemutatja, hogy a rendkívül súlyos körülmények között hogyan tudta a szovjet nép háborús vágányokra átállítani a népgazdaságot, majd az ellenség feletti fölényt elérni. A Szovjetunió — az ipar alapvető ágazatainak termelési kapacitását tekintve — elmaradt Németország mögött, amelynek egész Nyugat-Európa dolgozott, mégis megelőzte azt a fejlődés ütemében és a haditermelés abszolút színvonalában.

A Szovjetunió gazdasági fölénye végső soron abban jutott kifejezésre, hogy a haditechnikai eszközök gyártási volumene meghaladta az arcvonalon elszenvedett veszteségek mértékét, ugyanakkor az ellenség ipara már nem volt képes a veszteségek pótlására. Ennek köszönhető, hogy a haditechnikai erőviszonyok egyre inkább a szovjet hadsereg javára változtak.

I. Golusko altábornagy „A Szovjetunió Fegyveres Erőinek hadtápja a Nagy Honvédő Háború éveiben" című tanulmánya szemléltetően mutatja be a hadtáp sokrétű és elképzelhetetlenül nehéz munkáját, amely felölelte az anyagi ellátás eszközeinek eljuttatását a csapatokhoz, vasutak és közutak építését és helyreállítását, repülőterek és raktárak létesítését, a technikai és a ruházati felszerelés javítását, a katonai kórházrendszer fenntartását stb. A háború éveiben a hadsereg és a flotta hadtápja pél-

dául 10 millió tonna lőszert vett át az ipartól, tárolt és juttatott el a csapatok első vonalába.

A működő hadsereg üzemanyagfelhasználása a háború éveiben 13,3 millió tonnát tett ki. A fegyveres erők hadtápjának gépjármű szállító szolgálata 145 millió tonna súlyú különböző hadianyagot és felszerelést mozgatott meg. A közúti javító szolgálat 2 millió gépjárművet és mintegy 100 ezer kilométer közutat állított helyre — vagyis a Szovjetunió háború előtti úthálózatának 70 százalékát. A légierő kiszolgálására 6 ezer repülőtér létesült. Az orvos-egészségügyi szolgálat gyógykezelés után a sebesültek mintegy 72 százalékát és a betegek 90 százalékát bocsátotta vissza a harcoló alakulatokhoz; ez a mennyiség sokkal több, mint amit a hadseregek története valaha is ismert.

A második kötetben azok a kérdések kaptak helyet, amelyek közvetlenül a gazdaság háborús vágányokra való átállítását, az ipar, a közlekedés és a mezőgazdaság fő ágazatainak munkáját, a káderbiztosítást és a munkaerőtartalékok felhasználását, az egyes köztársaságok, fontosabb ipari központok és körzetek gazdaságának fejlődését, a győzelem érdekében kifejtett tevékenységüket érintik.

A tanulmányok hű képet adnak a háború kezdetén kialakult nehéz helyzetről, amelyben az ipar áttelepítése és az új termelési bázis kialakítása, a hadiipar felfuttatása megvalósult, de a munkások, parasztok és értelmiségiek szinte emberfeletti munkahőstetteiről is.

M. G. Pervuhin (a Népbiztosok Tanácsa és a Kiürítési Tanács akkori elnökhelyettese) az ipari üzemeknek a nyugati körzetekből a hátországba való áttelepítéséről ír. 1941 második felében az arcvonal menti körzetekből 1523 gyárat, ezen belül 1360 nagyüzemet, elsősorban hadiipari rendeltetésűeket telepítettek át. A gyári berendezésekkel együtt a szakemberek és családjaik is áttelepültek. Az 1,5 millió vasúti kocsit kitevő termelőerő átcsoportosításához hasonlót a történelem még nem ismert. Pozitív tényként említhető, hogy az üzemek áttelepítésével egyidőben folyt az ország keleti területein a haditermelés felfuttatása.

A népgazdaság vezető ágazatainak irányító személyiségei mutatják be a könyvben az energetika, a fémkohászat, a szénbányászat, a haditechnika gyártásának fejlesztését a keleti területeken. Adatokat közölnek a termelési kapacitás növelésének gyors üteméről, a népgazdasági építő- és helyreállító munka óriási arányáról, mint a gazdasági potenciál folyamatos erősítésének és fejlesztésének alapjáról. Az Építésügyi Népbiztosság és más népbiztosságok hatáskörében csupán az 1942—44-es években 2250 nagyüzemet állítottak munkába az ország keleti területein; a felszabadított területeken hatezer üzemet állítottak helyre, 5860 km új vasútvonalat építettek.

A munkaerőtartalékokat illetően a Szovjetunió rendkívül nehéz helyzetbe került. Miután az ellenség az ország jelentős területeit tartotta megszállva, az ország lakossága 190,7 millióról 130 millióra csökkent. Milliók harcoltak az arcvonalakon. 1942-ben a munkások és alkalmazottak száma 18,4 millióra csökkent, ezen belül az iparban 7,2 millióra. Ez a mutató bizonyítja, hogy az ország fejlődésében mintegy 11 évet esett visszza.

V. B. Telpuhovszkij cikke röviden, de meggyőzően világítja meg ezt a kérdést.

A munkaerőtartalékok problémájának megoldása érdekében a szovjet kormány gazdasági és adminisztratív rendszabályokhoz volt kénytelen folyamodni: megnövelte a munkanap hosszát, megszüntette a szabadságolást, a hadiipari ágazatok munkaerőellátása érdekében a szakmunkások egy részét felmentette a katonai szolgálat alól. A védelmi ipar munkásait a háború időtartamára mozgósított állománynak tekintették és a különböző üzemek számára lebiztosították, a közlekedésben is katonai igazgatást vezettek be.

A vasutasok hőstetteit G. A. Kumanyev, I. V. Kovaljev és P. A. Kabanov mutatja be. A katonai szállítások terjedelme a háborúk történetében eddig nem ismert méreteket öltött — 19 714 ezer vasúti kocsit, vagyis 443 213 szerelvényt tett ki. A vasúti szállítás még a háború legkritikusabb napjaiban is képes volt az arcvonal és a hátország legégetőbb szükségleteinek kielégítésére. A háború első hónapjaiban a két legfontosabb feladat — a csapatok hadászati felvonultatása és az iparnak a hátországba való áttelepítése — végrehajtására összpontosította erejét.

A Szovjetunió népeinek hősies kitartását, az arcvonalnak nyújtott segítségét mutatják be M. V. Koval, G. I. Olehnovics, G. A. Sadzsjusz és K. J. Varasinszkasz cikkei, amelyek az ellenség megszállása alá került köztársaságokról szólnak. Az ellenségnek nem sikerült a szovjet

nép akaratát, ellenállását megtörnie, a területrablók elleni harc nem szűnt meg a megszállás alatt, a felszabadítás után pedig a dolgozók rövid idő alatt helyreállították a termelést és óriási segítséget nyújtottak az arcvonalnak.

A kétkötetes munka összességében világos képet nyújt a háborús időszak súlyos megpróbáltatásairól az arcvonalakon és a hátországban egyaránt, a szovjet nép állóképességéről, önfeláldozásáról és hőstetteiről. Meggyőzően bizonyítják a tanulmányok adatai, hogy a kommunista párt, a fasizmus elleni harc lelkesítője és szervezője, a legsúlyosabb körülmények között is mozgósítani tudta a szovjet nép összes erőit és azt egyetlen célra, az ellenség feletti győzelem kivívására összpontosította. A szovjet hátország volt a nagy győzelem anyagi és szellemi alapja.

Nádor Tibor

GODÓ ÁGNES

MAGYAR—LENGYEL KAPCSOLATOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

(Zrínyi Katonai Kiadó—Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976. 447 o.)

Látszólag hálás feladat, de igen nehéz dolog a második világháború alatti lengyel—magyar kapcsolatokról írni. Bátor vállalkozás szembe nézni a köztudatban az idők folyamán kialakult és az események eltérő megítélésén alapuló, illúzióktól, előítéletektől, sőt torzításoktól sem mentes képpel. Tovább bonyolítja a feladat kényes voltát, hogy az események még élő résztvevőinek érzékenységével, saját szerepükről kialakított és vallott, nem mindig elfogulatlan nézeteivel, véleményével is számolni kell. Godó Ágnes sikerrel nézett szembe mindezen nehézségekkel. Az elkészült munka a marxista magyar hadtörténetírás jelentős eredménye. Régi adósságot törlesztve, tudományosan megalapozott, gazdag forrásbázison nyugvó valós képet és értékelést ad a háború alatti lengyel—magyar kapcsolatokról. Az események mélyére ásva, azok mozgató rugóinak bemutatásával sikerült felszámolnia a témához kapcsolódó tévhiteket és kialakítania a kapcsolatok torzításoktól mentes valódi értékrendjét, ami a könyv legnagyobb érdeme.

A monográfia bevezető része önmagában is megálló, jelentős vállalkozás. A magyar olvasó összefoglaló, de ugyanakkor igen árnyalt képet kap a második világháború alatti, számára ez ideig csak részleteiben és felületesen ismert lengyel ellenállásról. A szerző sok éves alapos kutatómunkájának eredményeképpen világítja meg és hozza közel az olvasóhoz a lengyel ellenállás és partizánharc 1939—1945 közötti eseményeit, azok hátterét és összefüggéseit, amelyek nélkül a magyarországi lengyel menekültek tevékenységének motivációja nehezen lenne megérthető. Az igen gazdag bevezető rész részletes taglalása egy önálló ismertetés feladata is lehetne. A tényekben és gondolatokban gazdag feldolgozásból nehéz bármit is kiemelni, azonban — anélkül, hogy ezzel valamilyen értékrendet állítanánk fel — témánk aspektusából vizsgálva. a lengyel ellenállási mozgalom kialakulásának körülményeiről, különböző politikai indíttatású és célú csoportjainak törekvéseiről, a lengyel emigrációval fenntartott kapcsolataikról kapott információk a legfontosabbak. Magyarázatot talál az olvasó sok olyan, a lengyel ellenállással kapcsolatos jelenségre, amelyek előtt ez ideig még a témában viszonylag jártasabb olvasó is tanácstalanul állt.

A recenzens a továbbiakban sem vállalkozhat arra, hogy a bonyolult és szerteágazó események pontos, de ugyanakkor élményszerű és meggyőző leírásában gazdag monográfia megközelítően is teljes ismertetésére vállalkozzon, csak arra szorítkozhat, hogy elsősorban az általa legfontosabbnak vélt részletekre, konklúziókra hívja fel a figyelmet.

Az 1939-es összeomlás után tömegesen érkeztek Magyarországra a lengyel me-

nekültek. A Teleki-kormány befogadta őket, segítette továbbvonulásukat, illetve az itt maradóknak megfelelő életkörülményeket teremtett. Biztosította, sőt támogatta szervezeteik kialakulását, a lengyelországi ellenállással és a nyugaton lévő emigráns kormánnyal való kapcsolatuk kiépítését és annak fenntartását. Teleki halála után a Bárdossy-, majd a Kállay-kormány is tovább folytatta — a németek növekvő ingerültsége közepette — a lengyelekkel szembeni baráti politikát.

A szerző hatalmas forrásanyag felhasználásával mutatja be a kormány támogatásával létrejövő lengyel katonai és polgári szervezeteket, elemzi azok ideológiai és politikai töltetét, céljait és törekvéseit, a lengyel ellenállással való kapcsolatuk alakulását. Sikerrel vázolja fel azokat a politikai és osztályellentéteket, melyek a magyarországi lengyel szervezetek között és azokon belül kialakultak. Igen sok új momentummal szolgál a magyar kül- és belügyi szervek valamint a Honvédelmi Minisztérium részéről megnyilvánuló támogatás természetéről, szervezeti kereteiről, a lengyel szervezetekkel, illetve azok vezetőivel kialakított kapcsolataikról.

Godó Ágnes a magyar uralkodó osztály angolbarát köreinek a lengyel emigrációt támogató, velük szemben valóban barátságos magatartást tanúsító viselkedésének hátterét vizsgálva leszámol azzal a még ma is fellelhető hiedelemmel, amely a tradíciókon nyugvó, politikától és osztályérdekektől független lengyelbarátság illúziójával igyekszik motiválni az angolbarát körök tetteit. Bebizonyítja, az angolbarát körök nem önzetlenül, hanem elsősorban éppen angolszász kapcsolataiknak a fokozódó német nyomás ellenében történő fenntartása érdekében, változatlan közeledési szándékaik bizonyítékaként álltak ki szilárdan a lengyelek mellett. Teleki Pál, Keresztes-Fischer Ferenc, Kállay Miklós és mindazon kormánytisztviselők, katonák, akik a lengyel menekülteket segítették, ittlétüket biztosították, politikájukban, a baloldalhoz és a néptömegekhez való viszonyukban reakciósak voltak, a magyar nép érdekei ellen politizáltak, amelyen nem változtatott a lengyelekkel szembeni pozitív politikájuk, kiállásuk sem, amellyel kihívták maguk ellen a németek és a magyar szélsőjobboldal dühét. Nem önzetlen politikáról volt tehát szó. Ez még fokozottabban mutatkozott meg Kállay miniszterelnöksége idején, aki a megszakadt nyugati kapcsolatok helyreállítását többek között éppen a lengyelek segítségével igyekezett szorgalmazni. Az uralkodó osztály lengyelbarát politikájának hibás megítélése nem utolsó sorban abból táplálkozik, hogy ebbeli törekvéseik találkoztak a magyar nép nagy többségének akaratával, akik nagy szeretettel és segítőkészséggel fogadták a magyar földre lépő lengyel menekülteket.

Részletesen foglalkozik a monográfia a hazánkban élő lengyelek 1944. március 19-e utáni sorsával. Ha a magyar uralkodó osztály angolbarát körei ekkor már nem is tudták támogatni őket, az egyszerű emberek segítségére változatlanul számíthattak. Istápolták, bújtatták az ekkor már üldözött lengyeleket. Közülük nem egy ekkor került kapcsolatba a kommunisták szervezte magyar ellenállási mozgalommal. Godó Ágnes meggyőző érveléssel bizonyítja, korábban miért nem alakult ki kapcsolat a lengyel emigráció és a magyar kommunisták között. A lengyelek magyarországi szervezetei a londoni emigráns kormánnyal, illetve annak lengyelországi szerveivel, köztük a Honi Hadsereggel álltak kapcsolatban. Vezetőik maguk sem tartoztak a baloldalhoz. Egzisztenciális kérdés is volt számukra, hogy a magyar kormány által rossz szemmel nézett kapcsolatokat elkerüljék. Ezért a kommunistákkal való kapcsolat kialakulására csak a német megszállás után, a magyar ellenállás kibontakozása idején kerülhetett sor.

A Lengyelországban bevetett magyar alakulatok magatartása, a lengyel néphez és a partizánokhoz való viszonya kiemelt helyet kapott a könyv lapjain. Ezek az alakulatok, tisztek és katonák egyaránt, bár nem fordultak szembe a németekkel és nem álltak át a partizánokhoz, elévülhetetlen érdemeket szereztek azzal, hogy ugyanakkor nem voltak hajlandók a partizánok és a lengyel nép ellen harcolni, sőt — mint erre a könyv számtalan példát hoz fel — a legkülönbözőbb módokon támogatták a partizánokat, akik nagyra értékelték a magyar katonák magatartását. Tettüket ebben a formában is feltétlenül pozitívnak, németellenesnek kell értékelnünk, ily módon ők is hozzájárultak a lengyel nép és partizánok harcának sikeréhez.

A varsói felkelés a város környékén állomásozó II. magyar tartalékhadtest révén került a szerző érdeklődésének középpontjába. Godó Ágnes, a magyar csapatok tevékenységét vizsgálva, széles forrásanyagra támaszkodva bizonyítja, hogy a még máig is élő tévhitekkel ellentétben, a varsói felkelés vezetői és a ma-

gyar hadtest egymást váltó parancsnokai, Vattay Antal és Lengyel Béla tábornokok között létrejött kapcsolat semmiféle lényeges megegyezésre nem vezetett. A horthysta tábornokok magatartásukkal az adott katonai helyzetben elmentek addig a határig, ameddig saját egzisztenciájuk és osztályhovatartozásuk szabta politikai érdekeik engedték. Sem németellenességük, sem lengyelbarátságuk ezeket a határokat nem lépte át. Ezeket a „határok", a Varsóba vezető utak nyitva tartása révén, lehetővé tették a felkelők viszonylagos mozgásszabadságát, feltétlenül hozzájárulva ezzel a varsói nép harcához. Tették ezt mindaddig, amíg az egyre bizalmatlanabb németek követelésére, és a hazai események alakulása következtében, a magyar hadtestet el nem vezényelték.

A varsói felkelés leírása is a munka nagy értékei közé tartozik. A szerző az események bemutatása mellett homályt és félreértéseket oszlató érveléssel és erővel mutat rá a felkelés kirobbanásának körülményeire, a háttérben álló erők elképzeléseire, és felveti a „londoni lengyelek" felelősségének kérdését.

A monográfia harmadik része a lengyel—magyar partizán-együttműködéssel foglalkozik. Ez a rész kissé túlméretezettnek tűnik a többi fejezethez képest. A nyugat-ukrajnai és nyugat-belorussziai partizánakcióban részt vevő, viszonylag kis számú magyar partizán tevékenysége nem látszik indokolni, hogy a szerző ilyen nagy terjedelemben foglalkozzék az eseményekkel. Hangsúlyozni szeretnénk, nem tartalmi, terjedelmi kérdésről van szó, amely megbillenti a könyv szerkezetét. A könyvnek ez a különben igen érdekes és jól megírt fejezete némi további kiegészítésekkel önálló tanulmányként is megállna, de méginkább része lehetne egy, a szovjet partizánalakulatokban harcoló magyarokról készülő monográfiának. Ez a terjedelme miatt bírált fejezet szintén nem szűkölködik olyan események leírásában, melyek ez ideig nem, vagy csak részben voltak ismeretesek. Különös érdeklődésre tarthat számot a lengyel területen ledobott magyar ejtőernyősök története. Godó Ágnes nagy körültekintéssel végzett kutatásaira alapozva új, eddig ismeretlen adatokkal gazdagította a Kilián útjáról meglévő eddigi ismereteinket. Végigköveti őt leszállásának helyétől eltűnésének feltételezett helyéig, meggyőző módon rajzolva meg a közben lezajlott eseményeket. Hasonlóképpen sok új adattal szolgálnak a magyar „kovpakisták"-ról és a Kovalenko—Zalka felderítő csoport tevékenységéről közölt, eddigi ismereteinket gazdagító részletek is.

Nem lenne teljes ez a rövid ismertetés, ha nem szólnánk Godó Ágnes történetírói módszeréről. Munkájában széles forrásbázisra támaszkodik. A magyar és lengyel levéltári és könyvészeti anyagoktól a visszaemlékezésekig terjedő óriási anyagmennyiséget dolgoz fel, ami lehetővé teszi mondanivalójának gazdag dokumentálását. A felsorakoztatott tények sokaságából építi fel munkáját és vonja le következtetéseit, az érveket és ellenérveket mérlegre téve, önmagával is polemizálva alakítja ki véleményét, amit bátran állít szembe a hamis, előítéleteken nyugvó nézetekkel. Mondanivalójának meggyőző erejével ragadja meg azokat, akik végigolvassák ezt az izgalmas, a helyes történelmi tudat formálásában nagy jelentőséggel bíró könyvet.

Dombrádi Lóránd

CSENDES LÁSZLÓ

ORSZÁGLEÍRÁS, FÖLDRAJZ, TÖRTÉNELEM (1782—1785)

(A Hadtörténeti Múzeum kiadása, Budapest, 1975. 160 o., miniatűr kiadás, 45×58 mm.)

Az általában „Josephinische Aufnahne" néven emlegetett I. katonai felvétel nemcsak kartográfiai téren hagyott pótolhatatlan értékű térképészeti anyagot a késői nemzedékekre. A hozzá tartozó Országleírással (Landesbeschreibung) a térszíni viszonyok változatos körülményeinek olyan kiegészítését adja, amely a maga gazdagságában és színezettségében a térképeken semmiképp sem lenne feltüntethető.

Igaz, a leírás katonai szempontok figyelembe vételével készült, ám a hadászat követelményei a XVIII. század végén sokkal inkább kötődtek a térszíni viszonyokhoz, mint napjainkban. A katonaság személyi- és állatállománya elszállásolásának, élelmezésének a terepen történő megoldása, továbbá a gyalogos és lovas menetoszlopok mozgási lehetőségeinek meghatározása céljából a folyókon való átkelési lehetőségek pontos megadására, az álló- és folyóvizek jégviszonyainak feltüntetésére stb. feltétlenül szükség volt. Éppen ez a sokrétűség teszi ezt a művet a mai természetkutatók, demográfusok, hidrológusok, történészek, mérnökök és geográfusok számára a közel 200 évvel ezelőtti viszonyok ismeretének valóságos kincsesbányájává.

Az eredeti országleírás német nyelvű, mint erre már mások is utaltak (az osztrák szakirodalomban részletesen Paldus József ezredes); rövidített változata megjelent a Hadtörténelmi Közlemények 1917. évi kötetében. Magyar nyelven Eperjessy Kálmán méltatta az Agrártörténeti Szemle 1961. évi 3—4. számában. Eperjessy érdeme, hogy ez az igen nagybecsű kéziratos mű fényképmásolatban már az 1920-as évek végén hazánkba került. Erdei Ferenc akadémikus megbízásából Eperjessy nyomásra kész állapotba hozta a „Landesbeschreibung" hazánkra vonatkozó részének teljes szövegét és — mint az anyag legjobb ismerője — megírta a leírás használatához szükséges bevezető tanulmányt is. Az 1782—1785. évi „Landesbeschreibung" kiadása azonban Erdei Ferenc sajnálatosan korai halála miatt elmaradt.

Csendes László alezredes, hadtörténész ebben a kis könyvében magyar részről elsőnek elemzi katonai és hadtörténészi szempontból ezt a hallatlanul nagybecsű anyagot. Bevezetésül szól az országleírás forrásértékéről, valamint annak történelmi előzményeiről, majd a leírás szükségességéről és elkészítésének körülményeiről. Egy kis fejezet a távolságok és az azok legyőzéséhez szükséges időtartam viszonyával foglalkozik. (A távolsági adatokat a térképek lépésben, illetve órákban adják meg. Háromféle órát említenek: a normális órát, ez 5000 lépés, vagyis 3750 m. Nehezebb terepen a 4750 lépést tartalmazó „kis órában" számolnak, ez 3564 m. Az alföldi síkságon, s általában a könnyű terepen 6000 lépést számítottak „egy erős órának", ami 4500 m. Ha meggondoljuk, hogy 200 évvel ezelőtt milyen terhet kellett egy gyalogosnak a hátán cipelnie, ezek a normafokozatok nagyon komoly teljesítményt jelentenek!)

A továbbiakban elemzően foglalkozik a tanulmány az országleírásban található települések ismertetésének módjával, majd az álló- és folyóvizek, a tavak, mocsarak, erdők és folyók részletes értékelésével és katonaföldrajzi jellemzőivel.

A művet a településekről készített névmutató és bőséges jegyzetanyag egészíti ki.

A szerzőnek ez a második minikönyve. 1969-ben jelent meg „A magyar katonai térképező csoport" címen egy 72 oldalt és 14 térképmellékletet tartalmazó kötete, közel hasonló nagyságban és formában, ugyancsak a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum kiadásában.

A történelmi, hadtörténelmi térképek immár 10 szelvényt kitevő hasonmás kiadványaival, valamint az intézet kiadásában megjelent térképtörténeti leírásokkal a Hadtörténelmi Térképtár jelentős segítséget nyújt a térképtudományi ismeretek széles körű terjesztésében, amiért köszönetet kell mondanunk.

Bendefy László

BÁNKUTI IMRE

A KURUCOK ELSŐ DUNÁNTÚLI HADJÁRATA
(1704. január—április)

(Értekezések a történeti tudományok köréből. 78.)

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 137 o.)

A Rákóczi-szabadságharc katonai története az elmúlt évtizedekben kissé háttérbe szorult. Úgy tűnt, Markó Árpád ragyogó szintézise már kimondta a végső szót e kérdésben, a kutatók figyelme inkább a szabadságharc belpolitikai, társadalmi-gazdasági és ideológiai problémái felé fordult.

Bánkuti Imre új módszerekkel igyekezett tisztázni a kuruc hadsereg története számos lezártnak hitt kérdését. Gazdaságtörténész lévén, elsősorban a csapatok felszerelésének, ellátásának és szervezésének problémái foglalkoztatták. Több évtizedes fáradságos munkával, főleg a vidéki levéltárak gazdag anyagára támaszkodva, sikerült is jelentős lépéssel előre vinnie a kérdés kutatását. Eredményes munkásságát több értékes publikációja igazolja, közülük itt csupán — jelen munkája mellett — „A Rákóczi-szabadságharc hadserege" c. okmánygyűjteményét (1976) és még kiadatlan disszertációját: „A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái 1703—1711" emelhetjük ki.

A kurucok első dunántúli hadjáratáról szóló kismonográfia Bánkuti problémaérzékenységét és kutatói bátorságát dicséri. Jó érzékkel nyúlt a szabadságharc katonai történetének ama szakaszához, amelyben a kurucok a legközelebb álltak a győzelemhez. Már Markó Árpád hangsúlyozta: Rákóczi egyedüli reményét a francia—bajor seregekkel történő egyesülésre építette, s amikor ezt a francia hadak 1704. augusztus 13-i höchstädti veresége irreálissá tette, joggal írta emlékirataiban: „Ez a remény volt egyetlen alapja annak, hogy belefogtam a háborúba, melynek nehézségeit nagyon is előre láttam."

Rákóczi és Villars francia marsall tervei szerint a nyugatról támadó francia—bajor hadak Bécs alatt egyesültek volna a fejedelem kurucaival. Magyarországon Bécs felé a Dunántúlon vezetett az út. E fontos tartománynak tehát mindenképpen a kurucok kezére kellett kerülnie. Bánkuti felveti a kérdést: megvoltak-e az alapjai annak, hogy a Dunántúlt, alig fél évvel a szabadságharc kirobbantása után, felszabadítsák Rákóczi hadai.

A szerző számos forrásra támaszkodva azt a helytálló következtetést szűri le, hogy ez a kuruc hadsereg szervezési, ellátási és egyéb hiányosságai, valamint a Dunántúl lakosságának magatartása folytán olyan feladatnak bizonyult, amely meghaladta az akkor szerveződő magyar állam katonai és gazdasági erejét. A Dunántúl nemességét és polgárságát ugyanis, mint ezt Bánkuti kifejti, szoros gazdasági szálak fűzték Ausztriához, s így nehezebben fogadták el Rákóczi uralmát, mint az ország többi része. „Ez persze nem jelentette azt — fűzi hozzá —, hogy egy a Dunántúlra behatoló kuruc katonai akció esetén, különösen ha az tartós és szilárd megszállást eredményez, a lakosság jelentős része... nem fog csatlakozni a felkelőkhöz."

Azt is helyesen látja a szerző, hogy a várható nehézségek ellenére „a kurucoknak feltétlenül törekedniük kellett a Dunántúl tartós katonai megszállására". E tétel igazságát Bécs reagálása is bizonyítja. Az Ausztriai Ház, a francia—bajor csapatok előretörése, a kuruc felkelés és saját gazdasági nehézségei folytán, válságba került, szövetségesei már attól tartottak, hogy összeomlik a csapások súlya alatt. Ellenintézkedése azonban erőteljes és sikeres volt. A korszak talán legkiválóbb hadvezére, Savoyai Jenő, 1703 végén személyesen szervezte meg a védelmet, és sikerült — más frontok rovására — annyi erőt összevonnia, amely nemcsak megakadályozta a további kuruc előnyomulást, hanem eredményes ellentámadással ki is tudta szorítani csapataikat a veszélyes dunántúli térségről. Itt a szerző talán megemlíthette volna, hogy a francia—bajor előnyomulás tetőpontját jelentő passaui sikert elsősorban az tette lehetővé, hogy onnan 10 000 katonát dobtak át az osztrákok a magyarországi hadszíntérre — ezzel is jelezhette volna a Rákóczi-szabadságharc egyetemes jelentőségét.

A továbbiakban a mű a Dunántúl felszabadítását és a berendezkedés proble-

máit elemzi. Megállapítja, Károlyi Sándornak, a Dunántúl parancsnokának nehéz problémákkal kellett szembe néznie. Védekeznie kellett az osztrákok és a szerb—horvát határőrök egyre erősödő ellenakcióival szemben, portyákat kellett vezetnie, vagy küldenie Ausztriába és a határőrvidékre, s mindenekelőtt hozzá kellett látnia az újonnan birtokba vett területek katonai és közigazgatási megszervezéséhez.

Károlyi a sereget a nemességből, és a „vitézlő rend"-ből próbálta kiegészíteni. 25—30 ezredesi pátenst osztott ugyan szét, de ez nem jelentett ugyanennyi ezredet is. A dunántúli vitézlő rend egyelőre óvatosan szemlélte az eseményeket, csak kisebb számban állt a kuruc zászlók alá. Növelte a nehézségeket, hogy napirenden voltak a súrlódások a tiszántúli és a dunántúli katonaság között, s ami még nagyobb baj volt, mindkét réteg csak a Thököly-féle portyázó harchoz értett, a reguláris harceljárás — beleértve Károlyit is — nem tartozott erősségeik közé. Ez a későbbi harcok során szomorú kudarcokhoz vezetett.

Nagy és hiábavaló erőfeszítések történtek a sereg ellátásának megszervezésére is. Károlyi Kőszegen gazdasági hivatalt hozott létre, ez azonban a rossz termés, a szakszerűtlenség, a prédálás, és a dunántúli nemesség csekély áldozatkészsége miatt nem tudta teljesíteni feladatát.

Nagyban rontotta a kurucok esélyeit az a körülmény is, hogy a tiszántúli csapatok, s maga Károlyi is, kíméletlenül zsákmányolni kezdtek. Károlyi, az akkor még császárpárti Forgách Simon szerint, „igen hitvány dolgokkal töltötte idejét, rosszul bánt a dunántúli területekkel".

Nem véletlen tehát, hogy az első erőteljes osztrák ellentámadás azonnal szétzilálta a dunántúli kuruc haderőket. Szeptember 18-án Nagymarton alatt Károlyi hada szinte puskalövés nélkül szétszóródott és a sereg híján maradt vezér néhány hét alatt ellenállás nélkül kiürítette a Dunántúlt.

A kortársak — és a később történészek is — csaknem egyértelműen Károlyi Sándort teszik felelőssé a történtekért. Ez a nézet már Rákóczi emlékirataiban is megfogalmazódott. Bánkuti történetírói bátorságára vall, hogy nem elégszik meg a tekintélyekre támaszkodó sablonos értékítéletekkel, hanem tényszerű, reális magyarázatot keres. Leszögezi, Károlyi ugyan követett el hibákat, de a felelősség elsősorban nem őt terheli. Nem tudott megbirkózni az előtte tornyosuló feladatokkal, támogatást pedig sehonnan nem kapott. Mind Rákóczi, mind Bercsényi megelégedtek az első sikerekkel, nem törekedtek — igaz, a rendelkezésre álló erőket tekintve nem is igen törekedhettek — azok elmélyítésére. Ez okozta végső soron, hogy a magára hagyott Károlyi-had vereséget szenvedett.

„A hadjárat kudarca feltárta a felkelés szinte minden gyenge pontját és ellentmondását, politikai, szervezési és vezetési téren egyaránt." Így foglalja össze a szerző az 1704-es dunántúli hadjárat tanulságait, s ebben messzemenően egyet kell vele értenünk: a vereség okát nem vezethetjük vissza másodlagos, személyi tényezők hatására, ennek súlyosabb, objektív okai voltak. Ezeket Bánkuti Imre szép tanulmánya mintegy csokorba gyűjtötte, s ezzel marxista magyarázatát adta a kuruc hadsereg első és egyetlen győzelmi reménye elhamvadásának.

Rázsó Gyula

NAGYVÁRADI SÁNDOR—VARSÁNYI ERNŐ

KATONAI REPÜLŐGÉPEK

Típuskönyv

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1976. 280 o.)

E könyv megjelentetésével a Zrínyi Katonai Kiadó igen régi adósságot törlesztett, hiszen a világ katonai repülőgépeinek közel hét évtizedes „világtárlatát" adta közre. Ilyen jellegű magyar összefoglaló művel eleddig nem rendelkeztünk.

A két szerző által írt könyv az előszón kívül kilenc részre tagolódik.

Az *első rész* általánosságban és röviden a légierő fejlődését, szerepét, valamint önálló fegyvernemmé való válását tárgyalja. A *második rész* a könyvben szereplő repülőgépeket felhasználás szerinti csoportosításban, országonkénti felbontásban, ezen belül típusjelzés szerinti felsorolásban ismerteti. A *harmadik rész* a rövidítésekről ad igen alapos tájékoztatást. A *negyedik rész* a felderítő repülőgépek kategóriájával foglalkozik. Az egyoldalas általános bevezetés után országonkénti csoportosításban, a típusfejlődés sorrendjében, harminchét felderítő repülőgép alapos és részletes ismertetése következik. Ezután — szintén országonkénti bontásban — negyvenhárom gép főbb adatai vannak táblázatba szedve. Az *ötödik rész*, nem egész egyoldalas általános fegyvernemi, fegyverzeti ismertetés után, nyolcvannyolc vadászgép részletes ismertetésével foglalkozik, országonkénti bontásban. Ezután százötvenegy típus főbb adatainak közlése következik. *Hatodik rész* a bombázó repülőgépeket ismerteti. Igen figyelemre méltó a 164. oldalon a szerzők által összeállított táblázat, amely megdöbbentő adatokkal bizonyítja a második világháború legnagyobb légitámadásainak pusztításait. A továbbiakban ötvenegy gépről részletes, hetvenről pedig általános ismertetés következik, az előbbi szakaszok felépítéséhez hasonlóan. A *hetedik rész* a több feladatú repülőgépekkel foglalkozik. A szerzők negyvennégy részletes típusismertetés után hetvenhat repülőgép főbb adatait mutatják be táblázatba szedve. A *nyolcadik részben*, „A hadirepülés holnapja" címszó alatt, a szerzők a jövő fejlődési irányvonalát próbálják felvázolni. A felhasznált irodalmat a könyv *kilencedik része* sorolja fel.

Az íróknak az anyag óriási mennyisége miatt válogatni kellett, nem vehették fel a világ hadirepülőgép-arzenáljában felhalmozódott összes géptípust a könyvbe. A válogatás minden kétséget kizárólag nagy felelősség is egyben; Nagyváradi Sándor és Varsányi Ernő ezt a feladatot szerintem jól végezték el: 80 felderítő, 239 vadász, 121 bombázó és 120 több feladatú repülőgépet ismertetnek. Az összesen tárgyalt 560 repülőgéptípusból 220-at képpel, háromnézeti rajzokkal és rövid, de lényegretörő típustörténettel is illusztráltak.

A könyvben lapozgató rögtön tapasztalhatja, hogy az anyag összegyűjtése, összeállítása, feldolgozása és ellenőrzése hatalmas munka volt: a külföldi szakirodalomban az adatok sokszor nem egyezők.

A könyv valamennyi adatán a recenzens nem rághatja át magát. Csak 60—65%-ukat ellenőriztem, s arra a meggyőződésre jutottam, hogy azok igen megbízhatóak és pontosak. Az ellenőrzéskor az 1—1,5% alatti eltéréseket nem vettem figyelembe: mindenki által ismert tény, hogy az elkészült szériagépek egyes példányai az ellenőrző mérések alkalmával két-három cm-es eltérést, egyes esetekben pedig 30—40 kg-os súlyeltérést is mutathatnak a gyárak által megadott adatokkal szemben. Sajnos, a típuskönyv — magas színvonala ellenére — nem hibátlan. Bosszantó, hogy egy sereg sajtóhiba került a szövegbe, amiről a szerzők ugyan nem tehetnek, de melyekre, legalábbis egyet lényegbevágóbbra, szeretném a figyelmüket felhívni:

A 95. oldalon, a WESTLAND WHIRLWIND gép ismertetésénél, a repülési jellemzőknél a 4572 m-en feltüntetett maximális sebesség nem 850, hanem csak 580 km/ó. A két első számjegy felcserélődött.

A 119. oldalon a GRIGOROVICS PI—1 gép két első betűje fel van cserélve. A típus helyes jelzése: IP—1, ez a szövegben is kijavításra szorul. Fel szeretném még a figyelmet hívni arra, hogy a repülési jellemzőknél megadott 435 km/ó csúcssebességet a gép fegyverzet nélkül érte el. Maximális sebessége teljes felszereléssel 380 km/ó volt.

A 122. oldalon a LAGG—1/3 negyedik sorában van nyomdahiba. A prototípus repülésének időpontja nem 1939. III. 3-a, hanem 1939. III. 30. A szedés alkalmával egy nulla kimaradt.

A 135. oldal, CURTISS „HAWK 75—M/—N/—O". Az ismertetés tizenhetedik sorában az FMA építés nem 20 db volt, hanem 200 db, sajnos a nulla itt is lemaradt.

A 162. oldalon, a NORTH AMERICAN F—100D „SUPER SABRE" hajtóműve teljesítményadataiban felcserélték a számokat. Ezért a 7685 kp helyett 7258 kp teljesítmény a helyes. Kiegészítésképpen itt szeretném megemlíteni, hogy az ilyen típusváltozatú gépek normál, illetve maximális hatótávolsága póttankkal 1770, illetve 2415 km volt.

A 218. oldalon a BRISPOL 142M helyesen BRISTOL 142 M.

273. oldal: az ILJUSIN IL—2M—3 maximális sebessége 470 km/ó helyett 430 km/ó volt, itt a hármas szám helyett hetes számot szedtek.

Egy elírást is találtam az átnézett típusokban, mégpedig 102. oldalon, a Heinkel He—100D fegyverzetének ismertetésénél. A „Repülés, űrrepülés" című folyóirat 1972 májusi száma 7. oldalának harmadik hasábján, a tizenkettedik bekezdésben „Fegyverzet" címszó alatt megadott „2 × 7,9 mm MG—17 szinkronizált géppuska" a helyes, nem az itt közölt MG—15. Az elírás nyilvánvaló, hisz a folyóirat előbb említett számában éppen Varsányi Ernő ismertette ugyanezt a géptípust.

Az átnézés alkalmával több tárgyi hibát is találtam, így például a 34. oldalon, a WEISS MANFRED WM—21 „Sólyom" ismertetésének 18. sorában, mely így hangzik: „... a WM—21B változatot pedig ennek 1030/1000 LE-s WMK. 14B feljavított változatával szerelték." Ez a közlés hibás, mert az összes korabeli gyári jelentések arról tanúskodnak, hogy a negyedik „Sólyom" széria gépeibe WM—14A típusjelzésű motor került, nem pedig a WM—14B. Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy az 1967 óta történt kutatások alapján kiegészítésként közöljem: többek között fény derült arra, hogy 1941 elején öt felderítő repülőszázad, a III. kf. (Szombathely), az V. kf. (Szeged), a VII. kf. (Miskolc), a VIII. kf. (Ungvár), és a X. kf. (Ungvár) voltak felszerelve „Sólyom" típusú gépekkel.

A 108. oldalon, a FIAT—CR—20 típus leírásának 10. sorában az „1932-től" évszám téves, mert az első két CR—20 típusú gépet 1929 decemberében szállították Szombathelyre.

A 156. oldalon a FOCKE WULF/TANK TA—154A—1 motorja helyesen Junkers Jumó 213E, mert Jumó 211R típusjelzésű motor nem létezett.

A 158. oldalon a TUPOLJEV—SZUHOJ I—14 bis (ANT 31) maximális sebessége helyesen a 449 km/ó helyett 384 km/ó.

A 270. oldalon pedig a WEISS MANFRED WM—16B „Budapest" adatai hibásak. A motor pontos típusjelzése WM/Gnome-Rhone K—14 Krsd. Hosszúsága a hiteles gyári adatok alapján 9,13 m és nem 9,75 m.

Egy-két kiegészítést is szeretnék közölni. A 76. oldalon a DASSAULT MD—450 „Ouragan" gép repülési jellemzőinél érdemesnek tartom a gép 14 700 m-es csúcsmagasságát is megemlíteni a póttartályokkal felszerelt gépek 1200 km-es maximális hatótávolságával együtt. A 271. oldalon az ismertetett JUNKERS J—4 (J.1) gép szárnyfelülete 48,5 m^2.

És végül, de nem utolsó sorban, a könyv fényképanyagának minősége sajnálatos módon nem minden esetben kielégítő, jóllehet ezt a közölt háromnézeti rajzok némiképp ellensúlyozzák.

Bármilyen apró nyomdahibát, elírást, hiányt könnyű kijavítani, illetve pótolni egy ugyanilyen magas színvonalú újabb, bővített kiadásban. Ismerve e téma népszerűségét, az új kiadás minden bizonnyal várható, hiszen ez a könyv nem csupán a repülőtechnika iránt érdeklődő tömegek tájékoztatására szolgál, hanem a repüléssel közvetlenül, vagy közvetve kapcsolatban levő különböző szakemberek számára is támogatást nyújt.

Kováts Lajos

DAS NEUE ÖSTERREICH
Geschichte der zweiten Republik

(Verlag Styria, Graz—Wien—Köln, 1975. 415 o.)

1972 tavaszán „Österreich — Die zweite Republik" címmel kétkötetes összefoglaló jelent meg a Verlag Styria kiadásában, amely az Osztrák Köztársaság második világháború utáni történetével ismertette meg az olvasót. A mű átfogta a gazdasági, társadalmi, politikai és ideológiai történések bonyolult komplexumát s voltaképpen arra volt kísérlet, hogy az osztrák állami lét történeti igazolását adja és megrajzolja Ausztria népének sajátos helyét Európa népei nagy családjában.

Az összefoglaló mű az európai és belső (hazai) kritika általános érdeklődésével találkozott, szerkesztői és maga a kiadó azonban úgy találták, hogy az osztrák társadalom minden rétegéhez nem jutott el, túlságosan is tudományos és volumenében igen tekintélyes volta miatt. Éppen ezért a rákövetkező években megindult egy egykötetes mű előkészítése, amely eleve a tudományos népszerűsítés igényeit kívánta kielégíteni, illetve az olvasók legszélesebb körének érdeklődését felkelteni. A közben megjelent és előttünk fekvő *Az új Ausztria. A Második Köztársaság története* című kötetben a témák és a szerzők számát csökkentették, a feldolgozás módját egyszerűsítették. A változások révén a német nyelvterület olvasóinak kezébe jól forgatható, könnyen érthető, olvasmányos könyv került.

A mű jelentőségében túlmutat az osztrák állam, illetve a német nyelvterület határain és a magyar olvasók számára sem érdektelen, hiszen a Magyar Népköztársasággal határos Osztrák Köztársaság elmúlt 30 esztendejének története tárul fel lapjain, a szomszédállam mai mindennapi életét ismerhetjük meg belőle.

Az osztrák Második Köztársaság létrejöttét a mű szerzői 1955-től, az osztrák államszerződés aláírásától számítják. Ez a szerződés nemzetközi jogilag szankcionálta az önálló, független és semleges osztrák állam létét. Persze az állami lét kritériumai a második világháború befejezése utáni 10 esztendőben is adva voltak, hiszen a Hitler-ellenes antifasiszta koalíciónak még a háború alatt hozott nem egy közös állásfoglalása a szövetségesek egyik célkitűzésének tekintette a hitleri Anschluss felszámolását és a független osztrák állam visszaállítását. A felszabadulást követő években a megszálló nagyhatalmak egymással gyakran ellentétes politikája is végeredményben ebbe az irányba hatott, különösen a Szovjetunióé, mely a fent említett célkitűzésekhez a legkövetkezetesebben ragaszkodott.

Az osztrák állami élet rekonstruálásának folyamata, amely Ausztria népének legteljesebb igenlésével találkozott, számos sajátos vonást mutatott fel, amelyek közül az egyik legjelentősebbről külön is szót kell ejtenünk. A szövetséges felszabadító csapatok bevonulásának, a náci uralom összeomlásának időszakában a mai osztrák állam területén nem volt forradalmi helyzet. Így a felszabadulást követően Ausztriában polgári demokratikus állami és társadalmi rend stabilizálódott, amely azonban tagadta a hitleri fasizmus uralmi rendszerét, s egyben el is ütött az Anschluss előtti austrofasiszta hatalmi berendezkedéstől. A stabilizáció az 1918-as Első Köztársaság intézményeit élesztette fel és az állami, társadalmi vezetésben az egykori kereszténységszocialistáknak és szociáldemokratáknak biztosított vezető szerepet. Mindezeket figyelembe véve az osztrák fejlődés — a norvég mellett — eklatáns cáfolata a „forradalom exportja" antimarxista, szovjetellenes rágalmának. A Szovjetunió, amely Ausztria tekintélyes részét felszabadította, nem avatkozott bele a felszabadított ország belügyeibe. Ismeretes, legjobban éppen az osztrák publicisztikából, hogy a Szovjetunió tette lehetővé már 1945. április 12-én, Bécs felszabadulása után, az első osztrák köztársaság miniszterelnökének, a szociáldemokrata Karl Rennernek a kormányalakítást. Az más kérdés, hogy Habsburg Ottó levélben tiltakozott F. D. Roosevelt-nél a szociáldemokrata Renner-kormány ellen, melyet „szovjetbérenc"-nek bélyegezett. Renner, aki a háború alatt Glognitzban élt teljes visszavonultságban, már április elején jelentkezett a felszabadító szovjet csapatoknál és kész volt vállalni a kormányalakítást.

A Renner-kormány igen nehéz helyzetben vette kezébe a stabilizáció, az újjáépítés munkáját. A háború pusztításai Ausztriát is elérték, a nácizmus egy hadszíntérré vált, éhező, nyomorgó „Ostmark"-ot hagyott maga után. A Renner-kormány igyekezett maga köré tömörí-

teni az antifasiszta elemeket, minden osztrák hazafit, akik közül számosan fegyveresen harcoltak a náci uralom ellen, vagy sínylődtek évekig a koncentrációs táborokban. Ezek jelentős része kommunista volt, akik a felszabadulásért folytatott nehéz, sokszor reménytelen küzdelem súlyát megosztották szociáldemokratákkal, keresztényszocialistákkal, haladó demokratikus polgári elemekkel.

Egyébként az antifasiszta ellenállási harc kérdéseit a kötet bevezető tanulmánya elmélyült alapossággal elemzi. Szerzője, Erika Weinzierl, nem csupán a háború alatti harcokat idézi fel, hanem a hitleri megszállást követő évek eseményeit is vizsgálat alá veszi. Az osztrák ellenállási mozgalom ugyanis egyidős az Anschluss-szal, helyesebben a fasizmus elleni harc akkor kezdődött, amikor a német hadsereg átlépte Ausztria határait. Az akkori helyzetből adódóan a harc jellegét a korlátlan fasiszta erőfölény határozta meg, amely a háború győzelmes éveiben gyakorlatilag ki is kapcsolta az ellenállási mozgalmat. A sorozatos német katonai vereségek nyomán azonban az osztrák ellenállási mozgalom is kezdett magára találni, sőt, a háború utolsó évében Ausztria területén kisebb partizánakciókra is sor került, nem beszélve arról, hogy osztrák antifasiszták nagy számban vettek részt a jugoszláv népfelszabadító háborúban. Mint a tanulmányból kitűnik, az ellenállási mozgalom társadalmi bázisa igen széles volt: a résztvevők osztályok, rétegek, pártok, világi és egyházi szervezetek soraiból toborzódtak. Az összeomlás szélére jutott náci megszálló hatalom véres megtorlásai nemcsak megtizedelték ezeket az erőket, edzették, acélozták is. Mindazonáltal nem kétséges, hogy az osztrák ellenállási mozgalom egymagában képtelen volt felszabadítani Ausztriát. Ezt a feladatot a szovjet hadsereg és a vele szövetséges nyugati hatalmak csapatai végezték el.

A felszabadulás utáni nehéz esztendők megannyi problémájának megoldásában az antifasiszta harcok életben maradott résztvevői tevőlegesen részt vállaltak; a konszolidálódási törekvések első megnyilvánulása a demokratikus pártok megalakulása, illetve újjászervezése volt. 1945 nyarán jöttek létre az osztrák állami-társadalmi életre ma is jellemző pártok, így az egykori keresztényszocialistákból az ÖVP (Osztrák Néppárt), a szociáldemokratákból és forradalmi szocialistákból az SPÖ (Szocialista Párt) és erősödött meg az Osztrák Kommunista Párt, illetve jegecesedett ki később az 50-es években az FPÖ (Szabad Demokrata Párt). A pártok kialakulásának történetét Karl Skalnik tanulmánya mutatja be és hű képet ad arról, hogy a stabilizálódó nagytőke és nagybirtok, valamint a közép- és alsó rétegek belső politikai harcában hogyan szilárdult meg az ausztro-liberalizmus, amely a burzsoá parlamenti váltógazdaság klasszikus szabályai szerint, reformok és félreformok útján, de korántsem lebecsülhető eredményességgel kormányozza Ausztria hajóját.

A belső és külső stabilizálódás kétségkívül legjelentősebb mozgató ereje az osztrák államszerződés megkötése volt, 1955-ben. Rendelkezései az állam belső életére is kihatottak; segítettek olyan tehertételek felszámolásában, amelyek a konszolidáció kerékkötői voltak. (Szeparatizmus, egykori nácik beilleszkedése, nemzetiségi kérdés.) A belső politikai élet fejlődésének képét Rudolf Neck tanulmánya adja, míg az osztrák külpolitika alakulásának Stephan Varosta szán terjedelmes értekezést.

Az osztrák köztársaság beilleszkedése a második világháború utáni Európába aránylag rövid idő alatt bekövetkezett. Mind a belpolitikában, mind a külpolitikában az államszerződés jelentett határkövet. Az államszerződés létrejöttéig Ausztria, a négy szövetséges hatalom megszállása alatt állván, önálló külpolitikát nem folytathatott. Ezekben az években külpolitikája gyakorlatilag a négy nagyhatalomhoz való viszonyra korlátozódott. Ez a viszony, elsősorban a Szovjetunióhoz való kapcsolat — szerző által is bevallottan —, korántsem volt problémamentes: Ausztria a hidegháború éveiben egyre inkább az angolszász hatalmak, illetve az újjáéledő nyugatnémet nagytőke gazdasági-politikai nyomása alá került, ez pedig a Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatok romlásához vezetett. Ezzel párhuzamosan feszültség keletkezett az Ausztriával szomszédos népi demokratikus államokhoz való viszonyban is.

Az 1955-ös államszerződés külpolitikailag nagyon sok kérdést rendezett: Ausztria semleges állam lett, amit az osztrák parlamentnek a „tartós semlegességről" hozott törvénye csak alátámasztott. A „tartós semlegesség" azonban már a következő évben súlyos próba elé került: a magyarországi ellenforradalmi lázadás leverése után nyugatra távozó ellenforradalmárok és megtévesztett elemek Ausztria földjén találtak átmeneti vagy tartós menedéket; ez a két állam viszonyát igen kedvezőtlenül befolyásolta.

A feszültség feloldására tett kísérletek 1962-ben vezettek sikerre, azóta a két állam viszonya rendezett és napjainkban is számos törekvés nyilvánul meg a jószomszédi kapcsolatok elmélyítésére.

Ausztriának egyéb keleti szomszédaival való kapcsolatát általában ugyanazon a vonások jellemezték, mint a Magyar Népköztársasághoz fűződő viszonyát. Az 1968-as csehszlovákiai események hasonló megpróbáltatást jelentettek, Jugoszláviával való viszonyát pedig időről időre az Ausztriában élő szlovén kisebbség mozgalmai árnyékolják be. Az elmúlt 30 esztendő többször kiélezte a dél-tiroli problémát is, amellyel kapcsolatban az ENSZ fellépésére volt szükség. Az Olaszországgal kötött újabb egyezmények egyelőre nyugvópontra juttatták a dél-tiroli osztrák lakosság helyzetét. A Német Szövetségi Köztársasággal való viszonyt az Ausztriában levő német vagyonok, tulajdonok sorsa élezte, mígnem Ausztria tetemes megváltási árat fizetett értük. Az ezt követő német tőkebeáramlás a kérdést azzal „oldotta meg", hogy ma Ausztria területén ismét rengeteg német tulajdon halmozódott fel. Ez a felhalmozás sokszor groteszk jelenséghez vezet, úgyannyira, hogy pl. a parlament törvényben volt kénytelen kimondani egyes osztrák tulajdonok elidegenítésének tilalmát. A Német Szövetségi Köztársaság napjainkban Ausztria legnagyobb kereskedelmi partnere, amely megszabja gazdasági fejlődése irányát és lehetőségeit. A nyugatnémet politikai befolyás növekvő intenzitású, amit az is nagymértékben elősegít, hogy az osztrák politikai élet vezető pártjai csaknem ugyanolyan összetételűek, mint a hasonló nyugatnémet politikai pártok. Érdemes itt utalni az Osztrák Szocialista Párt és a Nyugatnémet Szociáldemokrata Párt szoros kapcsolatára, amelyet Kreisky és Brandt közös emigrációs múltja és politikai gyakorlata méginkább alátámaszt.

Ausztria életében nem kis jelentőségű a Vatikánhoz fűződő viszony, amely évszázados hagyományokra nyúlik vissza. A két fél közötti harmonikusnak mondható kapcsolat alapja az 1933-ban megkötött konkordátum, amelyet a felszabadulás után több ízben megújítottak. Kétségtelen tény, hogy a megújítások a katolikus egyház jogainak bizonyos visszaszorításával jártak, de ez elől a Vatikán sem térhetett ki, hiszen az oktatásban, nevelésben játszott régebbi (szinte kizárólagos) privilégiuma a modern burzsoá állam oktatási-nevelési rendszerének inkább kerékkötője, mintsem segítője volt.

A különböző, szomszéd és nem szomszéd államokhoz való kapcsolat sajátságosan veti fel Ausztria hadügyének kérdését. Habár az osztrák államszerződés s azt követően az e kérdésben megfogalmazott osztrák törvények, valamint a semlegességi politika a Bundeswehr nagyságát és feladatait meglehetős pontossággal körvonalazták, a hadseregfejlesztés kérdése napjainkban is a politikai csatározások nyílt területe. A szenvedélyek gyakori felkorbácsolásának hathatós eszköze az osztrák állam katonaföldrajzi helyzete: két világméretű koalíció, a Varsói Szerződés és a NATO szorításában — úgymond — Ausztriát csak nemzetközi szerződések védik, valójában azonban semmi sem, mert az osztrák államnak még annyi hadereje sincs, hogy a határain betörő ellenséget néhány napra feltartóztassa. Ezek a vélemények az objektív megítéléstől igen messze állnak, s inkább arra szolgálnak, hogy — politikai célzatból, elsősorban a Varsói Szerződés tagállamai ellen — hangulatot keltsenek. Egyébként a hadügy kérdésével foglalkozó Allmayer—Beck-tanulmány sokkal reálisabban látja Ausztria katonapolitikai helyzetét, ha olykor maga is átveszi az említett vélemények szerzőinek néhány hangzatos jelszavát.

Az Allmayer—Beck-tanulmány a mű történeti-politikai részének lezárója; az ezt követő fejezetek az elért vívmányok bemutatásával teszik teljessé nyugati szomszédunkkal kapcsolatos ismereteinket. Értékes és érdekes fejezetek ezek, bepillantást adnak az osztrák szociálpolitika és egészségügy, az iskola-, és nevelésügy, a tudomány és tudománypolitika, a tömegkommunikációs eszközök, az irodalom, a képzőművészet, zene mindennapi életébe, elért eredményeibe és problémáiba.

A szerzői kollektíva színvonalas munkát bocsátott az olvasóközönség rendelkezésére. A nagy gonddal összeállított művet függelék és időrendi táblázat egészíti ki. Mindkettő igen hasznos, nemcsak a kutató történész, hanem az átlagolvasó számára is.

Farkas Márton

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

Voenno-isztoricseszkij Zsurnal (Szovjetunió) 1976. 7—12. sz.

Az ismertetett számokban közölt tanulmányok, visszaemlékezések túlnyomó többsége a Nagy Honvédő Háború témaköréhez kapcsolódik.

A légifölény kiharcolásának kérdéseivel foglalkozik *Palasevszkij, J.* „A légierők tevékenysége az ellenséges repülőterek ellen" c. cikke. (1976. 9. sz., 20—28. o.) A háború előtti szovjet hadelmélet a légiuralomért vívott harcot a győzelem kivívásának legfontosabb feltételei közé sorolta. A légiuralom kivívásában az összes fegyvernemeknek részt kellett venni, de a főszerep a légierőknek jutott.

Az ellenség csapásmérő csoportjait két módszerrel kellett megsemmisíteni: a repülőtereken és a levegőben. Ezt légi hadműveletek és napi harctevékenység folyamán kellett elérni.

Sajnos, a háború kezdetekor a szovjet légierők az átszervezés és a gépek lecserélésének időszakában voltak, ezenkívül nagyon erős és tapasztalt ellenséggel kellett harcba szállni. 1941. június 22-én a német légierő egyidejűleg támadott 66 szovjet repülőteret, amelyeken megsemmisített 800 gépet, július 10-ig megsemmisítette a határ menti körzetek állományában levő gépek több mint 50%-át. Az ellenség légiuralomra tett szert az összes hadászati főirányban, ami károsan befolyásolta a harcok menetét.

A háború első napjainak tapasztalatai azt mutatták, hogy tekintet nélkül az ellenség nagy veszteségeire, nehéz lesz megszerezni a légifölényt erőinek a földön való aktív megsemmisítése nélkül. Ezért megkezdték az ilyen irányú tevékenység megszervezését. A Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedő övezetben koncentrált támadást intéztek 42 repülőtér ellen. Július 10-ig mintegy ezer felszállásban támadták a német repülőtereket a frontok légierői és megsemmisítettek 348 repülőgépet.

Amikor a német csapatok mélyen benyomultak az ország belsejébe, az ellenség számára lehetővé vált Moszkva támadása. A szovjet parancsnokság megszervezte azoknak a repülőtereknek a támadását, ahol a bázisok voltak. A napi harcok mellett két légi hadműveletet hajtottak végre október 11—18. és november 5—8. között. Az elsőt 5 front légierői a távolsági bombázókkal együtt 30 repülőtér ellen, a másodikat három front erői, a moszkvai légvédelemmel és a távolsági bombázókkal 29 repülőtér ellen. Több mint 600 gépet semmisítettek meg.

Annak a harcnak az eredményeként, amely a moszkvai irányban folyt a légiuralomért, a szovjet repülők négy hónap alatt a levegőben és a földön 1600 ellenséges gépet semmisítettek meg. Ez jelentős győzelem volt: Moszkva alatt sikerült kivívni az operatív légiuralmat.

1941-ben és 1942 első felében sikerült gyengíteni az ellenség erejét, a németek kénytelenek voltak lemondani arról, hogy a bázisokat a front közelébe telepítsék, de általánosságban nem sikerült komoly eredményeket elérni az ellenség gépeinek a földön való megsemmisítése terén. Hiányzott még a tapasztalat a támadások megszervezéséhez, kevés eszköz állt rendelkezésre, kis csoportokkal történtek a támadások, erős volt az elhárítás.

1942 második felében a frontok légierői megháromszorozódtak. Légihadseregeket hoztak létre és megszervezték a Legfelsőbb Főparancsnokság repülő hadtesteit és hadosztályait. A légierőket kezdték összevontan alkalmazni. A sztálingrádi védelmi harcok idején megsemmisült vagy megsérült az ellenség 2639 repülőgépe.

A háború első szakaszában, annak ellenére, hogy a repülőterek elleni támadások korlátozottak voltak, a szovjet légierők nagy sikereket értek el: légiharcban és a földön 15 700 repülőgépet semmisítettek meg és Moszkva alatt kivívták a hadműveleti légifölényt.

A háború második szakaszában a repülőterek elleni támadások aránya nő. Sztálingrád alatt a védelem idején a gépek 23,8%-át semmisítették meg a földön, az ellentámadásnál 55,9%-ot. Az ellentámadásnál elpusztult vagy megsérült 3000 repülőgép, és ennek következtében itt is sikerült kivívni a hadműveleti légifölényt.

A légifölényért vívott harcban 1943 volt a döntő év. Tavasszal a Kubányban folytak súlyos harcok, amelyekben 800 német gép semmisült meg. Ezzel egyidőben csapásokat mértek a repülőterekre is, ahol 260 gépet semmisítettek meg. A nyugati területekről való átcsoportosítással azonban ezeket a veszteségeket a németek pótolni tudták.

A helyzet változásában a kurszki csa-

ta időszaka volt nagy jelentőségű. A németek itt összpontosították a szovjet—német fronton működő légierejük 70%-át, több mint 2000 repülőgépet. Megsemmisítésükre a szovjet hadvezetés két nagyméretű légi hadműveletet szervezett május és június folyamán, amelynek eredményeként 750 gépet semmisítettek meg. A szovjet légierő újra kivívta a légifölényt. A különböző alárendeltségben működő szovjet gépek száma elérte az ötezret. A német gépek alapvető tömege azonban még itt is légiharcban semmisült meg. 1943-ban a megsemmisített német gépek száma az összes frontokon és hadműveletekben meghaladta a 20 ezret. Ezt a német ipar már nem tudta pótolni, és nem tudták pótolni a személyi állományt sem.

A háború harmadik szakaszában, a teljes szovjet hadászati légifölény körülményei között, a németek még igyekeztek magukhoz ragadni a kezdeményezést. Ezért a légifölény megtartása ugyanolyan kemény harcokat követelt, mint megszerzése. A harc alapvető formája továbbra is a légiharc maradt, mert a németek igen sok repülőtérrel rendelkeztek, és így nehéz volt átütő sikert elérni. Ez az egyik oka annak, hogy a harmadik szakaszban a szovjet légierő csak egy önálló légi hadműveletet hajtott végre a repülőterek ellen: 1944 júliusában, a belorussziai hadművelet előtt.

A háború alatt a repülőterek elleni támadás céljából 58 ezer felszállást hajtottak végre és elpusztítottak 13 300 repülőgépet. Ez az összes elpusztított gépek 23%-a. A módszer tehát eredményesnek bizonyult. Átlagban 5 felszállás jut egy elpusztított gépre, a légiharc esetében pedig 30 felszállás, tehát 5—6-szor több. Emellett figyelembe kell venni, hogy a repülőtereken nemcsak a gépek mentek tönkre, hanem a berendezések is.

A légifölény kiharcolásának alapvető módszere mégis a légiharc volt, hiszen ezekben pusztult el az ellenséges gépek 77%-a.

A második világháború témaköréből még megemlítjük *Csugunov, A.* „A csapatok hadtápterületének védelme a közép- és dél-európai országok felszabadításáért vívott harcok idején" c. írását (1976. 11. sz., 89—94. o.), helyesebben annak azt a részét, amely a magyarországi tényekedéssel foglalkozik. A bevezető részben a szerző rámutat, hogy milyen veszélyt jelentettek az erdőkben, hegyek között visszamaradt ellenséges csapatok, átdobott diverzáns csoportok, a Szovjetunió területéről elmenekült árulók bandái. A hátország ellenőrzésének megszervezése és biztosítása a belügyi népbiztosság csapataira hárult.

Magyarország területén is sor került fegyveres harcokra diverziós-felderítő csoportokkal, a reguláris alakulatok visszamaradt csoportjaival. 1944. október—decemberében a 2. Ukrán Front hátában 3 nagy diverzáns bandát kellett felszámolni, amelyeknek az alapját nyilasok és SS tisztek alkották.

1944. december 21-én a 10. határőr ezred a lakosság segítségével felfedezett és szétzúzott egy nagy diverzáns-terrorista bázist, ahol 204 puskát, 10 géppisztolyt, 6 golyószórót, 23 ezer töltényt, 80 páncélelhárító gránátot, 120 kg robbanóanyagot és 446 ezer rubelt talált.

A 128. határőr ezred katonái 1944. december 23-án és 24-én hat ellenséges felderítőt tartóztattak fel Budapesttől 20 km-re északkeletre, akiket azzal a feladattal dobtak át, hogy hidakat robbantsanak, raktárakat, üzemanyagtárolókat gyújtsanak fel a Budapesthez vezető utakon. December 22-én a 91. határőr ezred járőrei a Balaton mellett fogták el a „Süd-Ost" SS alakulat felderítőit. Január elején 2 csoportot tettek ártalmatlanná Miskolc környékén.

Ezrekre megy azoknak a száma is, akik a balatoni támadó hadművelet visszaverése után maradtak vissza szétszóródva, akik a bekerített Budapestről próbáltak kisebb csoportokban átszivárogni, vagy a romok közt igyekeztek elrejtőzni.

Az ismertetett számokban több tanulmány foglalkozik a háború utáni katonai fejlődés kérdéseivel. Az egyik *Cserednyicsenko, M.* „A hadászati támadó hadművelet elméletének fejlődése 1945 és 1955 között" c. írása. (1976. 8. sz. 38—45. o.) A szerző bevezetésként ismerteti a háború után kialakult világpolitikai helyzetet, a hidegháborút, az atomzsarolást, ami arra kényszerítette a Szovjetuniót, hogy biztonsága érdekében fejlessze saját fegyveres erőit. Ez az időszak átmeneti, még a magfegyver előtti időszak, de sok olyan elméleti általánosítást hozott, amelyek ma is fontosak. Az egyik ilyen a hadászati támadó hadművelet elmélete. A szovjet technika ebben az időben rohamosan fejlődött. 1949-ben létrehozták az atombombát, 1953-ban a hidrogénbombát. Nagyot lépett előre a légierő, különösen a lökhajtás bevezetésével. Ebben az időben rendszeresítették a kiváló harci adottságokkal rendelkező IL—28-as lökhajtásos könnyűbombázót, a MIG—9, MIG—15,

MIG—17, JAK—17, JAK—23 lökhajtásos vadászgépeket, a TU—4-es turbólégcsavaros nehézbombázót és a TU—16-os lökhajtásos bombázót. Létrehozták a P—1, P—2 és más rakétafegyverek első példányait. Növekszik a harckocsik páncélzata, manőverező képessége és tűzereje a T—44, T—54-es közepes, valamint a JSZ—2, JSZ—3, T—10-es nehéz harckocsik esetében. Tovább fejlődnek a rakéta-aknavetők, a tüzérség. Megtörténik a hadsereg teljes gépesítése.

A védelmi képesség megerősítésében jelentős szerepet játszott a hadtudomány is. A hadászati támadó hadművelet akkor kidolgozott elmélete megfelelt a kor követelményeinek.

Hadászati támadó hadművelet alatt akkor néhány front, a légierő és más fegyvernemek különböző csoportosításainak egységes terv és egységes vezetés alatt végrehajtott tevékenységét értették, amely vagy a hadászati irányra, vagy a katonai tényked és egész területére terjedt ki. A célja lehetett: az ellenség hadműveleti-hadászati csoportjának megsemmisítése az adott irányban vagy területen, fontos körzetek és objektumok elfoglalása, a katonai-politikai helyzet megváltoztatása.

Az első világháború idején a tényked és legmagasabb formája a frontméretű támadó hadművelet volt. A frontok viszonylag önállóan, a szomszédos frontokkal való közvetlen együttműködés nélkül tevékenykedtek. Így a méretek csak operatív jelleget érhettek el.

A polgárháborúban már előfordult, hogy két front szorosabb együttműködésben hajtott végre hadászati feladatot. Ez volt a hadászati támadó hadművelet csírája, amely aztán a második világháborúban alapvető formává vált. E forma megjelenéseinek feltétele a háború anyagi bázisának megváltozása volt, ami lehetővé tette nagy manőverezőképességgel, nagy ütőerővel és nagy tényked ési hatósugárral rendelkező csoportosulások létrehozását.

Amikor hatalmas ellenségek ütköztek össze, amelyek nagy fegyveres erővel, fejlett gazdasági és katonai potenciállal rendelkeztek, kisebb méretű operációkkal már nem lehetett komoly katonai célokat elérni. A szovjet fegyveres erők a második világháború alatt sok hadászati támadó hadműveletet hajtottak végre, amelyek gazdagították az elméletet is.

Mivel a háború után a körülmények megváltoztak, ez megváltoztatta a hadművelet jellegét és megvalósításának módszereit is. A háborút mint két hatalmas koalíció összecsapását képzelték el. Kialakulhatott váratlanul, de bele lehetett kerülni fokozatosan is, helyi háborúkon keresztül. A kérdés módjától függetlenül sok milliós fegyveres tömegekkel számoltak. Úgy számították, hogy a háború célját az összes fegyvernemek együttműködésével lehet elérni, de a háború súlyát a szárazföldi csapatok viselik majd.

A hadászati tevékenység alapformáiként elismerték a hadászati támadást, a hadászati védelmet és az ellentámadást. Közülük a hadászati támadás állt az első helyen, abból kiindulva, hogy csak az tudja megsemmisíteni az ellenséget. A méreteket a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján határozták meg. Feltételezték, hogy egy ilyen hadművelet képes átfogni egy-két hadászati irányt, vagy a katonai cselekmények egész színterét.

A hadműveletbe be kell vonni néhány frontcsoportosítást, egy-két légihadsereget, légideszant alakulatokat, légi szállítást, légvédelmet, tengermelléki vidékeken a flottát. A tervezést a Vezérkar végezte volna, mint a háború alatt.

A frontok az elmélet szerint 200—300 km széles támadási sávot kaptak. Ezen megjelöltek egy vagy néhány áttörési szakaszt, de ezek szélessége összesen nem lehetett több 50 km-nél. Az első lépcső hadseregei 40—50 km széles arcvonalon támadtak. A feladatokat 200 km mélységben jelölték ki. A hadsereg főcsapásának irányában tevékenykedő lövészhadtestek 8 km, a hadosztályok 4 km széles arcvonalon támadtak. Az áttörések helyén nagy tűzerőösszpontosítást alakítottak ki: az arcvonal 1 kilométerére 180—200 löveget és aknavetőt, 60—80 harckocsit és önjáró löveget, valamint négyzetkilométerenként 200—300 tonna bombát számítottak.

Ezek a normák alig különböztek a háború utolsó szakaszában kialakult normáktól (belorussziai, iasi-kisinyovi, visztula—oderai stb. hadműveletek).

A roham előtt egy óráig, vagy azon túl is terjedhető tüzérségi előkészítésre kerülhetett sor. A támadást a tüzérség egyes vagy kettős tűzhengere kísérte.

A hadászati támadó hadműveletnek három formája volt: az ellenséges csoportosulás bekerítése és megsemmisítése; a hadászati csoportosulás szétvágása; a a hadászati front feldarabolása és az elszigetelt csoportok ezt követő megsemmisítése. A három közül az elsőt tartották a legfontosabbnak. A gyűrű bezárásának helyére légideszantot terveztek, leggyakrabban hadosztály méretűt. Légi-

deszantokat terveztek hídfők, átkelőhelyek, repülőterek, csomópontok elfoglalásához is.

A hadászati támadó hadművelet fontos részét képezte a légvédelem megszervezése, az összeköttetési vonalak, bázisok stb. védelme az ellenséges légierő tevékenysége ellen.

Abban az időszakban ez az elmélet, amely a Nagy Honvédő Háború tapasztalataira épült, teljes egészében megfelelt a körülményeknek és követelményeknek.

Tolubko, V. „Hadászati rakétacsapatok" c. tanulmánya (1976. 10. sz., 19—27. o.) szintén a háború utáni katonai fejlődés igen fontos kérdésével foglalkozik. 1946-ra sok tapasztalatot sikerült felhalmozni a szilárd hajtóanyagú reaktív lövedékek és a reaktív légifegyver gyártása, harci alkalmazása terén. Ekkorra már léteztek a folyékony hajtóanyagú rakéták kísérleti példányai is. A nemzetközi helyzet rosszabbodása sürgette a fegyver további fejlesztését. Külön kollektívák dolgoztak a rakéták elemeinek kidolgozásán. Az első ballisztikus rakéták kialakításában a fő szerepet az Sz. P. Koroljov által irányított kollektíva játszotta. A feladatot rövid idő alatt sikerült megoldani, 1947 októberében fellőtték az első ballisztikus rakétát.

A nagy hatósugarú ballisztikus rakéták kialakítása és rendszeresítése a hadseregben új korszak kezdetét jelentette.

Az első rakétacsapatot 1946-ban hozták létre a gárdaaknavetőkre alapozva. A tisztek többsége részt vett a háborúban, kiválóan ismerte a technikát. Később létrehoztak más rakétacsapatokat is, amelyek kezdetben az első rendszeresített nagy hatósugarú rakéták kipróbálásához szolgáltak bázisul.

A rakétafejlesztéssel és az első rakétacsapatok létrehozásával párhuzamosan folytak a gyorsított atomkísérletek is, amelyeket I. V. Kurcsatov irányított. A Szovjetunió 1947-ben bejelentette, hogy az atombomba titka nem létezik többé. 1949 augusztusában hajtották végre a kísérleti robbantást. Ezután egyesítették a rakétát az atomtöltettel, aminek eredményeként megjelent a rakéta-magfegyver. Ennek a fegyvernek az alapvető problémáit az ötvenes évek közepére megoldották. Ez azonban még nem jelentette azt, hogy ez a fegyver már mindenben megfelelt a követelményeknek a hatótávolság és a töltet távoli célokra való juttatása terén.

1957. augusztusában adott hírt a TASZSZ a szovjet interkontinentális, sokfokozatú, ballisztikus rakéta létrehozásáról. Ez a folyékony hajtóanyagú rakéta a világon az első helyre került. 20 millió lóerőn túl teljesített a hajtómű, óránkénti sebessége 28 ezer km volt.

A rakéta-magfegyver tökéletesedése, szerepének növekedése emelte a követelményeket, ezért át kellett szervezni a rakétaszakemberek képzését. Létrehozták a megfelelő szintű katonai-oktatási és továbbképzési intézményeket.

Ezután született meg az utasítás a hadászati rakétacsapatok létrehozásáról. A csapatok első parancsnokául M. F. Negyelin tüzérségi főmarsallt nevezték ki. A hadászati rakétacsapatok keretei közé kerültek az összes akkor létezett interkontinentális ballisztikus és középhatósugarú rakétákkal felszerelt alakulatok, katonai iskolák, kutató és kísérleti intézmények, ellátó intézmények.

A fegyvernem fejlesztése azóta is állandóan folyik. Ezen a téren nagy előrelépés volt a felszíni indítóberendezések olyan mély silókba való áthelyezése, amelyek ellenséges atomcsapás esetén is működőképesen tartják a rakétákat.

Igen érdekes és Magyarországon kevéssé ismert kérdést tárgyal *Szmirnov, H.* „A Szovjetunió Haditengerészeti Flottája a háború utáni években" c. cikke (1976. 7. sz., 29—38. o.) A második világháború utáni években a NATO agresszív tömbjében uralkodóvá váltak az Egyesült Államok reakciós politikai célkitűzései. A megvalósításukra irányuló katonai doktrína megváltozott. Az általános stratégián belül a legfontosabb résszé az ún. „óceáni stratégia" lett. Elképzelésük szerint a világtengereken kell elhelyezkedni a tengeri bázisú vízalatti rakéta-termonukleáris rendszereknek, amelyek véleményük szerint leginkább megfelelnek a követelményeknek. Ennek az elvnek megfelelően osztják el jelenleg is a rendelkezésre álló összegeket a fegyvernemek között. A haditengerészet kapta az 1971/72. gazdasági évben a pénz 34%-át, 1972/73-ban 36%-át, 1973/74-ben 37%-át, 1974/75-ben szintén 37%-át.

Az agresszív nyugati tervek elhárításának biztosítása céljából a Szovjetunió is kénytelen volt a követelményeknek megfelelően fejleszteni saját haditengerészetét.

A háború után eltelt idő két fejlesztési szakaszra oszlik. Az első 1945-től 1953-ig tartott. Ebben az időszakban a flottaépítés a szokásos tengeri harci eszközökre épült, az akkori technikai szinten, a népgazdaság lehetőségeinek figye-

lembe vételével. Ezek a következők voltak: tüzérség, vízi és légi torpedók, aknák, vízibombák és légibombák. Ezeknek az eszközöknek a hordozói hagyományos típusú hajók voltak: cirkálók, torpedórombolók, Diesel-elektromos tengeralattjárók, tengeralattjáró-elhárító hajók, többségükben dugattyús motorú repülőgépek. Már ebben az időszakban is voltak olyan tökéletesített technikával felszerelt hajók, amelyek meghaladták a legjobb külföldi típusokat. Ilyen volt például a „Szverdlov" cirkáló, a „Szmelij" torpedóromboló. Új típust jelentettek a Diesel-tengeralattjárók. Az időszak végén kezdtek megjelenni a flottánál a magfegyverek, a ballisztikus és szárnyas rakéták.

Elvileg is megújult a flotta az 1954-el kezdődő második időszakban. Ezt két szakaszra lehet osztani. Az ötvenes évek közepén kezdődött a hatalmas, óceáni rakéta-termonukleáris flotta építése. Rövid idő alatt kialakították a hajókon alkalmazható atomhajtóműveket, elkezdődött az atomtengeralattjárók építése stb.

Az atomenergia, a rakéta-magfegyver, a rádióelektronika alkalmazása alapjában változtatta meg a flotta harcképességét. Jelenleg már nemcsak arra képes, hogy döntően befolyásolja tengeri csaták kimenetelét, hanem arra is, hogy jelentős hatást gyakoroljon a kontinentális színtereken folyó harci cselekmények menetére. Ez a változás főként a rakéta-magfegyverekkel felszerelt atomtengeralattjárók alkalmazása következtében történt, amelyek képesek csapást mérni a szárazföld belsejében elhelyezett objektumokra is.

Ezeknek a hajóknak az energia-ellátottsága 100-szor nagyobb, mint a háború előttieké, víz alatti gyorsaságuk 3—4-szer, merülésük 5-ször nagyobb. Hatósugaruk gyakorlatilag korlátlan. A „Lenini Komszomol" atomtengeralattjáró 1962-ben kelt át először az északi sarkvidék jege alatt, a következő évben egy másik pontosan az Északi-sarkon emelkedett ki. 1966. február—márciusában atomtengeralattjárók csoportja a világon először hajtott végre föld körüli hajózást víz alatt, 45 ezer kilométert téve meg kiemelkedés nélkül.

Jelentősen átalakultak a felszíni hajók is. A rakétafegyver, a modern energiaellátás, a rádióelektronika teljesen új minőséget eredményezett. Megnőtt az ütőerő, a hatótávolság, a gyorsaság, kibővült a megoldandó feladatok köre. A flotta egyik fő fegyvernemévé vált a légierő, amelyet rakétákkal szereltek fel és amely bármilyen időjárási viszonyok között képes repülni.

Természetesen a követelményeknek megfelelően fejlődött a parti tüzérség és az új alapokon visszaállított tengerészgyalogság is, amelynek partraszállását deszanthajók, kétéltű harckocsik és szállító járművek biztosítják.

Mivel a mai körülmények között a flottaegységek gyakran a hazai partoktól távol levő vizeken tartózkodnak és a Szovjetuniónak nincsenek idegen országok területén tengerészeti bázisai, ki kellett fejleszteni az ellátást. Az említett okok következtében átalakult a hadtápterület fogalma is.

Ez az első szakasz az 1960-as évek elején fejeződött be. A második szakaszban a már minőségileg új fegyverzet tökéletesedett és tökéletesedik ma is, állandóan. A technikai haladás következtében a követelmények rendkívül nagyok. Az utóbbi 10—15 év alatt 2—3 rakétanemzedék váltotta egymást.

Ugyancsak a második időszakra esik az átalakult harci módszerek nagy méretekben történő begyakorlása. A megnövekedett lehetőségek demonstrálását jelentette az első ilyen hatalmas méretű hadgyakorlat („Okean"), amikor a flotta erői egységes elgondolás alapján hajtottak végre harcfeladatokat az Atlanti- és Csendes-óceánon, a Barents-, a Norvég-, az Északi-, az Ohotszki-, a Japán-, a Földközi-, a Fekete- és a Baltitengereken. Ezt követték más, nagy méretű hadgyakorlatok, amelyekbe bekapcsolódtak más szocialista országok flottái is. *(Lengyel István)*

Wojskowy Przegląd Historyczny (Lengyelország) 1976.

A folyóirat 1976. évi számaiban megnövekedtek a Lengyel Néphadsereg történetét tárgyaló cikkek. A 30 éves évforduló után a második világháború eseményei mellett egyre gyakrabban foglalkoznak a háború utáni időszak történetével.

Az első nagyobb időszakot átfogó tanulmány *Grot, Leszek:* „A Lengyel Néphadsereg 1949—1960 között" (1. sz., 23—47. o.) c. cikke.

A második világháború befejezése utáni években Lengyelországban sikerült megerősíteni a népi hatalom alapjait és hozzákezdeni a háborúban lerombolt ország újjáépítéséhez. A fegyveres erők békés építőmunkája és kiképzésének programja azonban hamarosan fel-

borult a nemzetközi helyzet miatt. 1947-ben, a hírhedt Truman-doktrínával, kezdetét vette a hidegháborús időszak, amelynek betetőzése volt a szocialista országok ellen irányuló agresszív katonai tömbnek, a NATO-nak a megalakítása 1949-ben. Ebben a helyzetben Lengyelország is rákényszerült, hogy védelmi potenciálját növelje. E program keretében két időszakot különböztethetünk meg: az elsőt — 1949—1955-ig — a fegyveres erők intenzív fejlesztése, míg a másodikat — 1955—1960-ig — a fegyveres erők erőteljes korszerűsítése jellemezte. Az első időszak tervei végrehajtásához az alapot a sikeresen teljesített három-, illetve hatéves népgazdasági tervek adták. Szovjet segítséggel rövid időn belül korszerű hadiipart sikerült létrehozni, amely jó minőségű és megfelelő mennyiségű felszereléssel látta el a fegyveres erőket. A mennyiségi és minőségi fejlesztésen túl szervezetileg is több változás történt: új fegyvernemet hoztak létre, három új katonai körzetre osztották az országot, új kiképzési rendszert vezettek be a nyári táborok létrehozásával, növelték a tisztiiskolák számát stb. A második időszakot az 1955-ben aláírt Varsói Szerződés vezette be. Ettől kezdve a minőségi fejlesztésen volt a hangsúly, főleg a gépesítésen és az új típusú fegyverek bevezetésén (Star—66 szállítójármű, T—54A és T—55 harckocsi, MIG típusú repülőgépek). Megszervezték az ország légterének és tengeri határainak hatásos védelmi rendszerét, légideszant egységeket hoztak létre.

Mindezek eredményeként az ötvenes évek végére a Lengyel Néphadsereg új, magasabb fejlettségi szintet ért el.

Bieganski, Witold: „Az arnhemi csata — a »Market-Garden« hadművelet része". (1. sz., 149—183. o.)

1944 nyarán a szövetségesek a nyugati fronton fokozatosan szorították vissza a hitleri csapatokat. Előrenyomulásuk egészen 1944. szeptember 12-ig tartott, amikor is elakadt a Siegfried-vonalnál és a Hollandia déli határán kiépített védővonalon. A hitleri hadvezetés ugyanis, számítva erre, előre felkészült az említett vonalak kiépítésével a létfontosságú iparvidékek védelmére. A szövetséges hadvezetés erre az esetre dolgozta ki a „Market-Garden" hadművelet tervét, melynek célja az volt, hogy a Ruhr-vidéktől északra hídfőállást foglalva támadják a Ruhr-medencében összevont német erőket. (Az angol hadvezetés tervében ez a hadművelet siker esetén fontos lépés lett volna a Berlin ellen, keleti irányban indítandó gyors előretöréshez.) Az 1944. szeptember 17-re kitűzött hadműveletre az volt jellemző, hogy két párhuzamos műveletben, légideszant és szárazföldi egységek bevetésével tervezték végrehajtani. A terv szerinti időpontban három légideszant hadosztályt vetettek be. A csata három egymástól elszigetelt területen bontakozott ki: Veghel, Nijmegen és Arnhem körzetében. A cikkben az e körzetekben folytatott harci cselekmények részletes ismertetését találjuk, a Stanislaw Sosabowski tábornok vezetése alatt részt vevő lengyel alakulatok tevékenységét kiemelve.

Gondek, Leszek: „Mi történt a háború alatt és után a Vezérkar 2. osztályának archívumával?" (1. sz., 217—230. o.)

A Lengyel Második Köztársaság Vezérkarának 2. osztálya, a különleges szolgálatot ellátó szerv, igen jelentős mennyiségű iratanyaggal rendelkezett a második világháború kitörése előtt. Az egész irattárat egy helyen, Varsóban őrizték. Hogy mi történt ezekkel a dokumentumokkal 1939. szeptember 1-e után, arról a legellentmondásosabb hírek, feltételezések láttak napvilágot.

A védelmi harcok befejezése után a VK. 2. osztály több vezetője Franciaországba menekült. Az elmúlt időszak eseményeinek feldolgozása során megállapították, hogy a háború előtti időszakra vonatkozó dokumentumokból csak igen kis mennyiség áll rendelkezésre, a 2. osztály archívumát vagy megsemmisítették, vagy — részben — a német hadvezetőség birtokába jutott. A szerző ezeken a nyomokon elindulva igyekszik felderíteni és lehetőleg egyértelmű választ adni arra, mi történt a VK. 2. osztály dokumentumaival.

Polynin, Fjodor P.: „Visszaemlékezés a Lengyel Néphadsereg szolgálatában eltöltött évekre". (1. sz., 246—256. o.)

A második világháború alatt a Szovjetunióba menekült lengyel hazafiak, kérésükre, segítséget kaptak a szovjet hadvezetéstől, hogy megszervezhessék a Tadeusz Kosciuszko nevét viselő 1. Gyalogos Hadosztályt. Ez volt a későbbi lengyel néphadsereg első egysége, amely 1943 őszén esett át a tűzkeresztségen, Leninónál. A szükséges felszerelést és fegyvereket a szovjet hadvezetés biztosította számukra, de segítséget nyújtott az új egységek szervezésében és kiképzésében is.

A háború befejező szakaszában, Lengyelország felszabadításában és a berlini hadműveletekben, a Vörös Hadsereggel

vállvetve már két lengyel hadsereg harcolt, valamint a légierő azon egységei, amelyeket még a Szovjetunióban hoztak létre. A lengyel légierő első egységeinek szervezése már az 1. Gyalogos Hadosztály létrehozásával párhuzamosan elkezdődött. F. P. Polynin, a légierő tábornoka, visszaemlékezésében leírja, hogy a szovjet segítséggel felszerelt és kiképzett lengyel repülőegységek milyen jelentős részt vállaltak hazájuk felszabadításában és a végső győzelemben. Közvetlenül a háború befejezése előtt a lengyel légierő már igen jelentős, több száz harcigéppel rendelkező erőt jelentett.

Rawski, Tadeusz: „A gyalogság a második világháborúban". (1. sz., 257—289. o.; 2. sz., 202—227. o.)

A gyalogság döntő szerepét vizsgáló tanulmány 2. és 3. része az angolszász hatalmak gyalogságainak szervezeti változásait vizsgálja 1939—1945 között, összehasonlítva a gyalogos és páncélos alakulatok összetételét, létszámát, fegyverzetét, zsoldját, veszteségeit stb.

Az olasz, finn, román, magyar, bolgár hadseregfejlesztési elvek gyalogságra vonatkozó adatai zárják le a gyalogság szerepének összefoglaló értékelését adó nagy lélegzetű tanulmányt.

Pietrzak, Tadeusz: „Podlasie felszabadítása és a Lengyel Munkáspárt részvétele a népi hatalom megszervezésében és megerősítésében 1944. augusztus—1945. május között". (2. sz., 3—38. o.)

Lengyelország felszabadítása szempontjából döntő jelentőségűek voltak az 1944 nyarán a keleti hadszíntéren lejátszódó események. A Varsói Vajdaság keleti területeinek felszabadítása a Belorusz-hadművelet sikereitől függött. A német hadvezetés tudatában volt annak, hogy ha elvesztik a front középső szakaszát a Visztula és Varsó körzetében, az végzetes lesz számukra. Ezért a keleti arcvonalon egy természetes akadályokra támaszkodó, új, erős védővonalat építettek ki. Így, a két hadvezetési koncepció összeütközése folytán, igen véres harcok alakultak ki ebben a körzetben, melyek végül is a Vörös Hadsereg és a vele együtt harcoló lengyel hadsereg sikerével értek véget. E siker jelentőségét az adta, hogy felszabadultak Lengyelország első területei, melyeken a Lengyel Munkáspárt vezetésével hozzákezdtek a demokratikus, népi hatalom megszervezéséhez. A népi hatalom első forradalmi programja, az 1944-es „Júliusi kiáltvány", megszabta a leendő lengyel állam politikai-társadalmi arculatát és kijelölte a legfontosabb feladatot: mozgósítani a fegyveres harcra az ország mielőbbi felszabadítása érdekében. A londoni emigrációs kormány ösztönözte reakciós erők ellenállása ellenére a Lengyel Munkáspárt sikeresen megvalósította a kitűzött feladatokat.

Honkisz, Wladyslaw: „A lengyel politikai tisztképzés története (1944. május 6.—1945. május 9.)" (2. sz., 39—64. o.)

A Szovjetunióban 1943-ban megalakult lengyel hadsereg parancsnoksága elhatározta, hogy létrehoz egy politikai-nevelő tisztképző iskolát. 1944 tavaszán Szumiban megindult a képzés, egyelőre csak hónapos tanfolyamok formájában. Az ismertetett forrásanyagok alapján nyomon lehet követni a képzés programját és az iskola szervezeti felépítését. Az újabb lengyel egységek létrehozása, a front nyugatra tolódása, valamint az egyre fokozódó igények következtében 1944. júliusában újjászervezték a politikai tisztképző iskolát. Már teljes évfolyamokat iskoláztak be és gyorsított tanfolyamokon készítették fel a tisztjelölteket arra a nagy eseményre, amikor a lengyel katonák a Vörös Hadsereggel együtt megkezdik Lengyelország felszabadítását. A lengyel főparancsnokság határozata értelmében 1944. augusztusában az iskola székhelyét áttették a már felszabadított Lublinba. Itt, lengyel földön volt 1944 szeptemberében az első tisztavatás. A Lengyel Néphadsereg növekvő szükségleteinek kielégítésére 1944. októberében megalakították a Központi Politikai Tisztképző Iskolát, melyet 1945 tavaszán Łódzba helyeztek.

Gac, Stanislaw: „A Lengyel Népköztársaság belső védelmi rendszerének kialakulása és fejlődése". (2. sz., 96—105. o.)

Az 1950-es évek elején az imperialista államoknak a szocialista országok ellen irányuló hidegháborús, agresszív politikája következtében szükségessé vált a szocialista Lengyelország védelmi erejének gyors megerősítése. Ennek érdekében a Nemzetvédelmi Minisztérium megfelelő védelmi rendszer kidolgozására tett javaslatot. Ennek értelmében az egyes fegyvernemek újjászervezése és korszerűsítése mellett elhatározták az ország légterének védelmét ellátó fegyvernem létrehozását.

A Lengyel Népköztársaság jelenlegi védelmi rendszerének koncepcióját az utóbbi években végbement változások határozták meg. A rendszer két, egymással szoros kapcsolatban levő részből áll: külső és belső védelmi rendszerből.

Ennek megfelelően a fegyveres erőket is két részre osztották: az operatív haderő feladata a Varsói Szerződés tagállamai Egyesített Fegyveres Erőinek keretén belül a külső fronton való tevékenység, míg a honi légvédelmi erők feladata a belső védelmi rendszerben való részvétel. A cikk ismerteti a honi légvédelmi erők szervezeti felépítését és feladatait.

Lechowski, Andrzej: „A Lengyel Néphadsereg agitációs és rendfenntartó tevékenysége Varsóban a népszavazás és az országgyűlési választások idején". (2. sz., 165—179. o.)

A lengyel állam szocialista irányú fejlődéséért folytatott harcban két fontos politikai esemény zajlott le a háború után: 1946. szeptember 30-án a népszavazás és 1947. január 19-én a törvényhozó országgyűlési választások.

A népszavazáson a lengyel nép közvetlen választ adhatott az ország jövőjét meghatározó politikai, társadalmi és gazdasági változások kérdésében. A Lengyel Munkáspárt vezette demokratikus blokk végül is győzelmet aratott a Néppárt körül tömörülő reakciós erők felett. Ebben a forradalmi átalakulási folyamatban aktív résztvevő volt a Lengyel Néphadsereg. Kipróbált aktivistái fontos szerepet töltöttek be a forradalmi munkásmozgalom stratégiai céljainak megvalósításában. A népszavazás, majd pedig a választások alatt fontos propagandatevékenységet folytattak a nép körében, védték a szavazóhelyiségeket, harcot folytattak a lakosságot megfélemlíteni próbáló fegyveres reakciós csoportokkal, biztosították a közrendet a fővárosban a szavazások idején.

Marcinkowski, Adam: „A Varsói Szerződés — 20 év a béke és a szocializmus védelmében". (2. sz., 228—239. o.)

Az 1955—1975 közötti évek részletes kronológiáját állította össze a szerző M. Jurek—E. Skrzypkowski: „A béke pajzsa" c. könyve alapján. Ismerteti a Varsói Szerződés jelentőségét; a tények összeállításával fontos forrásanyagot ad a politikai-nevelő munkához és a történeti kutatásokhoz.

Kozlowski, Eugeniusz: „A Jaroslaw Dabrowski-brigád spanyol eposza". (3. sz., 9—33. o.)

Az 1936—39. évi spanyol polgárháború előkészítő mozzanata volt a második világháborúnak. Ez a háború nem hagyományos értelemben vett polgárháború volt, hanem valójában nemzeti-forradalmi háború, s ugyanakkor a spanyol nép harca a fasiszta államok fegyveres intervenciója ellen. Ebben a harcban a lengyel önkéntesek is részt vettek, kifejezvén szolidaritásukat a szabadságért és a társadalmi fejlődésért fegyvert fogó spanyol néppel.

A második világháború kitörésének jobb megismeréséhez meg kell vizsgálni ezt a fegyveres konfliktust, mert a fasiszta agresszorok számára mintegy főpróbát jelentett, kipróbálhatták az új fegyvereket és harcmódokat, de elsősorban útmutatással szolgált ez a háború arra nézve, hogy a világháború kirobbantásának pillanatában milyen politikai erőkre számíthatnak. A szerző ebből az aspektusból igyekszik elemezni az eseményeket és ismerteti a lengyel Dabrowski-brigád részvételét és hősi helytállását a spanyol polgárháborúban.

Radziwonczyk, Kazimierz: „Lengyelország területe a szovjet—német front fő arcvonala a második világháborúban". (3. sz., 34—63. o.)

A Barbarossa-terv előkészítésétől Lengyelország felszabadításáig és a hitleri Németország végső megsemmisítéséig Lengyelország területe döntő funkciót kapott a szovjet—német háborúban. Gazdasági kizsákmányolása a hitleri hadvezetés fontos támasza volt, szállítási útvonalai, az egész lengyel hadszíntér hadászati jelentőségű volt — veszteségei sem mérhetők egyetlen más népéhez.

Zwolinski, Stefan: „A politikai és pártoktatás a Lengyel Néphadseregben 1944—1955-ben". (3. sz., 215—239. o.)

A háború alatt a politikai nevelőmunka egyetlen célnak, a győzelemnek volt alárendelve. A háború utáni időszakban viszont már minőségileg új feladatok kerültek előtérbe: a népi hatalom megszilárdítása, a fegyveres reakció leverése, az újjáépítés. Ezek alapján természetesen a politikai nevelőmunka célkitűzése is megváltozott. Olyan politikai-erkölcsi alapokat kellett kimunkálni a hadseregben, melyek biztosították az ország védelmi képességének növelését és a demokratikus rendszer megerősítésében való aktív részvételt.

Az ötvenes évek elején, a hidegháborús fenyegetés időszakában, a fő feladat a béke biztosítása és az ország biztonságának növelése volt. Az e célból kifejtett rendkívüli erőfeszítésekben igen fontos szerepet kapott a hadseregen belüli politikai nevelőmunka is. Alapvető célkitűzése ez időszakban a magas szintű harckészültség és fegyelem biztosítása, valamint a kiképzési feladatok végrehajtása volt.

A cikk igen behatóan tárgyalja a vizsgált időszak politikai kiképzési rendszerének szervezetét, tematikáját.

Dubrawski, Janusz C.: „A Lengyel Munkáspárt és a Népi Gárda eredete". (4. sz., 3—28. o.)

A második világháború kezdeti időszakában a megszállt lengyel területeken több száz különféle politikai és katonai szervezet működött, melyek idővel — szükségszerűen — nagyobb, területileg kiterjedt ellenállási szervezetekké alakultak át.

A kommunista mozgalom Lengyelországban már a háború kitörése előtt illegalitásba kényszerült. A szervezetileg szétszórt mozgalom a megszállt területeken nagyszámú antifasiszta szervezetet hozott létre. Ezeknek az egymástól elszigetelt kommunista szervezeteknek a programjait elemezni igen nehéz.

A lengyel ellenállási mozgalmak történetében is fordulópontot jelentett a Szovjetunió megtámadása, mivel ezáltal létrejött egy olyan antifasiszta front, amelynek szerves részét képezhette a lengyel nemzet harca. A Szovjetunióban harcoló lengyel kommunisták rámutattak, hogy csakis összehangolt fegyveres harccal lehet elérni az ország felszabadítását, s e feladat végrehajtásához szükség van egy forradalmi párt, a Lengyel Munkáspárt vezetésére. Ilyen előzmények után indult a Szovjetunióból a megszállt lengyel területekre egy lengyel kommunista csoport 1941. decemberében, és 1942. januárjában Varsóban megtartották a Lengyel Munkáspárt alakuló ülését. A párt katonai koncepciója értelmében pedig megalakították saját fegyveres szervezetüket, a Népi Gárdát.

Kumos, Zbigniew: „A Lengyel Hazafiak Szövetsége Szervező Bizottságának katonai tevékenysége a Szovjetunióban". (4. sz., 28—44. o.)

A második világháború alatt a Szovjetunióba emigrált lengyel baloldal a kommunisták vezetésével hozzákezdett a Lengyel Hazafiak Szövetségének megalakításához. A Szervező Bizottság elsődleges feladatának tartotta lengyel fegyveres erő létrehozását a Szovjetunióban. A létrehozott politikai-katonai apparátus, szovjet segítséggel, 1943-ban rövid idő alatt megszervezte a T. Kosciuszko nevét viselő 1. Gyalogos Hadosztályt, s ezzel létrejött a későbbi lengyel néphadsereg első egysége. Ennek a demokratikus és nemzeti hadseregek a léte jelentős hatást gyakorolt a megszállt lengyel területeken és külföldön harcoló lengyelekre. A Vörös Hadsereg és a reguláris lengyel egységek közös harcában született meg a megbonthatatlan lengyel—szovjet fegyverbarátság.

Satora, Kazimierz: „A varsói felkelés páncélozott járművei az egyetemért folyó harcokban". (4. sz., 181—210. o.)

1944. augusztus 1-én kezdődött meg a varsói felkelés. A felkelés megindításának inkább politikai demonstráció jellege volt, hiszen nem vették figyelembe a valós katonai helyzetet és a felkelők fegyver és lőszerellátása is kétségbeejtő volt. Már a felkelés első napjaiban kiderült a harcoló felek fegyverzetében és felszerelésében jelentkező hatalmas aránytalanság. Amikor a felkelők a körülzárt egyetem elleni támadásra készülődtek, feltétlenül szükségük volt olyan páncélozott járműre, amely képes az akció helyszínére szállítani és megvédeni az épület ellen rohamra induló katonákat. E célra a felkelők, igen kezdetleges körülmények között, de nagy leleményességgel, rövid időn belül viszonylag megfelelő páncélzattal láttak el egy teherautót. Az egyetem elleni támadásban a felkelők még egy, a németektől elfoglalt páncélozott szállítójárművet vetettek be, amelyet az utcai harcok követelményeinek megfelelően felülről is védőpáncélzattal láttak el. Az egyetem épülete elleni támadásokban mindkét jármű jól vizsgázott, gyakorlatilag teljesítették feladatukat, annak ellenére, hogy az egyetemet elfoglalni nem sikerült.

A 4. szám közli a *„Wojskowy Przegląd Historyczny"* megindításának 20. évfordulója alkalmából 1976. májusában tartott ünnepi ülésen elhangzott előadásokat és köszöntőket, melyek méltatják a folyóiratnak a haderő szolgálatában, a korszerű katonai gondolkodás fejlesztésében a második világháborús tapasztalatok elemzésével elért eredményeit. A baráti országok hadtörténeti folyóirata inak főszerkesztői hangoztatták a lengyel hadtörténeti folyóiratnak a hazafias-internacionalista nevelésben, valamint a társadalom történelmi tudata alakításában és a szocialista országok fegyverbarátsága elmélyítésében kifejtett tevékenységét és sikereit.

Mind a négy számban részletes második világháborús bibliográfia és gazdag szemlerovat található. *(Windisch Aladárné)*

KRÓNIKA

A KATONAORVOSLÁS HAZAI MÚLTJÁBÓL
(Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban)

Az orvostudomány és a hadtudomány történetéhez egyaránt szorosan tartozó katonaorvoslás magyarországi emlékeit gyűjtötte össze és állítja ki 1977. március 16. óta az Orvostörténeti Múzeum.

A kiállítás, a magyarországi hadtörténelem jelentősebb korszakait követve, az első világháborúig mutatja be a katonai egészségügy, a hadi sebészet, a tábori kórházak, a gyógyszerészet hazai írott és tárgyi emlékeit. A magyar katonaorvostörténeti kutatásnál figyelembe kell venni azt a tényt, hogy önálló magyar hadseregek csak viszonylag rövid időszakokban léteztek. A török háborúk korától csak az osztrák közös hadseregben lelhetők fel a magyar katonaegészségügy nyomai, bár a Habsburg elnyomás ellen kirobbanó függetlenségi és szabadságharcok önálló magyar hadseregeiben is találkozhatunk az egészségügyi intézkedések elemeivel.

A kiállítás legkoraibb hazai emlékei a római kori Pannónia területéről származnak. Katonaorvosokról, ápolókról régészeti leleteink Aquincumból, Szentendréről, Dunaújvárosból (Intercisa) származnak. Aquincumban több katonaorvos sírköve, általuk emelt oltárkövek, fürdővel rendelkező katonakórház és orvosi eszközök kerültek napvilágra.

A kor katonaorvoslásáról tanúskodnak a Traianus oszlopáról készített fényképek, amelyeken sebesült legionáriusokat szállítanak segélyhelyre és részesítenek elsősegélyben. Érdekes az Aquincumban és Intercisában előkerült számos orvosi eszköz (sebészlándzsa, csipesz, balzsamtartó üveg) és a római fürdőkben használt csont és bronz leletanyag.

A kora-középkori orvosi munkára vonatkozó tárgyi emlék a világon mindenütt kevés. Árpád-házi királyaink korában folytak a keresztes hadjáratok. Ebben az időben alakult a sebesült- és betegápolással foglalkozó ispotályos, János-lovagok és a templomos lovagok rendje. A második keresztes hadjárat idején (1147) a johanniták (János-lovagok), és később a templomosok is, letelepedtek Magyarországon. Az első rendházat Esztergomban alapították, amelyet a budafelhévízi, a székesfehérvári, veszprémi kolostorok követtek. Minden rendháznak volt kórháza (hospitium, infirmarium). Az utóbbi intézkedésről tanúskodnak a johanniták esztergomi és budafelhévízi, a 13. századból származó oklevelei. A templáriusok működését egy pöstyéni templomi relief fotója dokumentálja. A johannita és templárius lovagok öltözetét két színes metszet tárja elénk. A kor gyógyszerészetét egykorú kerámiatégelyek, vas- és bronzkanalak, mozsarak képviselik.

Magyarország a zsoldos hadseregek kialakulása (eltekintve Mátyás egykori fekete seregétől) egybeesik a végvári harcok korával. A 16. század hadisebészetéről, hála a könyvnyomtatásnak, már bővebb ismereteink vannak. A korszakot Buda visszafoglalásáig (1686) könyvek, leírások, metszetek ismertetik. A végvári harcokban, orvosok hiányában, borbélysebészek végezték a sebesültek kezelését. A sebészek a céhbeli mestervizsga letétele után szegődtek be zsoldosként a hadseregbe. Igen ritka írott emléknek tekinthető az esztergomi sebészcéh 1600-ból származó kiváltságlevele. Az okiratban a sebesültek ellátásáról is szó van. Katonaorvosi érdekessége az oklevélnek, hogy azt az esztergomi vár vicekapitánya írta alá.

Tobias *Coberus* a hosszú török háborúban (1592—1606) volt hét évig előbb tábori, majd soproni katonakórházi és városi orvos, amit kiállított saját kezű irata tanúsít. Coberus háborús megfigyeléseit (Observationum decades tres)

1606-ban adta ki. Eredeti kiadása látható a tárlóban.

Ebben a korban a lőtt sebeket mérgezettnek tekintették, ezért maró szerekkel, forró olajokkal tisztították, a vérzéscsillapítást égetővassal végezték. Igen lassan kezdett érvényesülni *Ambroise Paré* (1509—1590) hatása, aki az égetést, forró olajos kezelést már érleszorítással és érlekötéssel helyettesítette. Kedveltek voltak a sebbalzsamok, amelyeket gumiporból, vasporból, szárított vérből, aloéból, lisztből stb. állítottak össze. A tárlóban korabeli sebészi eszközök (égetővas, golyókereső és fogó, kutasz, érvágó), valamint gyógyszeralapanyagok is láthatók. Érdekes kiállítási tárgy egy török eredetű, kórházi kerámia vizelőedény. A régi orvosi könyvek közül Brunschwig: Dis ist das Buch der Cirurgia (1517), Minderer: Medicina militaris, Vesalius: Chirurgia magna című művei láthatók. Brunschwigból színes facsimilék szemléltetik a különböző sebészi kezelési módszereket. A kort idézik a Buda felszabadítása idején vert ezüst emlékérmek.

A Rákóczi-szabadságharcnak állít emléket a következő tárló. Önálló magyar hadsereget hozott létre a Fejedelem, elég jól kiépített egészségüggyel. A hadsereg tábori főorvosa, protomedicusa, Lang Jakab Ambrus volt, akinek az egészségügyi személyekre és azok illetményére vonatkozó összeállítása eredetiben látható. A rokkantak elhelyezésére és ellátására „ispitály"-t létesítettek Munkácson és Sárospatakon. Erről szól Rákóczi kiállított rendelkezése és az ónodi országgyűlés határozatainak 11. articulusa. A korabeli orvosi-sebészi műszerek mellett értékes tárgy egy 18. század elejéről származó parázstartó, amelyet borókabogyó füstölésére is használtak, ezt az eljárást „fertőtlenítésnek" tartották.

A szabadságharc bukása után megint csak a közös hadseregben találunk magyar vonatkozású emlékeket. Metszeten látható az 1727-ben épült első magyarországi katonakórház, az invalidusház. Európa első katonasebészi akadémiája, a Josephinum, 1785-ben létesült, ahol több magyar sebész is tanult (például: Stáhly György, az 1795. évi nemesi felkelés főorvosa). A tárlóban néhány reprezentatív sebészi diploma van kiállítva. Az utolsó nemesi felkelés idejéből (1809) Eckstein Ferenc professzor és protomedicus arcképét, kórházi és csapatszabályzatot, továbbá a katonasebészi műszerkészletet mutatjuk be.

A következő vitrinsor az 1848—49-es szabadságharc önálló magyar hadseregének egészségügyét szemlélteti, eredeti levéltári iratok, korabeli orvosi-sebészi műszerek, emlékplakettek segítségével. Az orvosi és sebészkar tekintélyes része szolgált a szabadságharc alatt, közülük csak Balassa Jánost, Flór Ferencet, Lumniczer Sándort, Markusovszky Lajost említjük. A polgári lakosság lelkes odaadását híven tükrözi Kossuth Lajosné egyik levele, amelyben a nőegylet nevében felajánlást tesz a kórházak részére tépések és lepedők küldésére. Értékesek az egykori székesfehérvári kórház kórlapjai, amelyek a honvédek betegségeit és a kezelési módját tartalmazzák. Szépszámú orvosi műszer is maradt a szabadságharcból. Az orvosnak a táborban használandó megkülönböztető jelzését az orvosi osztály határozta meg: „... a csákóra, vagy a kalapra könnyen észrevehető, fehér lebegő kettős szalagot feltűzve tartoznak viselni". A Hunyadi huszárezred egyenruhájába öltöztetett katonaorvos modellje látható még e vitrinsornál.

A kiegyezés után, 1868-ban jött létre a „magyar királyi honvédség", amelynek egészségügye lényegében a k. u. k. elveket tükrözte. A tárlóban elhelyezett iratok és tárgyak között található Bernolák József honvéd-orvostábornok kinevezési okmánya, Regéczi Nagy Imre beszámolója a boszniai hadjáratról. Értékes kiállítási tárgy egy katonaorvosi készletet szállító hátbőrönd, magyar és horvát nyelvű tartalomjegyzékkel. Gazdag a bemutató a 20. század elején használatos műszerekből. Látható még a kiállítási térben egy honvédfőorvos 20. század eleji ruhája, egy honvédállatorvosi csákó és egy gyógyszerészkard.

A kiállítás az első világháború sebesültjeiről, az akkor folyó orvosi, kórházi munkáról készült nagyszámú fénykép és rajz, továbbá az akkor jelentős szerepet játszó Magyar Vöröskereszt kitüntetéseinek, érmeinek, emlékplakettjeinek bemutatásával zárul.

A kiállított anyag túlnyomó többsége a Semmelweis Múzeum tulajdona. Nagyon értékes kölcsönanyagot adott a Hadtörténeti Múzeum (tárgyak, érmek, képzőművészeti alkotások), továbbá a Nemzeti Múzeum. Az Országos Levéltár és más levéltárak a kölcsönzött eredeti oklevelekkel és iratokkal emelték a kiállítás tartalmi értékét.

A kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban (I., Apród u. 1—3.) 1977. augusztus 31-ig tekinthető meg.

Szemkeő Endre

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1974

II. RÉSZ

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata, 1941

Bagramjan, I. H.: Csapás Barvenkovo—Lozovoja alatt, 1941—1942 telén. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 95—121. p.

Barüsev, N.: A 8. hadsereg védelmi hadművelete a Nagy Honvédő Háború kezdeti időszakában. — VIZS, 1974. 7. sz. 75—84. p.

Horosilov, G.—*Bazsenov*, *A.*: A jelnai támadó hadművelet 1941-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 75—81. p.

Koszogorszkij, N.: Tihvin megközelítési útjain. (1941.) (Harckocsik harci alkalmazása.) — VIZS, 1974. 1. sz. 52—56. p.

Rakickij, A.: Mind hősök voltak. [A 241. lövészezred harcai 1941. december 17—30. között Szevasztopolnál.] — VIZS, 1974. 12. sz. 29—34. p.

Rumjancev, N.: Harctevékenység Kesztenga irányában 1941-ben. — VIZS, 1974. 5. sz. 65—72. p.

Sinkarev, I.: A Szovjet Fegyveres Erők hadműveletei a szovjet—német arcvonal déli szárnyán az 1941. évi nyári—őszi hadjáratban. — VM, 1974. 8. sz. 67—77. p.

Az 1942—1944. évi hadműveletek

Aniszimov, N.: A csapatok hadtápbiztosítása a Krímért folyó felszabadító hadműveletekben. — TISZ, 1974. 4. sz. 43—48. p.

Aniszimov, N.: A csapatok hadtápbiztosítása a lvov—szandomierzi hadműveletekben. — TISZ, 1974. 7. sz. 37—42. p.

Askerov, *V.*: A honi légvédelmi csapatok a belorussziai hadműveletben. — VPVO, 1974. 7. sz. 79—83. p.

Bagramjan, I.: A német fasiszta csapatok veresége a Baltikumban 1944. július—október hónapokban. — VM, 1974. 10. sz. 64—78. p.

Batov, P.: Ütközet a narevi hídfőért. [A 65. hadsereg parancsnokának visszaemlékezése 1944. szeptemberére.] — VIZS, 1974. 10. sz. 60—67. p.

Beljavszkij, V.: Az odesszai irányban. [1944. Odessza felszabadítása.] — VIZS, 1974. 4. sz. 56—62. p.

Beloborodov, A.: A 43. hadsereg a vitebszki hadműveletben. — VIZS, 1974. 7. sz. 50—55. p.

Belouszov, A.: A 4. gárda-harckocsidandár a Minszkért folytatott harcban. (1944.) — VIZS, 1974. 7. sz. 45—49. p.

Cirlin, A.: A 2. Ukrán Front műszaki csapatai a korszun—sevcsenkói hadműveletben. — VIZS, 1974. 2. sz. 74—79. p.

Cserokov, V.: Ladogaiak a Szvirkst—Petrozavodszk-i támadó hadműveletben. — VIZS, 1974. 6. sz. 50—56. p.

Egorov, P.: A novgorod—lugai irányban. [A Volhovi Front hadműveleti irány-

főtisztjének visszaemlékezése.] — VIZS, 1974. 2. sz. 66—73. p.

Emeljanov, G.: Az ellenség hátában. [6. gárda-aknászszászlóalj 1944. szeptember—októberi harcai.] — VIZS, 1974. 10. sz. 55—59. p.

Fomicsenko, I.—*Suktomov*, P.: A Leningrádi Front kommunistái az 1944. januári támadó hadműveletekben. — VIZS, 1974. 1. sz. 82—86. p.

Glebov, I.: A sztálingrádi ellentámadásban. [Visszaemlékezés.] — VIZS, 1974. 12. sz. 41—47. p.

Golubovics, V.: A hadászati tartalékok az 1943. évi nyári—őszi hadjáratban. VIZS, 1974. 3. sz. 77—84. p.

Grigor'ev, V.: A Dneperi Flottilla tevékenysége a Berezinán és a Pripjaton 1944. nyarán. — VIZS, 1974. 7. sz. 17—23. p.

Grilev, A.: A déli megsemmisítő csapás. [A jobbparti Ukrajna felszabadításának 30. évfordulójára.] — VIZS, 1974. 2. sz. 19—30. p.

Győzelem délen. [1944. augusztus—szeptemberi támadó hadművelet.] — VIZS, 1974. 8. sz. 3—10. p.

Horosilov, G.—*Mahalov*, M.: Örök dicsőség. [Leningrád teljes felszabadítása az ellenséges blokád alól.] — KVSZ, 1974. 1. sz. 17—22. p.

Jarobkov, V.: A Leningrádi Front vasúti csapatai az 1941—1944. évi hadműveletben. — VIZS, 1974. 2. sz. 74—79. p.

Kartacev, I.: A szevasztopoli védelem áttörése. [A 2. gárda hadsereg 13. gárda lövészhadtest harcai 1944. május 5—10.] — VIZS, 1974. 5. sz. 42—46. p.

Kolicsev, V.: Pártpolitikai munka a Kercs-félsziget hídfőjéért folyó harcban. — VIZS, 1974. 5. sz. 72—77. p.

Koltunov, G.—*Iszaev*, Sz.: A krími hadművelet a számok tükrében. — VIZS, 1974. 5. sz. 35—41. p.

Komarov, N.: Honi légvédelmi csapatok a Petsamo—Kirkenes-i hadműveletben. — VIZS, 1974. 10. sz. 28—33. p.

Kovaljov, E.: A 28. gárda harckocsizó dandár a Vitebszkért folyó harcban. — VIZS, 1974. 6. sz. 36—40. p.

Kozlov, L.—*Orlov*, A.: A kurszki csata és hatása a második világháború kimenetelére. — RHA, 1974. 2. sz. 144—164. p.

Kulikov, V.: A német fasiszta megszállók kiűzése szovjet földről. (1944.) — K, 1974. 10. sz. 56—68. p.

Kuzmicsev, Ju.: A 368. lövészhadosztály harcai. A Petsamo—Kirkenes-i hadművelet 1944. október 11—15-én. — VIZS, 1974. 11. sz. 48—55. p.

Kuznecov, N.: A kercs—eltingeni deszanthadművelet. (1943.) — VIZS, 1974. 8. sz. 71—78. p.

Loszkutov, Ju.: A harckocsik nem hatoltak át! [A 167. gárda könnyű tüzérezred 6. ütegének harca 1943. július 5—10-én a kurszki védelmi hadműveletben.] — VIZS, 1974. 11. sz. 43—48. p.

Maculenko, V.: A csapatok hadműveleti álcázása a sztálingrádi ellentámadásban. — VIZS, 1974. 1. sz. 15—25. p.

Medvedeev, N.: A Baltikum felszabadítása. — VIZS, 1974. 9. sz. 11—22. p.

Mironov, N.: Megerősített körlet áttörése a Karéliai-földszorosban. [A viborgi hadművelet 1944-ben.] — VIZS, 1974. 6. sz. 10—17. p.

Nikitinszkij, I.—*Bronevszkij*, Sz.: A Pszkov—Osztrov-i hadművelet. — VIZS, 1974. 10. sz. 34—42. p.

Orlov, A.—*Varakin*, P.: A szovjet hadsereg felszabadító küldetése Észak-Norvégiában. — VIZS, 1974. 10. sz. 12—18. p.

Pecsenenko, Sz.: A deszant harca a hídfő megtartásáért. A 82. lövészhadtest 10. légideszant hadosztálya 1943. szeptember—októberi dnyeper-menti harcai. — VIZS, 1974. 12. sz. 35—40. p.

Penkov, Szt.: A szovjet hadsereg megsemmisítő csapásai 1944. folyamán. — VOM, 1974. 6. sz. 84—96. p.

Petrov, Sz.: A váratlanság eredményei a lvov—szandomierzi hadműveletben. — VIZS, 1974. 7. sz. 30—37. p.

Rakickij, A.: A leningrádi csapás. — VIZS, 1974. 1. sz. 26—36. p.

Riedi, E.: A kurszki csata 1943. július—augusztusban. — ASMZ, 1974. 12. sz. 627—629. p.

Rjazancev, V.: A 3. Belorusz Front harctevékenysége a „Bagration" hadműveletben. — TISZ, 1974. 5. sz. 41—46. p.

Rotmisztrov, P.: Fényes Győzelem. [A korszun—sevcsenkói frontkitörés.] — VV, 1974. 2. sz. 16—21. p.

Savrov, I.: A 19. harkocsihadtest harcai a Baltikumban. — VIZS, 1974. 11. sz. 56—63. p.

Savrov, I.: A 19. harckocsihadtest harcban a Krímért. — VIZS, 1974. 4. sz. 62—72. p.

Szamszonov, A. M.: A fő irányban. (Beloruszia felszabadításának 30. évfordulója.) — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 3—25. p.

Szavonenko, G.: Negyvennégy januárjában... (Leningrád blokád alóli teljes felszabadításának 30. évfordulójára.) — TISZ, 1974. 1. sz. 45—52. p.

Széttörés. [P. Rotmisztrov, N. Fomin, K. Krajnjukov nyilatkozatai a korszun—sevcsenkói hadművelet 30. évfordulóján.] — KZ, 1974. 41. sz. 4. p.

Szidorenko, A.: A 23. gárda lövészhadtest védelme. [A kurszki védelmi hadművelet.] — VIZS, 1974. 7. sz. 38—45. p.

Szvetlisij, N.: A honi légvédelmi csapatok az 1942. évi nyári—őszi hadjáratban. — VIZS, 1974. 4. sz. 22—29. p.

Tjulenev, I.: A kaukázusi csata. — VV. 1974. 7. sz. 17—22. p.

Traktuev, M.: A rava—ruszszkai és a lvovi irányban. (1944.) — VIZS, 1974. 7. sz. 24—29.

Tret'jak, I.: A Nagy Honvédő Háború évkönyvének ragyogó lapja. (Beloruszia felszabadulásának 30. évfordulója.) — KVSZ, 1974. 13. sz. 25—32. p.

Usztinov, I.: Korszun—Sevcsenko alatt. — TISZ, 1974. 2. sz. 46—49. p.

Felszabadító hadműveletek Lengyelország területén

Askerov, V.: A légvédelmi tüzérek elhárítják a harckocsik és gyalogság ellenlökéseit. [Felső-szileziai hadművelet. 1945. február.] — VIZS, 1974. 2. sz. 59—62. p.

Bokov, F.: Az 5. csapásmérő hadsereg támadása a magnuszewi hídfőből. — VIZS, 1974. 1. sz. 63—69. p.

Filar, W.: A Lengyel Néphadsereg 1. hadseregének ellátása az 1945. évi hadjáratban. — WPH, 1974. 2. sz. 474—508. p.

Geleta, M.: A hírközlés a Lengyel Néphadseregben 1943—1945 között. — WHP, 1974. 2. sz. 509—590. p.

Jadziak, E.: A népi Lengyelország katonai erőfeszítései (1944 július—1945 május.) — MW, 1974. 7. sz. 3—11. p.

Jadziak, E.: A szovjet és a lengyel hadsereg harcai Észak-Lengyelország felszabadításáért, 1945-ben. — WHP, 1974. 4. sz. 3—27. p.

Kuzak, B.: Szovjet segítség Lengyelországnak a Nagy Honvédő Háború befejező szakaszában. — VI, 1974, 7. sz. 74—85. p.

Levcsenko, V.: Harc a 741-es magaslatért. [A 838. lövészezred 237. hadosztályának harca 1944 szeptemberében a San folyóhoz való kijutásért.] — VIZS, 1974. 9. sz. 53—58. p.

Sobczak, K.: A Kosciuszko 1. gyalogos hadosztály Berlin ostrománál, 1945. április 30.—1945. május 2. — WPH, 1. sz. 34—85. p.

Stapor, Z.: A Népi Lengyelország és fegyveres erőinek harca a Harmadik Birodalom ellen. — WPH, 1974. 2. sz. 24—55. p.

Zawadzki, St.: A Lengyel Hadsereg légvédelmi tüzérségének szervezési és harci erőfeszítései 1943—1945 között. — WPH, 1974. 1. sz. 120—160. p.

Felszabadító hadműveletek Románia, Bulgária és Jugoszlávia területén

Antoszjak, A.: A szovjet csapatok ragyogó győzelme. (A iasi—kisinevi hadművelet 30. évfordulójára.) — KVSZ, 1974. 16. sz. 24—29. p.

Boracsev, D.: A 4. preszlavi gyaloghadosztály tevékenysége a honvédő háború idején. — VISZ, 1974. 4. sz. 131—137. p.

Dimitrov, D.: A 19. gyalogezred harci útja a honvédő háború időszakában. — VISZ, 1974. 4. sz. 110—120. p.

Dimitrov, G.: A hadsereg ütőereje. [A bolgár szárazföldi haderő. Bulgária felszabadulásának 30. évfordulójára.] — AP, 1974. 8. sz. 21—29. p.

Dimitrov, G.: A szovjet fegyveres erők segítsége a bolgár néphadseregnek 1944—45-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 67—74. p.

Filcsev, Iv.: A szovjet hadsereg találkozása a bolgár néppel. — VISZ, 1974. 3. sz. 72—81. p.

Fomin, V. I.: Balkáni csillagok alatt... [A 2. és 3. Ukrán Front hadműveletei a Balkánon.] — Fáklya, 1974. 17. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. A sikertelen balkáni változat. — Fáklya, 1974. 16. sz. 20—21., 18. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A iasi—kisinevi hadművelet. — Fáklya, 1974. 16. sz. 12—13. p. 1. r.

Förster, G.: A iasi—kisinevi hadművelet és ennek jelentősége Dél-Európa népeinek felszabadításában. — MG, 1974. 5. sz. 517—529. p.

Gincsev, G.: A Bolgár Néphadsereg tevékenysége a Honvédő Háború első időszakában. — VOM, 1974. 6. sz. 71—83. p.

Hadzsiivanov, P.: Az 1. bolgár hadsereggel Jugoszláviában, Magyarországon, Ausztriában. — VISZ, 1974. 1. sz. 109—123. p.

Iwanowski, W.: A Szovjet Hadsereg iasi—kisinevi bekerítő hadművelete, 1944. augusztus 20—29. — WPH, 1974. 3. sz. 72—103. p.

Kalinkov, A.: Szovjet segítség a Bolgár Hadsereg részére a honvédő háború idején. (1944—1945.) — IP, 1974. 4—5. sz. 189—201. p.

Kovacsev, Hr.: A iasi—kisinevi hadművelet és Bulgária felszabadítása a fasizmus alól. — VOM, 1974. 6. sz. 45—54. p.

Krösztev, Szt.: A 4. hadsereggel a honvédő háborúban. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1974. 4. sz. 142—143. p.

Maculenko, V.: A iasi—kisinevi hadművelet 1944-ben. — VISZ, 1974. 3. sz. 112—125. p.

Mihajlenko, I.: A honi légvédelmi csapatok a iasi—kisinevi hadműveletben. — VPVO, 1974. 8. sz. 81—84. p.

Nenov, I.: A 4. hadosztály tüzérezredével a fronton. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1974. 4. sz. 138—141. p.

Nikov, I.: A műszaki csapatok részvétele a Nis-i hadműveletben, 1945-ben. — VISZ, 1974. 2. sz. 67—73. p.

Nojkow, St.: A Bolgár Néphadsereg részvétele a hitleri Németország leverésében. — WPH, 1974. 1. sz. 193—201. p.

Ruszev, At.: A Dimitrovról elnevezett 3. bolgár népfelszabadító dandár tevékenysége a támadó harcokban. — VISZ, 1974. 3. sz. 126—139. p.

Szmiljanov, J.: A támogató alakulatok tevékenysége a pirini körzetben a Honvédő Háború alatt 1944—45-ben. — VISZ, 1974. 1. sz. 99—108. p.

Uzelac, D.: Német hadműveletek Zenica—Travnik—Banjaluka irányában. 1945. január—február. /„Lavina" hadművelet./ — VOG, 1974. 1. sz. 9—40. p.

Valev, L. B.: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja és a bolgár nép fegyveres harca a fasizmus ellen. — IP, 1974. 4—5. sz. 26—31. p.

Visnjic, P.: A szerbiai főhadiszállás hadosztályainak harccselekményei Dél- és Kelet-Szerbiában 1944 augusztusában. — VOG, 1974. 2—3. sz. 51—76. p.

Magyarország és Csehszlovákia felszabadítása

Beljaeva, G.: Magyarországért harcoltak. Pilótanők. Vera Tihomirova. — Fáklya. 1974. 13. sz. 12—13. p.

Bertalan István—*Litovkin*, V.: A parlamenterek hőstette. — KZ, 1974. 303. sz. 4. p.

Brabec, A.: Szovjet tapasztalatok a duklai harcokról. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 103—106. p.

Fedorov, G.: Híd a Tiszán. — TISZ, 1974. 12. sz. 52—55. p.

Fomin, V. J.: A hadtörténet lapjai. 4. r. A debreceni hadművelet. — Fáklya, 1974. 19. sz. 20—21. p.

Fomin, V. J.: A hadtörténet lapjai. 5. r. A magyar nép felszabadítójaként. — Fáklya, 1974. 20. sz. 19—20. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 6. r. Előre Budapest felé. — Fáklya, 1974. 21. sz. 22—23. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 8. r. Budapest bekerítése. — Fáklya, 1974. 23. sz. 12—13. p.

Fomin, V. I.: A hadtörténet lapjai. 9. r. Az új ország születése. — Fáklya, 1974. 24. sz. 20—21. p.

Grizan, V. F.: Egy barátság története. Magyarországért harcoltak. (A 9. légideszant.) — Fáklya, 1974. 24. sz. 18. p.

Kuc, I.: Magyarországért harcoltak. Magyar földön. [A 6. lovashadtest harcai 1944. október elején.] — Fáklya, 1974. 21. sz. 12—13. p.

Kvapil, O.: Az első napok a Duklaszorosban. /Visszaemlékezések./ — HV, 1974. 4. sz. 53—65. p.

Levitinszkaja, A.: Morozovék. Magyarországért harcoltak. — Fáklya, 1974. 12. sz. 22—23. p.

Malahov, M.: A hadtörténet lapjai. 7. r. Felszabadító harcok a Dunántúlon. — Fáklya, 1974. 22. sz. 20—21. p.

Novák, M.: Aknák, aknák, aknák. [Duklai csata, 1944. november.] — BP, 1974. 11. sz. 8—10. p.

Petruhin, V.: Védelmi harcok a Balatontól délre. — VIZS, 1974. 3. sz. 53—58. p.

Procházka, J.: Dukla. A szovjet hadsereg Csehszlovákia felszabadításában. — HV, 1974. 4. sz. 25—40. p.

Procházka, J.: Az 1. csehszlovák hadtest részvétele a Keleti-Kárpátok hadműveletben. [A hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 84—88. p.

Raznikiewicz, Zb.: A lengyel néphadsereg 2. hadserege páncélos- és gépesített csapatai a Lauschitz—Prága hadműveletben, 1945. április 16.—1945. május 11. — WPH, 1974. 4. sz. 28—61. p.

Rjazanov, G.: Magyarországért harcoltak. Ózd parancsnoka. [Afanaszij Baszkajev.] — Fáklya, 1974. 20. sz. 20. p.

Szemirjaga, M. I.: A Keleti-Kárpátok hadműveleti katonapolitikai jelentősé-

ge. [A Keleti-Kárpátok hadművelet 30. évf. rendezett konferencia anyaga.] — HV, 1974. 6. sz. 62—72. p.

Szinicina, T.: Magyarországi emlékek. Ivan Vaszilievics Volodin. — Fáklya. 1974. 7. sz. 11. p.

Zseltov, A.: Magyarország felszabadítása. — VIZS, 1974. 10. sz. 43—50. p.

A berlini hadművelet, az európai háború befejező eseményei

Bokarev, V.: A szovjet nép és fegyveres erői világtörténelmi győzelme a Nagy Honvédő Háborúban. — KVSZ, 1974. 11. sz. 69—77. p.

Az 1945. év harci hagyományainak diáriuma. 1. r. — HV, 1974. 6. sz. 144—162. p.

Kuznecov, N. G.: A háború első és utolsó napja. (Visszaemlékezés.) — ISZSZSZR, 1974. 5. sz. 104—128. p.

Silingovszkij, I.: Az előrevetett osztag tartja a vonalat. [Az 5. gárdahadtest 12. dandárja Brandenburg körzetében 1945. április 24-én.] — VIZS, 1974. 4. sz. 47—50. p.

Az utolsó roham. [A második világháború befejezése.] — KZ, 1974. 106. sz. 4. p.

Távol-keleti hadszíntér

Dubicki, L.: Visszaemlékezés a szovjet hadsereg soraiban Halhin-Golnál vívott harcokra. (1939.) — WPH, 1974. 1. sz. 202—224. p.

Ezsakov, V.: Az 1. Távol-keleti Front tapasztalatai a harckocsik erdős-hegyes terepen történő alkalmazásáról. — VIZS. 1974. 1. sz. 77—81. p.

Grehnev, P.: Japán légvédelme a második világháború éveiben. — VPVO, 1974. 9. sz. 85—87. p.

Martuskin, V.: Tisztképzés a Szibériai és Bajkálontúli Katonai Körzetekben 1941—1942-ben. — VIZS, 1974. 6. sz. 86—90. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban

Afanaszev, N.: A szovjet és csehszlovák partizánok együttműködésének történetéből. (1942—1944.) — VIZS, 1974. 4. sz. 89—93. p.

Bálint, A.: Így készítették elő a Szlovák Nemzeti Felkelést. — WK, 26. sz. 1974. 48—50. p.

Bálint, A.: A 2. csehszlovák ejtőernyősbrigád. — WK, 25. sz. 1974. 25. sz. 49—50. p.

Balkanszkij, Tr.: A Hriszto Botev elnevezésű partizánzászlóalj felállítása és harci útja. — VISZ, 1974. 3. sz. 157—162. p.

Bartel, W.: Lengyel és német antifasisták közös harca a náci koncentrációs táborokban. — WK, 27. sz. 1974. 67—68. p.

Broft, M.: A Szlovák Nemzeti Felkelés katonai problémái. — HC, 1974. 4. sz. 513—540. p.

Broft, M.: A szovjet hadsereg átkel a Kárpátokon, hogy segítse a Szlovák Nemzeti Felkelést. — HV. 1974. 3. sz. 50—72. p.

Conev, M.: A forradalmi érzelmű katonák és tisztek szerepe az antifasiszta harcban. 1941—1944. — VISZ, 1974. 3. sz. 47—56. p.

Csertok, B.—Vetrov, I.—Frenkel, N.: „Partizánutak". [Partizáncsoportok tevékenysége Belorusziában. 1943—1944.] — VIZS, 1974. 6. sz. 81—86. p.

A CSKP katonapolitikai irányvonala és az ellenállási mozgalom a megszállt cseh területeken. (1941 június—1944 április.) — HV, 1974. 2. sz. 40—62., 3. sz. 115—134., 4. sz. 68—96. p.

Cvetkov, Zs.: Partizánalakulatok katonáinak hatása az 1944. szeptember 9-i felkelés győzelmére. — VISZ, 1974. 3. sz. 94—102. p.

Dainville, A. de: A francia hadsereg ellenállási szervezete. 1940—1944. Az O. R. A. megszületése és tevékenysége. — RHA, 1974. 3. sz. 11—36. p.

Dobrev, Hr.: A partizánmozgalom taktikájának néhány momentuma a Lovesko—Trojáni kerületben. — VISZ, 1974. 2. sz. 11—22. p.

Docsev, D.: Partizánmozgalom Rhodopéban, 1943—1944. tavasza. — VISZ, 1974. 1. sz. 51—67. p.

Engelmayer Á.: Magyarok és a varsói felkelés. — LE, 1974. 8. sz. 41. p.

Erelijszka, M.: A népfelszabadító hadsereg a második felkelési zónában az 1944. szeptember 9-i felkelés előestéjén. — VISZ, 1974. 3. sz. 103—111. p.

Filcsev, I.: A Szovjetunió segítségének döntő szerepe a bulgáriai felkelés győ-

zelmében. [1944. szeptember 9.] — AP, 1974. 8. sz. 90—97. p.
Földes István: A sátoraljaújhelyi felkelés (1944. március 23.) — WK, 27. sz. 1974. 41—42. p.
Gramenov, K.—Liszijszki, Szt.: Fegyveres harc a Gornodzsumajszki kerületben. (1942 június—1944 január.) — VISZ, 1974. 2. sz. 23—42. p.
Harminc évvel ezelőtt harcoltak. Beszélgetések a Szlovák Nemzeti Felkelés résztvevőivel. — WK, 27. sz. 1974. 38—40. p.
Herfurt, F.: A fegyveres felkelés lenini elveinek alkalmazása a CSKP politikájában a nemzeti felszabadítási harcok idején, a Szlovák Nemzeti Felkelésben. — HV, 1974. 3. sz. 3—19. p.
Hinrichs, H.: 1944. július 20-a. — W, 1974. 7. sz. 337—338. p.
Holotik, L.: A Szlovák Nemzeti Felkelés és hagyománya. — HC, 1974. 2. sz. 173—178. p.
Hrisztov, F.: A katonatömegek részvétele az 1944. szeptember 9-i felkelésben. — AP, 1974. 8. sz. 64—70. p.
Hrisztov, F.: A Szovjet Fegyveres Erők döntő szerepe a bolgár nép 1944. szeptember 9-i felkelésének győzelmében. — VOM, 1974. 6. sz. 18—28. p.
Húszezer olasz partizán esett el Jugoszláviában. — WK, 27. sz. 1974. 69—70. p.
Iliev, J.: A „Hriszto Botev" 1. partizánbrigád társadalmi és osztály-összetétele. — IP, 1974. 4—5. sz. 32—48. p.
Kiszelev: Partizán felderítés Belorussziában. — VI, 1974. 12. sz. 16—28. p.
Kolev, K.—*Antonov,* G.: A bolgár tengerészek részvétele az 1944. szeptember 9-i felkelésben. — VISZ, 1974. 3. sz. 57—71. p.
Koszev, K.: A Bolgár Kommunista Párt — a bolgár nép fasizmus elleni fegyveres harcának szervezője és vezetője, 1941—1944. - VISZ, 1974. 3. sz. 27—35. p.
Kovacevic, S. G.: Hercegovinából és Montenegróból indított partizánakciók Dubrovnik — Trebinje — Bileca térségében. — VOG, 1974. 1. sz. 43—72. p.
Kovacsev, V.: A földalatti sajtó Bulgáriában (1941. június — 1944. szeptember 9.) és néhány katonai probléma. — VISZ, 1974. 4. sz. 58—66. p.
Lalkov, M.: Bulgária 1944—1945. évi honvédő háborúja — a bolgár nép antifasiszta fegyveres harcának folytatása. — VISZ, 1974. 4. sz. 23—30. p.
Lipták, J.: A csehszlovák ellenállás a második világháborúban. — HV, 1974. 1. sz. 86—97. p.
Lukasenko, I.—*Mandryk,* V.: A Szlovák Nemzeti Felkelés és hatása a cseh területeken kialakuló partizánmozgalomra. — HV, 1974. 5. sz. 32—41. p.
Mader, J.: Harminc évvel ezelőtt. 1944. július 20. Wehrmacht-dokumentumok tükrében. — WK, 27. sz. 1974. 45—53. p.
Markov, K.: A partizánegységek harcászatának néhány alapvető kérdése Bulgáriában. (1941—1944.) — VISZ, 1974. 3. sz. 140—156. p.
Matei, G.: Az 1944 augusztusi román népi felkelés történelmi és társadalmi-politikai jelentősége. — AI, 1974. 1. sz. 109—120. p.
Mihajlov, M.: A BKP harca a Bolgár Hadsereg és a szeptember 9-i Népi Fegyveres Felkelés összehangolásáért. — VOM, 1974. 8. sz. 73—82. p.
Obradovic, M.: A népfelszabadító háború tapasztalatai: Dalmácia népeinek részvétele a felszabadító mozgalom biztonsági rendszerében. — VD, 1974. 5. sz. 131—140. p.
Okecki, St.: Lengyelek antifasiszta harca Norvégiában. — WK, 26. sz. 1974. 62—64. p.
Okecki, St.: Lengyelek a dán ellenállási harcokban. — WK, 27. sz. 1974. 65—66. p.
Okecki, St.: Lengyelek részvétele a Szlovák Nemzeti Felkelésben, 1944-ben. — WPH, 1974. sz. 159—187. p.
Opacic, P.: A népi felszabadító háború tapasztalatai: Népi felszabadító bizottságok a Szerémségben. — OZ, 1974. 1. sz. 78—81. p.
Pavlovszka, Cv.: Az áprilisi felkelés katonai előkészítése az Első Tirnovói Forradalmi Körzetben. — VISZ. 1974. 1. sz. 68—91. p.
Pivovarci, J.: Örökké élő emlékek. (Szlovák Nemzeti Felkelés.) — HV, 1974. 3. sz. 20—30. p.
Pivovarci, J.: A Szlovák Nemzeti Felkelés. — HV, 1974. 3. sz. 31— 49. p.
Romans-Petit, H.: Az Ain-i ellenállási csoport tevékenysége. 1942—1944. — RHA, 1974. 3. sz. 37—61. p.
Rzepecki, J.: A lengyel katonai ellenállás politikai vezetése 1939—1941 között. — PH, 1974. 1. sz. 115—144. p.
Schramm, W.: Beck vezérezredes „tanulmányai" és azok filozófiai jelentősége. Adalék 1944. július 20-ához. — W, 1974. 7. sz. 338—343. p.
Simion, A.: Antifasiszta ellenállási mozgalom Romániában. A Román Kommu-

nista Párt az antifasiszta népi fegyveres felkelés kezdeményezője, szervezője és vezetője, 1944 augusztusában. — AI, 1974. 2. sz. 136—143. p.

Simovcek, J.: Partizánok a felszabadított területek védelmi harcaiban. — HV, 1974. 3. sz. 73—102. p.

Smoldas, Z.: A Szlovák Nemzeti Felkelés internacionalista jellege. — CCH, 1974. 6. sz. 793—807. p.

Stachiewicz, P.: A Starowka városrész védelme a varsói felkelésben. Az „Észak" csoport bevetésének első szakasza, 1944. augusztus 7—11. — WPH, 1974. 3. sz. 144—184. p.

Stepancic, M.: A szlovéniai Nemzeti Felszabadító Hadsereg és partizán alakulatok főhadiszállásának szervezeti fejlődése. — VOG, 1974. 1. sz. 75—97. p.

Szokoll, K.: 1944. július 20. Bécsben. — WK, 27. sz. 1974. 54. p.

Szymankiewicz, Z.: G. S. Timczenko szovjet—lengyel ejtőernyős felderítő csoportja Nagy-Lengyelországban, 1944-ben. — WPH, 1974. 4. sz. 188—202. p.

Tanev, Szt.: A szovjet hadsereg döntő szerepe az 1944. szeptemberi antifasiszta népfelkelés győzelmében. — VISZ, 1974. 3. sz. 82—93. p.

Todorova, Cv.: Antifasiszta fegyveres harc a harmadik felkelési zónában. (1941—1944.) — VISZ, 1974. 4. sz. 42—57. p.

Trgo, F.: A horvátországi nemzeti felszabadító mozgalom fejlődésének alapvető sajátosságai 1944-ben. — VOG, 1974. 2—3. sz. 9—21. p.

Trönszki, Sz.: A partizánparancsnok emlékezik. [Beszélgetés Sz. Trönszkivel, az egykori partizánosztag parancsnokával.] — AP, 1974. 5. sz. 8—13. p.

Vujosevic, J.: Az olasz „Garibaldi" zászlóalj megalakulása Splitben 1943. szeptember 13-án. — VOG, 1974. 1. sz. 99—113. p.

Wieczorek, M.: A Népi Hadsereg (AL) szervezeti felépítése 1944-ben. — WPH, 1974. 2. sz. 130—172. p.

Zaharia, G.: A román antifasiszta ellenállási mozgalom történeti előzményei. — AI, 1974. 1. sz. 3—16. p.

Háborús bűnök

Jakubik, A.—*Rym*, Z.: Álorvosi kísérletek a hitleri koncentrációs táborokban. — WK, 26. sz. 1974. 75—77., 27. sz. 73—76. p.

Kárny, M.: A terezini koncentrációs tábor a nácik terveiben. — CCH, 1974. 5. sz. 673—702. p.

Klimková-Deutschová, E.: Szimpozium a náci exterminációs politika biológiai következményeiről a lengyel nép ellen. — WK, 28. sz. 1974. 72—73. p.

Meyer, G.: Rabmunkásrendszer a nemzeti szocialista-államban, — WK, 26. sz. 1974. 24—33. p.

Az Oradour-i mészárlás. — WK, 26. sz. 1974. 44—47. p.

Sauer, K.: A sobibori megsemmisítő tábor tömeggyilkossága. — WK, 25. sz. 1974. 60—62. p.

Zorn, G.: Ismét a vádlottak padján. [Bruno Streckenbach Gestapo-főnök és a hamburgi bíróság.] — WK, 25. sz. 1974. 54—56. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

Arbatov, A. G.: A Pentagon szerepe az USA külpolitikájának alakulásában a háború utáni húszéves időszakban. — VI, 1974. 7. sz. 97—111. p.

Aussenhofer, H.: A dél-tiroli konfliktus és enyhülése. Kronológia 1945-től. — BK, 1974. 3. sz. 121—152. p.

Beaufre, A.: Háború a Közel-Keleten 1973-ban. — INF, 1974. 4. sz. 12—16. p.

Berghahn, V. R.: A fegyverkezés szerepe a Kelet—Nyugat-konfliktusban. Béke- és konfliktuskutatás. — MM, 1974. 1. sz. 198—208. p.

Black, Ch.: Az 1973. évi közel-keleti háború tapasztalatai. — INF, 1974. 3. sz. 21—25. p.

Borel, D.: Még néhány elmélkedés az egyiptomi—izraeli háborúról. — RMS, 1974. 12. sz. 549—555. p.

Büren, R.: Arabközi kapcsolatok és konfliktusok. — BK, 1974. 1. sz. 137—154. p.

Conley, M.: Tiltakozások, felforgatások, városi gerillák. — BK, 1974. 3. sz. 71—88. p.

Csembarov, A.: A szocialista országok és az európai biztonság. (A Varsói Szerződés létrejöttének körülményei és tevékenysége.) — MZS, 1974. 12. sz. 9—15. p.

Ezell, E. C.: Repedés a háború utáni angol—amerikai szövetségben: a nagy fegyvervita, 1947—1957. — MA, 1974. 4. sz. 138—141. p.

Fischer, J.: Védelem szövetségben — a

szocialista országok fegyveres erői. — MM, 1974. 1. sz. 173—197. p.

Freistetter, F.: Az ENSZ békefenntartó erők missziója a közel-keleti konfliktusokban. — BK, 1974. 3. sz. 41—70. p.

Ganz, A. H.: Az Abu Ageila-i csaták, 1956., 1967. — A, 1974. 3. sz. 35—41. p.

Gimbel, J.: Az Egyesült Államok, Franciaország és az amerikai szerződéstervezet Németország demilitarizálására. — VFZ, 1974. 3. sz. 258—286. p.

Hansen, H.: 25 éves a NATO. — TRP, 1974. 4. sz. 243—247. p.

Homutov, N.: Az Atlanti Szövetség 25 éve. — MZS, 1974. 4. sz. 49—60. p.

Iszraeljan, V.: A nemzetközi feszültség csökkenése és a lefegyverzés. — MZS, 1974. 4. sz. 31—39. p.

Janssen, A.: A meglepetések háborúja. A legutóbbi közel-keleti háború tapasztalataiból. — ZVT, 1974. 1. sz. 16—26. p.

Karenin, A.: A stratégiai fegyverek fenntartásáról. (A tárgyalások menete 1969-től.) — MZS, 1974. 9. sz. 13—23. p.

Leitenberg, M.: A SALT, mint a fegyverkezés ellenőrzésének eszköze. — BK, 1974. 2. sz. 15—41., 3. sz. 89—120. p.

Lulei, W.: Az USA-agresszió fokozatai Indokínában (1964—1973.) — MG, 1974. 1. sz. 25—37., 6. 682—693. p.

Malinovszkij, G.: Helyi háborúk a nemzeti felszabadító mozgalmak területén. (Dél-Vietnam, portugál gyarmatok, Laosz, Kambodzsa, Közel-Kelet.) — VIZS, 1974. 5. sz. 91—98. p.

Mirov, A. O.: A francia kommunisták harca az indokínai gyarmati háború ellen. /Az FKP parlamenti taktikájának kérdéséhez./ 1945—1954. — NAA, 1974. 1. sz. 60—70. p.

Mrozek, D. J.: Új vonal és az „erőegyensúly". A védelem fontossága Trumantól Eisenhowerig. /1945—1955./ — MA, 1974. 4. sz. 145—150. p.

Rennhack, H.: Időrendi táblázat az 1945 óta elkövetett imperialista fegyveres agressziókról. — HV, 1974. 5. sz. 220—229. p.

Rühle, H.: A NATO 25 éve. Történeti áttekintés a NATO-ról és a jövő feladatai. — W, 1974. 4. sz. 181—184. p.

Saulay, J.: A 17. marokkói hadtest Indokínában. 1951—1952. — RHA, 1974. 2. sz. 63—94. p.

Sinobad, M.: A vietnami háború tapasztalatai: Légi felderítés. — VD, 1974. 1. sz. 148—160. p.

Skagss, D. C.: A KATUSA-kísérlet. /Az amerikai hadsereg koreai kontingensének növelése./ A koreai nemzet integrációja az amerikai hadseregbe. 1950—1965. — MA, 1974. 2. sz. 53—58. p.

Smith, A. L.: Churchill és a német hadsereg /1945./ Néhány adalék a hidegháború kezdeteiről. — RHDGM, 93. sz. 1974. 65—78. p.

Spector, R.: Hadtörténet, hivatalos történet és az amerikai tapasztalatok a vietnami háborúban. /1968—1972./ — MA, 1974. 1. sz. 11. p.

Tervaz, J.: A Szovjetunió és Kína viszonya. Utánpótlási szempontok /1944—1974./ — DN, 1974. 89. sz. 111—120. p.

Timmons, F. R.: Páncéltörő rakéták alkalmazása az 1973. évi közel-keleti háborúban. — INF, 1974. 1. sz. 18—22. p.

Tomilin, Ju.: Az atomfegyver elterjedése megakadályozásának problémája. — MZS, 1974. 11. sz. 31—40. p.

Töpfer, H.: Közel-keleti háború 1973. Első tanulságok. 1—3. r. — TRP, 1974. 2. sz. 81—87., 4. sz. 248—254., 6. sz. 410—417. p.

Viktorov, V.: A bécsi tárgyalásokon. /Szovjet erőfeszítések a fegyveres erők csökkentésére 1945-től./ — MZS, 1974. 7. sz. 23—32. p.

Világfegyverkezés és leszerelés. Az 1974. évi SIPRI-évkönyv német kivonata. — BK, 1974. 3. sz. 5—12. p.

Volkmann, H. E.: Politika, gazdaság és fegyverkezés összefüggése. — MM, 1974. 1. sz. 161—172. p.

Weller, J.: Új fegyverek és felszerelések az 1973. évi közel-keleti háborúban. — INF, 1974. 3. sz. 18—22. p.

Wettig, G.: A béke biztosításának kritériumai Európában. — BK, 1974. 3. sz. 13—40. p.

Williams, J. E.: A brit katonai szerep Délkelet-Ázsiában. 1945—1948. — AQ, 104. köt. 5. sz. 1974. 596—611. p.

HADTÖRTÉNELEM ORSZÁGOK SZERINT

Algéria

Cserkaszov, P. P.: Az OAS bukása. (Az algériai háború 1954—1962.) — VI, 1974. 9. sz. 133—149. p.

Cserna'ev, V.: Az algériai nép felszabadító háborúja. — VIZS, 1974. 11. sz. 74—83. p.

Koerner, F.: Az algériai nemzeti mozgalom. /1942. november— 1945. május./ — RHDGM, 93. sz. 1974. 45—64. p.

Amerikai Egyesült Államok

Burdett, T. F.: Az USA haderejének 1911. és 1913. évi mozgósítása. — MR, 1974. 7. sz. 65—74. p.

Hargreaves, R.: Az amerikai függetlenségi háború hadtáp-problémái. — ND, 325. sz. 1974. 72—73. p.

Hewes, J.: Az USA haderő vezérkara 1900—1917 között. — MA, 1974. 2. sz. 67—70. p.

Morrison, J. C.: A polgárháború tábornokainak képzése: West Point 1833—1861. — MA, 1974. 3. sz. 108—116. p.

Muradjan, A. A.: Az „erőpolitika" koncepció az Egyesült Államok külpolitikájában. [Történeti áttekintés 1890-től napjainkig.] — VI, 1974. 11. sz. 100—117. p.

Walker, H. P.: Az amerikai elszigetelődés és az 1920. évi nemzetvédelmi törvény. — MR, 1974. 10. sz. 14—23. p.

Weller, J.: Forradalmi tüzérség. A tüzérség az észak-amerikai függetlenségi háborúban, 1776—1783. — ND, 322. sz. 1974. 314—317. p.

Wilson, J. R. M.: Herbert Hoover kapcsolatai a katonasággal. /1932—1933./ — MA, 1974. 2. sz. 41—47. p.

Ausztria

Ausztria személyi veszteségei a második világháborúban. — ÖMZ, 1974. 3. sz. 219—220. p.

Kreuter, S.: Vezető osztrák szociáldemokraták és a honvédelem kérdése. Viktor Adler, Karl Renner, Julius Deutsch. — ÖMZ, 1974. 3. sz. 181—190. p.

Rauchensteiner, M.: Az 1814—1914. évek közötti osztrák „hadműveleti elgondolásokról". — ÖMZ, 1974. 2. sz. 121—127., 3. sz. 207—211., 4. sz. 285—291., 5. sz. 379—384., 6. sz. 473—478. p.

Wagner, A.: Az osztrák csendőrség 125 éve. — TR, 1974. 3. sz. 195—198. p.

Bulgária

Atanaszov, B.: Katonai konspirációk a monarcho-fasiszta hadseregen belül, 1942—1943-ban. — VISZ, 1974. 4. sz. 67—78. p.

Bankovski, I. M.: Így pusztult el a régi bolgár haderő. — ASMZ, 1974. 9. sz. 464—468. p.

Csakörov, Szl.: Fegyveres antifasiszta harc a sztarozagori és plovdivi kerületben, 1934—1935-ben. — VISZ, 1974. 1. sz. 10—21. p.

Dzsurov, D.: A Bolgár Néphadsereg — a haza és a szocializmus hű őre. — VISZ, 1974. 3. sz. 5—26. p.

Hanömov, G.: Vezetés és összeköttetés az 1923. évi szeptemberi felkelés idején. — VISZ, 1974. 2. sz. 43—54. p.

Koszev, K.: 30 év a szocializmus őrhelyén. (A Bolgár Néphadsereg 30 éve.) — KVSZ, 1974. 18. sz. 79—84. p.

Lenini tanítás a fegyveres harcról és annak alkalmazása a Bolgár Kommunista Párt által a bolgár szocialista forradalom győzelméért vívott harcban. — VISZ, 1974. 2. sz. 3—10. p.

Palin, V.: A Kommunista Párt munkája a Bolgár Néphadsereg létrehozásáért és megerősítéséért. (1944—1949.) — VISZ, 1974. 4. sz. 9—22. p.

Szemerdzsiev, At.: A Bolgár Néphadsereg fejlődése és erősödése (1948—1955.) — VISZ, 1974. 3. sz. 36—46. p.

Tasev, B.: Az első gárdahadosztály önkéntesei. — VISZ, 1974. 4. sz. 144—174. p.

Csehszlovákia

Lipták, J.: A Csehszlovák Néphadsereg felépítése a háború utáni első évtizedben. — HV, 1974. 5. sz. 64—81. p.

Lipták, J.—*Spicsak,* M.: A Csehszlovák Kommunista Párt harca a hadseregért 1945—1948-ban. — VIZS, 1974. 10. sz. 74—80. p.

Melichar, V.: Csehszlovákia védelmének néhány kérdése 1938-ban. — CCH, 1974. 3. sz. 321—328. p.

Michnak, A.: Csehszlovákia szerepe a fasizmus felett aratott győzelemben és fegyveres erői békés fejlődésének sajátosságai. — MW, 1974. 10. sz. 3—10. p.

Pavol, J.: 1948 februárja és a csehszlovák légierő. — PVOAL, 1974. 2. sz. 1—4. p.

Vávra, V.: A CSKP katonapolitikájának fejlődése. 1921—1935. — HV, 1974. 1. sz. 98—117. p.

Finnország

Tervasmäki, V.: A finn haderő története. — AQ, 1974. 4. sz. 9—11. p.

Franciaország

Hoff, P.: Franciaország katonai kerületeinek egy évszázada. — RHA, 1974. 2. sz. 95—111. p.

Muracciole: Napóleon és haditengerészeti arzenálja. — RHA, 1974. 1. sz. 83—97. p.

Pinatel, J. B.: Katonapolitika és gazdasági fejlődés. A francia helyzet (1945—1973.) — DN, 1974. 10. sz. 115—128. p.

Spillmann, G.: Gerillák és ellen-gerillák a francia forradalom és császárság alatt. — RHA, 1974. 2. sz. 22—45. p.

Szczesniak, A.: Katonai doktrina és Franciaország politikája az 1945—1960-as években. — WL, 1974. 2. sz. 80—87., 3. sz. 93—99., 4. sz. 83—90., 6. sz. 85—91. p.

Jugoszlávia

Stanisic, M.: Tapasztalatok a felszabadító háborúból. A fegyveres erők és a JKP a honvédő háborúban. — VD, 1974. 6. sz. 77—98. p.

Zografski, D.: Goce Delcev és a makedón felszabadítási mozgalom. — ÖO, 1974. 3. sz. 329—342. p.

Lengyelország

Barancewicz, J.— Piotrowski, F.: A katonai egészségügy a közösség szolgálatában. A Katonai Egészségügyi Akadémia tevékenységéről. — WPH, 1974. 2. sz. 309—336. p.

Bordzilowski, J.: A háborúnak vége, a harc folyik tovább. — WPH, 1974. 1. sz. 161—192., 2. sz. 421—428., 3. sz. 136—143. p.

Chocha, B.—Karpinski, A.: A K. Swierczewski Vezérkari Akadémia a fegyveres erők parancsnoki karának alakítója és tudományos kutatóközpontja. — WPH, 1974. 2. sz. 201—240. p.

Dziarmakowski, M.: A Lengyel Hadsereg pénzügyi szolgálata történetének kutatása. — PKW, 1974. 3. sz. 137—149. p.

Görlich, J. G.: 30 éves a Lengyel Néphadsereg. [A lengyel haderő évfordulójának nyugati értékelése.] — W, 1974. 1. sz. 42—44. p.

Grot, L.: A Lengyel Néphadsereg rendfenntartó — propaganda tevékenysége a népszavazás (1946. június 30.) és az országgyűlési választások (1947. január 19.) idején. — WPH, 1974. 2. sz. 173—200. p.

Gugulski, A.: A hadsereg és az ország védelmi képességének problémái a Lengyel Népköztársaság országgyűlése (Szejm) munkájában. — WPH, 1974. 2. sz. 377—408. p.

30 éves a Lengyel Légierő. — WPL, 1974. 1. sz. 89—91., 2. sz. 79—81., 3. sz. 82—84., 4. sz. 63—65., 5. sz. 62—65. p.

Iwaniec, W.: A tartalékos tisztképzés rendszerének fejlődése a népi Lengyelországban. — MW, 1974. 10. sz. 72—79. p.

Jaruzelski, W.: A fegyveres erők eszmei — erkölcsi összeforrottsága és harckészültsége. — WPH, 1974. 3. sz. 27—30. p.

Kaliski, S.—Kujawski, W.: A Dabrowski Haditechnikai Akadémia 22 éve a haza szolgálatában. — WPH, 1974. 2. sz. 285—308. p.

Konecki, T.: A Lengyel Néphadsereg a háború után. — VIZS, 1974. 7. sz. 61—68. p.

Konecki, T.: A Lengyel Néphadsereg hivatásos tisztképzése a háború utáni első tíz évben. Szervezet és didaktika. — WPH, 1974. 2. sz. 327—358. p.

Krzeminski, A.: A légierő szerepe a győzelem kivívásában és a Lengyel Népköztársaság fejlődésében. — MW, 1974. 8. sz. 65—77. p.

Maslanka, J.: Honvédelmi tanácsok és bizottságok Lengyelországban a két világháború közötti időszakban. — MW, 1974. 12. sz. 84—92. p.

Plikus, M.: Kísérlet a Lengyel Néphadsereg fejlődéstörténetének periodizációjára. — MW, 1974. 1. sz. 85—98. p.

Polanski, Wl.: A Dzierdzynski Katonai Politikai Akadémia a haderő párt- és politikai apparátusa kiképzésének és nevelésének fő központja. — WPH, 1974. 2. sz. 241—285. p.

Szarota, T.: Lengyelország a nyugati közvéleménykutatások tükrében (1939—1953). — PH, 1974. 3. sz. 505—514. p.

Wojdalski, Z.: A Lengyel Néphadsereg részvétele az ország újjáépítésében, 1944—1948-ban. — WPH, 1974. 2. sz. 449—473. p.

Woszczynski, B.: A műszaki alakulatok tevékenysége a nemzetgazdaság helyreállításában az 1945—1948-as években. — WPH, 1974. 2. sz. 552—564. p.

Magyarország

Heiss, G.: Mária magyar királyné politikája és tanácsadói 1521—1531-ben. — MÖG, 1974. 1—2. sz. 119—180. p.

Imreh István: Arad, 1849. október 6. — KO, 1974. 10. sz. 1102—1103. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták a polgárháború arcvonalain. — VIZS, 1974. 1. sz. 97—100. p.

Komán János: A csiki Gábor Áron. — KO, 1974. 11. sz. 1170—1171. p.

Korbuly Dezső: Összeomlás és újrakezdés Magyarországon. 1944—1945 telének eredményei. — ÖO, 1974. 1. sz. 23—33. p.

Kovássy Zoltán: Petőfi-emlékek 1849-ből. — KO, 1974. 7. sz. 857—860. p.

Pirko, M.: Lengyelek az 1919. évi Magyar Tanácsköztársaság védelmében. — WL, 1974. 3. sz. 100—103. p.

Mongólia

Lhagaszuren, Zs.: A közös munka 40 éve. Szovjet—mongol fegyverbarátság. — VIZS, 1974. 3. sz. 63—66. p.

Nagy-Britannia

Moyse-Bartlett, H.: A brit hadsereg 1850-ben. — JSAHR, 212. sz. 1974. 221—246. p.

Stainforth, G. H.: A tisztanyag. A brit tisztikar múltjából. — AQ, 1974. 3. sz. 324—327. p.

Németország

Eley, G.: „Sammlungspolitik". Az 1898. évi tengészeti törvény. — MM, 1974. 1. sz. 29—64. p.

Frister, H.: Német hadifoglyok demokratikus szellemben való átnevelése Jugoszláviában. — MG, 1974. 3. sz. 295—305. p.

Gembruch, W.: Polgári publicisztika és hadseregreform Poroszországban (1805—1808). — MM, 1974. 2. sz. 7—32. p.

Hürten, H.: A VI. körzet hadiparancsnoksága 1920 zavaros tavaszán. — MM, 1974. 1. sz. 127—156. p.

John, J.: Fegyvergyártás és az NSDAP-szervezetek Thüringiában 1933—1939-ig. — ZG, 1974. 4. sz. 412—422. p.

Kern, W—*Sperling*, H.: A német militarizmus az első világháború végétől a fasiszta diktatúra szétzúzásáig. — MG, 1974. 5. sz. 562—571. p.

Meister, R.—*Voigt*, H.: V. I. Lenin és a Kommunista Internacionálé segítsége az NKP katonapolitikai munkájához. (Megalapítástól az 1921. évi jénai Pártkonferenciáig.) — MG, 1974. 1. sz. 38—46. p.

Otto, H.: A porosz—német militarizmus fejlődése a XIX. század elejétől 1918-ig. — MG, 1974. 5. sz. 554—561. p.

Salewski, M.: Német biztonsági politika a Weimari Köztársaság késői időszakában. — VFZ, 1974. 2. sz. 121—147. p.

Scheven, W.: A „csapatvezetés" katonai szolgálati szabályzatának fejlődéstörténete 1933-tól napjainkig. — TRP, 1974. 5. sz. 352—359. p.

Schmiedel, K.: A porosz-német militarizmus fejlődési vonalai a XIX. században. — MG, 1974. 3. sz. 313—320. p.

Schnitter, H.: A dezertálás a XVIII. században. Két dokumentum a nép és a hadsereg viszonyáról a késő feudális porosz militarizmusban. — MG, 1974. 1. sz. 54—60. p.

Sperling, H.: A birodalmi hadvezetés szerepének aspektusai a forradalmi háború utáni válságból Németország kapitalizálódásának megszilárdításába való átmenet időszakában, 1923—24-ben. — MG, 1974. 6. sz. 694—705. p.

Wimmer, W.: A Vörös Frontharcos Szövetség és a Vörös Hadsereg. — MG, 1974. 2. sz. 167—173. p.

Német Demokratikus Köztársaság

Förster, G.: Nép és hadsereg a német hadtörténelemben. — MG, 1974. 4. sz. 441—455. p.

Höhn, H.: Ember és technika fejlődése az NDK Nemzeti Néphadseregében. — M, 1974. 10. sz. 76—81. p.

Német Szövetségi Köztársaság

Glazunov, N.: A Bundeswehr szárazföldi csapatai szervezetének fejlődése (1955—1974.) — VIZS, 1974. 12. sz. 86—93. p.

Románia

Alekszandrov, N.: Románia felszabadítása a fasizmus alól. — VM, 1974. 8. sz. 58—66. p.

Michl, A.: A Román Szocialista Köztársaság fegyveres erői. — M, 1974. 10. sz. 27—33. p.

Popescu-Pucur, J.: Románia fasiszta iga alól való felszabadulásának 30. évfordulója. — Voproszü Isztorii KPSZSZ, 1974. 8. sz. 45—54. p.

Svájc

Borel, D.: A svájci 1. hadosztály összetétele 1874-től 1974-ig. — RMS, 1974. 11. sz. 506—514. p.

Chuard, J.—P.: A svájci hadsereg egy évszázada. 1874—1974. — RMS, 1974. 6. sz. 249—256. p.

A genfi csapatok 1815-től napjainkig. — RMS, 1974. 5. sz. 243—244. p.

60 éves a svájci katonai repülés. — FT, 1974. 4. sz. 78—80. p.

Kurz, H.: A svájci hadsereg története. — AQ, 1974. 5. sz. Mell. 12—14. p.

Roth, K. E.: Az utolsó svájci lovasezred. — ZFH, 1974. 253. sz. 95—97. p.

Wetter, E.: A svájci katonai repülés, 1914—1974. — RMS, 1974. 10. sz. 447—455. p. és ASMZ, 1974. 8. sz. 394—396. p.

Szovjetunió

Orosz hadtörténelem 1917-ig

Budanov, F.: Folyami hajók alkalmazása Szuvorov Turtukáj elleni vállalkozásában. — VIZS, 1974. 6. sz. 95—99. p.

Buganov, V. I.: Az orosz parasztháború résztvevőinek ideológiájáról. (XVII—XVIII. század.) — VI, 1974. 1. sz. 44—60. p.

Horoskevics, A.: Oroszország harca a Balti-tengeri hajóhad létrehozásáért a XV—XVI. században. — VIZS, 1974. 5. sz. 82—86. p.

Kavtaradze, A.: Az orosz vezérkar történetéből (1909—1914 június). — VIZS, 1974. 12. sz. 80—86. p.

Sacillo, K.: A cári hadsereg felkészítése az első világháborúra. — VIZS, 1974. 9. sz. 91—96. p.

Szirotkin, V. G.: A napóleoni háborúk pénzügyi, gazdasági következményei és Oroszország 1814—1824 között. — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 46—62. p.

Zajoncskovszkij, P. A.: A felső hivatalnoki kar a krími háború előestéjén. — ISZSZSZR, 1974. 4. sz. 154—163. p.

Zsilin, A.: Az orosz hadseregfejlesztési program [az első világháború előtti időszakban]. — VIZS, 1974. 7. sz. 90—97. p.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom, a polgárháború és a szovjetellenes intervenció időszaka

Bobülev, P.: A főarcvonal meghatározása 1919 tavaszán. — VIZS, 1974. 7. sz. 69—75. p.

Cseremnih, V.: Az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság katonai tevékenysége 1918-ban. — VIZS, 1974. 4. sz. 84—89. p.

Csugunov, A.: Lenin és a szovjet határőrség létrehozása. — VIZS, 1974. 4. sz. 79—84. p.

Dmitriev, P.: A Vörös Hadsereg hadászati tartalékainak létrehozása a polgárháborúban. — VIZS, 1974. 6. sz. 64—73. p.

Ermakov, V. T.: A „hadikommunizmus" és a kulturális építés 1918 második felében, 1921 elején. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 136—148. p.

Gavrilov, L.: A szovjet hatalom első komisszárjai a hadseregnél. — VIZS, 1974. 11. sz. 69—74. p.

Heszin, Sz. Sz.: Katonai-forradalmi bizottságok a Nagy Október idején. — VI, 1974. 11. sz. 39—53. p.

Iovlev, A.: A Vörös Hadsereg katonai tanintézeteinek létrehozása és fejlődésük 1918—1920-ban. — VIZS, 1974. 9. sz. 86—90. p.

Izmaljov, V.—*Popov*, A.: A Vörös Hadsereg győzelme az intervenciósok és fehérgárdisták felett a polgárháborúban. — KVSZ, 1974. 9. sz. 70—77. p.

Janousek, J.: A szovjet gazdaság 1918—1920-ban. — CCH, 1974. 2. sz. 178—199. p.

Józsa Antal: Magyar internacionalisták a polgárháború arcvonalain. — VIZS, 1974. 1. sz. 97—100. p.

Najda, Sz.: A Krím-félsziget 1919 áprilisi felszabadítása. — VIZS, 1974. 2. sz. 39—44. p.

Pol'szkij, M. P.: A lakosság élelmiszerellátása megszervezésének történetéhez a szovjet hatalom első éveiben. Közétkeztetés 1917—1920-ban. — ISZSZSZR, 1974. 6. sz. 149—162. p.

Tinin, A.: A Vörös Hadsereg páncélos erői létrehozásának történetéből (1917—1920). — VIZS, 1974. 12. sz. 75—79. p.

Titarenko, Ja.: V. I. Lenin a szovjet köztársaság katonai egységének szervezője (1919). — VIZS, 1974. 1. sz. 3—9. p.

Tolsztoj, K.: A határőrség első politikai biztosai. — VIZS, 1974. 5. sz. 78—82. p.

Ubusaev, V.: A Kalmük terület különleges rendeltetésű csapatai egységeinek harca a belső ellenforradalmárok ellen 1920—1924-ben. — VIZS, 1974. 9. sz. 82—85. p.

A Szovjetunió Fegyveres erőinek útja a polgárháborútól napjainkig

Cükin, A.: Kevéssé ismert dokumentumok a szovjet nehéz légierő létrehozásához. — VIZS, 1974. 11. sz. 64—68. p.

Dmitriev, V.: A szovjet tengeralattjáró flotta fejlesztése a két világháború között. — VIZS, 1974. 10. sz. 81—86. p.

Episev, A.: A szovjet nép hősi hagyományainak megfelelő nevelés. — K, 1974. 7. sz. 42—53. p.

Expedit, B.: A szovjet haderő [fejlődése a harmincas évektől napjainkig]. — STR, 1974. 40. sz. 39—76. p.

Gavrilov, V. G.: A szovjet haderő nemzetközi szerepe. — MG, 1974. 3. sz. 261—270. p.

Grecsko, A.: Lenin és a szovjet állam fegyveres erői. (A szovjet hadsereg születésének 56. évfordulója.) — K, 1974. 3. sz. 12—24. p.

Gribkov, A.: Lenin nevével. (A Leningrádi Katonai Körzet fél évszázada.) — VIZS, 1974. 1. sz. 44—51. p.

Horkov, A.: A Vörösászlós Odeszszai Katonai Körzet a Nagy Honvédő Háború előestéjén. — VIZS, 1974. 6. sz. 90—95. p.

Kotov, V.—*Zsuravljov*, V.: A belügyi csapatok harctevékenységének történetéből. (1920—1930.) — VIZS, 1974. 8. sz. 93—98. p.

Krajnij, L.: A Szovjetunió Fegyveres Erői a háború utáni időszakban. — KVSZ, 1974. 12. sz. 70—78. p.

Kumanev, G.—*Gemin*, A.: A helyi szovjetek védelmi bizottságainak tevékenysége a dolgozóknak a haza védelmére való felkészítésében (1939—1941 június). — VIZS, 1974. 12. sz. 93—96. p.

Kuznecov, *L.*: Új dokumentumok a Vörös Hadsereg 1924. évi újjászervezéséről. — VIZS, 1974. 12. sz. 54—58. p.

Mahrova, A.: Hazafias mozgalom a Vörös Hadsereg és a Flotta ápolónőinek kiképzéséért (1938—1940). — VIZS, 1974. 3. sz. 97—98. p.

Makszimov, A.: A párt XIII. kongresszusa és a Szovjetunió védelmi képességének erősítése. — VIZS, 1974. 5. sz. 3—9. p.

Sipols, V. Ja.: A Szovjetunió a fasiszta agresszió elleni és az európai kollektív biztonságért folytatott harcban. (1933—1939.) — CCH, 1974. 2. sz. 165—177. p.

Vietnami Szocialista Köztársaság

Pridübaljo, A.: Az imperializmus ellen vívott harcokban született. (A Vietnami Néphadsereg 30. évfordulójára). — KVSZ, 1974. 24. sz. 74—78. p.

Wüstner, R.: A Vietnami Néphadsereg hősi harcának és dicsőséges győzelmeinek 30 éve. A Vietnami Néphadsereg évfordulója. — M, 1974. 12. sz. 18—25. p.

EMLÉKEZÉSEK, ÉLETRAJZOK

Gronczewski, E.: A tettek emberei. A LEMP aktivistáinak és a [Népi Gárda] GL és az [Népi Hadsereg] AL katonáinak rövid életrajzai. — WPH, 1974. 3. sz. 291—297. p.

Wakefield, K. R.: Német tábornokok. 1918—1933. — MR, 1974. 11. sz. 32—40. p.

Egy igaz barát búcsúztatása. *Antall* József, a Horthy-kormány lengyel menekültügyi kormánybiztosa. [Nekrológ.] — LE, 1974. 12. sz. 20. p.

Dlubek, R.: Johann Philip *Becker* — forradalmár tábornok és a proletár internacionalizmus előharcosa. — MG, 1974. 1. sz. 68—80. p.

Wiener, F.: Hazaárulásra csábító kapzsiság. Arnold *Benedict* pályafutása. — AR, 1974. 5. sz. 43—47. p.

Szudeg, V.: Egy kiváló hadvezér. (Emlékezés *Birjuzov* marsallra 70. születésnapján.) — VIZS, 1974. 8. sz. 58—63. p.

Blaganravon, A.: Egy életút emlékei. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1974. 6. sz. 56—63. p.

A Manouchian-csoport egyik tagja. Francis Wolf-Boczor. [*Boczov* József.] — WK, 25. sz. 1974. 39—41., 27. sz. 1974. 43. p.

Knapp, T. A.: Heinrich *Brüning* 1940—1946-ban száműzetésben írott levelei Wilhelm Solmann részére. — VFZ, 1974. 1. sz. 93—120. p.

Kravcova, T. I.: Amilcar *Cabral.* (1924—1973.) — NAA, 1974. 3. sz. 76—87. p.

Spillmann, G.: Bertrand *Clauzel* marsall az általános háború elméletének képviselője. (1772—1842.) — RHA, 1974. 4. sz. 61—90. p.

Gigov, T.: Vaszil *Demirevszki-Zselju,* partizánvezér. — VISZ, 1974. 4. sz. 170—174. p.

Josse, R.: Ferdinand *Ferber,* a repülés úttörője. 1862—1909. — RHA, 1974. 2. sz. 112—132. p.

Kiszling, R.: Anton *Galgótzy* tábornok 1837—1929. — S, 1974. 6. sz. 9. p.

Hannemann, R.: Henrich *Goutermann.* Vadászrepülő és a „Pour le Mérite" rend lovagja. — ZFH, 1974. 254/255. sz. 147—148. p.

Majewski, W.: Megemlékezés Stanislaw *Herbst* hadtörténészről. — PH, 1974. 1. sz. 1—45. p.

Graml, H.: Egy *Hitler*-életrajz problémái. Kritikai megjegyzések Joachim C. Fest művéhez. — VFZ, 1974. 1. sz. 76—92. p.

Kujumidzsiev, B.: Nikola *Ivanov* gyalogsági tábornok a kiváló hadvezér. (1861—1940.) — VISZ, 1974. 1. sz. 124—129. p.

Vaszil'evszkij, A.: Vöröskatonából a Szovjetunió marsallja. (*Kosevoj* marsall 70. születésnapjára.) — VIZS, 1974. 12. sz. 25—28. p.

Leontev, Sz.: A légiharc mestere. N. F. *Krasznov* vadászrepülő, 1941—1945. — VIZS, 1974. 8. sz. 67—70. p.

Karjakin, A.: Emléktábla Kornovicsében. [*Kun* Béla.] — Fáklya, 1974. 19. sz. 12. p.

Szolonicin, G.: Egy szibériai „ász". (G. P. *Kuzmin* 21 légi győzelmet aratott.) — VIZS, 1974. 2. sz. 63—65. p.

Stolz, G.: Von *Mackensen* vezértábornagy születésének 125. évfordulóján. — ZFH, 1974. 256. sz. 185—189. p.

Graeme-Evans, A.: *Montgomery* tábornagy legendájának kritikus értékelése. — AQ, 1974. 4. sz. 412—426. p.

Gula, M.: Ján *Nálepka.* — HV, 1974. 1. sz. 118—126. p.

Csisztakov, I.: Néhány szó egy bajtársról. *Penkovszkij* hadseregtábornok (1904—1969.) VIZS, 1974. 4. sz. 124—127. p.

Miraval, G.: Jacques Noel *Sané* a francia haditengerészet Vaubanja. 1740—1831. — RHA, 1974. 1. sz. 210—221. p.

Martens, H.: Von *Seydlitz* tábornok hazafi és hazaáruló? — ASMZ, 1974. 4. sz. 178—182. p.

Szergeev, M. G.: Az ELASZ (Görög Népi Felszabadító Hadsereg) főparancsnoka: Sztefanosz *Szarafisz* tábornok. (1890—1957.) — VI, 1974. 10. sz. 142—156. p.

Gigov, T.: Sorkatonából marsall. (F. I. *Tolbuhin* marsall 80. születésnapjára.) — VISZ, 1974. 2. sz. 93—98. p.

Konsztantin *Versinin* a Szovjet Légierő marsallja. — PWL, 1974. 3. sz. 69—72. p.

Skaggs, D. C.: George *Washington* mint hadvezér. — MR, 1974. 7. sz. 3—10. p.

Kurz, H. R.: Urlich *Wille* tábornok halálának 50. évfordulójára. — SS, 1974. 1. sz. 4—6. p.

Zalka, N.: Apám leveleiből. *Zalka* Máté születésének 78. évfordulójára. — Fáklya. 1974. 8. sz. 21. p.

Ilel, J.: Georgi *Zsecsev* kiemelkedő katonai és forradalmi tevékenysége. — VISZ, 1974. 3. sz. 184—190. p.

Vaszil'evszkij, A.: Emlékezés a marsallra. [Georgij *Zsukov.*] — Fáklya, 1974. 14. sz. 10—13. p.

Összeállították:
Viniczai István,
Windisch Aladárné

TARTALOM

TANULMÁNYOK

ZACHAR JÓZSEF — Az Osztrák-Magyar Monarchia 1868-as véderőtörvényének néhány osztrák vonatkozása — — 163

LUKÁCS LAJOS — Egy év az olaszországi magyar légió történetéből 179

KÖZLEMÉNYEK

N. IPOLY MÁRTA — A mohácsi csata és csatatér megválaszolatlan kérdései — — — — — — — — — — — 206

BARCY ZOLTÁN — A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetése idején — — — — — — — — 222

CSENDES LÁSZLÓ — Történelem a térképeken — — — — — — 241

OKMÁNYTÁR

CSONKARÉTI KÁROLY — A m. kir. folyamőrség felállításának, szervezetének irataiból (1920—1929) — — — — — — 265

VITA

PERJÉS GÉZA — Válasz Nemes Imrének — — — — — — 280

SZEMLE

* * * — Isztoria vtoroj mirovoj vojni 1939—1945. 5. k. *(Nádor Tibor)* — — — — — — — — — 292

V. I. CSUJKOV S. ZAPOLSKI — Szrazsenyie veka *(Sugár Jenő)* — — — — 294

* * * — Wojna partyzancka w Wietnamie 1946—1954 *(Windisch Aladárné)* — — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Godó Ágnes)* — — 299

* * * — Szovjetszkij tül v Velikoj Otyecsesztvennoj Vojnye *(N. T.)* — — — — — — — — — 301

GODÓ ÁGNES — Magyar—lengyel kapcsolatok a második világháborúban *(Dombrády Lóránd)* — — — — — 304

CSENDES LÁSZLÓ — Országleírás, földrajz, történelem (1782—1785) *(Bendefy László)* — — — — — — — — 307

BÁNKUTI IMRE — A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január—április) *(Rázsó Gyula)* — — — — — 308

NAGYVÁRADI SÁNDOR — VARSÁNYI ERNŐ — Katonai repülőgépek *(Kováts Lajos)* — — — 310

* * * — Das Neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Farkas Márton)* — — — — — 312

* * * — Voenno-isztoricseszkij Zsurnál 1976. 7—12. sz. *(Lengyel István)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przegląd Historyczny 1976 *(W. A.)* — 319

KRÓNIKA

SZEMKEŐ ENDRE — A katonaorvoslás hazai múltjából — — — — 324

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma 1974. II. rész. *(Viniczai István, Windisch Aladárné)* — — — — — — — — — — 326

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Некоторые австрийские аспекты закона Австро-Венгерской монархии 1868 года о вооруженных силах — — — — — — — — — — 163

ЛАЙОШ ЛУКАЧ — Один год из истории венгерского легиона в Италии — — — — — — — — — 179

СООБЩЕНИЯ

МАРТА Н. ИПОЙ — Проблематичные вопросы битвы при Мохаче и поля битвы — — — — — — — — — — 206

ЗОЛЬТАН БАРЦИ — Венгерская зенитная артиллерия в 1943 г., в период введения радиолокаторов — — — — — 222

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Исторические заметки и изображения на картах 241

АРХИВ

КАРОЙ ЧОНКАРЕТИ — Из документов формирования и организации венгерской королевской военной речной флотилии (1920—1929) — — — — — — — — 265

ДИСКУССИЯ

ГЕЗА ПЕРЬЕШ — Ответ Имре Немешу — — — — — — — 280

ОБЗОР

* * * — История второй мировой войны. Т. 5. *(Тибор Надор)* — — — — — — — — — 292

В. И. ЧУЙКОВ — Сражение века *(Енё Шуцар)* — — — — — — 294

Ш. ЗАПОЛЬСКИ — Wojna partyzancka w Wietnamie 1946—1954. *(Элеонора Виндиш)* — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Агнеш Годо)* — — 299

* * * — Советский тыл в Великой Отечественной войне *(Т. Н.)* — — — — — — — — — — 301

АГНЕШ ГОДО — Польско-венгерские связи во второй мировой войне *(Лоранд Домбради)* — — — — — — — 304

ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Описание страны, география, история (1782—1785) *(Ласло Бендефи)* — — — — — — 307

ИМРЕ БАНКУТИ — Первый поход куруцев на территории Задунайского края (январь—апрель 1704 г.) *(Дьюла Ражо)* — — — — — — — — — — 308

Ш. НАДЬВАРАДИ — Э. ВАРШАНИ — Военные самолеты *(Лайош Ковач)* — — — — 310

* * * — Das Neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Мартон Фаркаш)* — — — — — 312

* * * — Военно-исторический Журнал 1976, № 7—12 *(Иштван Лендель)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przegląd Historyczny (1976) (Э. В.) 319

ХРОНИКА

ЭНДРЭ СЕМКЕ — Из отечественного прошлого военного лечения — 324

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Библиографический указатель зарубежных военно-исторических журналов. 1974, часть II. *(Иштван Виницаи — Элеонора Виндиш)* — — — 326

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF ZACHAR — Einige österreichische Aspekte des Wehrgesetzes der Österreichisch—Ungarischen Monarchie v. J. 1868 — — — — — — — — — — 163

LAJOS LUKÁCS — Ein Jahr aus der Geschichte der ungarischen Legion in Italien — — — — — — — — — 179

MITTEILUNGEN

MÁRTA N. IPOLY — Unbeantwortete Fragen der Schlacht bei Mohács und des dortigen Kampfplatzes — — — — 206

ZOLTÁN BARCY — Die ungarische Luftabwehrartillerie im Jahre 1943, zur Zeit der Einführung des Radars — — 222

LÁSZLÓ CSENDES — Geschichtliche Aufzeichnungen und Darstellungen auf Landkarten — — — — — — — 241

URKUNDENSAMMLUNG

KÁROLY CSONKARÉTI — Aus den Schriften der Aufstellung und Organisation der königlich-ungarischen Stromwache — 265

DISKUSSION

GÉZA PERJÉS — Erwiderung an Imre Nemes — — — — — 280

RUNDSCHAU

* * * — Istoria wtoroj mirowoj wojny 1939—1945. Bd. 5. *(Tibor Nádor)* — — — — — — — — — 292

W. I. TSCHUJKOW — Sraženie weka *(Jenő Sugár)* — — — — — 294

S. ZAPOLSKI — Wojna partyzancka w Wietnamie. 1946—1954 *(Eleonóra Windisch)* — — — — — — — — 298

* * * — KSČ o ozbrojených silách *(Ágnes Godó)* — — 229

* * * — Sowjetskij tyl w Welikoj Otetschestwennoj wojne *(T. N.)* — — — — — — — — — — 301

ÁGNES GODÓ — Ungarisch—polnische Verbindungen im zweiten Weltkrieg *(Lóránd Dombrády)* — — — — 304

LÁSZLÓ CSENDES — Landesbeschreibung, Geographie, Geschichte (1782—1785) *(László Bendefy)* — — — — — 307

IMRE BÁNKUTI — Der erste Kurutzenfeldzug in Transdanubien (Januar—April 1704) *(Gyula Rázsó)* — — — 308

S. NAGYVÁRADI — E. VARSÁNYI — Militärflugzeuge *(Lajos Kováts)* — — — — 310

* * * — Das neue Österreich. Geschichte der Zweiten Republik *(Márton Farkas)* — — — — — — 312

* * * — Wojenno-istoritscheski Shurnal 1976. N⁰. 7—12. *(István Lengyel)* — — — — — — — — 315

* * * — Wojskowy Przeglad Historyczny 1976 *(E. W.)* — 319

CHRONIK

ENDRE SZEMKEŐ — Aus heimatlicher Vergangenheit der militärischen ärztlichen Behandlung — — — — — 324

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften 1974. II. Teil *(István Viniczai, Eleonóra Windisch)* 326

Ára: 8,— Ft

A Zrínyi Katonai Kiadó legújabb kiadványaiból

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ TÖRTÉNETE 1939—1945	160,— Ft
Saposnyikov HADTUDOMÁNYI ÍRÁSOK	34,— Ft
Vo Nguyen Giap A NÉPI HÁBORÚRÓL	18,— Ft
Györkei Jenő MAGYAR ÖNKÉNTESEK A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚBAN	26,— Ft
Thürmer Gyula A FEGYVERES KÜZDELEM ÉS A GAZDASÁG	20,— Ft